

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЦИНІ

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF UKRAINIAN MEDICINE

Vol. II

EDITORIAL BOARD:

PAUL DZUL, M.D. — CHAIRMAN

MEMBERS

**Achille Chreptowsky, M.D.
Roman Osinchuk, M.D.**

**Basil Marchuk, M.D.
Paul Pundy, M.D.**

ASSOCIATE EDITOR — MIROSLAV SEMCHYSHYN

Ukrainian Medical Association of North America

CHICAGO 1988

МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРИЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЦИНІ

Том II

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

д-р ПАВЛО ДЖУЛЬ — ГОЛОВА

ЧЛЕНИ

**д-р Василь Марчук
д-р Павло Пундій**

**д-р Роман Осінчук
д-р Ахіль Хрептовський**

РЕДАКТОР-УПОРЯДНИК — МИРОСЛАВ СЕМЧИШИН

**Видання Українського Лікарського Товариства
Північної Америки**

ЧІКАГО 1988

Матеріали до історії української медицини
Том I., Нью Йорк — Мюнхен, 1975

Contributions to the History of Ukrainian Medicine
Vol. I., New York — München, 1975

Copyright © 1988 by Ukrainian Medical Association
of North America

Library of Congress Catalog Card Number: 88-50388

Printed in the USA by SEMKIW & CEMKIB TYPOGRAPHERS, LTD.
Downers Grove, Illinois U.S.A.

ЗМІСТ

СТОР.

ПЕРЕДМОВА	vii
FOREWARD	ix
ПЛЮЩ ВАСИЛЬ	1
«Лікарські товариства і наукові з'їзди лікарів у східній Україні» (1846-1956)	
МАКСИМОНЬКО ЛЕОНТІЙ	23
«Люди і події в Українськім Лікарським Товаристві у Львові»	
МУЗИКА М.	40
«Наукова діяльність Українського Лікарського Товариства»	
ОСІНЧУК РОМАН	51
«Професійні і лікарські організації за першої радянської окупації Галичини (1939-41)»	
.....	58
«Медично-харитативна і професійна діяльність українських лікарів у роки німецької окупації Галичини (1941-44)»	
НАРІЖНИЙ СЕМЕН	62
«Спілка Українських Лікарів у Чехії»	
ЗАВАЛЬНЯК ВОЛОДИМИР	67
«Організація українських лікарів в ЧСР (1922-38)»	
ПЛЮЩ НАДІЯ	78
«Діяльність українських лікарів на еміграції в Німеччині (1945-47)»	
МОВЧАН ЮЛІЯН	84
«Науково-професійні з'їзди українських лікарів у Німеччині (1945-47)»	
РЕШЕТИЛО Т.	91
«Українські лікарі в Австрії по Другій світовій війні»	
СУШКІВ О.	97
«Товариство українських лікарів і аптекарів Тиролю і Форальбергу (Австрія) по Другій світовій війні»	

СТОР.

РІПЕЦЬКИЙ МОДЕСТ і ГУК-СКАЛА БОГДАН	102
«Українські лікарі і медичний персонал на службі в УПА»	
ВОРОБЕЦЬ ТОМА	117
«Український Червоний Хрест»	
ІВЧЕНКО ЛЮДМИЛА	132
«Український Червоний Хрест в східній Україні»	
УКРАЇНСЬКІ ЛІКАРІ В ЛІТЕРАТУРІ, ПУБЛІСТИЦІ І ЖУРНАЛІСТИЦІ	151
ДЖУЛЬ ПАВЛО	178
«Огляд наукової діяльності членів Українського Лік. Товариства Північної Америки в рр. 1975-87»	

З НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

МІЩЕНКО М.	215
«Розвиток психоневрологічних наук в Україні і їх основні напрями»	
ВІТКОВСЬКИЙ АНТІН	255
«Минуле і сьогоднє української стоматології»	
ПОКАЗНИК ПРИЗВИЩ	287

ПЕРЕДМОВА

Другий том «Матеріалів до історії української медицини» охоплює документальні статті про початок і розвиток наших медичних організацій на Рідних Землях та в країнах наших поселень. Нашим бажанням є, щоб ця книга стала правдивим джерелом для майбутніх дослідників, які вивчатимуть історичну роль українських професійних груп у збереженні нашої національної окремішності. Її архіварна вартість у тому, що автори статей були творцями й очевидцями закріплених у ній історичних подій. На жаль, багато з них від нас уже відійшло.

Книга «Матеріали до історії української медицини» має також і моральну вартість, бо радянські дослідники трактують українську медицину як частину надбань російського народу. Навчання в медичних інститутах УРСР, усі медичні підручники й журнали — все це в російській мові. В «Українській Радянській Енциклопедії» та в інших наукових довідниках немає навіть згадки про визначних українців-лікарів чи медичні організації в Західній Україні. Залишені там архівні документи — недоступні для дослідників або знищені.

На щастя, багато історичних матеріалів про життя і діяльність українських лікарів збереглися для майбутніх дослідників завдяки публікаціям Українського Лікарського Товариства Північної Америки, таким як «Лікарський Вісник», «Український Медичний Архів», Альманах з нагоди 25-ліття УЛТПА та іншим.

Перший том «Матеріалів до історії української медицини» повинувся у 1975 р. за редакцією д-ра Василя Плюща і д-ра Романа Осінчука. Цей другий том появляється щойно тринацят' років пізніше і в ньому більше статей з різнородною тематикою. Автори М. Міщенко й А. Вітковський у своїх науково популярних працях відтворюють початки й розвиток професійних лікарських організацій на рідних землях та різних еміграційних теренах. Знову ж д-р В. Плющ, пишучи про лікарські товариства й наукові з'їзди, сягає до подій другої половини минулого століття та описує їх аж до наших часів. Д-р Л. Максимонько розказує устами очевидця про життя і працю українських лікарів у Західній Україні між двома світовими війнами. Обставини життя і праці значно змінилися після розвалу Польщі та включення західніх земель до УРСР. Ці трудні і незвичайні для нашої професійної спільноти часи яскраво відобразив у своїй статті д-р Роман Осінчук. А зовсім інші обставини заінтували в роки німецької окупації, коли то лікарська професія стала справді основовою в своєрідній боротьбі за елементарні потреби української знедоленої людини. Своїх літописців, в особах д-рів Ю. Мовчана, Наді Плющ, Т. Решетила і О. Сушкова, нашли роки масової еміграції та таборового життя в Німеччині й Австрії.

Окремий розділ у нашій книзі займає передрук матеріалів С. Наріжного і д-ра В. Завальняка про 20-літню працю українських професійних організацій у Чехо-Словаччині. Не менш важливою була також харитативна праця Українського Червоного Хреста, яку виконували в більшості наші лікарі. На цю тему ми помістили документальну статтю д-ра Т. Воробця і зворушливі спогади Людмили Івченко.

Зовсім іншу тематику до історії української медицини вносять спогади д-рів М. Ріпецького і Б. Гука-Скали, в яких вони описують геройську працю лікарів і медичного персоналу в рядах УПА. Ми вважаємо, що дотепер ще не вповні висвітлено вклад лікарів у розвиток української літератури і публіцистики. Тому ми подбали про загальний перелік імен тих наших ескуляпів, які, крім професійної праці, займалися також і красним письменством чи публіцистикою.

Книгу нашу завершує інформаційний огляд професійно-наукової праці УЛТПА, яке поступово переходить у руки молодого покоління, що дає запоруку дальшої живучості нашої центральної організації.

Поява другого тому «Матеріалів до історії української медицини» стала дійсністю завдяки справді відданій редакторській праці проф. Мирослава Семчишина, за що Редакційна Колегія складає йому сердечну подяку.

В архівах УЛТПА зберігаються цінні документальні праці призначенні до третього тому «Матеріалів», які, маємо надію, появляться друком у 1989 році.

Д-р Павло Джуль
голова Редакційної Колегії

FOREWARD

The second volume of *Contributions to the History of Ukrainian Medicine* contains the scientific works and memoirs of many physicians. These describe the inception and subsequent growth of medical organizations in our native land — Ukraine, and also in other countries throughout the world. We hope that this book will serve as a source in the study of Ukrainian history and will help to define the role that our professional organizations have played in shaping our national identity.

Much of the information that is provided in this book has been suppressed in the Ukrainian SSR. Official Soviet publications treat Ukrainian medicine as part of the Soviet Russian achievements. All instructional courses in the medical schools, medical textbooks, and medical journals are in the Russian language. The Ukrainian Soviet Encyclopedia and other reference books include only a few names of distinguished Ukrainian physicians or of prominent organizations. We are fortunate that some of the historical documents were preserved, thanks to the efforts of the Ukrainian Medical Association of North America.

The first volume of *Contributions to the History of Ukrainian Medicine* was published in 1975 under the guidance of V. Pliushch and R. Osinchuk. The second volume was completed in 1987 and includes fifteen new articles. Authors M. Mishchenko and A. Witkowsky describe the development of the medical sciences in the Ukraine during both the 19th century and the first half of the 20th century. Similarly, physician and historian, V. Pliushch traces the origin of Ukrainian medical societies from the middle of the 19th century up until the present time. His contemporary, L. Maksymenko, took an active part in the organized professional life of Ukrainian physicians in Lviv between the two world wars. He gives a detailed account of the social and scientific activities, medical publications, conventions, and the construction of the first Ukrainian hospital in Lviv. Articles of S. Narizhnyj and V. Zavalniak describe the activities of Ukrainian medical societies in Czechoslovakia during the same period.

Life changed dramatically in 1939 when Western Ukraine was annexed to the Soviet Union. These tragic days are vividly depicted by R. Osinchuk, who witnessed the denial of traditional medical ethics and other aspects of Ukrainian national life. He describes, with compassion, the prosecution of his colleagues and the suffering of the population. The second volume also contains documentation of the inhuman conditions in our fatherland during the German occupation from 1941 to 1944. With great personal sacrifice, Ukrainian physicians provided medical care for the deprived and destitute population. The memoirs of L. Ivchenko and T. Vorobec describe the work of our colleagues in the Ukrainian Red Cross during this period.

Annals of the history of Ukrainian medicine in the post World War II era have been enriched by the writings of J. Movchan, N. Pliushch, T. Reshetyo and O. Sushkiv. The heroic participation of physicians in the Ukrainian Insurgent Army (UPA) has been well documented in the memoirs of M. Ripeckyj and B. Huk-Skala. Unfortunately, the contribution of our colleagues to the Ukrainian literature is not well recognized. Therefore, we felt that our physician-writers should be given a special consideration in this book. Also, to document the professional achievements of numerous physicians in the Ukrainian diaspora, we have included an informative review of scientific conventions organized by the Ukrainian Medical Associations of North America in the last twelve years.

It is a well known fact that the leadership of our medical society is now in the hands of a new generation of physicians. This young group of highly trained medical professionals retains a deep commitment to our national identity and assures the survival of our association.

A third volume of *Contributions to the History of Ukrainian Medicine* will be published in the near future. It will include many additional historical documents contained in the archives of the Ukrainian Medical Association of North America.

We are happy to acknowledge our debt of gratitude to Mr. M. Semchyshyn, who made such excellent additions to this volume. He contributed greatly in the selection, preparation, and editing of the manuscripts.

PAUL J. DZUL, M.D
Chairman, Editorial Board

Д-р Василь Плющ

ЛІКАРСЬКІ ТОВАРИСТВА І НАУКОВІ З'ЇЗДИ ЛІКАРІВ У СХІДНІЙ УКРАЇНІ (1840-1946)

(Історичний нарис)

Перше наукове¹ лікарське товариство в Україні почало свою діяльність 29 жовтня 1840 р. в Києві. Заснування цього товариства було не абіякою подією не лише в Україні, але і в царській Росії, а навіть в Європі. Треба мати на увазі, що самостійні медичні наукові товариства почали виникати порівнюючи пізно. Так, наприклад, перше самостійне медичне товариство було засноване в Парижі в 1731 р. під назвою Хірургічної Академії, перше медичне товариство в Лондоні — у 1773 р., Королівське Медико-Хірургічне Товариство в Англії було засноване в 1805 р., Німецьке Товариство Дослідників Природи та Лікарів почало своє існування в 1822 р., Королівське Медичне Товариство у Відні — в 1837 р., а Медичне Товариство ім. Гантера в Колюмбус (ЗСА) — у 1808 р. В Росії перше товариство російських лікарів було засноване в Петербурзі у 1833 р., а перше товариство російських лікарів у Москві — у 1860 р.²

Отже, як бачимо, Україна вже досить рано мала наукове лікарське об'єднання, що вказує на значну громадську та наукову активність українських лікарів.

Дозволимо собі трохи детальніше зупинитися на організації цього першого українського лікарського товариства. Ще в 1838 р. інспектор Київської Лікарської Управи медико-хіург Іван Кудрявцев подав київському генерал-губернаторові заяву про дозвіл на заснування в Києві наукового лікарського товариства. Тому що Україна на той час була лише провінцією Росії, клопотання це було передане до Ради Міністрів у Петербурзі, а дозвіл на заснування товариства одержано лише в 1840 році.

Цікаво навести текст програми Товариства Лікарів міста Києва:³

„Київські лікарі запропонували заснувати між собою товариство для того, щоб радитися відносно предметів, які, власне, стосуються медицини. Предмети цих нарад можуть бути такі: 1) Розгляд на загальному засіданні епідемічних або ендемічних хвороб, що появляються в народі, розгляд характеру їх, виявлення причин походження і визначення способу лікування. 2) Кожний лікар має право повідомити все товариство про важливу хворобу, яка зустрілася йому в практиці, і просити спільної думки відносно кращого лікування її. 3) Кожний член повідомляє товариство про методи успішного лікування хвороб, які він знає, і які вдалися йому в практиці.”

вання ним якоїсь хвороби, що могли б бути корисні і для інших лікарів.

4) Товариство можуть повідомляти про свої методи або просити думки про якусь важливу хворобу також інші лікарі, не беручи участі в засіданні його, ті, що живуть в Києві — особисто, а відсутні — письмово.

5) На засіданні цього товариства розглядаються досі не розв'язані або сумнівні факти про якусь хворобу, походження її та спосіб лікування.

6) На засіданні кожний повідомляє про вичитані з вітчизняних або чужоземних журналів теорію, досвід або новий винахід з усіх галузів медицини.

7) Трактати кожного засідання вносяться одним із членів у домашній протокол, щоб товариство бачило свої дії та щоб обговорене ним і читане не залишилося без користі, а інше могло бути випробуване.

8) Ці протоколи після закриття або цілковитого припинення цих засідань передаються для зберігання в Київській Лікарській Управі.

9) Засідання намічено проводити в місяць два рази, збираючись у когось із членів, а в випадках екстремних, що потребують скорого обговорення, члени збираються і раніше наміченого часу.

10) Якщо хтось із членів три рази підряд не прибув на засідання без поважних причин, не давши про те знати, виключається з товариства.

11) Ці благонамірені та загальнокорисні бесіди не порушуються ніякими незгодами, критикою чи особами, а дружньою одностайністю розглядають і вирішують пропоноване.

Порушник спокою цього засідання за загальною згодою виключається з числа його членів.

12) Під час засідань і при обговоренні питань медицини ніякі інші теми в розмові членів входити не повинні.”

Замітне, що в програмі товариства явно відбувається бажання підвищити кваліфікації широкого лікарського загалу, зацікавлення товариства не лише лікувальними, але і профілактичними проблемами, зацікавленість станом медичної науки за кордоном і велика товариськість. Відповідно до тодішніх умов в Україні, програма підкреслює обмеження дискусій у товаристві лише до проблем медицини.

Як бачимо з програми, товариство це було виключно наукове. На відміну від подібних товариств у Москві та Петербурзі, членами Київського Лікарського Товариства могли бути лікарі різних ділянок, різних установ і, взагалі, членство не було практично нічим обмежене.

Хоч товариство нібіто обмежувалося до Києва, але, без сумніву, його засновники мали на меті поширити його діяльність принаймні на всю Правобережну Україну, бо про відкриття наукового товариства лікарів у Києві були повідомлені всі повітові лікарі Київщини, а також Кам'янець-Подільська і Волинська лікарські управи. У цьому повідомленні було прохання до всіх лікарів, щоби вони „змагаючи до такої шляхетної і загальнокорисної цілі товариства, старалися повідомляти його про свої спостереження і досліди над існуючими в народі недугами і про інші корисні медичні справи”.⁴

Першим секретарем товариства обрано хірурга штаб-лікаря С. І. Волинського.

Це товариство відіграво неабияку роль в розвитку наукової клінічної та теоретичної медичної думки і не раз розглядало питання охорони здоров'я людности України, питання медичної освіти в Україні, гігієни тощо.

Для висвітлення діяльності Товариства Київських Лікарів і змісту доповідей, що були прочитані в ньому, треба було б писати цілі томи. Ми підкреслимо тут лише суспільну спрямованість цього товариства та його демократичність, що значно відрізняло наше українське товариство від подібних товариств Росії. Наприклад, у 1863 р. проф. В. Л. Горецький виголосив у ньому промову, в якій відзначив: „Лікар, як член суспільного товариства, має, згідно з своїм покликанням, обов'язки двох родів: він не лише повинен турбуватися про здоров'я приватних осіб, що поручають себе його опіці, але на обов'язку лікаря лежать турботи про суспільне здоров'я”.⁵ Л. А. Марковський у своїй промові „Про важливість викладання гігієни в медичних навчальних закладах” говорив: „Слід вчити народ, як йому жити, щоб бути здоровим та довговічним, які середники шкідливо споживати в їжі, як побудувати своє житло, як розпізнати скажену собаку, коня, що хорує на сибірку, як вести себе у здоровому стані і як під час хвороби. Бажано було б, щоб з'явився російською мовою зрозумілий для простого народу твір у галузі гігієни та дієтетики”.⁶

Неначе у відповідь на цей заклик, український лікар С. Ніс випускає першу в Великій Україні популярну медичну книжку українською мовою: „Про хвороби і як їм запобігти”, Київ, 1874.

Пізніше в товаристві нерідко виступав Г. Н. Мінх з доповідями з питань гігієни, демографії та санітарної статистики, у яких часто зупиняється на суспільних завданнях медицини. Про нього проф. Н. А. Хржонщевський писав: „Він вдихнув струмінь життя в товариство і наблизив його діяльність до питань суспільної гігієни”.⁷

На засіданнях цього товариства виступали такі відомі професори Київського університету, як В. Т. Покровський, Л. А. Марковський, К. Г. Трітшель, Є. І. Афанасєв та інші. Так, наприклад, В. Т. Покровський на засіданнях товариства демонстрував хворих, доповідав про захворювання нирок, зокрема про блукаючу нирку, Ф. І. Пастернацький демонстрував хворих з дуже рідкими випадками пухлин мозку і один з перших дав опис травматичної епілепсії, Є. І. Афанасєв доповідав про захворювання на поворотний тиф, тощо. Київське Лікарське Товариство видавало збірники своїх праць, річні звіти, а пізніше періодичний медичний часопис.

Ще пізніше активними членами та головами Київського Лікарського Товариства були такі відомі українські вчені медики, як

В. К. Високович, В. П. Образцов, Т. Г. Яновський, М. Д. Стражеско та інші. До речі, саме на засіданні Київського Товариства Лікарів В. К. Високович у 1900 р. прочитав свою знамениту доповідь „Про ракові включення”, у якій висловив думку про інфекційне походження злюякісних пухлин.

У 1844 р. зорганізовано Товариство Одеських Лікарів, у 1858 р. — Товариство Морських Лікарів у Миколаєві, в 1859 р. — Волинське Медичне Товариство, у 1860 р. — Кам'янець-Подільське Медичне Товариство, у 1861 р. — Харківське Медичне Товариство, у 1868 р. — Товариства Лікарів у Херсоні та в Симферополі. Отже, ми бачимо, що розвиток лікарських товариств в Україні не лише не відставав від розвитку таких товариств у корінній Росії, але, навпаки, випереджував темп розвитку лікарських товариств в інших частинах кол. Росії.

Слід відзначити, що лікарські товариства в Україні відіграли велику роль не лише в галузі розвитку наукової медичної думки та у справі підвищення кваліфікації лікарів, але були також першими організаторами справи вивчення здоровельних та побутових умов людності України, вивчення захворюваності та смертності, були організаторами боротьби з епідеміями і, нарешті, творцями високо-кваліфікованих медичних закладів.

Ми вже згадували вище, що Київське Лікарське Товариство працювало над питанням суспільної гігієни та медичної статистики.

Особливо відзначилось у цій галузі Харківське Медичне Товариство. У 1873 р. при ньому зорганізовано перше в Україні Бюро Санітарної Статистики, яке склало одні з перших у Росії медико-топографічні описи низки районів (А. Г. Леонтович, І. Ф. Столлярів, І. А. Сочава та інші), брало активну участь у санітарному впорядкуванні міста Харкова та Харківської губернії у боротьбі з епідеміями холери, висипного та черевного тифів і дифтерії.

У 1887 р. це товариство створило одну з перших Пастерівських станцій, яка пізніше була зреорганізована у Бактеріологічний Інститут і де працювали такі видатні українські вчені, як Л. С. Ценківський, В. К. Високович та інші. Товариство відкрило лікарню та було ініціатором відкриття у Харкові Вищих Медичних Жіночих Курсів. Ініціаторами цього товариства та активними його членами були Д. Ф. Лямбль, В. Ф. Грубе, В. Я. Данилевський, М. Ф. Мельников-Разведенків, С. М. Ігумнів, Л. Л. Гіршман, І. І. Файншмідт, В. П. Воробйов та інші.⁸ Харківське Медичне Товариство видавало свої праці під назвою „Протоколи Харківського Медицинського Общества”.

Видатну роль у справі вивчення захворюваності української людності та її здоровельних умов відіграло також Херсонське Лікарське Товариство. Вінницьке Товариство було ініціатором будівництва вінницької лікарні імені Пирогова. Київське, Одеське та Харківське

Лікарські Товариства були промоторами створення перших в Україні туберкульозних санаторій.

Центральна московська влада з неохотою дивилася на постання лікарських товариств в Україні. Ми вже відзначали вище, що статут першого українського товариства в Києві пролежав у Петербурзі майже два роки. Кам'янець-Подільське Товариство, яке було зорганізоване в 1860 р., працювало лише до 1865 р., коли було розв'язане губернатором, і могло відновити свою діяльність лише у 1872 р. Цікава історія Уманського Лікарського Товариства. То було одно з перших повітових лікарських товариств. У 1889 р. уманські лікарі подали заяву з проханням дозволити їм заснувати товариство. Губернатор прихильно поставився до створення товариства, але київський генерал-губернатор зазначив, що цього товариства не можна дозволити, бо в ньому забагато членів поляків та жидів. Лише в 1901 р. затверджено його статут. Слід відзначити, що, взагалі, відкриття лікарських товариств було пов'язане з цілою низкою формальностей; товариства ці знаходились під постійним наглядом поліції і могли бути розв'язані розпорядженням адміністративної влади.

Цікаво, що Україна вела перед в організації фельдшерів. У 1882 р. в Одесі було зорганізоване перше на терені Росії чисто професійне медичне об'єднання, а саме „Общество школьных фельдшеров”. Подібні товариства в Петербурзі, Москві, а також і в Києві були зорганізовані пізніше.

Активність українських лікарів проявлялась також у тому, що вони, поза науковими лікарськими товариствами, були ініціаторами та активними діячами різних добродійних товариств, завданням яких було боротися за здоров'я людності, боротьба з соціальними захворюваннями, боротьба проти дитячої смертності або пропаганда медико-гігієнічних знань.

Одним із найстаріших товариств, яке поєднувало наукову працю з харитативною діяльністю, було „Русское общество охранения народного здравия”, засноване в 1877 р. із значною участю українських лікарів.

Це товариство мало відділи: біологічний, який працював над проблемами ліaborаторного дослідження, статистики та епідеміології, оздоровлення міст та сіл, громадських і приватних будинків та промислових закладів, гігієни виховання та освіти, гігієни речей загального вжитку. Це товариство мало коло 30 місцевих відділів, у ньому працювали такі видатні вчені біологи та медики, як О. Я. Данилевський, М. Ф. Гамалія, що, до речі, був ініціатором відкриття Одеського відділу товариства, П. П. Кащенко, І. П. Скворцов, відомий український гігієніст, ініціатор створення харківського відділу товариства, В. А. Суботін, один із організаторів київського відділу товариства. Це

товариство, між іншим, було організатором перших лікувальних колоній для дітей та дитячих майданчиків. Відділи цього товариства були засновані в Одесі, Харкові, Києві, Ялті та інших містах України. Товариство випускало науково-популярний часопис „Здоровье”, наукові праці — „Труды Русского Общества Охранения Народного Здравия” та щомісячний часопис „Журнал Русского Общества Охранения Народного Здравия”. Як автори, у них брали активну участь П. П. Кащенко, І. Е. Андрієвський, А. А. Липський, Н. Д. Сухорський, В. В. Горіневський, В. В. Святловський, І. Д. Єнько та інші.

У Києві, за ініціативою професорів К. Г. Трітшеля, В. К. Високовича та Т. Г. Яновського створено перше в Україні (і перше в Росії) протитуберкульозне товариство, т.зв. „Киевское Общество для борьбы с чахоткой”. Коротка історія створення цього товариства така: У 1899 р. за ініціативою ради Олександровської лікарні в Києві була зорганізована під головуванням К. Г. Трітшеля комісія для побудови туберкульозної санаторії під Києвом. Щоб зібрати кошти на побудову та утримання санаторії, вирішено створити спеціальне товариство. Статут цього товариства затверджено в 1901 р., а в 1904 р. відкрито туберкульозну санаторію в Пущі-Водиці (біля Києва). У 1903 р. засновано товариство для поборювання туберкульозу в Севастополі. Пізніше ці т-ва ввійшли до Всеросійської Ліги боротьби з туберкульозом, створеної у 1909 р. Товариства боротьби з туберкульозом в Петербурзі та Москві були зорганізовані пізніше від київського та севастопільського.

З добродійних товариств, які провадили активну працю на терені України, слід згадати „Союз борьбы с детской смертностью в России”, заснований у 1904 р., та товариство „Крапля молока”. Перша „Крапля молока” була створена у 1901 р. в Петербурзі, але в тому ж часі зорганізовано „Краплю молока” і в Києві (Є. Л. Скловський), в Одесі (А. О. Гершензон), а пізніше ще в низці міст України. Відділи „Общества борьбы с детской смертностью” працювали в Харкові (організатор та керівник — відомий київський та харківський проф. І. В. Троїцький), Одесі та Києві. Ще до організації „Союзу боротьби з дитячою смертністю” та „Краплі молока”, у 1897 р. в Одесі народня вчителька Н. Я. Шведова зорганізувала „Товариство опіки над хворими дітьми”.

Всі ці добродійні товариства відіграли досить значну роль в оздоровленні людності України і були осередками суспільної діяльності на користь українського народу. Вони об'єднували не лише лікарів, але також і широкі кола української громадськості.

Київські студенти-медики були ініціаторами першого в Україні наукового студентського товариства, яке було засноване в 1881 р. при Медичному факультеті Київського університету.

Над працею товариств для боротьби з туберкульозом та Всеросійської Ліги боротьби з туберкульозом варто зупинитися трохи доклад-

ніше, бо ці товариства та Ліга проводили в Україні велику їй корисну працю. У 1913 р. до Ліги входило 59 самостійних товариств та 139 відділів. Загальна кількість членів досягла 30 тисяч. У 1917 р. Ліга вже об'єднувала 80 самостійних товариств для боротьби з туберкульозом і мала 168 відділів. Самостійні товариства або відділи Ліги існували майже по всіх містах України. Так ми знаємо про існування товариств та відділів Ліги в Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, Кам'янці Подільському, Чернігові, Житомирі, Вінниці. Видатними діячами Ліги та місцевих товариств були К. Г. Трітшель, В. К. Високович, І. І. Файншмідт, М. І. Кранцфельд, А. А. Кисіль, Т. Г. Яновський та інші. Ліга зорганізувала низку протитуберкульозних амбуляторій, диспансерів. Так, напр., в Україні були амбуляторії в Києві, Харкові, Житомирі, Одесі, Керчі, Симферополі, Тирасполі, Ромнах і Ялті. В Алупці працював туберкульозний санаторій Кримського товариства для боротьби з туберкульозом, у Балаклаві та Бердянському — санаторії відділів Ліги, у Кам'янці Подільському існувала санаторія Кам'янець-Подільського відділу Ліги для боротьби з туберкульозом, в Одесі — санаторія Одеського відділу Ліги для боротьби з туберкульозом, в Маріуполі — санаторія Маріупольського відділу Ліги, в Харкові — санаторія Харківського товариства для боротьби з туберкульозом, у Смілі — невеличка санаторія місцевого відділу Ліги.

У другій половині та наприкінці XIX сторіччя почали засновуватись у всьому світі спеціальні фахові лікарські товариства. Так, напр., у 1850 р. засновано в Лондоні перше товариство епідеміологів, у 1852 р. — товариство акушерів у Лондоні, у 1863 р. німецьке товариство офтальмологів, у 1883 р. — німецьке товариство дитячих лікарів, у 1893 р. — бритійське товариство анестезіологів, в 1899 р. паризьке, а у 1900 р. лондонське товариство дитячих лікарів, у 1902 р. було засновано товариство для поборювання венеричних захворювань у Німеччині.

Україна також не відставала в цій галузі від інших країн. Так, напр., у 1876 р. створено Одеське Бальнеологічне Товариство, у 1886 р. — Акушерсько-гінекологічне Товариство в Києві, у 1900 р. — Дерматологічне та Венерологічне Т-ва в Харкові та Києві, трохи пізніше були засновані Київське Хірургічне Товариство, а ініціатором його і незмінним головою до своєї смерті був відомий український хірург та вчений М. М. Волкович, а теж Київське Терапевтичне Товариство, головою якого був академік Т. Г. Яновський, та багато інших спеціальних фахових товариств.

На початку ХХ сторіччя в Україні вже існувало коло сотні різних наукових загально-лікарських, фахових лікарських та добродійних медичних товариств.

Лікарські товариства відіграли велику роль не лише в галузі розвитку медичної наукової думки, підвищення кваліфікації лікарів, у

покращанні медичної допомоги людності, але вони були також осередками суспільної думки, легальними організаціями, на форумі яких можна було заторкнути низку проблем не лише медичного, але й суспільного значення, при чому деякі товариства обговорювали проблеми національні і політичні.

З цього боку цікаво буде зупинитися, хоч коротко, на діяльності т.зв. „Общества русских врачей имени Н. И. Пирогова”, яке скорочено звалося Пирогівським Товариством. Довший час окремі лікарські товариства майже не були пов’язані між собою і працювали цілком самостійно. Але для кращого обміну медичним досвідом, а головно з огляду суспільного та політичного, доцільним було створення об’єднання лікарських товариств. Цікаво, що ініціатори перших з’їздів лікарів та дослідників природи, які мали б таке об’єднання здійснити, були знову таки лікарі та біологи України (див. нижче про з’їзди лікарів України). Перший загально-російський лікарський з’їзд скликано не в Україні, а в Росії, бо там були головні центри медичної науки та найміцніші на той час лікарські товариства. У 1883 р. було створене Московсько-Петербурзьке Медичне Товариство, але лише в 1885 р. скликано перший з’їзд лікарів Росії та оформлено створення Пирогівського Товариства. Пирогівське Товариство об’єднало велику кількість передової, ліберальної лікарської громадськості, в тому числі велику кількість видатних українських медиків Типовою для цього товариства була гуманітарна настанова, боротьба за волю лікарської думки, боротьба за покращання медичного обслуговування широких народніх мас і ліберальне ставлення до політичних та національних проблем. Пирогівське Товариство скликало з’їзди, на яких не раз розглядались проблеми суспільної медицини, створило низку комісій, а саме санітарної статистики, санітарно-освітньої діяльності, боротьби з туберкульозом, охорони матері й дитини та проводило велику санітарно-освітню діяльність. Головною заслугою цього товариства було створення спеціального напрямку в медицині — глибоко гуманітарного ставлення лікаря до своєї професії та великого почуття відповідальності у своїй не лише щоденній практиці, але відповідальності всієї лікарської громади за стан народного здоров’я.

Пирогівське Товариство провело більше десятка з’їздів, з яких один, у 1896 р., відбувався в Києві. Радянська система, звичайно, не могла стерпіти свободолюбного та гуманітарного духу Пирогівського Товариства. Так, напр., відомий лікар большевик С. І. Міцкевич писав: „Всі зусилля включити Пирогівське Товариство в радянську роботу не увінчалися успіхом”.⁹ І не дивно; бюрократична радянська система з ії типово диктаторським напрямком була цілком чужа духові Пирогівського Товариства.

Перша світова війна з одного боку зменшила розмах праці науково-лікарських товариств, бо велика кількість лікарів була покликана на фронти, а ті, що залишились, були настільки перевантажені працею, що не могли приділяти достатньої уваги науковій праці. З другого боку з'явились нові можливості активної громадської праці лікарів. Гнила система бюрократичної Російської імперії не могла забезпечити тих великих потреб у всіх ділянках господарського життя, які виникли під час Першої світової війни. Царський уряд був примушений дозволити на широку участь широких громадських кіл у забезпечені потреб армії та запілля. Виникають такі організації, як Спілка Міст та Спілка Земств, у роботі яких беруть активну участь також лікарі, набирає особливої ваги діяльність Російського Т-ва Червоного Хреста, широкі лікарські маси не лише активізуються, але й революціонізуються, зокрема нарastaє національна свідомість лікарів національних меншин і, зокрема, лікарів українців.

Після лютневої революції виникає вже низка не наукових чи клінічних, а чисто професійних спілок лікарів. Так, напр., уже в березні 1917 р. в Петербурзі організується Спілка лікарів лікарських установ Петрограду, Спілка лікарів міської служби, Спілка лікарів армії та флоту, Спілка залізничних лікарів, Спілка лікарів лікарських кас, Спілка фабрично-заводських лікарів. У травні 1917 р. створюється Рада Професійних Спілок у Петрограді та Всеросійська Спілка Професійних Об'єднань Лікарів (ВСПОВ). Одночасно виникають спілки лікарів у всіх найбільших містах України, у Києві постає перша Спілка Українських Лікарів.¹⁰

На жаль, ми не маємо докладних офіційних матеріалів про склад та працю першого українського лікарського товариства у східній Україні.

За тими даними, що нам пощастило зібрати, організаторами та активними учасниками першого лікарського товариства у Києві, яке потім перетворилось у Всеукраїнську Спілку Українських Лікарів, були Євген та Олександер Черняхівські, Олександер Крупський, Авксентій Корчак-Чепурківський, Марко Нещадименко, Михайло Левитський, Володимир Удовенко, Павло Кучеренко, Олександер Тижненко, Євмен Лукасевич, Дмитро Одрина, Аркадій Барбар, Антін Собкевич, Іван Липа, Модест Левицький, Борис Матюшенко, Олександер Пучківський, Олекса Білоус, Василь Наливайко, Леонід Гиренко, Іван Тесленко, Микола Галін, Валентина Радзимовська та інші.

За ініціативою д-ра Євмена Лукасевича Всеукраїнська Спілка Українських Лікарів почала у 1918 р. видавати свій орган „Українські Медичні Вісті”, редактором якого був вищезгаданий д-р Лукасевич.

Цього часопису вийшло 13 чисел і він припинив своє існування у зв'язку з окупацією України у 1920 р.¹¹

Окупація України московським військом і встановлення там радянської влади спочатку мало відбилися на праці лікарських товариств в Україні. У перші роки існування радянської влади в більшості міст України, зокрема в Києві та Харкові, продовжували досить інтенсивно працювати як загально медичні, так і фахові лікарські товариства. Радянська влада була занадто зайнята організацією адміністративного апарату в Україні, господарськими проблемами та боротьбою з повстаннями, щоб багато уваги приділяти медичним громадським товариствам.

Медичні товариства довший час працювали досить самостійно. Управи цих товариств обиралися нормальним демократичним шляхом і складалися переважно із кваліфікованих медиків. Лікарів комуністів було дуже мало.

З літератури відомо, що у проводі загальномедичних та фахових товариств стояли такі відомі українські вчені, як професори Т. Г. Яновський, М. М. Волкович, О. В. Корчак-Чепурківський, О. Тижненко, М. Левитський, О. Пучківський, М. І. Ситенко, В. Л. Данилевський та інші. Більшість цих товариств стояло в цілком відкритій опозиції до радянської влади. Багато з цих товариств видавали власні часописи або праці чи протоколи, деякі з них мали власні видавництва, як, напр., відоме видавництво в Харкові „Научная мысль”, яке пізніше було захоплене Народним Комісаріятом Здоров'я України.

Розквіт української культури та науки, який почався під час української національної революції 1917-1920 рр. без уваги на чужу окупаційну владу, спричинився до значного опанування медичних товариств в Україні свідомими українськими національними силами і до українізації цих товариств. Українські медичні товариства вкупі із Всеукраїнською Академією Наук та вищими медичними школами в Україні брали активну участь у дальшому опрацюванні української медичної термінології, а на форумах цих товариств почали виступати все в більшій та більшій кількості українські вчені-медики з доповідями українською мовою. Деякі товариства відіграли велику роль в організації висококваліфікованих лікарських закладів, (як, напр., відома на всю Україну лікарня лікарів-фахівців у Києві).

Перший період існування радянської влади в Україні позначився тим, що „советська медицина”, очолювана напівграмотними фельдшерами, студентами з незавершеною медичною освітою та надсиляними з Москви партійними функціонерами, в більшості москалями і жидами, існувала сама по собі, а лікарська українська громадськість проводила свою професійну, громадську та наукову працю самостійно. Як приклад, можемо навести, що в січні 1918 р. при Київському Советі Робітничих Депутатів (Совдеп) була створена спеціальна трійка для керування справами охорони здоров'я, яка складалася з фельдшера Подкамінера, студента-медика С. Юріна та курсистки-

медички Масальської. У 1919 р. був зорганізований Київський Губерніяльний Комісаріят Охорони Здоров'я, який складався з осіб, що не мали жадного відношення до медицини, очолював його лікар Бик, а пізніше студент-медик Г. А. Баткіс, який лише в 1919 р. закінчив Медичний факультет Київського Університету. У 1920 р. при Всеукраїнському Ревкомі створено Всеукраїнську Комісію охорони народного здоров'я, якою керував М. І. Барсуков, що прийшов в Україну як керівник санітарної частини південно-західнього фронту московських окупантів військ. Першим народним комісаром Охорони Здоров'я в Україні також був не лікар, а партійний функціонер П. В. Тутишкін. Самозрозуміло, що всі ці партійні комісари від медицини, фельдшери та студенти-медики не користувалися жадним авторитетом серед висококваліфікованих українських лікарів.¹²

Але цей період продовжувався порівняно чимало. Поволі радянська система опановувала не лише адміністрацію охорони здоров'я, керівництво медичними установами та медичними навчальними закладами, але все більше й більше починала втручатись у громадське та науково-громадське життя лікарських кіл.

Через брак лікарів-комуністів радянська влада та комуністична партія не мали змоги опанувати керівництво сотки фахових медичних товариств.

Щоб облегчити собі це завдання, у 20-их рр. зліквідовано окремі фахові медичні наукові товариства і створено „Единое Медицинское Общество”, стандартний витвір для радянської лікарської громадськості. З того часу по всіх містах України заведено ці єдині медичні товариства, до проводу яких, як правило, ставили комуністів або комуністичних поступайків, навіть коли вони не мали для керівництва цими товариствами відповідних кваліфікацій. Okремі товариства були перетворені на секції цього єдиного товариства: вони не мали жадних прав самоврядування, зокрема керівництво цих секцій затверджувалось правлінням єдиного Медичного Товариства.

Наукові лікарські товариства починають перетворюватись із громадських наукових медичних організацій у бюрократичні установи, керовані партійними групами. Вільна наукова думка, така типова для медичних товариств України в минулому, замінюється регламентованим стандартом партійної медицини та науки. На засіданнях цих товариств, замість наукових доповідей, починають зачитувати різні нудні, часто неграмотні еляборати, як напр. про роль Сталіна в акушерстві чи бактеріології, про велике значення мічуринської чи лисенківської праць в біології, інструкції для праці окремих медичних установ. Рівень наукової думки починає катастрофічно падати. Звичайно, що такий стан лікарських наукових товариств аж ніяк не міг задовольнити широкі медичні кола, зокрема кола лікарів-фахівців, що хотіли

слухати не доповідей про Сталіна або Леніна, чи звіт про досягнення радянської медицини, а новин з фахових медичних ділянок, при чому не лише новин з українських чи російських клінік, але й клінік закордонних. Під тиском лікарської громадськості з одного боку та потреби підвищення кваліфікації широких лікарських мас з другого боку, за вказівками згори, єдині наукові медичні товариства раптово зникають і на їх місці відновлюються знову фахові лікарські товариства, але цим разом уже побудовані на централістичних засадах, з добре забезпеченим партійним керівництвом.

Ми не маємо змоги зупинятися докладно на обставинах постання тих чи інших всеукраїнських лікарських фахових товариств і на їх праці. Ми накреслимо лише загальну схему, за якою ці товариства організувались, подамо загальні напрями їх діяльності та їх перелік.

Майже по всіх містах України тепер існують лікарські фахово-наукові товариства з різноманітних фахів (терапевтичні, хірургічні, педіатричні, акушерсько-гінекологічні, дерматологічні, фтизіатричні, бальнеологічні, рентгенологічні та інші). У невеликих містах працюють загально-медичні товариства, де зачитуються доповіді за різними фахами. Управа кожного місцевого товариства обирається менш-більш вільним голосуванням, але, звичайно, за рекомендацією партійного осередку. Дуже часто спочатку утворюється Центральна Управа Товариства того чи іншого фаху і вона потім організує філіяли товариства в різних містах України.

Частина фахових товариств в Україні функціонує у формі філіялів всесоюзного товариства даного фаху. За статутами цих товариств, часті від-часу, мають відбуватися всеукраїнські з'їзди товариств для заслухання наукових доповідей і звітів своїх центральних управ. Звичайно ці з'їзди не скликаються спеціально, а достосовуються до загальних з'їздів лікарів даного фаху. Наприклад, під час терапевтичних, хірургічних та інших фахових з'їздів, на які приїздять лікарі даного фаху, суміжних фахів та урядовці відділів охорони здоров'я, і які є фактично з'їздами представників певних медичних установ, відбуваються також вибори всеукраїнського правління даного фахового товариства. Цілком зрозуміло, що при повному опануванні всіх ділянок життя в Україні комуністичною партією, вибори такого всеукраїнського правління даного фахового товариства є порожньою формальністю, бо склад правління задовго до з'їзду намічається партійними органами, погоджується з Міністерством Охорони Здоров'я, а потім „одноголосно” приймається з'їздом, хоч частина делегатів навіть не належить до складу того чи іншого фахового лікарського товариства.

Не зважаючи на зовсім недемократичний спосіб творення цих товариств, треба відзначити, що вони приносять деяку користь масам лікарів та студентам-медикам, бо ці товариства влаштовують доповіді

на актуальні теми, підвищують кваліфікацію своїх членів і всього лікарського загалу та іноді мають свої цінні книгозбірні. За неповними даними, в Україні працюють тепер такі всеукраїнські лікарські товариства або українські філії всесоюзних лікарських фахових товариств: терапевтичне, акушерів та гінекологів, педіатричне, рентгенологів та радіологів, онкологів, психоневрологів, психіятрів, урологів, фтизіатрів, оториноларингологів, мікробіологів, епідеміологів та інфекціоністів, дерматологів та венерологів, гістологів, патологоанатомів та проекторів, фармакологів.

Контроль над цими товариствами та загальне керівництво над ними здійснює т.зв. Вчена Медична Рада Міністерства Охорони Здоров'я УРСР.

***

Дуже велику роль в розвитку наукової медичної думки в Україні відігравали й відіграють ЛІКАРСЬКІ ЗЇЗДИ.

Поки перейти до огляду лікарських з'їздів в Україні, ми хочемо зупинитися на порядку їх скликання та на характеристиці їх складу в революційний час та після революції.

До революції лікарські з'їзди в Росії скликалися за зразком західно-европейських чи північно-американських лікарських з'їздів, тобто брати участь у з'їзді міг кожен лікар, при чому не лише лікар даної країни, але й лікар-чужинець. Для участі в дореволюційному лікарському з'їзді потрібно було, як і на Заході, лише завчасно зголосити до організаторів з'їзду своє бажання взяти участь у з'їзді, щоб забезпечитись приміщенням та іншими вигодами під час з'їзду. Отже, лікарські з'їзди дореволюційної Росії були, так як і лікарські з'їзди інших вільних країн світу тепер, вільним форумом для всіх лікарів.

Зовсім інший порядок існує щодо скликання з'їздів та участі в них на терені СРСР, а в тому числі і в Україні. Передусім лікарські з'їзди в СРСР скликаються лише за дозволом уряду, при чому скликаються або Міністерством Охорони Здоров'я або установами чи організаціями, яким скликання таких з'їздів доручено урядовими органами. На лікарські з'їзди в СРСР лікарі приїждять не за власним рішенням чи бажанням, а за „командирковками” (відрядженнями) відповідних організацій охорони здоров'я, медичних інституцій або медичних установ (відділів охорони здоров'я, науково-дослідних інститутів, катедр вищих медичних закладів, лікарень, санаторій, поліклінік тощо). На такі з'їзди можуть бути делеговані також і не лікарі, а партійні керівники, представники робітничої громадськості тощо.¹³ Рішення про відрядження лікаря на з'їзд видає керівник установи, звичайно в погодженні з партійною організацією, при чому для дрібних лікарень та інших малих медичних закладів це рішення затверджується районо-

вим чи обласним відділом охорони здоров'я, а відрядження лікаря великої медичної установи, науково-дослідного інституту чи катедри медичних інститутів погоджується з Міністерством Охорони Здоров'я.

Лікар, відряджений на з'їзд, забезпечується за рахунок відділу охорони здоров'я або відповідної медичної установи всіма потрібними для проїзду та перебування на з'їзді засобами, тобто оплачують проїзд, видають добові і покривають інші витрати. Зголошення про виїзд групи лікарів чи окремого лікаря на з'їзд робить заздалегідь установа, що їх на з'їзд делегує. Отже, матеріальна частина поїздки лікаря на з'їзд повністю забезпечується за державні кошти, але одночасно забезпечується сувора дисципліна делегатів на з'їзді, бо вони не є вільними учасниками з'їзду, а представниками своєї установи і мають виконувати ріоль, яку їм заздалегідь визначає адміністрація та партійна організація установи. Виїздити на міжнародні з'їзди або з'їзди лікарів іншої країни поза межами СССР український радянський лікар взагалі практично не може. Поперше, для цього він мусів би мати дозвіл Міністерства Охорони Здоров'я, вищих партійних органів, мусів би бути апробований Міністерством Внутрішніх Справ та Міністерством Державної Безпеки, мусів би одержати візу на виїзд і дозвіл на одержання закордонної валюти. Отже, на міжнародні з'їзди радянські лікарі виїздять доволі рідко, лише за окремим рішенням Міністерства Охорони Здоров'я, полагодженими з партійними органами та органами державної безпеки.

Формально українському лікареві не забороняють взяти участь у тому чи іншому всеукраїнському чи навіть всесоюзному з'їзді, але практично невідрядженному лікареві попасті на з'їзд дуже важко. Передусім він мусить одержати дозвіл від своєї установи на поїздку; подруге, він мусить витратити на таку поїздку досить значні кошти з власної кишені, що при низькій зарплаті радянських лікарів є досить серйозною проблемою; потретє, в місці відbutтя з'їзду, звичайно в великому місті України, у Москві чи Ленінграді, не так легко одержати мешкання на час з'їзду. Нарешті, організатори з'їзду можуть відмовитися дати такому „непрошеному” гостеві вхідний квиток.

Ще складніше стоять справа із зголошенням доповідей на з'їздах чи, навіть, з виступами в дискусіях. Доповідачів на з'їзд і, навіть, учасників у дискусіях по доповідях виставляють звичайно медичні установи. Рішення про прийняття доповіді чи навіть дозвіл на виступ у дискусії видає бюро з'їзду. Без попереднього дозволу майже неможливо одержати право на виступ у дискусіях або, у кращому разі, цей виступ обмежується президією з'їзду до 2-5 хвилин. Бюро з'їзду, а потім президія з'їзду звичайно зобов'язуються не дозволити на будь-які непередбачені доповіді чи виступи в дискусіях. Кожна доповідь і, навіть, зміст виступу в дискусії перед з'їздом контролюються передусім

установою, яка посилає доповідача чи дискутанта на з'їзд, а теж бюром з'їзду.

Ми зупинилися так докладно на порядку участі у всесоюзних та всеукраїнських з'їздах в СРСР тому, щоб показати, що ці з'їзди аж ніяк не можуть вважатися вільними громадськими чи, навіть, науковими форумами, а є типовими регламентованими й контролюваними інституціями.

Правда, згадана вище система доповідей та виступів на з'їздах має деякі позитивні сторони. Як правило, доповідачами на всеукраїнських з'їздах виступають лише висококваліфіковані, найчастіше наукові медичні робітники. Доповіді в більшості являють велике наукове зацікавлення, спираються на великий фактичний матеріал. У дискусіях звичайно виступають також висококваліфіковані фахівці, при чому часто дискусії мають характер дуже коротеньких доповідей про проведену наукову працю. Доповідачі й дискутанти у своїх доповідях часто спираються не лише на матеріал своїх особистих дослідів, а резюмують досліди цілих бригад наукових робітників чи, навіть, цілих установ. З другого боку, недоліком є те, що в дискусіях майже не виступають рядові лікарі. Резюмуючи, слід визнати, що всеукраїнські фахові лікарські з'їзди в більшості випадків стоять на дуже високому рівні, але носять більше характер форуму для висококваліфікованих викладів, ніж для вільної наукової дискусії.

Окремі лікарські з'їзди почали відбуватися в Росії досить пізно.¹⁴

Царські уряди взагалі неприхильно ставилися до всяких проявів громадського життя, тим більше небезпечним здавалося їм допускати громадські імпрези, які б об'єднували представників з теренів всієї Росії. Зокрема неприхильно ставилася царська влада до з'їздів осіб вільних професій. Довший час у Росії, замість окремих лікарських з'їздів, скликалися об'єднані з'їзди природознавців та лікарів. Цікаво, що перша спроба скликання з'їзду природознавців належить нашій Батьківщині.

У 1856 р. професор зоології Київського університету К. Ф. Кесслер запропонував скликати нараду природознавців. Тодішній опікун Київської Учбової Округи, відомий лікар-хірург М. І. Пирогов, дуже позитивно поставився до цієї пропозиції та домігся від Міністерства Освіти дозволу на проведення такого з'їзду, який і відбувся 12 червня 1861 р. У цьому з'їзді взяли участь також і лікарі. У червні 1862 р. відбувся в Києві 2-ий крайовий з'їзд природознавців та лікарів, що вирішив питання регулярного скликування таких з'їздів.

1-ий загальноросійський з'їзд природознавців та лікарів відбувся у 1867 р. в Петербурзі. На цьому з'їзді вже офіційно працювала секція анатомії та фізіології. Між іншим, з доповідю на з'їзді виступив відомий український вчений О. Я. Данилевський. На другому з'їзді приро-

дознавців та лікарів, що відбувся в Москві, вже працювала секція наукової медицини. Надалі з'їзди природознавців та лікарів відбувалися систематично аж до 1913 р., при чому 3-ий з'їзд відбувся у 1871 р. в Києві, 7-ий — 1883 р. в Одесі та 10-ий — 1898 р. в Києві. У київському з'їзді 1898 р. брали участь 1694 особи. На 7-му з'їзді в Одесі великий український учений І. І. Мечников прочитав свою історичну доповідь „Про цілющі сили організму”, в якій обґрутував нове вчення про імунітет, а на 10-му з'їзді в Києві проф. П. Ф. Бобровський доповідав про відкриття побудника шкіряної лейшманіози. На 4-му з'їзді, що відбувся у 1873 р. в Казані, проф. Харківського університету І. П. Скровців зачитав надзвичайно цікаву доповідь на тему „Гігієна та цивілізація”.

Виключно лікарські з'їзди також уперше почалися в Україні. Правда, вони мали обмежений характер. Це були губерніяльні з'їзди земських лікарів.

У 1867 р. відбулися губерніяльні земські збори Полтавщини. Вони створили постійну Медичну Комісію, що видавала навіть свої праці „Труды Постоянной Медицинской Комиссии при Полтавской Губернской Земской Управе”. У цьому виданні вміщено характеристику стану медичної справи в доземський період, описано стан медичної справи в перші роки земської діяльності та подано проект організації земської медицини. У 1873 р. відбулися перші губерніяльні з'їзди лікарів Бесарабії та Таврії, у 1874 р. — губерніяльний з'їзд лікарів Херсонської губернії, у 1876 р. — Харківської, у 1882 р. — Чернігівської, у 1883 р. — Катеринославської. Отже, з 1873 р. в Україні відбувалися вже систематичні губерніяльні з'їзди лікарів. Вони відіграли значну роль у розвитку земської медицини. Тематика цих з'їздів була дуже різноманітна, але вони займалися переважно питаннями організації медичної допомоги та вивченням захворюваності людності.

1-ий загальноросійський з'їзд лікарів відбувся у 1885 р. Цей з'їзд скликало т.зв. „Общество русских врачей им. Н. И. Пирогова”. З'їзди Пирогівського Товариства надалі відбувались досить регулярно, при чому 6-ий з'їзд відбувся в Києві у 1896 р. Пирогівські з'їзди відіграли велику роль в розвитку медичної наукової думки. У цих з'їздах брали активну участь відомі українські вчені, як В. Я. Данилевський, В. К. Високович, М. М. Волкович, П. Н. Діатроптів, В. І. Яковенко, П. П. Кащенко, І. І. Мечников, В. А. Бец, К. Г. Трітшель, В. В. Подвисоцький, І. В. Троїцький, В. П. Образцов, В. А. Караваїв, В. І. Недригайлів, Т. Г. Яновський, І. О. Сікорський та інші. Цікаво, що на Пирогівському з'їзді в Києві голосно пролунали заклики: „Зняти кайдани рутини і мертвущого формалізму з живої справи піклування про народне здоров'я”, засуджувалася бюрократична система охорони здоров'я у царській Росії. Останній пирогівський з'їзд відбувся в 1919 р. Для радянської влади вільнолюбний дух

пирогівських з'їздів, як і самого пирогівського товариства, був занадто небезпечний.

Розвиток медицини та спеціалізація медичних дисциплін досить швидко поставили на денний порядок скликання фахових лікарських з'їздів.

Перший фаховий з'їзд лікарів, а саме крайовий протидифтерійний з'їзд скликано також в Україні, в Харкові, 1881 р. з представників земств Харківської, Чернігівської, Курської, Полтавської, Херсонської та Воронізької губерній. У 1887 р. скликано перший у Росії з'їзд психіатрів, у 1896 р. — перший з'їзд зубних лікарів, у 1897 р. — перший з'їзд сифілідологів, у 1898 р. — фахівців з кліматології та бальнеології. У 1900 р. відбувся перший з'їзд хірургів, у 1904 р. — акушерів та гінекологів, у 1908 р. — оторіноларингологів, у 1909 р. — терапевтів, у 1912 р. — дитячих лікарів, у 1913 р. — очних лікарів, у 1914 р. — онкологів, у 1916 р. — рентгенологів та радіологів.

Для нас буде цікаво відмітити ті з'їзди, що відбувалися за царських часів на терені України, бо саме ці з'їзди притягали найбільшу кількість учасників з терену нашої Батьківщини і звичайно влаштовувалися за ініціативою та при активній участі українських учених медиків. Із п'яти з'їздів акушерів та гінекологів два відбулися в Україні, а саме 3-ий у Києві у 1909 р. та 5-ий у Харкові у 1913 р. Із трьох з'їздів психіатрів один відбувся у Києві в 1905 р.; з шести з'їздів одонтологів два відбулися в Україні, а саме 3-ий у 1902 р. в Одесі та 6-ий у 1911 р. в Харкові; з чотирнадцяти з'їздів терапевтів 4-ий (в 1912 р.) відбувся в Києві.

У загальноросійських фахових з'їздах брали активну участь українські вчені медики та велика кількість лікарів з України. З керівних доповідачів на цих з'їздах можна відмітити таких відомих учених, як М. М. Волкович, О. П. Кримов, В. П. Образцов, Т. Г. Яновський, Г. Ф. Писемський, В. М. Гакебуш та інші. Так, напр., на 3-му з'їзді терапевтів у Москві проф. В. Образцов зробив доповідь про неврозу серця, на 4-му з'їзді була доповідь проф. Т. Г. Яновського „Про засоби функціонального розпізнавання ниркових захворювань”, на з'їзді психіатрів у Москві у 1917 р. проф. П. П. Кащенко читав доповідь про стан психіатрії в Росії. Українські вчені медики часто були ініціаторами, головами або почесними головами цих з'їздів.

Із крайових з'їздів в Україні, крім згаданих вище губерніальних лікарських з'їздів, можна відмітити скликаний у Харкові в 1910 р. з'їзд Півдня Росії для боротьби з заразливими захворюваннями. Другий такий крайовий з'їзд відбувся в Києві в 1913 р. Ці з'їзди опрацьовували питання боротьби з епідеміями. На цих з'їздах були присутні не тільки лікарі, але і представники різних відомств, медичних товариств та університетів.

Під час української національної революції відбувся в жовтні 1917 р. всеукраїнський з'їзд медичного та ветеринарного персоналу.

За часів радянської влади, на терені України спочатку відбувалися лише наради представників відділів охорони здоров'я з участию окремих учених медиків. Наради були переважно присвячені питанням організації охорони здоров'я, санітарно-гігієнічним проблемам та боротьбі з епідеміями. Стан охорони здоров'я в той час був катастрофічний на всій території Росії, а в Україні особливо. Внаслідок економічного знищення та громадянської влади лютували тифи та інші епідемічні хвороби. Так, напр., на 4-му всеросійському з'їзді бактеріологів та епідеміологів у 1920 р. повідомлено, що на теренах Росії зареєстровано 4,817.496 випадків висипного тифу та 1,474.811 випадків поворотного тифу, а трохи пізніше на одному із з'їздів було подано, що кількість малярійних хворих у Росії перевищує п'ять мільйонів. Звичайно, при такому становищі було не до наукових з'їздів, тим більше, що більшість лікарів в Україні стояла у відкритій опозиції до радянської влади.

Із з'їздів та нарад того часу слід відмітити 1-ий всеукраїнський з'їзд лікувальної медицини, який відбувся у 1921 р., 1-шу, 2-гу та 3-тю всеукраїнські наради для охорони материнства та дитинства, що відбулися в 1920-22 рр., губерніальне з'їзди для охорони здоров'я, які відбувалися майже по всіх губерніальних містах України, а далі різні наради при Наркомздоров'я, присвячені головно питанням боротьби з епідеміями і питанням організації медичної справи, та 1-ий всеукраїнський з'їзд губздороввідділів. У 1925 р. відбувся з'їзд хірургів лівобережної України, на якому, м.ін., стояли питання лікування кісткової туберкульози.

На початку 30-их років починають в Україні відбуватися перші всеукраїнські з'їзди лікарів. Україна і тут не відставала від інших частин кол. Росії, бо, напр., 1-ий російський з'їзд терапевтів відбувся після революції аж у 1924 р., 1-ий з'їзд хірургів — у 1922 р., акушерів-гінекологів — у 1924 р., дитячих лікарів — у 1923 р.

У 1926 р. відбувся 1-ий український з'їзд терапевтів, який вибрал проф. Яновського постійним головою всеукраїнських терапевтичних з'їздів; у 1927 р. скликано 1-ий всеукраїнський з'їзд акушерів та гінекологів; у 1929 р. 1-ий всеукраїнський з'їзд очних лікарів.

У наступні роки скликаються з'їзди майже з усіх царин медицини. Слід зазначити, що відбуття всеукраїнських фахових лікарських з'їздів було завжди значною подією в житті не лише широких лікарських кіл, але й українських наукових медичних установ. Науково-дослідні інститути, катедри вищих медичних закладів задовго до з'їздів готували матеріали до доповідей, на з'їздах виступали видатніші українські терапевти, хірурги, педіяtri, акушери, гінекологи, дерматологи, окулісти тощо. З'їзди звичайно притягали багато лікарів не лише з України, але

й з інших республік СРСР і відігравали велику роль у підвищенні кваліфікації широких лікарських кругів.

Крім всеукраїнських фахових з'їздів, в Україні час-від-часу відбуваються всесоюзні з'їзи з різних ділянок медицини. Так, напр., у 1924 р. у Харкові відбувся 3-ий всесоюзний з'їзд для боротьби з туберкульозом, у 1925 р. — 2-ий всесоюзний з'їзд венерологів і дерматологів (у Харкові), у 1927 р. всесоюзний з'їзд патологів (у Києві), у 1928 р. 8-ий всесоюзний з'їзд акушерів та гінекологів (у Києві), у 1929 р. 3-ий всесоюзний з'їзд отолярингологів (в Одесі), у 1930 р. 4-ий всесоюзний з'їзд фізіологів (у Харкові), у 1930 р. 4-ий всесоюзний з'їзд зоологів, анатомів та гістологів (у Києві), у 1931 р. 1-ий всесоюзний з'їзд онкологів (у Харкові), у 1928 р. 5-ий всесоюзний з'їзд рентгенологів та радіологів (у Києві), у 1938 р. 24-ий з'їзд хірургів (у Харкові), у 1935 р. 3-ий з'їзд фізіотерапевтів (у Харкові), у 1946 р. в Одесі відбулася 1-ша всесоюзна нарада судово- медичних експертів, у 1955 р. у Києві відбувся 8-ий з'їзд фізіологів, у 1956 р. у Києві відбулася всесоюзна конференція патофізіологів, у 1958 р. у Києві — 6-ий всесоюзний з'їзд зоологів, анатомів та гістологів, у 1959 р. в Харкові — 3-ий всесоюзний з'їзд патологів.

Ці всесоюзні з'їзи мали для української медичної науки велике значення, бо звичайно такі всесоюзні з'їзи відбувалися з ініціативи та при дуже активній участі українських учених. Основні програмові доповіді на таких з'їздах робили представники української медичної науки, на цих з'їздах українські лікарі мали змогу численної участі. Нарешті, такі всесоюзні з'їзи звичайно мали більше можливостей популяризації своїх праць не лише в межах СРСР, але і за кордоном.

Для повнішого уявлення про активність українських медиків у науковому житті, що відбувалися на таких публічних форумах як з'їзи та конференції, слід відмітити ще конференції окремих медичних наукових установ Української Академії Наук, науково-дослідних інститутів різних медичних галузів, конференції губерніяльні, обласні та міжрайонові і, нарешті, участь українських учених у міжнародніх з'їздах та конгресах.

Слід зазначити, що всі інститути медичної та біологічної галузів Української Академії Наук майже щорічно скликають свої наукові конференції, які притягають сотки гостей з різних республік СРСР і навіть з закордону. Всі ці конференції проходять на дуже високому науковому рівні, про деякі з них ми вже згадували у своїх статтях „Медична наука в Україні” та „Медична освіта в Україні”. Тут дозволимо собі навести лише кілька прикладів, які можуть характеризувати засяг цих конференцій та їх наукову вагу.

Так, напр., Інститут Фізіології Академії Наук УРСР провів 18 багатотематичних та монотематичних конференцій.

У 1936 р. відбулася конференція, присвячена питанням алергії. В ній взяло участь 260 делегатів і зачитано 45 доповідей, серед них доповіді таких відомих учених медиків, як О. О. Богомолець, М. Ф. Мельников-Разведенков, М. М. Сиротинін, М. Д. Стражеско, Д. Я. Альперн, М. М. Горев, Є. В. Колпаков, Р. Є. Кавецький та інші.

На конференції з питань недостатності кровообігу заслухано 25 доповідей; у конференції з питань шоку у 1937 р. взяло участь близько 500 осіб. На цій конференції доповідали М. Д. Стражеско, І. М. Іщенко, А. М. Зюков, М. Н. Бурденко та інші.

На конференції для обміркування проблеми гіпертонії брало участь коло 600 осіб, зачитано 31 доповідь, зокрема доповіді М. Д. Стражеска, В. П. Філатова, О. І. Смірнової-Замкової. У конференції на тему фізіологічної системи сполучної тканини, що відбулася в 1940 р. взяло участь понад 600 осіб і зачитано коло 100 доповідей.

В 1948 р. відбулася конференція для обговорення проблеми кисневої недостатності. У працях цієї конференції взяло участь більше як 500 осіб і заслухано 40 доповідей. У 1949 р. відбулася конференція з питань обміну речовин і реактивності організму, на ній зачитано 32 доповіді. У 1950 р. відбулася конференція з питань кисневої терапії та кисневої недостатності, на ній заслухано 50 доповідей.

У 1954 р. скликано наукову нараду з проблем фізіології та патології травлення. У працях цієї наради брали участь наукові робітники Києва, Львова, Москви, Ленінграду та інших міст СРСР. У 1955 р. відбулася конференція з фізіології та патології дихання і на ній зроблено коло 100 доповідей.

У липні 1956 р. Інститут Мікробіології Академії Наук УРСР провів всесоюзну наукову конференцію на тему фітонцидів, на якій прочитано 76 доповідей; у тому ж самому 1956 р. інститут зорганізував республіканську наукову конференцію для обговорення застосування мікроциду а в ній взяли участь представники 34 наукових і лікувальних закладів Міністерства Охорони Здоров'я УРСР.

Також велику роль відіграють всеукраїнські, міжобласні, обласні та міжрайонові конференції, що їх систематично влаштовують майже всі науково-дослідні інститути України. Велике значення цих останніх конференцій полягає в тому, що в них мають змогу брати активну участь дуже широкі кола лікарів України, при чому не лише лікарі з міст, але й лікарі сільські. Звичайно доповідачами на цих конференціях виступають висококваліфіковані лікарі, співробітники науково-дослідних інститутів з актуальними доповідями у різних галузях медицини.

Для прикладу можна навести, що Український Інститут Туберкульози в Києві майже щороку проводив декілька таких конференцій у Києві та в інших більших і менших містах України, як Львів, Житомир, Чернігів, Черкаси, Бердичів. На таких конференціях читано доповіді

про методи своєчасного виявлення туберкульози, про різні методи лікування туберкульози легенів та інших органів і звіти окремих туберкульозних установ.

***

Щодо участі українських учених медиків у міжнародних конгресах, то слід відзначити, що ще за царських часів українські вчені не раз виступали на таких конгресах з дуже цінними доповідями. Так, напр., на 1-ій міжнародній конференції для боротьби з туберкульозом у 1902 році в Берліні робив доповідь проф. К. Г. Трітшель. В. П. Воробйов на Міжнародному Медичному Конгресі в Будапешті в 1912 р. читав доповідь про вивчення анатомічних препаратів за допомогою бінокулярної люпи, проф. Т. Г. Яновський у 1913 р. на міжнародному з'їзді фізіотерапевтів зробив програмову доповідь на тему „До сучасного стану дієтетики при нефритах”, багато доповідей українських вченіх було на 12-му міжнародному з'їзді лікарів у 1897 р. в Москві, на міжнародному конгресі акушерів-гінекологів у 1910 р. у Петербурзі. Українські вчені виступали на міжнародних конгресах лікарів у Лондоні, Парижі, Берліні, на міжнародному протиальгогольному конгресі у Варшаві, на міжнародних конгресах боротьби з туберкульозом в Берліні, Філадельфії, Вашингтоні та інших міжнародних з'їздах і конгресах. Дуже часто участь представників України була досить численна. У 1934 р. на міжнародному конгресі для боротьби з ревматизмом у Москві з програмовою доповіддю виступав М. Д. Стражеско.

***

ПРИМІТКИ

1. До Березневої революції 1917 р. в царській Росії, отже і на терені України, не було професійних лікарських товариств, тому ми в цій праці зупинилися лише на діяльності лікарських наукових товариств в Україні. Короткий огляд професійного лікарського руху в Україні подаємо в ході і наприкінці статті. (Автор).
2. У Росії в 1765 р. було засноване т.зв. „Вольное Економическое Общество”, якого членами були також лікарі і яке займалося м.ін. медичними проблемами, питаннями соціальної гігієни. У 1805 р. було засноване Московське Товариство Дослідників Природи, в якому брали участь також лікарі і яке також працювало над медичними проблемами. У 1819 р. в Петербурзі засновано Товариство Німецьких Лікарів. У 1805 р. засновано Віленське Медичне Товариство, а в 1821 р. Варшавське.

3. С. А. Верхрацький: „Сторінки історії медицини на Україні”, у книзі „Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні”, Київ, 1957.
4. С. А. Верхрацький: „Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине”. Киев, 1954.
5. Годовщина Общества Киевских врачей. Киев, 1863.
6. Университетские Известия. Киев, 1864, ч. 12.
7. Проф. М. К. Даль: „Основные направления научной деятельности Г. Н. Минха”, ст. 277. („Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине”. Киев, 1954).
8. Зорганізована І. І. Мечниковим в 1886 р. Пастерівська станція в Одесі та Пастерівська станція в Харкові вважаються першими на теренах всієї Росії науково-дослідними установами медичної галузі.
9. С. И. Мицкевич: „Записки врача-общественника”. Москва-Ленинград, 1941.
10. „Сорок лет советского здравоохранения”. Госмедиздат, Москва, 1957. „Профессиональный союз медицинских работников”.
11. Відомості про видання „Українські Медичні Вісті”, як орган Всеукраїнської Спілки Українських Лікарів, подані за інформаціями, одержаними від д-ра Т. Лапичака.
12. Наприклад, один з істориків радянської охорони здоров'я, Е. М. Конюс пише з цього приводу так: „Саботаж лікарів продовжувався кілька місяців, приймав різні форми від повного припинення праці лікувальних установ до продовження праці „самостійно” без зв'язків з органами радянської влади”. (Е. М. Конюс: „Пути развития советской охраны материнства и младенчества”, Москва 1954), а згаданий вище М. І. Барсуков писав: „Нас цурались, бо вважали нас за купку авантюристів”. (тамже)
13. Так, напр., на 3-ій Всеросійській Нараді для охорони материнства та дитинства з 638 делегатів було лише 340 лікарів. У звітах інших з'їздів завжди підкреслюється наявність серед делегатів представників партії та робітничої громадськості.
14. Цілком зрозуміло, що до революції не могло бути й мови про скликання українських лікарських з'їздів, тому в далішому викладі ми пишемо про загально-російські з'їзи або про крайові з'їзди в Україні.

Д-р Леонтій Максимонько

ЛЮДИ І ПОДІЇ В УКРАЇНСЬКІМ ЛІКАРСЬКІМ ТОВАРИСТВІ У ЛЬВОВІ

По скінченні медичних студій в Грацу і по кількамісячній праці у віденській клініці, в січні 1923 р. я повернувся до Львова. Зараз зголосився на практику в Загальному Шпиталі на внутрішньому відділі і без зайвих труднощів одержав працю як лікар-госпітант. Рівночасно поступив у члени Українського Лікарського Товариства на перших тижневих сходинах. Перше враження було трохи пригноблююче. Домівка приміщувалася в малій кімнаті на вул. Руській ч. 3, скупо умебльованій, бо, крім стола, кількох крісел та однієї жарівки, що звисала із стелі, не було ніякого іншого устаткування. Того вечора стрінув я там кількох старших віком громадян, що обговорювали буденні справи і події. Між ними побачив я д-ра Івана Курівця, якого знав ще з 1918 р. зі Станиславова, як цивільного санітарного шефа при Секретаріяті Внутрішніх Справ уряду ЗУНР, що його очолював д-р Іван Макух (адвокат), кол. посол до австрійського парляменту і голова Радикальної Партії.

Д-р І. Курівець був перед Першою світовою війною відомим лікарем у Калуші, громадським та політичним організатором і послом до Галицького Сейму. По війні, по втраті двох синів і значного матеріального дорібку, переселився на постійне перебування до Львова. Тут, крім лікарської практики, продовжував працювати суспільно і навіть очолював деякий час т.зв. допомоговий Комітет, коли то, по загарбанні поляками Східної Галичини, діяльність всяких політично-громадських організацій була припинена або занепала в наслідок арештів чи втечі закордон людей, що колись їх очолювали. Був він людиною невисипущої праці й енергії та бездоганного характеру. В роках 1920-1930 був він наче совістю народу: всі його шанували, а деякі й боялисся з уваги на прямолінійну поставу до громадських і політичних справ. Через його руки переливались значні суми грошей, що напливали з-за кордону на відбудову краю і піднесення його з руїни. І це був найкращий доказ, яким великим довір'ям втішався він серед відповідальних кругів громадянства.

Того ж вечора пізнав я д-ра Івана Бережницького, відомого стоматолога, що, мабуть, був тоді головою УЛТ. Людина дуже здібна, зрівноважена, з його думкою всі рахувалися. Чи не найстарший віком з-поміж присутніх був д-р Сильвестер Дрималик, тодішній директор Української Народної Лічниці (УНЛ). Перед Першою світовою війною був практикуючим лікарем у Жовкові. По кількох роках він помер, а місце директора УНЛ зайняв д-р І. Курівець. Д-р Дрималик був відо-

мий як автор «Лікарського Порадника», що в ті часи був дуже поширеною популярно-медичною книжкою.

Був там також д-р **Мирон Вахнянин**, визначний лікар бальнеолог, що перед Першою світовою війною працював завжди в сезоні в купелевій місцевості Карльсбад в Чехії; людина незвичайно гладких європейських форм і товариської оглади. Завдяки своїм зв'язкам з польськими лікарськими кругами і Лікарською Палатою знав та інформував нас про те, що діється в польському лікарському світі. Він продовж одного року викладав загальну патологію на Українському Тайному Університеті.

Із старших лікарів треба ще згадати д-ра **Бронислава Овчарського**. Він рідко появлявся в Лікарському Товаристві, бо був власником кількох кінотеатрів та інших підприємств не лише у Львові, але й на провінції, зате, як багата людина, щедро підпомагав фінансово наші установи.

Д-р **Маріян Панчишин** через перевантаження у своїй лікарській практиці, в Допомоговому Комітеті і в Українському Тайному Університеті, тільки вряди-годи приходив на тижневі сходини, за винятком того часу, коли він очолював УЛТ.

З молодших тоді лікарів треба згадати д-ра **Максиміліяна Музику**, що за порадою та допомогою д-ра М. Панчишина відкрив свою бактеріологічно-хемічну лябораторію при Науковім Товаристві ім. Шевченка. Згодом вона стала наче побічним організаційним центром при УЛТ і там якийсь час працювали д-ри **Володимир Щуро-ський, Л. Максимонько і Юліян Кордюк**. Опісля там приміщувалася редакція і адміністрація «Лікарського Вістника» та постав задум скликання першого лікарського наукового з'їзду, який опісля відбувався що два роки аж до Другої світової війни. (Перший з'їзд був виключно лікарський, потім приєдналися біологи, а один раз інженери, користуючись організаційними рамками УЛТ).

У цій лябораторії працював ще кол. міністер освіти Уряду УНР Петро Іванович Холодний, що був доречі хеміком і викладачем університету в Києві, але в Галичині був відомий більше як маляр. Працював там над колоїдами. Тут відбувалися хемічні та патологічні вправи для студентів У. Т. Університету, що їх провадив д-р М. Музика та д-р Л. Максимонько. Тому, що лябораторія була чинна теж вечорами, тут часто полагоджувалися справи УЛТ, що були пильні і негайні. Багато лікарів з провінції, що приїздили до Львова, заходили часто туди, бо домівка УЛТ була відчинена здебільшого тільки раз в тижні, звичайно в п'ятниці під час сходин. Спочатку лябораторія була приватним підприємством, що його заснував і розбудував д-р М. Музика. Але згодом, коли вона розрослась і в ній провадилася наукова робота та виходили окремі праці, то вона стала установою НТШ. Коли в 1938 р.

відкрито шпиталь Народньої Лічниці, перенесено туди частинно лябораторію і устаткування для клінічних дослідів під управою д-ра Ю. Кордюка.

Сам д-р М. Музика був справді здібною людиною, лікар-теоретик з широким знанням, до всіх дуже привітний і радо помагав при всіх задумах і плянуваннях. В 1939 р. був коротко директором і організатором Мед. Інституту у Львові, а після створення вже львівського Державного Медичного Інституту від 1 січня 1940 р. був першим заступником директора та завідувачем наукової частини до часу його мобілізації большевиками перед самим відходом їх з Галичини. Під час Другої світової війни був змобілізований до Червоної Армії, перебув війну по другому боці фронту та вернувся до Львова в 1945 р., де й помер.

Д-р Володимир Щуровський під час Першої світової війни служив при УСС. По війні довгий час працював по різних відділах Загального Шпиталю у Львові. Був відомим громадським діячем і лікарем при установах «Рідної Школи». Був ніжної та чутливої вдачі, безмірно чесний, не зважився відкрити лікарської практики.

Д-р Василь Кашубинський по війні працював довгий час на внутрішнім відділі Загального Шпиталю, був секундарем і заступником шефа відділу. Служив як санітарний старшина в УГА. Постійний скарбник УЛТ між Першою і Другою світовими війнами. В 30-их роках був лікарем Каси Хворих, а по відкритті шпиталю Народньої Лічниці був ординатором на внутрішньому відділі. Умів колектиувати членські внески, оплати за «Лікарський Вістник» та датки на допомогові фонди, одним словом — незаступний фінансовий референт. Мав велику і цінну бібліотеку української літератури. Помер на еміграції у Відні під кінець 40-их років.

Треба згадати про двох членів УЛТ, рідних братів Балей, що у львівському лікарському світі відзначились своїми здібностями.

Д-р філ. Степан Балей, професор гімназії, психолог, у сороковім році свого життя закінчив медицину і здобув докторський диплом. Працював, не кидаючи шкільних зайняття, на нервово-психіатричному відділі Загального Шпиталю і в шпиталі для психічно хворих у Кульпаркові, біля Львова. Працював науково і видав багато друкованих праць з ділянки психології та психіатрії. В 30-их роках був покликаний на катедру тієї спеціальності у Варшавському університеті. Якраз перед Другою світовою війною виїхав як вимінний професор до США. Через недостачу часу рідко приходив до УЛТ, хіба на періодичні з'їзди.

Його брат, д-р Святослав Балей, був довголітнім секундарем на хірургічнім відділі Загального Шпиталю; мабуть викладав в Українськім Тайнім Університеті, хоч це було дуже небезпечне для його дальшої кар'єри. Завдяки своїм здібностям дістав директуру шпиталю в Луцьку.

З черги треба відмітити д-ра Олександра Пелеха, людину незвичайно характерну, довголітнього асистента хірургічного і гінекологічно-

породового відділів Загального Шпиталю, викладача в Українськім Тайнім Університеті, потім директора шпиталю в Сокалі. Походив із „староруської” священичої родини; сам еволюціонував у народницькім напрямку; незвичайно працьовитий і, може, єдиний, що так у львівському шпиталі, як і в сокальському, завсіди розмовляв з нашими пацієнтами по-українському. Коли в 1941 р. не було ким обсадити директуру в шпиталі у Станиславові, він, хоч уже трохи хворий, погодився перебрати це становище, залишаючи свою дуже численну практику, родину і дім у Сокалі. Помер від нефросклерози в 1943 р. в шпиталі Народньої Лічниці.

Д-р Ярослав Гинилевич, кол. сан. старшина УГА. Після закінчення медичних студій і по відбутті шпитальної практики, відкрив лікарську ординацію на передмісті Львова — Левандівці. В 1938 р. був ординатором на внутрішньому відділі шпиталю Народньої Лічниці, що його шефом був проф. д-р М. Панчишин. Деякий час перед виходом на еміграцію в 1944 р. працював заступником директора Мед. Інституту у Львові, проф. Шульце. Проживаючи у Мюнхені, крім лікарської практики, брав активну участь в українських установах, а передусім у харитативній діяльності.

* * * *

Сітка наших лікарів, як у Львові, так і на провінції, була досить рідка в першій половині 1920-их років; я відмітив тільки кількох львівських, передовсім старших віком і молодших, що їх стрінув в УЛТ у той час. Прорідились ряди наших лікарів під час визвольних змагань 1918-1920 рр. ще й тому, що деякі наложили головами, а інші емігрували за кордон. З УГА перейшли за Зброч 33 дипломовані лікарі і 42 медики як сан. старшини. Померли на сипний тиф: сан. шеф 1-го Галицького Корпусу д-р **Тадей Яцик**; сан. шеф 2-го Корпусу д-р **Микола Коцовський**; командант похідного шпиталю в Гнівані д-р **Юліян Шипайло**; командант шпиталю для поборювання пошестей в Україні, виряджений Українським Червоним Хрестом у Відні, д-р **Денис Новак**; кол. штабовий лікар австрійської военної флоти, командант шпиталю у Жмеринці д-р **Осип Ямполєр**; заступник сан. шефа УГА д-р **Євген Гайдукевич** та кілька медиків, сан. старшин. Список далеко неповний, тому що в мене немає ніяких записок. Частина архівів, що збереглись, по війні передана була бібліотеці НТШ у Львові.

Серед лікарів УГА було декілька жидів і німців, як д-р **Гайнріх Глянц**, д-р **Ферстер**, і вони чесно сповняли свої обов'язки. Імена померлих лікарів і санітарних старшин згодом були поміщені на пропам'ятні таблиці, по мистецькі оформлені нашими львівськими мистцями. Вона висіла в приміщенні УЛТ, доки в 1939 р. большевики її не забрали.

По проганій війні і руїні громадських і політичних установ та організацій почалась відбудова, що проявилася також на терені УЛТ.

Незабаром стали поповнюватись ряди наших лікарів так старших, кваліфікованих уже, як і молодших, що поволі кінчали студії в закордонних університетах, переважно австрійських та чеських, і потім ностирифікували свої дипломи.

По знесенні бойкоту польських університетів, передовсім львівського, наша студентська молодь записувалась на медичні факультети в Krakові, Познані, Вільні і Варшаві. Тому що у Львові був заведений т.зв. „нумерус клявзус”, тільки дуже обмежена кількість могла добитись прийняття на студії чи ностирифікувати закордонні дипломи.

Домівка УЛТ на вул. Руській стала тісна. Товариство піднаймало на свої сходини обширніше і краще устатковане приміщення на вул. Гродзіцьких, біля Ринку. Тижневі сходини стали численніші. Тут обговорювано лікарсько-організаційні справи, були також доповіді та покази пацієнтів. Поява «Лікарського Вістника» стала зв'язковим між Львовом і провінцією, кількість членів несподівано зросла, зв'язки наладнувались. Згодом домівку УЛТ перенесено до НТШ на вул. Чарнецького та приміщено її в обширній, краще устаткованій канцелярії цього Т-ва. З початком 30-их рр. домівка приміщувалась у будинку Т-ва «Дністер», у кол. дирекційній залі Земельного Банку. Тут перший раз УЛТ придбало власні меблі, телефон, шафи на бібліотеку, прикрасило стіни картинами, а засідання Управи чи якоїсь комісії, коли зайшла потреба, відбувалися в ординації д-ра Л. Максимонька, зараз поруч. Це була остання домівка УЛТ до 1939 р.

За першої окупації Львова більшевиками, товариство було закрите.

За німецької окупації УЛТ, себто Секція Лікарів УМСОП-у ледве животіла, а нерегулярні сходини відбувались у приміщенні поліклініки на вул. Шайнохи, а пізніше в дирекційній залі шпиталю Народньої Лічниці на вул. Петра Скарги, бо останню домівку в будинку «Дністра», за більшевиків, розграблено.

ДОПОМОГОВИЙ ФОНД ПРИ УЛТ

З початку фонди були скupі з причини невеликої кількості членів та неточно вплачуваних членських внесків. Коли виявилась потреба давати підмоги вдовам і сиротам по лікарях, що згинули у визвольній війні, то львівські заможніші члени радо давали свої пожертви до каси Т-ва. В 1925 р. впливи до каси збільшились, і Т-во було вже у змозі давати постійні місячні стипендії для колишніх студентів Українського Тайного Університету, що виїхали закордон продовжувати медичні студії.

Також д-р М. Панчишин давав довший час кільканадцятьом студентам місячні стипендії, але вони не переходили через касу Т-ва. Через його притаманну скромність ми ніколи не знали, скільки він витрачав на це і кому давав. Крім того упродовж років Т-во давало місячно по 100 зол. студентові медицини Юрієві Липі, синові кол. політичного і громадського діяча ще з-перед Першої світової війни на східній Україні, д-ра Івана Липи. По закінченні студій д-р Юрій Липа проявив себе як науковий робітник і письменник. Згинув геройською смертю в рядах УПА. Пізніше Т-во призначало пожертви на різні громадські установи та харитативні цілі.

В половині 30-их рр. виринула потреба фінансової допомоги молодим лікарям при влаштуванні і відкритті їх ординacій. Засновано кредитову кооперативу під назвою «Лікарська Самопоміч». Вона негайно стала членом Центрального Союзу Кооператив, як надзірної установи. Висоту паю встановлено по 100 зол. з правом однорічного виповідження. По зібранні початкового пайового капіталу у висоті несповна 10.000 зол., кооператива розгорнула свою діяльність. Вибрано Надзірну Раду і Управу, останню з трьох членів, а саме: д-р Л. Максимонько — справник (директор), д-р В. Щуровський — книговод і д-р В. Кашубинський — скарбник. Виявилося, що установа була дуже потрібна і в скорому часі зібраний пайовий капітал ледве заспокоював бажання членів, що потребували позик. Висота позик для одного члена виносила по кілька соток зол., однаке не більше одної тисячки. Умови одержання позик були: поступлення в члени кооперативи одним паєм, вексельна запорука двома ручителями, відсотки трохи менші як у кооперативних банках, догідні сплати ратами по першому році і, вкінці, скоре полагодження справи без зайвих формальностей. Тому, що Управа кооперативи працювала безплатно, членський річний внесок до Центрального Союзу Кооператив, як законної контрольної установи, був невисокий, а канцелярійні витрати мінімальні. Розвиток кооперативи був запевнений. Остання річна провірка перед війною виявила білянсову суму понад 19.000 золотих. До того часу не було ні одного випадку виповідження членства. Надзірна Рада сходилася звичайно раз у рік для схвалення білянсу і діловодства. Всі фінансові трансакції переходили через кооперативний банк «Дністер» і там зберігалась готівка та векселі довжників, а в підручній касі зберігалось не більше кільканадцяти золотих на дрібні канцелярійні видатки. Коли ж банк «Дністер» захопила радянська влада, були заходи стягнути від довжників заборговані суми, та, мабуть, без більшого успіху. За німецької окупації кооператива не могла відновити своєї діяльності. Ми коротко згадали про цю установу, бо вона відігравала роль в допомоговій акції УЛТ. «Лікарська Самопоміч» приносила прибутки, які мали бути в майбутньому обернені на будову чи купівлю власного будинку, а в

ньому мали приміщуватись, крім УЛТ, ще споріднені установи, як Українське Гігієнічне Товариство, Товариство «Відродження», студентська «Медична Громада», а навіть кілька гостинних кімнат для членів УЛТ з провінції, що прибували до Львова у своїх особистих чи громадських справах. Такі були задуми на майбутнє.

БІБЛІОТЕКА УЛТ

По війні в сховках УЛТ нагромадилася досить поважна кількість книжок та річників медичних журналів. Це були переважно дари членів УЛТ чи родин померлих членів. Серед них переважали стандартні медичні підручники різними мовами, передусім німецькою, а також багато медичних підручників, журналів і словників, які з'явилися у 20-их рр. у Радянській Україні, що їх Товариство радо набувало. Ці книжкові фонди зберігалися в скринях, переважно в НТШ. Щойно на початку 30-их років, коли Товариство перенеслося до обширної домівки в будинку «Дністра», д-р Дмитро Паращук і д-р Л. Максимонько перевірили запас книжок, вилучили з нього все, що не мало ніякого відношення до медичних знань, скомплектували річники журналів, брошуровані та пошкоджені цінні книги віддали до переплетні, спорядили каталог, перевезли бібліотеку до домівки та примістили в нових, спеціально до того призначених, скляних шафах. Виявилось, що упорядкована книгозбирня мала коло 1.200 чисел, включно з дуплікатами. Користувались тією бібліотекою лікарі при підготові наукових праць, а незаможним студентам медицини ми позичали стандартні медичні підручники для користування. В Управі УЛТ створено новий пост бібліотекаря, що мав зайнятись доповненням книгозбирні новими книжками і журналами. З приходом радянської влади, зимою 1939 р. представник Мед. Сан. Труду навідався до домівки УЛТ, наказав усунути пропам'ятну таблицю погиблих у визвольних змаганнях лікарів і медиків та домагався ключа від домівки, мовляв, він має переглянути книгозбирню. Коли жому відповіли, що досить буде переглянути каталог, збентежився, та все таки ключа забрав. Що сталося опісля з бібліотекою, мені не відомо, бо я був примушений на весні 1940 р. покинути свою ординацію і мешкання в будинку «Дністра». Мабуть забрали її до Палати чи Будинку Лікарів.

ЧАСИ ВІЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Крім згаданих уже українських лікарів, годиться відмітити ще й інших, яких довелось у різні часи стрінути чи з ними співпрацювати, особливо під час Визвольних змагань.

У половині листопада 1918 р. добився я до Станиславова із наказу місцевої Національної Ради, що її очолював тоді колишній мій учитель гімназії Ігнат Павлюх і зголосився до служби в гарнізоновому шпиталі. По розвалі Австрії всі чужинці — військові лікарі покинули свої пости, залишаючи хворих зовсім без опіки. Тимчасовим комендантом був сотник резерви лікар д-р **Мондшайн**, місцевий дерматолог, а також з ним працював інший місцевий лікар, сотник-хірург д-р **Гакер**. Вони були майже безрадні, без допоміжного санітарного персоналу, бо навіть бракувало стрільців для сторожі при шпитальних входах. Міське шумовиння в більшій день розкрадало запаси із шпитальних магазинів, так що скоро забракло білля, коців і санітарного устаткування. Не було навіть електричного світла, так що лікарі працювали в операційній залі при нафтовому освітленні. Тоді з'явився сотник лікар д-р **Остап Прийма**, що перебрав команду шпиталю. Одночасно господарським референтом став сотник інж. Василь Рижевський. Спочатку шпиталь був тільки наполовину зайнятий хворими. Незабаром з'явилась епідемія „еспанки”. Масовий поворот колишніх російських полонених, що занепадали на цю хворобу, примусив Міську Санітарну Управу відкрити епідемічний шпиталь в казармах колишнього 58 полку піхоти, а навіть в будинку Скарбової Палати. Тоді вже працювали в тих шпиталах наші лікарі д-р **В. Білозор** і д-р **Т. Яцик**, пізніше сан. шеф 1-го Корпусу УГА. Смертність була жахлива; часто на добу було 30-40 мерців, бо полонені були виголоджені і фізично виснажені далекою, здебільща пішки, дорогою. Помер тоді також на цю хворобу, лікуючи полонених, лікар із східних областей України д-р **Микола Дикий**. Слід відмітити, що тоді зголосився добровільно до служби в шпиталі д-р **Кубішталь**, поляк німецького походження, за австрійських часів фізик м. Станиславова. Нарікав на місцевих польських лікарів, що бойкотували його заклик поборювати епідемію. З початком 1919 р. повернувся з російського полону лікар австрійської армії, підполковник д-р **Осип Маланюк**; він негайно став комендантом гарнізонового шпиталю, що його він очолював вже перед війною як полковий лікар. Дотеперішній комендант д-р **Остап Прийма** став представником і зв'язковим старшиною Українського Червоного Хреста при Уряді УНР в Проскурові. Рівночасно прибув з Відня полковник-лікар д-р **Андрій Бурачинський** і скоро став сан. шефом при Комісаріяті Військових Справ на місце отамана-лікаря д-ра **Ростислава Біласа**, що дістав інше призначення. Д-р Білас був відомим лікарем-інтерністом у Львові між Першою і Другою світовими війнами.

Далі треба відмітити сотника-лікаря д-ра **Костя Танячкевича**, який увесь час був лікарем фронтових частин при облозі Львова, де і згинув, залишаючи незабезпечену родину, що опісля користувалася допомогою з фонду УЛТ.

Визначним лікарем у визвольних змаганнях 1918-1920 рр. був д-р **Теофіль Окунєвський**, кол. головний лікар воєнної австрійської флоти в ранзі адмірала, відомий широкому громадянству талановито написаними споминами про подорожі довкола світу ще перед Першою світовою війною. Він був призначений Урядом ЗУНР на пост представника Українського Червоного Хреста до міжнародньої централі і невисипушию своєю працею та завдяки добрим зв'язкам постачав для Української Армії і цивільного населення ліки та санітарні матеріали в дуже невідрядних тоді умовах. Великим його досягненням було вислання в 1919 р. через Румунію в Україну повністю устаткованого лікарським та допоміжним персоналом і ліками шпиталю Міжнародного Червоного Хреста для поборювання пошестей в Україні. Командантом того шпиталю був отаман-лікар д-р **Д. Новак**, а його заступником сотник-лікар д-р **Микола Сисак**. Кільканадцять добре вишколених медсестер та багато вивінувана аптека були великою допомогою в поборюванні плямистого тифу. Д-р Новак сам став жертвою цієї недуги, а д-р М. Сисак залишився на постійно в Україні.

Вкінці треба згадати про лікарів, що постійно проживали закордоном та все таки утримували зв'язки з УЛТ через «Лікарський Вістник» та були безпосередньо членами УЛТ.

Д-р **Борис Матюшенко**, довголітній голова Спілки Укр. Лікарів в ЧСР, що часом мала кілька десять членів, добрий організатор, постійний дописувач «Лікарського Вістника», близькучий промовець. Вряди-годи приїжджав до Львова та брав участь у наукових з'їздах УЛТ. Д-р **Іван Рихло**, учасник визвольних змагань, що по війні постійно перебував на Закарпатській Україні та інформував про життя лікарів тієї області. Д-р **Євмен Лукасевич**, автор українського анатомічного словника, кол. дипломатичний представник УНР за кордоном, цікавився організованим життям УЛТ. Людина з європейською оглядою та культурою, добрий доповідач, що полонював слухачів своєю появою. На жаль, його перебування у Львові були дуже рідкі.

Скупі зв'язки з лікарями північно-американського континенту відбувались через д-ра **М. Сіменовича** з Чікаго, а опісля ще д-ра **А. Кібзея**, що єдиний раз був у Львові з нагоди відвідин родини в 1930 р. та мав доповідь в УЛТ. Завдяки їхнім інформаціям адміністрація «Лікарського Вістника» висилала невеличку кількість примірників за океан.

У Відні проживав постійно ще перед Першою світовою війною д-р **Гринчак**. Під час визвольних змагань він допомагав д-рові Окунєвському організувати на місці посилку ліків та санітарного матеріалу на землі ЗУНР. Опісля був членом УЛТ. Його син д-р Гринчак добився доцентури урології на медичному факультеті Віденського університету.

ГОЛОВИ УЛТ В РР. 1923-1939

Не маючи ніяких записок під рукою, не подаю їх у хронологічному порядку. Деякі були вибрані кілька разів: д-р Іван Куровець, д-р Мирон Вахнянин, д-р Іван Бережницький, д-р М. Музика, д-р Маріян Панчишин, д-р Тит Євген Бурачинський, д-р Олександер Подолинський, д-р Леонтій Максимонько. Деякі з них були перевибрані два чи три рази, а найчастіше був вибираний д-р Тит Бурачинський.

Дійсними членами НТШ в тому часі були: д-р М. Панчишин, д-р М. Музика, д-р Т. Бурачинський, д-р Ю. Кордюк. Всі вони мали чимало друкованих праць. Продовж десять літ повнив функції секретаря УЛТ д-р Л. Максимонько. Крім того його завданням було складати коротке резюме наукових праць, друкованих в «Лік. Вістнику» німецькою мовою.

Директорами Народної Лічниці, спершу поліклініки, а опісля і шпиталю, були: д-р Сильвестер Дрималик, д-р Іван Куровець, д-р Т. Бурачинський, а перед Першою світовою війною, мабуть д-р Євген Озаркевич.

БУДОВА ШПИТАЛЮ НАРОДНОЇ ЛІЧНИЦІ ІМ. МИТР. АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО.

Довголітня безкорисна праця лікарів в амбуляторіях Народної Лічниці, загальна збірка фондів в краю і за кордоном, головно в США, нагромадили стільки грошей, що можна було думати про будову шпиталю на 100 ліжок. Про ці заходи і вступні праці був докладний звіт у збірнику «25-ліття Народної Лічниці», що появився, мабуть, в 1937 р. Перед будовою треба було простудіювати технічні і правні приписи, кошториси, пляни і т. п. До того треба було притягнути людей не лише лікарів, але також інших фахівців, бо завдання не були легкі.

Тодішній склад управи Т-ва Народна Лічниця був приблизно такий: голова — президент **Володимир Децикевич**, колишній австрійський високий урядовець у Відні, член Найвищого Адміністраційного Трибуналу, а під час Першої світової війни якийсь час заступник намісника Галичини. За польських часів був членом т.зв. Самоврядного Тимчасового Видлу у Львові, що складався із сімох членів. Маючи великий правно-адміністраційний досвід, робив дуже цінні послуги товариству. Був незвичайно точний і працьовитий. Секретар — д-р Ярослава Рудницька-Криштальська, спеціяліст рентгенолог; директор лічниці — д-р Тит Євген Бурачинський; представник Митрополії і Капітули — о. кан. Юліян Дзерович; правний дорадник — д-р Олександер Надрага і синдик — д-р М. Музика; інженери-архітектори — Степан Турин, Роман Сенишин та д-р Л. Максимонько; кваліфіковані ремісники — кафляр Михайло Галібей та слюсар Михайло Стефанівський, знані

у Львові громадські діячі, передусім на терені Товариства Міщанське Братство. Всі ці члени Управи були безоплатні.

Саму будову шпиталю доручено інж. архітекторів **Олександрові Пежанському**. В цьому складі управа майже щотижня сходилася в домівці УЛТ. Наради були завжди ділові і короткі. Обговорювано вже завершенні праці, приділювано нові завдання, і все це проходило справно завдяки незрівняному проводові голови В. Децикевича.

Але були теж правні потреби й перепони. Виявилось, що площа Товариства Народна Лічниця, на якій стояв партеровий будинок амбуляторії, а побіч мав бути новозбудований шпиталь, ніколи правно не була переписана на цю установу, а насправді власником все ще була капітула. Цю справу легко полагодив Митрополит А. Шептицький: в обмін дав капітулі рівновартну площе зі своїх дібр, а також дав від себе 5.000 дол. на побудову шпиталю і згоду на інтаbulяцію первісної площині на власність Товариства «Народна Лічниця». Тяжче було добитись дозволу на будову шпиталю у воєвідському уряді і міській управі Львова. Між всякими перешкодами, закидами й шиканами були й такі, що буцімто триповерховий будинок шпиталю буде прислонювати цінну архітектурну пам'ятку, катедру св. Юра, хоч насправді покрівля шпиталю ледве досягала фундаментів катедри. Треба було поборювати і інші несутні закиди, що їх висувала комісія міського будівельного уряду. Справа опинилася у Варшаві, де президент Децикевич, за допомогою українського соймового клубу, добився згоди уряду на побудову шпиталю, а в додаток ще й виклопотав низькопроцентову довголітню позику в сумі 125.000 зол. Переглянено пляни та перестудійовано фаховий німецький журнал про шпитальництво. Вислано закордон інж. О. Пежанського, щоб оглянув відповідні будинки та остаточно зладив пляни й кошториси нашої будови та модерного устаткування. Різні зауваги і перепони, часто-густо очевидячки злобні, з боку Будівельного уряду не вгавали і тільки завдяки дуже чуйній інтервенції през. Децикевича, враз з інж. Турином і Сенишином, вдалось їх перевороти. Це спричинило деяке запізнення в будові і відкритті шпиталю. Сам будинок був солідно збудований, хоч розташований на малій площині та обернений фронтом безпосередньо до вузької вулиці, не робив імпозантного враження. За те в середині все було доцільно розміщене.

Перед Управою шпиталю виринуло клопітливe питання, чи вдастся в майбутньому вдергати шпиталь без дефіциту. Інформації, одержані в цій справі в Загальному шпиталі і в Жидівській лікарні виявили, що в першому оплати пацієнтів покривали тільки 36% видатків, а в другому — 42%; недобір покривали в першому випадку з фондів Крайового Самоврядного Виділу, а в другому — з фондів кагалу. Ми сподівалися, що в нас на покриття недоборів вистачить прибутків з

оплат, що їх приносили амбуляторії Н. Л., де всі лікарі працювали безоплатно, а фреквенція з кожним роком постійно зростала.

Зрозуміло, що оплати від хворих в нашому шпиталі мусіли бути такі самі, як у двох вище згаданих, тобто 5.65 зол. денно, без будь-яких оплат за обслугу пацієнтів, за винятком терапевтичного рентгена, і то тільки тоді, коли хворі могли їх покривати. Крім того всі чотири лікарі-ординатори спершу працювали в шпиталі без винагороди, і тільки лікар-зарідувач бактеріологічно-хемічною лабораторією та два молоді шпитальні асистенти були платні.

З допоміжного персоналу 12 сестер чину св. Вінкентія, що їх головний осідок був у Бельгії, а місцевий дім при вул. Стрийській, одержували по 20 зол. місячно, крім харчів і мешкання в шпиталі, в т.зв. клявзурі. Крім обслуги хворих у шпиталі та амбуляторіях, вони завідували також господарськими справами — магазинами, кухнею, пральнею тощо, збиравши оплати та грошові впливи, зберігали тимчасово підручну касу та переносили значніші грошові суми до банку. Їм помагав платний вишколений книgovod. На родильнім відділі одержували платню вишколена акушерка, кількою дівчат прибиральниць і один дверник.

В загальному допоміжний персонал, хоч кількісно нечисленний, завдяки невисипущій праці сестер, а головно сестри настоятельки, був вистачальний. Настоятелька, з походження бельгійка, старша віком, сама дуже працьовита, удержувала взірцеву чистоту, порядок і дисципліну. Пригадую такий випадок: одного разу пізно вночі я зайшов припадком до шпиталю і побачив, що сестра настоятелька в робітничім фартусі мила широкі кам'яні сходи. На мій запит, чому вона сама робить цю важку чорну роботу, вона з усмішкою відповіла, що як вона не буде давати прикладу, то інші не підтягнуться і шпиталь не буде таким, як повинен бути, — а в тім, вона ще молода! ... Саме кілька днів раніше вона протестувала проти прийняття нових допоміжних сил, щоб не збільшувати видатків. А треба знати, що вона цілий день увихалась по шпиталі, завжди готова допомогти, приязно даючи вказівки підпорядкованому їй персоналові, і ніколи не підносила голосу. Тому і господарство в шпиталі було взірцеве та ощадне. Це виявилося при замкненні ділового року, про що буде мова пізніше.

Шпиталь відкрито у квітні 1938 року. Посвятив його вроочно епископ І. Бучко в сослуженні о. кан. Ю. Дзеровича і молодого священика, що був призначений на пост шпитального капеляна. Мабуть це був о. Котів. На цьому святі були присутні представники громадських установ і преси, яка вмістила відповідні статті. Дослівно майже до тижня шпиталь був уже заповнений хворими. Був це найкращий доказ, як потрібна була ця установа для нашої області.

Вже перед побудовою шпиталю поліклініка Н. Л. мала добру славу серед нашого загалу і чужо-національних пацієнтів, а це завдяки від-

даній праці добре кваліфікованих лікарів, що безкорисно працювали роками в цій установі. Після відкриття шпиталю фреквенція і добра опінія ще більше зросли.

Статистика виявила, що українців було 65%, а далі йшли жиди, німці, поляки. Датки на шпиталь напливали щедріше. Пожертви були кількісно більші. Львівська капітула призначила 10.000 долярів з тим, що 2 ліжка мають бути постійно зарезервовані для пацієнтів звичайно із священичих родин, яких капітула спрямує до шпиталю. Їх мали лікувати безплатно.

Головний центр сестер св. Вінкентія в Бельгії запропонував безпроцентову позику 10.000 долярів. Цю позику по році існування шпиталю перемінено на пожертву. Дві пацієнтки з передмістя Львова, що лікувались у шпиталі, записали на шпиталь свої доми вартості приблизно по 10.000 зол. Ale найбільше неожиданий запис вплинув від д-ра Малішевського, колишнього, ще за австрійських часів, директора шпиталю для умово хворих в Кульпаркові, біля Львова. Залишена по ньому спадщина вартості 150.000 зол. була призначена по половині його дружині і шпиталеві Н. Л. Вдова, з походження полька, зголосилася до дирекції шпиталю, передала нотаріально потверджену копію завіщання і просила призначити нашого правного заступника, щоб совісно перевести правно цей акт. Та найбільш курйозною пожертвою на шпиталь був даток одного пацієнта, багатого волиняка, що був операцій на пістряка. Коли йому тимчасово покращало, поїхав додому і по короткім часі привіз гаманець, де були золоті царські монети п'ятирублівки, вартості кількох тисяч золотих. Це було на кілька місяців до Другої світової війни. В додаток треба відмітити, що в початковому періоді діяння шпиталю довколишні священики та заможніші селяни без заклику до пожертв забезпечували шпиталь мукою, городовою, овочами і набілом. Очевидно, господарні сестри вміли це все належно використати.

Відомо, що відвідувачі хворих, передусім селяни, привозили своїм рідним харчі — „гуску” масла чи сиру. З огляду на те, що харчі в шпиталі були справді добрі і достатні, та з огляду на чистість і зберігання дієти, було суворо заборонено стороннім особам подавати харчові продукти хворим на залі. З тієї причини не було ніколи якихось непорозумінь, а відвідувачі передавали продукти прямо до кухні для загального користування. Це доцільне ощадне господарювання в деякій мірі поменшувало видатки шпиталю, а контрольна комісія при замкненні першого річного білянсу виразно відмітила, що ніде не було навіть мінімальних непотрібних витрат.

Замкнення першого господарського року, підрахунки і білянс дали несподівані висліди. Замість недобору, якого управа шпиталю перед відкриттям так дуже побоювалась, була надвишка в сумі кругло 12.000

золотих. Крім того, фреквенція амбуляторних хворих у поліклініці Н. Л. незвичайно зросла і чистий прибуток в цьому році виносив понад 18.000 зол. Журба за утримання цієї установи відпала, зате виринула потреба дальшої розбудови в майбутньому, бо шпиталь був постійно заповнений хворими. Слід підкреслити, що вплати шпитальних хворих за перебування в шпиталі були незвичайно точні і не доводилось писати пригадок чи вживати якихось інших рішучих заходів. Це ще один доказ, яким довір'ям втішалась Н. Л. серед найширших кругів громадянства.

Виринуло питання винагороди 4-ох ординаторів, що досі працювали безплатно. Надзвірна Рада Н. Л. запропонувала заплату 250 зол. місячно, щоб ще більше зв'язати їх з цією установою. Всі погодились, тільки д-р М. Панчишин був іншої думки, мовляв усі ординатори добре ситуовані. Все таки постанова була схвалена, а д-р Панчишин заявив, що свою винагороду пожертує на інші народні потреби.

Першим більшим набутком в устаткуванні шпиталю був терапевтичний апарат Рентгена, що коштував 36.000. Чин Студитів під керівництвом архимандриста о. Климентія Шептицького запропонував набути цей апарат з такою умовою, що Н. Л. буде сплачувати цю суму десяти відсотками річно від прибутків з оплат хворих, що користувались цим засобом лікування.

ПЛЯНИ РОЗБУДОВИ ШПИТАЛЮ Н. ЛІЧНИЦІ

Беручи до уваги тодішнє фінансове становище Н. Л., передбачування дальнього росту пацієнтів так шпитальних, як і амбуляторних, тісноту приміщень для одних і других, треба було серйозно подумати над дальшою розбудовою. Тому, що будівельна площа була мала, вирішено закупити сусідній одноповерховий дім з досить просторою площею, розібрati цей будинок і старий партеровий домик, де досі приміщувалася первісна амбуляторія Н. Л., та добудувати нове крило, майже таке велике, як уже побудований шпиталь, поширити відділи внутрішній та хірургічний, відкрити нові відділи нервових та психіатричних недуг, окремий отоларингологічний відділ тощо. Найпекучішою справою було негайнє приміщення відділів амбуляторних хворих, що тиснулись у малих задушливих кімнатах, а навіть тимчасово в колишній дяківській бурсі близьче Городецької вулиці. Вирішено доручити інженерам виготовити нові пляни і кошториси та почато вступні переговори в справі придбання вище згаданого одноповерхового будинку, що його ціна була коло 56.000 зол. Власниками цього об'єкту були поляки і вони не мали бажання продати його українській установі, тому переговори в справі купівлі велися довірочно з підставленим покупцем. Згадую про цю справу тому, що вона була відома

тільки обмеженому числу людей з Управи Н. Л. Такі були пляни, що мали здійснюватись в наступному 1940 році.

Друга світова війна перекреслила наші пляни. 1-го вересня 1939 р. німецькі літаки збомбардували залізничні варстнати, станцію та деякі будинки на Городецькій вулиці. Було досить ранених. Дивним-дивом ці перші ранені шукали помочі саме в шпиталі Н. Л., що стояв найближче пошкоджених об'єктів. Фреквенція хворих так у шпиталі, як в амбуляторіях нагло обнизилась, хоч лікарі точно з'являлися і виконували свої обов'язки без уваги на щоденні алярми і бомбардування. 22-го вересня в передполовневих годинах передові большевицькі частини зайняли Львів. В наслідок воєнних дій, пошкодження комунікаційних зв'язків і залізничних шляхів, щораз менше хворих навідувалось до лічниці. Колишнє нормальне життя поволі завмидало. Незабаром большевицька влада перебрала нашу установу, в якій мали лікуватись т.зв. відповідальні робітники та партійна знать. Пригадую докладно скликані Управою „по наказу” сходини лікарів та допоміжного персоналу в дирекційній залі шпиталю. Головний обласний лікар д-р Ігнатій Трегуб виступив з різкою промовою заявляючи, що нова влада вирішила перебрати Народну Лічницю, як найбільше підхожий їй об'єкт, що зразу треба припинити чи обмежити лікування хворих, як це було досі, та поволі відпускати додому пацієнтів вилікуваних чи тільки підлікованих хворих. Також наказав негайно зняти портрет кол. довголітнього директора лічниці д-ра І. Курівця, пензля мистця Олекси Новаківського, та всякі об'єкти релігійного культу. Всякі аргументи, напр., що шпиталь був побудований з пожертв у великій мірі народом, якому тепер заборонено користуватись тією установою, були безуспішні.

Нові хворі дуже недовірливо ставились до лікарів та сестер. Сестрам наказано замінити монаший одяг цивільним. Праця стала нестерпна. Деякі лікарі залишали працю або виїздили закордон. Я відергав до Нового Року, а потім мені вдалося приміститись на очній клініці, а на моє місце прийшов офтальмолог проф. д-р Райс. Тяжко доводилось мені покидати цю установу, де я щиро працював повних 10 років. Остались спомини про неї і про друзів співпраці, не тільки лікарів. За німецької окупації я заходив вряди-годи на сходини УЛТ, що відбувались в дирекційній залі шпиталю, бо не було вже власної домівки.

Стільки про Шпиталь Народної Лічниці ім. Митрополита Андрея Шептицького, бо така була його офіційна назва.

* * * *

Українське Лікарське Товариство наприкінці 30-их років мало коло 460 членів не лише з теренів Галицької області, Волині, Буковини та Закарпатської України, але також у корінній Польщі та закордоном. Понад 88 відсотків лікарів українського походження були дійсними

членами, а не паперовими; вони відгукувались на всякі заклики та дії Управи УЛТ. Впорівень з українськими правниками ми були краще організовані, бо їхнє товариство охоплювало тільки 60% правників. Із згущенням сітки українських лікарів передусім по більших містах Галичини, почалось організування філій УЛТ. І так постали філії в Станиславові, Коломиї, і в стадії організації були в Перемишлі і Тернополі. У Станиславові, в Управі філії працювали д-р Ярослав Грушевич, д-р Осип Маланюк, д-р Кость Воєвідка, а в Коломиї — д-р Олександер Козакевич, д-р З. Левицький, д-р Володимир Білозор та інші.

Хоч здавалося, що в останні роки перед війною число лікарів у краю було значне, однаке під час війни воно виявилося недостатнім. В 1943 р., в часі творення 1-ої Галицької Дивізії, Військова Управа вимагала, щоб Управа УЛТ намітила 55 лікарів до Дивізії. Виявилося, що тяжко було це домагання задовільнити, бо це поважно зменшило б скількість практикуючих лікарів, а передусім у таких установах як шпиталі, повітові фізикати тощо. Треба пригадати, що в 1941 р. большевики при відступі змобілізували досить значне число наших лікарів до Червоної Армії. Деяких вивезли, а інших прямо зліквідували. Ті лікарі, що остались в краю і пережили страхіття війни та другої окупації західно-українських земель советами, теж не були залишені в спокою. За достовірними інформаціями з 1946 р., одержаними від бл. п. д-ра Ключка, якого большевики скопили у Відні та вивезли до Львова, він зустрів у тюрмі на Замарстинові 22 лікарів, що очікували судового процесу. Ця тюрма приміщувалась у забудуваннях, де було гетто для жидів за нацистської влади. Д-р Ключко, зять Івана Франка, вирвався на волю завдяки листові-проханню дружини до Сталіна, що дав згоду на повернення його до Австрії, до жінки і дітей. Він навідався до мене в Грацу і в двохгодинній розмові докладно розповів про свої переживання. Між іншими, назвав кількох галицьких лікарів-товаришів тюрми по прізвищі, між ними д-ра О. Барвінського, д-ра В. Кархута, д-ра Д. Стасєва з Миколаєва та інших. В умовинах тяжкого тюремного режиму, рідких зустрічей із спів'язнями та через те, що він ніколи не жив у Галичині, а перед війною практикував на Закарпатській Україні, поки не виїхав до Відня, де працював у шпиталі як фтизіолог, не міг знати багато наших лікарів по прізвищі. Йому самому старались большевики причепити ярлик шпигунства, волочили по тюрях у Відні, Чехо-Словаччині, Угорщині, вкінці запроторили в тюрму у Львові, дарма, що він був постійно на еміграції від Першої світової війни. Також не багато наших лікарів повернулося з Дивізії.

Про двох найвизначніших наших лікарів, що були світочами українського організованого життя, згадав я коротко, тому що їхні імена загально відомі, а їхні біографії були вже друковані. Маю на думці д-ра М. Панчишина і д-ра Тита Є. Бурачинського.

ЗЇЗДИ І БЕНКЕТИ УЛТ У ЛЬВОВІ

Як уже було згадане, з'їзди УЛТ відбувались що два роки, звичайно під час латинських Зелених Свят з двовідністю програмою. Спочатку були тільки пленарні засідання, бо учасниками були самі лікарі. Виголошувано або відчитувано прислані доповіді на наукові та організаційні теми. Наукових доповідей було взагалі обмаль, тому що мало наших лікарів працювало в інститутах чи клініках, які були для українських лікарів майже недоступні. Також небагато мали ми спеціялістів. Всесаки доповіді були цікаві. Редакція «Лікарського Вістника» користувалась ними і частинно їх друкувала.

Тому, що фінансові засоби УЛТ були невеликі, «Лікарський Вістник» друкувався спочатку в друкарні оо. Василіян у Жовкві, бо це коштувало дешевше, і тільки згодом — у друкарні НТШ у Львові. Адміністрацію та експедицію виконували самі лікарі.

Редакція «Лікарського Вістника» складалася з 5 членів, та головну працю виконували д-р М. Музика і д-р Ю. Кордюк. Друкували всього 500 примірників.

Перший з'їзд був у залі Музичного Товариства ім. М. Лисенка, дальші відбувалися у приміщеннях Української Бесіди в Народному Домі при вул. Рутовського, а коли до нас приєдналися біологи, а згодом теж інженери, різні комісії працювали ще в приміщенні НТШ.

Участь лікарів у з'їздах була задовільна, пересічно понад сто осіб, та їх роля зв'язкових з товаришами на провінції була важлива.

З'їздові бенкети відбувались у залах Української Бесіди, де були вигідні приміщення та кухонні устаткування. Учасники почували себе там краще та свободніше, ніж у чужинецьких ресторанах чи готелях. Це мало ще й ту користь, що їх влаштуванням займалися пані з Товариства охорони дітей і опіки над Молоддю, популярно званого «Захоронкою», та з допомогою дружин львівських лікарів. На ці бенкети приходили як гости представники центральних установ — НТШ, «Пропаганди», «Рідної Школи» та ін. В культурно-розваговій частині брали участь члени УЛТ чи їх дружини, напр. пані Іванни — Приймова і Гинилевичева (обидві сопрано), д-р Роман Кришталський, добрий скрипаль, чоловік лікарки-рентгенолога д-р Я. Рудницької-Кришталської, а деякі лікарі читали свої літературні твори (Н. Лукіянович, В. Кархут, Р. Осінчук).

Чистий прибуток з бенкетів у сумі кількох сот золотих призначувався в цілому на товариство «Захоронка».

Як бачимо, ці імпрези були скромніші в порівнянні з тими, що їх влаштовує тепер УЛТПА, та все ж таки вони грали велику роль в тодішні часи та знаходили широкий відгомін серед громадянства. Споживання алкогольних напитків було скромне з огляду на присутність

членів Т-ва «Відродження» та сторожкового голови цього Т-ва, д-р Софії Парфанович. Незабутніми залишилися спомини про сучасників та привітальні промови таких визначних діячів як Михайла Галущинського, д-ра Івана Брика і д-ра Кирила Студинського.

На щастя, не тільки спомини остались. На цьому континенті УЛТПА гідно продовжує колишні традиції і працю, наче заповіт залишеної Батьківщини.

Д-р М. Музика

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЛІКАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА *

Основники УЛТ розважували докладно завдання т-ва, обговорювали на організаційних сходинах і засягали також письменно інформації про погляди всіх майже лікарів. У висліді цього вмістили в статуті в пар. 2. про завдання т-ва на чільному місці наукову діяльність. УЛТ є справді відповідним тереном до такої праці; наука входить тут у контакт зі загалом наших лікарів, посередньо також з громадянством та цим набирає життя, що є вимогою сучасної хвилі. УЛТ за 25 років свого існування мало це завжди на увазі. Його діяльність мала на меті розбудову рідної науки, створення пригожих умовин до оригінальної творчої праці. Okрім цього робота йшла також у тому напрямі, щоби вдергати лікаря-українця на відповідному науковому рівні через познакомлювання з кожночасним станом і новими здобутками науки.

Головні засоби нашої наукової роботи три: 1. видавання журналу, 2. з'їзди і 3. реферати на сходинах.

Видавничу діяльність розпочав гурт лікарів ще 12 років перед заснуванням УЛТ. Коли в 1897 р. заложили математично-природничу Секцію Наукового Товариства Шевченка і почали видавати окремий Збірник, тоді вже в перших двох томах з'явилися також медичні праці І. ГОРБАЧЕВСЬКОГО, ІІІ. СЕЛЬСЬКОГО і О. ДАКУРИ. В наступному 1898 р. гурток лікарів під проводом Е. ОЗАРКЕВИЧА заложив Лікарську Комісію Н.Т.Ш., що негайно почала видавати в окремих випусках ЛІКАРСЬКИЙ ЗБІРНИК. Протягом 1898-1901 рр. вийшли 3 томи (6 випусків) кожний в об'ємі близько 10 аркушів друку. Програма

---

* Ця доповідь була виголошена на V-му з'їзді укр. природників і лікарів у Львові, і згодом поміщена в «Лікарському Віснику», ч.1, Львів, 1-го січня 1936 р. Містимо її в цілому без будь-яких змін.

(Редакція)

видавництва з'ясована у вступному слові до першого випуску: „1. положити бодай початки літератури в нашій рідній мові, 2. витворити фахову лікарську термінологію”, . . . „рішили містити лише строго наукові праці” . . . і „містити також справоздання (реферати) з усіх галузей лікарських наук”. Цієї програми справді придержувалися точно. У першій частині, що занимала приблизно половину кожного випуску находилися наукові статті. Усі вони за малими виїмками були оригінальними досвідними працями. Їх науковий рівень високий, усі вони могли бути поміщеними в найкращих закордонних журналах (деякі були також у них друковані).

Душою Лікарської Комісії і її видань та редактором Збірника був Е. ОЗАРКЕВИЧ, що в кожному випускові друкував також свої праці. Позатим головними філярами журналу були І. ГОРБАЧЕВСЬКИЙ, що дав 5 праць і дуже плідний О. ДАКУРА, що до кожного випуску присилав свої роботи. Поодинокі праці поміщували С. МОРАЧЕВСЬКА, М. КОС, М. ОЛІЙНИК і В. ЯНОВИЧ. Тематика очевидно залежала від зацікавленості авторів і середовища, що в ньому вони працювали. У цей час великого руху в медицині (дoba бактеріологічних і серологічних відкриттів) усі важливі актуальні питання нашли відгук у Збірнику. Власних варстатів звісно тоді не було; наші автори працювали на чужих (Відень, Прага) і що підчеркнути треба, немала частина праць виходила з інститутів і клінік польських університетів.

Рефератача частина Збірника була також багата. Раз тільки помістив Дацюра обширний огляд, зрештою були це короткі реферати з медичної літератури. Реферували майже всю німецьку пресу, велику частину французької і спорадично англійську. У цій частині Збірника працювало кільканадцять осіб, поверх половину рефератів зладжував одначе Озаркевич.

На кінці кожного випуску була термінологічна частина. Було це ледви кілька сторінок кожним разом та вони містили в собі величезну працю, що в ній львину частину мав знову Озаркевич.

Лікарський Збірник Н. Т. Ш. це епоха, а властиво початок нашої медичної науки, що в ній ім'я Е. ОЗАРКЕВИЧА на завжди займе почесне місце. Він і малий гурток його співробітників розпочали важку піонірську працю. Наукової традиції не було ніякої, термінології ледви дещо в школильних підручниках. Хто хоч трохи обізнаний з умовинами такої праці, той з правдивим подивом глядітиме на змагання Озаркевича і тов. У непрохідній гущавині вони своїм важким трудом промостили шлях нашій рідній науці.

Праця була одначе надто важка. Одиниці робили за десятки і тому мусіли вкороті їх сили вичерпатися. У 1901 р. Лікарський Збірник перестав виходити.

В 1903 р. уже в спільному природничо-лікарському Збірнику, при співредакції Озаркевича, появляються ще три медичні статті, потім

Учасники IV. З'їзду українських природників і лікарів — 1933 р.

бачимо їх тут тільки спорадично. В архіві листів з часу заложення УЛТ находимо письмо Озаркевича з ноткою знеооччення і жалю, що оставили його самого і не дали йому потрібної помочі. Наступає сім літ перерви.

Заложене в 1910 р. УЛТ розпочало діяльність від видавання своєго органу «Здоровле». У програмовому слові читаемо, що орган обмежується до справ гігієни та буде між іншими поміщувати також наукові і дослідні праці з цієї області. Даремне однаке їх там шукаємо; тільки кілька статей має характер наукових рефератів. Орган сповняв зрештою дуже гарно інші завдання і не належить до обговорюваної тут ділянки за виїмком справи термінології, що їй присвячував одну-дві останні сторінки. Там друкував гол. Озаркевич свої матеріали (від букви А до Е), децо містили також інші автори. Крім цього відбувалася у цій рубриці доволі жива дискусія, що в ній брали участь не тільки лікарі, але й інші передплатники.

Війна перериває діяльність Товариства, що однаке доволі вчасно відновлюється у 1920 р. тоді, коли ще не покінчилися наші збройні змагання на Україні та й відносини в Галичині зовсім не мали мирного характеру. Характеристичним для розуміння наукової праці є факт, що коли тільки після довшої чи коротшої перерви збирався гурт людей для відновлення діяльності, то завжди на чолі програми появлялася справа видавання журналу. Так було й тим разом; тоді народився «Лікарський Вісник», що виходить до сьогодні. Він переходит, зрештою знані, ріжні перипетії, виходив то рідше, то частіше, зміняв формат, врешті від двох останніх років усталився як квартальник в об'ємі двох до двох і пів аркуша друку. Напрям його остав один і той сам від самого початку. Оригінальні праці, збірні огляди і короткі реферати з медичної преси, це його наукова частина; побіч того звідомлення зі життя Товариства і станові та суспільно-медичні справи. Гурт співробітників збільшився; сорок авторів, 80 наукових статей. Журнал всім знаний, тому злишнє тут вдаватися в його подрібну оцінку. Піднести треба один важливий момент. Державні і самоврядні установи, варстати наукової праці, інститути, шпиталі, клініки до війни ще бодай в дуже обмеженій мірі для нас доступні, після війни так як би зовсім перед нами зачинені. У Лікарськім Збірнику ми мали праці наших авторів з львівської і краківської клініки; тепер ні одної. А проте ми науково працюємо. Ми оперлися на власних силах і це для нас особливо цінне. У нашему журналі маємо вже праці з наших власних наукових варстатів, з бактеріологічно-хемічного інституту Н.Т.Ш. і з Народньої Лічниці. Лікарі-практики привчилися без клінічного арсеналу, при своїх скромних засобах науково працювати та дають не тільки добри реферати ілюстровані власним досвідом, але також досвідні праці. Не можу поминути тут підкреслення дуже цінної для нас співпраці това-

ришів з Праги, членів Спілки українських лікарів в Ч.С.Р. Вони мають там доступ до наукових установ і своїми вартісними працями засилують видатно дослідно-наукову частину нашого журналу. Рахуємо на них і на майбутнє. В останніх роках найшли ми також співробітників в Америці, відкіля одержали вже декілька праць. Зв'язки з Великою Україною, що почали вже наладнуватися (кількох авторів прислали свої статті), від кількох років пірвалися зовсім.

Наши видавництва це тривкі документи наших наукових досягнень. В об'ємі це не багато; разом всього яких 100 аркушів друку. Що це супроти десяток і соток тисяч аркушів друкованих у Франції, Німеччині і ін. Наш вклад у світову науку дрібний. Це ми знаємо, але й не на те працюємо, щоби перед світом чванити нашими здобутками. Коли візьмемо до порівнання менші державні народи, то вже воно не випаде так слабо. Наши видання на виставі всеслов'янського з'їзду лікарів у Варшаві (разом з виданнями з Праги і У.С.С.Р.) не занимали там останнього місця. Ще інакше випаде оцінка, коли приложимо до них, як це власне треба, міру недержавних поневолених націй. Візьмім порівнання. Чим було у світовій мірі тих кілька куренів Українських Січових Стрільців супроти міліонових армій з усім її модерним оружжям і технікою? А проте для нас вони безцінні. Вони становили підставу, що на ній ми збудували свою армію та розпочали змагання за волю. Так само наши наукові, хоч і не великі досягнення це той фундамент, що на ньому будуватимемо велику і важну ділянку нашого самостійного культурного життя.

Другий засіб наукової діяльності УЛТ це з'їзди. Перший з'їзд відбувся в листопаді 1924 р. Уже під час його підготовання виявилося велике заінтересовання наших лікарів в краю і за кордонами. У багатому листуванні усі стверджували доцільність цієї форми нашого наукового лікарського життя. Потребу особистого контакту і виміни гадок відчували тим більше, що не було досі цього на терені УЛТ. Тільки на перших загальних зборах Товариства брали участь численно лікарі з цілого краю; пізніше відбувалися вони в приявності гол. львівських лікарів, провінціональні члени являлися тільки спорадично, або й зовсім їх не було. Надії ініціаторів не завели. З'їзди стали справді добрым засобом скупчення лікарів до праці з усіх закутин в краю, чого доказом поважне число учасників з провінції на всіх дотеперішніх з'їздах. Okрім цього з'їзди вплинули корисно на справу зв'язків нашого львівського центру з українськими лікарями за кордоном. У всіх з'їздах беруть особисту і активну участь представники наших лікарів з Буковини і з Ч.С.Р. Спілка укр. лікарів в Ч.С.Р. присилає на кожний з'їзд свою делегацію з низкою рефератів. Наши лікарі зі З.Д.А., Канади і інших далеких країн, що не можуть особисто прибути, виявляють своє зацікавлення і солідарність в листуванні і привітах. Були теж прояви

живішого заінтересовання нашими з'їздами на Великій Україні. На другий і третій з'їзд прислали привіти тамошні наукові установи до ВУАН включно і поодинокі лікарі. На третій з'їзд надійшов з України комплект медичних видань для влаштування виставки. Заповідали також особисту участь лікарі. Усе це однаке спинилося з відомих причин, так що VI. з'їзд і сьогоднішній Велика Україна вітає вимовною мовчанкою.

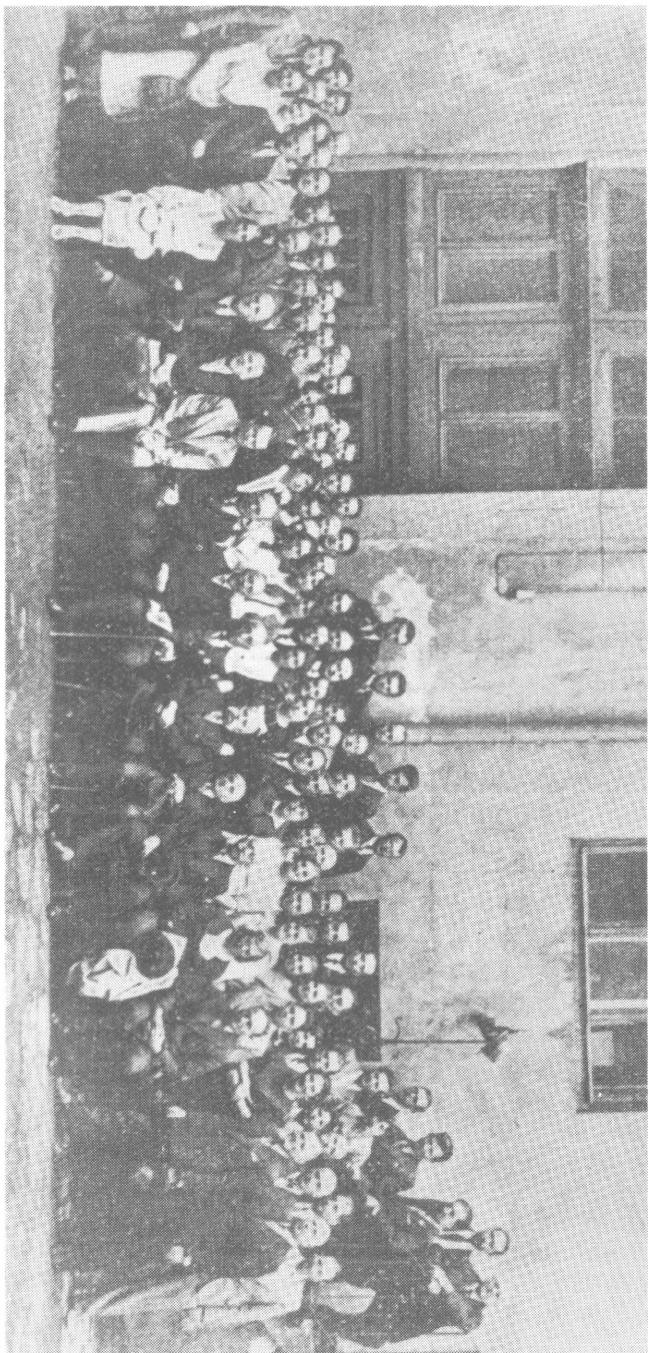
I-ий з'їзд був чисто лікарський. Згідно з принятою на ньому резолюцією, до участі в II-му з'їзді запросили також природників. Це оформлення в український з'їзд лікарів і природників закріпилося на постійне. Таке поширення з'їздових рямців має окреме значіння тому, що витворило терен для праці природникам, які самі чисельно за слабі до самостійної організації того роду.

Наші з'їзди, як це з вище сказаного виходить, мають загальний характер; до цього стосується і їхній науковий зміст. На всіх з'їздах давали наші автори оригінальні праці і оглядові реферати з ріжких ділянок медицини. Okрім цього, починаючи від III-го, встановлювали одну-дві головні теми, що находили вичерпуюче актуальне насвітлення в ряді добірних докладів. З'їздові справоздання друкувалися в Лікарському Віснику, де також поміщували в цілості частину рефератів; інші друкували в Збірнику матем.-природ.-лік. Секції Н.Т.Ш.

Не можна врешті поминути значіння з'їздів для наших організаційних питань і загально громадянських справ, що стоять більше медицини. На ці теми (суспільна опіка, гігієна, український шпиталь, наукова і станова лікарська організація) призначували завжди на з'їздах окремі точки. Приняті резолюції давали почин до створення нових установ напр. Українське Гігієнічне Товариство, або до розбудови існуючих.

Наші з'їзди це установа ще молода, нема ще достаточної перспективи часу до всесторонньої їх оцінки. Повищий короткий огляд виявляє однаке їх цінні для нас здобутки і доказує їх повну життєздатність. Нашою журбою на майбутнє буде їх даліше розбудовувати, поширюти та поглибити працю на тому полі.

Приходимо до третього засобу нашої наукової роботи, до рефератів на сходинах. Перед війною вони не відбувалися, замало було тоді у Львові членів. Від 1920 р. ввели в Товаристві щотижневі сходини. У тому році рефераторний рух був живий; читали статті призначенні до друку у Віснику і інші доклади. Під час перерви у видаванні журналу рефераторний рух підудав; сходини відбувалися однаке даліше правильно і на них виринали дискусії на ріжкі теми, були й реферати та демонстрації, хоч не часто. Живіща діяльність в цій ділянці розпочалася в 1929 р. і з того часу зростає, так що від 1932 р. сходини без наукової програми належать до виїмків. За прикладом централі йдуть

Учасники VI. З'їзду укр. природників і лікарів у Львові — 1937 р.

Групи учасників VI. З'їзду

йдуть також недавно заложені філії в Коломиї і Станиславові; і там відбуваються періодичні сходини (звичайно що місяця) з докладами місцевих членів або присланими зі Львова.

Наука як суспільне явище вимагає відповідного для себе середовища. Це завдання бодай в частині сповняють доклади і покази. Вони дають нагоду до виміни гадок і витворюють потрібну наукову атмосферу. Що реферати й дискусії є одним з найкращих засобів необхідного для лікарів постійного образування і познакомлювання з кожночасним станом науки, не вимагає близьчого пояснення. Реферати врешті гуртують членів, надають життя Товариству, оживлюють його домівку і мають тому немале також організаційне значіння.

Слід згадати ще одно потягнення УЛТ в користь наукової роботи. Це встановлення нагороди ім. І. КУРІВЦЯ на кожний рік у висоті 200 зол. за наукову працю. У цьому році прислали декілька праць на конкурс, між ними також товариші з провінції, що є позитивним явищем.

Річ зрозуміла, що УЛТ, яке брало участь у творенні самих початків нашої медичної літератури, мусіло також заниматися справою української „термінології”. Працювали, як перші взагалі робітники на цьому полі, члени Лікарської Комісії Н.Т.Ш., головно Е. ОЗАРКЕВИЧ, що продовжував цю роботу аж до своєї смерті. Він зібрав великий матеріял, що його одначе тільки частина оголошена друком, в Лікарськім Збірнику Н.Т.Ш. і Здоровлю. Участь у тій праці брали всі співробітники обох видань, зокрема Я. ГРУШКЕВИЧ, С. ДРИМАЛИК і Я. НЕВЕСТИОК. Живо йде також ця робота в перших роках Лікарського Вісника, особливо в часах У.В.Ш., коли вона стала пекучою щоденною потребою. У Лікарському Віснику поза безіменною термінологічною роботою у кожному числі при редактуванні статей, находимо окремо термінологічні матеріали і замітки (Панчишин, Грушкевич, Галин). На нашому терені виходить в 1926 р. анатомічний словник Е. ЛУКАСЕВИЧА, що належить до київської групи робітників. У тому також році видає Спілка українських лікарів в Ч.С.Р. працю іншого члена цієї групи М. ГАЛИНА: Медичний латинсько-український словник. Київська група працювала від 1900 р.; воєнні події розпоростили її. Тим, що остали на місці припало в участі завершення діла. Вони творять ядро термінологічної комісії при медичній Секції ВУАН і видають у щастливих ще часах українізації повну анатомічну номенклатуру — NOMINA ANATOMICA UCRAINICA в 1925 р. Крім того виходить там гістологічний, ембріологічний, клінічний і інші словники, врешті ряд підручників з усіх майже спеціальностей. Наші матеріали знайшли там використання. Таким чином головна творча робота в цій ділянці властиво покінчена. Остає, як зрештою всюди, викінчити, вигладити, краще достосувати поодинокі назви і поробити необхідні зміни зв'язані з розвитком мови і науки. У нас доволі ще праці в цій ділянці. Термінологію треба впровадити в життя. У відсутності

власних високих шкіл мусить це взяти на себе УЛТ. В тому напрямі працюють співробітники і редактори Лікарського Вісника та вважають це власне одним з важніших під цю пору завдань.

Так представляються у загальних нарисах висліди нашої дотеперішньої праці. Білянс безумовно додатній. Його активність стане ще більше наявною, коли візьмемо на увагу звісні зовсім несприятливі для наукової роботи обставини. Шляхи праці правильні. При розважуванні майбутнього з нагоди ювілею стаємо властиво вже перед готовою програмою. Приходиться тільки намітити можливі засоби дальнього поширення і поглиблення діяльності.

У ділянці видавництва треба нам мати на увазі збільшення об'єму і частоти видавання журналу. Наші потреби вдоволяв би під цю пору тижневик. До цього наші сили не вистарчають і мусимо це відложить на дальшу, сьогодні ще не означену мету. Більше виглядів має переміна журналу на місячник. Реальний однаке підхід до справи наказує нам вдоволитися поставленням в програму на найближче майбутнє видавання двомісячника, як етапу до дальнього розвитку. До цього конечна основна підготовка. Недостача матеріялу могла би обнизити рівень журналу, що минулося би з ціллю. За слаба матеріальна підставка могла би захитати рівновагу. Матеріальна сторінка справи лежить в руках наших членів. Точна виплата вкладок і пренумерата навіть у теперішній висоті дали би вже достаточні засоби до виконання цього постулату. Усі ці справи повинні розважити виділ і після достаточного запевнення наукового матеріялу та фінансових засобів приступити до видавання двомісячника.

УЛТ повинно дбати про приріст наших наукових сил. На їх витворення і піддережання потрібні окремі наукові фонди. Такий фонд повинен повстati при УЛТ. Першим кроком в цій справі було встановлення нагороди ім. І. Курівця. Ми маємо власний банк, Лікарську Самопоміч, в ньому найкраще складати ощадності і жертви на цю ціль. Оцей дезидентерат є зрештою повторенням резолюції І-го з'їзду з 1924 р.

УЛТ і члени Лікарської Комісії Н.Т.Ш. мусять мати на увазі, щоби Н.Т.Ш. давало по своїй спромозі поміч медичній науці. Досі є там бактеріологічно-хемічний інститут, що зрештою є в цілості самовистарчальним. Так само кошти видавання Лікарського Вісника, що є також органом Н.Т.Ш. покриває УЛТ. На Н.Т.Ш. лежить окремий супроти нашої науки обов'язок. Воно розпоряджає фондом ПЕЛЕХІНА, що його фундатор призначив на хірургічну клініку та доки це неможливе на наукові стипендії для лікарів. Цей фонд існує нездевалюваний, увесь час однаке користають з нього усі науки з виїмком медицини. Тепер Н.Т.Ш. в дуже скрутному положенні. Обставини можуть однаке змінитися й тоді треба це мати на пам'яті та зажадати, щоби цей фонд, чи відсотки з нього були вживані на медичні цілі згідно з волею фундатора.

Лікарі Народної Лічниці у Львові в 1938 р.

Сидять зліва д-ри: Я. Крипальська, М. Панчишин, Туна-Надрагова, Т. Бурачинський, С. Парфенович, О. Подолинський, І. Сімович. Стоять зліва д-ри: Б. Макарушка, Ю. Кордюк, Я. Малис, Н. Лук'янович, Л. Максимонько, М. Дзерович, В. Кашубинський, О. Філяс, М. Музика, Р. Осінчук і Я. Гинилевич.

Необхідною умовою розвитку нашої науки є відповідні варстати. Такий великий варстат, український шпиталь у Львові є на укінченні. Ми мусимо все зробити, щоби це діло як найшвидше завершити і установу відповідно вивінувати. Це зрештою є темою окремого реферату. При Н.Т.Ш. повинні повстati ще інші теоретично- медичні інститути.

У справах з'їздів на найближчу мету дотично усправнення їх організації з'ясовують наші завдання резолюції приняті на VI. з'їзді. На далеку мету годі ще в подroбiciях предвидіти наші вимоги; покищо можна їх в загальних нарисах окреслити за зразками старших у тій ділянці народів. Найближчих кілька років повинні нам принести як здобуток щорічні з'їзди.

Рефератову роботу треба дальше скріплювати та поширювати. Треба заповнити ними усі тижні в році, усі сходини. На кожні сходини можна вмістити не один, а два, три і більше рефератів; це повинно бути нашою програмою на Львів. Рівночасно з тим повинен іти розвиток рефератової діяльності у філіях. Де не вистарчать місцеві сили, там потрібна поміч централі. Наші сили достаточні до виповнення вщерь науковими докладами сходин централі і філій. Треба тільки взятися до цієї вдячної та хосенної роботи. УЛТ має обов'язок застосувати всі засоби помочі і заходити до цього.

У справі термінології повторюю тут дезидерати виражені в докладі на сходинах з 22 лютня минулого року. УЛТ має обов'язок причинитися до остаточного оформлення нашої термінології та перевести її в життя так у лікарів як і в загалу. Головним засобом до цього — журнал. Лікарі мусять засвоювати собі українські назви, вживати їх в щоденному житті та вже обов'язково в докладах та статтях. Слід також звернути увагу на сильно занедбану лікарями чистоту мови взагалі. Українські студенти медицини повинні при науці рівночасно з іншими вивчати також українські назви.

Д-р Роман Осінчук

ПРОФЕСІЙНІ І НАУКОВІ ЛІКАРСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ЛЬВОВІ ЗА ПЕРШОЇ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ГАЛИЧИНИ

З приходом большевиків наприкінці вересня 1939 р. на західньо-українські землі, Львів, де до того часу густо роїлося від усякого роду українських організацій, немов би перестав дихати. Все раптом завмерло. Нікому до голови не приходило щось починати чи продовжувати давнішу працю в своїх організаціях. Прийшла нова радянська влада як поклала край усьому, що було дотепер. На його румовищах мало

побудуватися інше організоване суспільне життя на новий радянський лад. Тим то всі, навіть найактивніші люди, притихли, нетерпляче, з острахом очікуючи чогось нового. Всі громадські організації завмерли так, як завмерли без бою й мовчки стояли по дорогах від Підволочиська до Львова великих советських танків. Разом з усіма організаціями завмерло і наше Українське Лікарське Товариство у Львові.

Цю тишу в нашому Товаристві перервав по перших п'яти днях окупації Львова приїзд третього заступника комісаря здоров'я УРСР, Івана Семіоновича Лукіянчика.

Лукіянчиков найперше зацікавився питанням організації охорони здоров'я на західних землях України, передусім у львівській області та кадрами лікарів на цьому терені. Для цього, він за кілька днів (наприкінці вересня чи на початку жовтня) скликав „мітинг” усіх лікарів м. Львова у великій залі нового гарного будинку Лікарської Палати. Лукіянчиков почав від вихвалювання „батька-Сталіна” і героїчної Червоної армії, що „визволила український народ з-під кріпацтва панської Польщі”, та заповів, що в скорому часі на „визволених” теренах буде розбудована радянська система охорони здоров'я з безкоштовним лікуванням усього населення, а лікарі знайдуть щасливу й без журну працю під захистом державної влади. А тих лікарів тоді було на терені Львова чимало, бо тут зупинилися більше як тисяча жидівських лікарів-утікачів з різних місцевостей, зайнятих гітлерівськими нацистами — з Австрії, Чехо-Словаччини та Польщі. Тому не диво, що велика зала Лікарської Палати на згаданих зборах була вщерть переповнена лікарями. На цьому вічі, крім Лукіянчика, виступив з промовою ще один „товариш”, мабуть представник відділу пропаганди Обласного Комітету (Обкому) партії, та два чи три лікарі-втікачі. Після закінчення цього мітінгу лікарі мовчки залишали залю засідань з тим, щоб у скорому часі знову зійтися на черговий мітінг, заповіджений Лукіянчиковим.

Тим часом заступник комісаря здоров'я у своїй резиденції, в будинку кол. польського воєводства при вул. Чарнецького, складав список організаторів та перших будівничих радянської організації охорони здоров'я, що дістала назву «Обласний Відділ Здоров'я» (Облздравоввідділ).

Одного дня в першій половині жовтня 1939 р. Лукіянчиков розіслав спеціальними післянцями „запрошення”, що було устилізоване так: „Немедленно явітса в Воєводство, у товаріща Лукіянчікова”. Таке „запрошення” дістав проф. д-р М. Панчишин, д-р Р. Осінчук та д-р Ю. Кордюк, до них за годину приєднався ще поляк, проф. д-р Ф. Гроер. Цю годину Лукіянчиков використав на конференцію з трьома названими українськими лікарями. До них він промовляв по-російському, але в імені „української держави” (тоді ще в моді було підкresлювання українізаційного курсу большевицької політики), переконуючи присут-

ніх, що вони є вибранцями до великого й почесного завдання побудови радянської здорооохорони на терені „визволених” українських земель. Очевидна річ, що всі три названі українські лікарі намагалися під тим чи іншим претекстом відмовитися від цього „почесного”, повного небезпек (що, самозрозуміло, й виявилося пізніше) обов’язку, але Лукіянчиков заявив, що в радянській системі люди, вибрані до виконання якоїсь справи партією, не повинні від неї відмовлятися. Він відразу призначив проф. М. Панчишина на пост завідуючого Облздравовідділу, д-ра Р. Осінчука — його заступником та завідуючим лікувально-профілактичного сектора (шпиталі, поліклініки, амбуляторії, здоровні пункти, туберкульозні диспансери і т. д.) і тимчасово ще зав. кадрами, а д-ра Ю. Кордюка — на становище Обласного Санітарного Інспектора. Проф. Гроєра Лукіянчиков призначив завідуючим Відділу Охорони матері й дитини (Охматдит). Сам Лукіянчиков обіцяв кожному допомагати в початковій стадії організації здорооохорони й упродовж трьох тижнів співпрацював із найважнішою клітиною Облздравовідділу, а саме лікувально-профілактичним сектором.

Приблизно через 7-10 днів після першого зібрання лікарів були скликані другі лікарські збори у тій самій Лікарській Палаті, де Лукіянчиков, знову почавши і знову закінчивши свою промову славословієм „батька народів” Сталіна, представив присутнім коротко справу організації здорооохорони та згадав про профспілкову організацію лікарів, хоч недвозначно підкреслив, що для цього буде надісланий із УРСР якийсь інший „товаріш”, а до цього часу треба створити профспілку лікарів та обрати її головою проф. д-ра М. Панчишина, що й збори затвердили апллязем. На становище секретаря був вибраний молодий лікар, д-р Василь Кіналь. Тут треба відмітити, що на початках окупації Галичини, большевики, здійснюючи свій „українізаційний курс”, призначували на те чи інше становище популярних серед українського населення людей. В ділянці організації медичної справи вони використовували головним чином широко популярного в Галичині проф. М. Панчишина, що згодом був обраний на становище депутата Верховного Совета СССР.

Таким чином постав так званий Професійний Союз Лікарів, але він з майбутньою советською професійною спілкою «Медсантруд» не мав по суті нічого спільногого, бо до спілки «Медсантруд» мусіли, як знаємо, належати не лише лікарі, а взагалі всі робітники, що працювали в організаціях здорооохорони, а саме: медсестри, санітарки, урядовці, кухарі, майстри і т.п., які завжди майоризували лікарів, а лікарі в радянській системі не мають ні права, ні змоги боронити свої чисто професійні інтереси. Отже, створений тоді Професійний Союз Лікарів мав лише тимчасовий характер, не мав ні статуту, ні навіть тимчасових директив для своєї діяльності. Союз приміщувався в будинку Лікарської Палати. Його праця зводилася лише до реєстрації великої маси лікарів, що скупчiliсь

тоді на останньому етапі своєї втечі у Львові, та до видавання їм легітимацій, бо без них, як говорилось тоді, не можна було одержати державної праці. Але авторові цих рядків добре відомі факти, коли сам Лукіянчиков не надавав ніякого значення цим легітимаціям. Союз проіснував 6-8 тижнів без будь-якого зацікавлення ним збоку радянської влади і якось сам закінчив своє існування без офіційного проголошення своєї ліквідації.

Рівночасно з цим ішла розбудова різних професійних спілок. Її організував на терені Львова на власну руку жид-комуніст Грін. Він, щоправда, не простягав своїх рук по лікарську профспілку, хоч мав амбіції створити обласний комітет профспілок і охопити всю профспілкову мережу. Його старання в цьому напрямі закінчилися, здається, так само самоліквідацією, як і профспілки лікарів. Грін забезпечив собі пізніше місце в профспілковім русі, але вже зорганізованім за советським зразком, тобто так, що до профспілок мусіли належати не тільки інтелектуали-професіонали, а й технічні робітники, що працювали в тій чи іншій галузі, як фізична сила.

Десь у листопаді 1939 р. до Облздравоввідділу зголосився „товаріщ“ Воронов, секретар Центрального Комітету Профспілки Медсантруд УРСР. Він приїхав із Східної України з дорученням організувати на терені львівської області лікарську профспілку за радянським зразком. Це організування почалось знизу творенням місцевих комітетів (місцевкомів) профспілки Медсантруд при кожній більшій медичній установі, як напр. шпиталь, поліклініка, медична інституція, фельдшерська школа, міськздороввідділ, облздравоввідділ і т. д., а в районах — райондорвідділи та районові поліклініки чи амбуляторії. Ці місцевекоми профспілки Медсантруд були контролювані райкомом профспілки Медсантруд, а райкоми були керовані Обласним Комітетом Профспілки Медсантруд. Всію профспілковою роботою медично-санітарних робітників керував Центральний Комітет профспілки Медсантруд УРСР. Самозрозуміло, безпосередню контролю над всіма профспілками мала комуністична партія, бо вся робота в профспілці Медсантруд, як і в усякій іншій, полягала на пропаганді марксизму й ленінізму серед усіх робітників, у докладній контролі поглядів і поведінки кожного члена, зокрема інтелігента, у докладній перевірці соціального походження кожного робітника та в улаштуванні всякого роду викладів та вуличних прокомууністичних маніфестацій, де обов'язково мусіли бути всі „робітники“ до старенького університетського професора включно. І нічого дивного, що на чолі таких профспілкових організацій були переважно комуністи із східніх областей України або кандидати на членів партії. Деколи на початках творення таких профспілок комуністи висували до місцевкомів і наших людей, але це робилося на те, щоб краще придивитися до них при їхній роботі. Так було

з автором цих рядків. У травні 1940 р., коли йому вдалося після великих клопотів звільнитися з незвичайно небезпечної позиції в Облздравоввідділі та перейти на працю старшого асистента внутрішньої клініки львівського Державного Медінституту, негайно були виставлені йому вимоги взяти на себе додатковий обов'язок керманича (секретаря) місцевому профспілки Медсантруд Медичного Інституту, що був у стадії організації. Розуміючи труднощі, з якими автор цих рядків міг зустрітися на керівному становищі, по довгих перипетіях йому таки вдалося від них звільнитися. Проте він мусівстати членом ради місцевому, а крім того взяти на себе обов'язок головного лікаря всіх клінік Медінституту. Місцевком спілки Медсантруд починав свою працю від приймання членів, що мусіли переходити довгі допити про їх соціальне походження, минуле, громадську, а зокрема національно-політичну роботу, зв'язки з приятелями чи колишніми товарищами праці тощо. Допити лише одної особи тривали нераз кілька днів. Зрозуміло, що умовини праці для голови такого місцевому, який не був партійним та ще до цього був галичанином, були не лише важкі, а то й небезпечні. Чи був хтонебудь із українських лікарів у якомусь місцевкомі на керівному становищі, авторові цих рядків невідомо, хоч деякі мусіли бути членами Ради місцевому. Докторові Юліянові Кордюкові та авторові цих рядків доводилось також брати участь у Раді Обкуму Профспілки Медсантруд.

Таких місцевкомів Медсантруду було багато й були вони більші чи менші. Деякі мали по кілька-десять, а деякі і по кілька тисяч членів, як напр. місцевком Медичного Інституту, що мав до 7 тисяч членів. У склад членства входили професори, доценти, асистенти, лікарі-ординатори, медсестри, санітарки, адміністратори, урядовці, всякого роду робітники та маса студентів-медиків. Місцевком профспілки Медсантруд львівського Державного Медичного Інституту був одним із найбільших профспілок Львова та найбільшою місцевою організацією т.зв. Сталінського району, одного з 4-х дільниць міста Львова.

Процес організації названих профспілок Медсантруду тягнувся аж до відходу большевиків із західних українських земель у червні 1941 року.

ОРГАНІЗУВАННЯ НАУКОВО-МЕДИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Хронологічно дещо пізніше прийшло до організації науково-медичних інституцій, а саме: Державного Медичного Інституту і Наукового Медичного Товариства у Львові. Започаткував цю акцію теж заступник наркома здоров'я Лукіянчиков. Він, від'їжджаючи до Києва, наказав Облздравоввідділові зайнятися справою організації медичного факультету Державного Львівського Університету. Цей факультет мав

бути відокремлений від університету і перетворений в окрему наукову установу, що під назвою Державного Медичного Інституту мав бути підчинений комісареві Охорони Здоров'я.

Перші підготовчі заходи в цій справі Облздраввідділ доручив д-рові М. Музіці, але до справжньої праці над цим проектом прийшло щойно наприкінці жовтня 1939 р., коли то до Облздраввідділу у Львові зголосилося два лікарі із східної України — д-р Гнат Трегуб і д-р Олександр Макарченко. Обидва були призначенні до Львова Наркоматом Здоров'я УРСР з організаційною метою: перший до Облздраввідділу, а другий для організації Медичного Інституту. Д-р Трегуб зразу зайняв становище заступника керманича Облздраввідділу, а на ділі став справжнім керманичем цього відділу. Д-р Макарченко став директором Медінституту. Його заступником став д-р М. Музика. В січні 1940 р. Медінститут почав свою навчальну діяльність.

В першій групі вчених, що приїхала до Львова познайомитись із львівськими лікарями, були найбільше заслужені українські науковці й академіки: проф. Ол. Богомолець — президент Академії Наук УРСР і директор Патологічно-фізіологічного Інституту при Академії, директор Інституту Клінічної Медицини проф. Дмитро Стражеско, та славний офтальмолог з Одеси, відомий на весь Радянський Союз своїми науковими дослідами і операціями в ділянці пересаджування законсервованих рогівок із людських трупів — В. П. Філатов. Ці три вчені-академіки з'явилися в Облздраввідділі, що і зорганізував їм зустріч із львівськими лікарями на початках грудня 1939 р. в Лікарській Палаті. Директором Палати Облздраввідділ призначив тоді д-ра Леонтія Максимонька. Це була перша наукова медична конференція у Львові. Всі три згадані академіки й професори доповідали про досягнення радянської, зокрема української, медичної науки.

В половині грудня 1939 р. до Львова прибув з дорученням Наркомату Здоров'я наш вчений, добре нам відомий фтізіолог, туберкульозний інспектор, тоді ще доцент д-р Василь Плющ. Він мав також зустріч з львівськими лікарями та упродовж майже двох тижнів свого перебування у Львові був дорадником Облздраввідділу в ділянці туберкульози та організації туберкульозних диспансерів і санаторій.

Приблизно в той сам час приїхав з України до Львова професор соціальної гігієни і санітарної статистики київського Медичного Інституту — Каган. Він консультував Облздраввідділ у справах статистики та склав привіт від Київського Інституту першій Раді професорів Львівського Медінституту, що була скликана в грудні 1939 р. під проводом директора д-ра О. Макарченка.

Треба завважити, що під час усіх цих відвідин медичних представників радянської України у Львові вони, як до першої інстанції на теренах Львова, завжди зверталися до Облздраввідділу, що мусів под-

бати про приміщення їх у готелях чи гуртожитках, бо всі ці делегати мусіли мешкати разом в одному місці, щоб бути ізольованими від приватних зустрічів з окремими лікарями чи сторонніми місцевими людьми.

Друга медична наукова конференція при участі вище згаданих трьох академіків та заступника президента Академії Наук УРСР, професора біохемії О. В. Палладіна, відбулася вже в зорганізованому Медичному Інституті в квітні 1940 р. На цій конференції згадані науковці, кожен у своїй ділянці, обговорювали деякі найновіші наукові проблеми, розроблювані Академією Наук та різними її відділами. У цій конференції брало участь також кілька доцентів та старших асистентів Київського Медичного Інституту, переважно жидівського походження. Вони приїхали тут оглянути курорти Західної України. В екскурсіях до важніших курортів Галичини, як Моршин, Трускавець, Немирів та інші, що були зорганізовані Облздороввідділом, брали участь також згадані академіки й лікарі з України, а саме заступник Наркомздоров'я УРСР І. Лукянчиков, що приїздив тоді на інспекцію Облздороввідділу, д-р Гнат Трегуб, проф. Ф. Гроэр і д-р Р. Осінчук, а від Медінституту — директор д-р О. Макарченко, заступник директора д-р М. Музика, проф. д-р М. Панчишин та ще кілька лікарів, між ними д-р Б. Гординський. На закінчення цієї конференції та екскурсії відбулося велике прийняття гостей у готелі Жоржа у Львові, званому тоді «Інтуристом». Саме під час урочистого обіду з тої нагоди зродилася думка в розмовах учасників створити Наукове Медичне Товариство у Львові. Конкретніше ця справа була обговорювана десь у червні 1940 р. під час конференції в кабінеті директора О. Ф. Макарченка. У ній брали участь, крім директора, також запрошенні ним лікарі: проф. М. Панчишин, проф. М. Музика і д-р Р. Осінчук, тоді вже головний лікар клінік Медінституту. Тоді було вирішено скликати нову наукову лікарську конференцію Медичного Інституту при співучасті запрощених гостей-науковців із Києва на початку академічного 1940-41 року, і на ній остаточно оформити справу Наукового Товариства. Організацією цієї конференції мав зайнятися заступник директора Медінституту в науковій ділянці д-р М. Музика.

Така наукова медична конференція відбулася, мабуть, у жовтні 1940 р. Між її учасниками були, із згаданих уже академіків, Богомолець, Палладін і Стражеско, а від Медінституту виступали професори д-р Тадей Островський і д-р Я. Парнас. На закінчення цієї першої наукової конференції Медінституту ухвалено створити Наукове Медичне Товариство у Львові, а до його проводу був обраний проф. М. Панчишин, на його заступника проф. Т. Островський, а на секретаря д-р Р. Осінчук.

Наукові сходини новоствореного Наукового Медичного Товариства мали відбуватися один раз у місяць із заплянованими наперед науковими доповідями із різних ділянок медицини. Крім того, мали відбуватися також наукові конференції по різних секціях Т-ва: внутрішньої медицини, хірургії, педіатрії, неврології і т. д., також бодай раз у місяць. Пізніше конференцій таких не було більше, як три. Доповідачами були професори, доценти й асистенти різних спеціальностей Львівського Медичного Інституту.

Великою перешкодою для дальнішої діяльності Наукового Медичного Товариства була започаткована більшевиками в 1941 р. гостра протинімецька пропаганда та часті мітинги місцевої профспілки Медсантруду. На них мусіли виступати всі її члени, від професорів починаючи і на санітарях та замітачах кінчаючи. Крім цього, над головами в усіх висіла вже душна воєнна атмосфера, що підганяла до кінцевих і річних іспитів студентів і професорів, а це не залишало багато часу для підготови періодичних наукових конференцій. Тим то про діяльність Наукового Медичного Товариства у Львові не можна багато сказати, бо воно почало лише ставити свої перші кроки, а з вибухом німецько-більшевицької війни 22 червня 1941 р. це товариство було приневолене зовсім припинити свою діяльність.

МЕДИЧНО-ХАРИТАТИВНА І ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ГАЛИЧИНИ 1941-1944 *

1. Референтура Народного Здоров'я

Зовсім інші часи настали в роки німецької окупації Галичини (німецько-советської війни), коли все українське життя опинилось у зовсім нових, досі нечуваних обставинах. Особисто-родинне, громадське чи професійне життя української людини опинилось у зовсім іншому руслі, а цим дуже тяжким, і трагічним інколи в наслідки, часам присвячена багата історично-мемуарна література (згадати б хочби основно задокументовані праці і спомини Вол. Кубійовича чи К. Паньківського).

Після дворічної більшевицької окупації, яка залишила по собі справжню руїну в усіх ділянках українського життя в Галичині, прийшло до великих змін. Щоб нормалізувати оте життя в усіх його ресурсах і проявах та повернути знову на якісі можливі шляхи, новозорганізований, з дозволу німецької влади, Український Краєвий Комі-

---

* В цій статті використано теж, ще не друковані, спомини з того часу д-ра Р. Осінчука.

(Редакція)

тет в Галичині (згодом включений в Український Центральний Комітет, що вже існував у Krakovі для інших українських територій), одним із перших своїх завдань поставив справу суспільної опіки над населенням у всіх можливих тоді видах і можливостях. Таким чином прийшло до створення у Львові Відділу Суспільної Опіки при УКК (УЦК), а в його рамках — до Референтури Народного Здоров'я.

Ініціатором і організатором референтури став, на той час директор Львівського Медичного Інституту, д-р Роман Осінчук. Всі завдання навоствореної установи зводились до охорони і покращання стану здоров'я українського населення, покращання суспільної гігієни, поборювання алькоголізму, туберкульози і венеричних недуг та боротьби з іншими суспільними недугами.

Для виконання цих завдань треба було зібрати відомості з усієї Галичини про наявний стан українців-лікарів, фармацевтів, медсестер. I за три роки свого існування Референтура Народного Здоров'я, із своїм керманичем д-ром Р. Осінчуком, проробила велику роботу і десятки українських лікарів на різних місцях брали в ній активну участь. У цілій серії заходів, що їх старалася здійснити Референтура в пляні охорони здоров'я, варто м.ін. згадати такий проект як інсталяцію дезинфекційних комор по селах, де населення хворіло на тиф, або проект спеціальних курсів для дезинфекторів. Для поборювання туберкульози мали бути організовані передвижні протитуберкульозні дезинфектори, але цих проектів Референтура не вспіла здійснити.

2. Українське Медично-санітарне Об'єднання Праці (УМСОП)

В обставинах, серед яких доводилося працювати Референтурі Народного Здоров'я, другою важливою проблемою була справа професійної організації українських лікарів. Тому, що на віднову зліквідованого радянською владою Українського Лікарського Т-ва у Львові німецька влада не дала дозволу, треба було подумати над іншою розв'язкою цього питання. На зразок інших, тоді дозволених, українських професійних організацій (як напр. учителів), заходами д-ра Р. Осінчука вдалося заснувати для українських лікарів нову організацію під назвою Українське Медично-санітарне Об'єднання Праці (УМСОП).

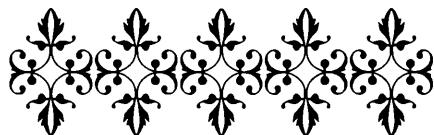
Засновано цю організацію при Референтурі Народного Здоров'я з чотирьома секціями: а) лікарів-медиків і дентистів, б) ветеринарних лікарів, в) фармацевтів, г) медичних сестер.

Якщо йдеться про лікарський сектор цієї організації, то у Львові в той час було приблизно сто лікарів, а між ними багато молодих випускників заснованого радянською владою Українського Медичного Інституту у Львові. Члени лікарської секції відвідували свої сходини, а

теж товариські зустрічі, під час яких читали наукові доповіді, а теж обговорювались професійні чи загально-громадські справи. Щоб заохотити молодих лікарів до наукової праці, проголошено було конкурс ім д-ра І. Курівця, і з фондів на це призначених, призначавано нагороди за найкращу науково-дослідну працю. Тоді теж відновлено працю лікарів у Математично-природничо-лікарській секції НТШ.

Головою цього спільнота (Об'єднання) був д-р Р. Осінчук.

УМСОП існувало недовго, бо всього два роки, і за такий короткий час, в умовинах жахливої війни, не мало змоги себе належно проявити. Все таки, для дослідника цієї теми, воно важне тим, що воно було в історії українського лікарського руху на західно-українських землях воєнного часу останнім розділом.

СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ (СУЛ) У ЧЕХО-СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Між двома світовими війнами

Організоване життя українських лікарів у межах Чехо-Словачької республіки між двома світовими війнами було різне в окремих періодах свого існування. Було різне так по своїй організаційній структурі, як і діяльності, зумовленій різними обставинами, а теж складом членства і проводу.

Проблемам життя і праці українських лікарів-емігрантів у цій країні присвячено чимало статей та інформацій так у періодичній галицькій пресі того часу, як і в професійних лікарських журналах вже і після Другої світової війни.

Найбільше синтетичний огляд доволі поважних досягнень тих лікарів у ЧСР між двома світовими війнами подибуємо у маловідомій сьогодні книжці Семена Наріжного „УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ” (Прага, 1942) у розділі п.з. „Спілка Українських Лікарів (СУЛ) у Чехії”.

У 1950-их рр. вже на терені США, статті-спогади на цю тему з'явилися у «Лікарському Віснику» — органі УЛТПА. І так у 1-му числі цього журналу за 1955 р. д-р Ст. Дмоховський помістив статтю п.з. „Вклад у народну скарбницю”. Другою на цю ж тему була стаття Августина Волошина „Українські лікарі на Карпатській Україні”, із доповненнями до неї д-ра М. Різдорфера і д-ра В. Комаринського, що були поміщені в цьому ж числі «Л.В.».

У 1960-их рр. цією темою зацікавився д-р Мих. Завальняк, що в 1930-их рр. проживав на терені ЧСР і брав активну участь в українському лікарському професійному русі та був останнім головою Спілки Українських Лікарів.

Працюючи суперінтендентом туберкульозного шпиталю в Меріленді (США) д-р Завальняк взявся до написання своїх споминів про українських лікарів у чехо-словакській державі і у 1959 р. на сторінках «Лікарського Вісника» (ч. 10-14) помістив перші статті на цю тему. Він дуже позитивно схарактеризував розділ про українських лікарів у книжці Семена Наріжного („унікальне джерело інформацій”) і ґрунтовно зупинився над початками і розвитком СУЛ, бажаючи повести її історію аж до 1945 р. На жаль, передчасна смерть не дозволила йому закінчити своєї вартісної праці.

У нашому виданні містимо передруком статтю майже недоступної і маловідомої книжки С. Наріжного, як теж з необхідними скороченнями основні частини праці д-ра М. Завальняка, що поставив своїм завданням уточнити й доповнити все те, що про українських лікарів у ЧСР написав С. Наріжний.

(Редакція)

Семен Наріжний

СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ У ЧЕХІЇ

Ще в 1919 р. українські лікарі-емігранти робили спроби організації професійної лікарської спілки, але з різних причин ці спроби не мали успіху. Аж у 1922 р. в Чехії, що стала значним скупченням української еміграції і де зібралося чимало українських лікарів, дійшло до заснування Спілки Українських Лікарів (СУЛ). Це була перша статутова науково-професійна українська організація в Чехії. Вона почала своє існування в Празі при кінці 1922 р., а її статут був затверджений 10 грудня цього ж року.

Головою Спілки від початку став і беззмінно перебув на цьому становищі аж до кінця 1935 р. її головний основник і організатор, проф. д-р Б. П. Матюшенко, що в 1919-1921 рр. був головою Закордонного Бюро Українського Червоного Хреста.*

Спілка Українських Лікарів від початку свого існування намітила собі чотири головні завдання: 1) об'єднання українських лікарів на еміграції, 2) допомога їм у ділянці професійної праці та фахового удосконалення, 3) наукова та культурно-освітна праця, 4) громадська діяльність. Не в усіх цих ділянках досягла Спілка однакових вислідів, але її праця за півтора десятка літ була в загальному значна.

Завдяки матеріальній допомозі празької влади, Спілка мала можливість з першого року розвинути поважну діяльність. Вона допомагала українським лікарям влаштовуватися в Чехії та видавала окремим лікарям стипендії, завдяки яким вони мали можливість удосконалювати свої знання, працюючи в різних клініках і інститутах. Спілка могла також розвивати науково-видавничу діяльність. На допомогові цілі СУЛ одержала від празького уряду в рр. 1923-1928 551.950 корон, а на видавничі цілі — 120.000 кор. Така щедра державна допомога Спілці пояснюється в значній мірі й тим, що на чолі допомогової акції еміграції в Чехії стояв у той час д-р В. Гірса, який раніше був лікарем в Україні.

СУЛ уже в 1922 р. стала осередком науково- медичної праці українських лікарів на чужині. Наукова діяльність Спілки найпомітніше проявилась у видавничій ділянці, що її вела від початку спеціальна видавнича комісія. Протягом 1923-1925 рр. Спілка видавала за редакцією свого голови «Український Медичний Вісник» — неперіодичний часопис клінічної та супільної медицини. Він виходив саме в ті роки,

* Його „Огляд медичної праці еміграції за 10 років” на 2-му Українському Науковому З'їзді та звіт і хроніка з життя Спілки Українських Лікарів в «Українському Медичному Віснику» й «Лікарському Віснику» послужили головним матеріалом для цього нарису.

коли на українських землях не було ніякого фахового медичного органу. Співробітниками «Українського Медичного Вісника» були переважно члени Спілки, а також містили в ньому свої праці деякі автори з Києва, Львова і Чернівців. На сторінках «Українського Медичного Вісника» появлялися оригінальні праці з обсягу клінічної та теоретичної медицини, а також соціальної гігієни та евгеніки. Часопис ознайомлював українських лікарів з українським медичним життям і з поступом західноєвропейської медицини; присвячувано в ньому також увагу розробленню медичної української термінології. «Український Медичний Вісник» у значній частині поширювався також і на Наддніпрянщині, де серед фахових кіл зустрів високу оцінку й активізував видання української медичної літератури. Цей орган послужив зразком і для «Українських Медичних Вістей», що почали виходити в Києві в 1925 р. В цьому ж 1925 р. відновилося їй у Львові видання «Лікарського Вісника». З появою цих двох фахових журналів роля працього «Українського Медичного Вісника» була закінчена, і він перестав виходити. Всього видано 6 чисел в розмірі 40 друк. аркушів.

З припиненням «Українського Медичного Вісника» члени Спілки взяли активну участь у львівському «Лікарському Віснику»; представники Спілки постійно входили до складу редакції «Лікарського Вісника», а цілій ряд членів Спілки містив у цьому журналі свої праці.

Науково працювали й свої праці публікували такі члени Спілки: д-р Гнат Белей (внутрішні хвороби), д-р Лідія Бич (дитячі хвороби), д-р Кость Воєвідка (жіночі хвороби), проф. д-р Всеvolod Гармашів (хірургія й гігієна), проф. д-р Іван Горбачевський (хемія), д-р Антін Гончарів-Гончаренко (гігієна), д-р Юрій Добріловський (жіночі хвороби й поліжництво), д-р Михайло Качалуба (внутрішні хвороби), д-р Наталія Мазепа (бактеріологія й гігієна), проф. д-р Борис Матюшенко (соціальна гігієна й евгеніка), д-р Василь Наливайко (хірургія), д-р Іван Ортинський (патологічна анатомія, шкірні та венеричні хвороби), д-р Микола Прокопів (внутрішні хвороби), д-р Іван Рихло (внутрішні хвороби), д-р Ярослав Рибак (внутрішні хвороби), д-р Микола Равич (внутрішні хвороби), д-р Микола Сисак (патологічна анатомія), д-р Ярослава Шматера-Ковалевська (радіологія та бальнеологія), д-р Яків Якубівський (дитячі хвороби).

Другим великим видавничим досягненням СУЛ, після видання «Українського Медичного Вісника», було приготовлення до друку «Латинсько-українського медичного словника». Основою для цього видання послужили матеріали д-ра М. Галина та кол. Медичної Секції Українського Наукового Товариства в Києві, доповнені та розроблені спеціальною термінологічною комісією при українському Міністерстві Здоров'я в Києві. В доповненні до них Спілка одержала також матеріали д-ра В. Наливайка.

Праця над упорядкуванням та переробленням усіх цих матеріалів тривала коло трьох років. В 1926 р. за редакцією д-ра Б. Матюшенка та д-ра В. Наливайка і при співробітництві цілого ряду фахівців, що становили спеціальну термінологічну Комісію, Спілка видала «Латинсько-український медичний словник» в розмірі 20 друк. аркушів. Більшість накладу цього видання була вислана на східноукраїнські землі.

Опісля власне видавництво Спілки припинилося. Лікарі-емігранти містили пізніше свої праці в крайових виданнях. Співробітництво Спілки з Рідними Землями цілий час було досить жваве. Спілка від початку свого існування втримувала контакт з Українським Лікарським Товариством у Львові. Члени Спілки брали участь у ІІ, ІІІ, ІV, V і VI з'їздах лікарів і природників у Львові. Вони особисто виступали з доповідями на цих з'їздах, а деято присилав свої праці для прочитання. Також крайові редакції, між ними ред. «Книги здоров'я» у Львові, запрошували членів Спілки до співпраці. Знову ж Спілка, як організатор медичної секції на обох українських наукових з'їздах у Празі, була посередником у справі участі лікарів з Рідних Земель на цих з'їздах. Разом з Українським Лікарським Товариством у Львові Спілка була деякий час представлена у Всеслов'янському Лікарському Союзі. Брала участь в заснуванні українського шпиталю у Львові, а саме збирала пожертви на цю установу і зорганізувала в Празі спеціальний Комітет „Народної Лічниці”, що займався збиранням пожертв. За час існування цього Комітету лікарі-українці в Чехії пожертвували на „Народну Лічницю” у Львові більше як 15.000 кор. Контакт Спілки з наддніпрянськими лікарськими колами був значно слабший. Все ж і звідти Спілка діставала статті для свого «Медичного Вісника» і посыпала туди свої видання. В 1927 р. Спілка вислава до Медичної Секції української Академії Наук у Києві великий транспорт закупленої раніше для України фахової німецької літератури, що її з 1919 р. перевозили в Берліні.

Дбала Спілка також про контакт з українськими лікарями Канади, обмінюючись з ними взаємно інформаціями; вона посередничала у налагодження зв'язку між канадійськими лікарями-українцями та Лікарським Товариством у Львові.

Менш успішним було співробітництво Спілки з всеслов'янськими лікарськими організаціями та з чеськими професійними лікарськими об'єднаннями. У звітах Спілки останнє пояснюється тим, що „провідні органи чеських лікарських організацій ставляться негативно до лікарів чужинецького походження, не лише не дбають про їх інтереси, але навіть часто їм шкодять . . . Немалу роль в цьому грає і те, що переважна більшість чеських лікарів настроєна русофільськи і до лікарів-українців не почуває симпатій” («Лікарський Вісник», ч. 2, 1938). Це погіршення відносин проявлялося в тому, що інтервенції Спілки на

захист своїх членів, лікарів-українців, поступово давали щораз менше користі, а під кінець почали навіть і шкодити. Прийшло до цього головно „у висліді постійного цікування на лікарів чужинецького походження збоку лікарів-автохтонів”.

З подібних причин дійшло в українців до розриву з Всеслов'янським Лікарським Союзом, до якого Спілка належала разом з Українським Лікарським Товариством у Львові. Представники цих організацій становили українську національну делегацію, яка й виступала на перших двох всеслов'янських лікарських з'їздах — 1926 р. в Білгороді й 1927 р. у Варшаві. Перед III з'їздом у Празі була намічена реорганізація Союзу за державним (а не національним) принципом, так що делегати недержавних слов'янських народів мали б входити до складу державних делегацій, як представники національних меншин без права окремого голосу. На таку безголову участь у Союзі ні Спілка Українських Лікарів, ні Українське Лікарське Товариство не погодилися й залишили зовсім „Всеслов'янський Лікарський Союз”. З приводу цього прикроого факту в останньому звіті Спілки читаемо таке: „Представники декількох слов'янських держав забули, що ще напередодні світової війни вони були в такому ж стані, як тепер українці, і що тоді національний принцип членства у всеслов'янському союзі здавався їм цілком доцільним. Українці ще перед світovoю війною брали участь у Союзі на однакових правах з представниками інших слов'янських народів, але цього, видно, нова генерація слов'янських лікарів не вважала морально обов'язуючим. Мусимо з признанням сконстатувати, що представники болгарських лікарів були проти згаданого рішення” («Лікарський Вісник», ч. 2, 1938).

Однак, без уваги на такі маловідрядні взаємини з професійними чеськими і всеслов'янськими лікарськими організаціями, члени Спілки активно співробітничали як у чеських, так і в інших неукраїнських медичних журналах, а також брали участь у чеських наукових товариствах та установах, виступали на різних наукових з'їздах, сходинах і т.п.

Визначною була участь Спілки при організації обох наукових українських з'їздів у Празі в 1926 і 1932 рр. На цих з'їздах СУЛ була організатором медичної підсекції. Члени Спілки брали також активну участь у заснуванні та діяльності Української Наукової Асоціації в Празі. Спілка входила до складу Українського Академічного Комітету для міжнародної інтелектуальної співпраці, Товариства Прихильників Господарської Академії, Комітету Допомоги українським та біло-руським студентам і Комітету для вшанування пам'яті проф. Пуллюя. Спілка належала до цілого ряду громадських об'єднань і мала зв'язок з українськими культурно-науковими установами та брала участь у громадській праці української еміграції.

Ще в 1923 р. Спілка, при організаційній співучасті Української Медичної Громади, влаштувала в Празі вісім викладів для українського студентства і старшого громадянства про туберкульоз і статеві недуги. Влаштовувала Спілка виклади і для пластунів з анатомії та про першу медичну допомогу. У самій Спілці протягом 1923 р. прочитано одинадцять наукових доповідей з дискусіями. В травні того ж року Спілка влаштувала екскурсію на виставку при чеському проти-туберкульозному з'їзді. Крім того, члени Спілки брали участь разом з чеськими лікарями в різних наукових екскурсіях.

Постання Карпато-Української Держави й інші події кінця 1938 р. внесли значні зміни і в життя СУЛ. Чимало членів Спілки виявило бажання працювати в Карпатській Україні, де головою Лікарської Комори (палати — прим. ред.) був лікар-емігрант д-р Іван Рихло. На Словаччині залишилося коло 20 членів Спілки, і вони мали створити окрему філіяльну організацію СУЛ.

Протягом першого року існування Спілка об'єднувала 33 членів (з них 31 українець, 1 москаль, 1 вірменин — обидва останні це лікарі української армії). Пізніше вступило до організації ще 86 членів. Все ж таки, Спілці не пощастило об'єднати всіх українців-лікарів, яких на території Чехії та Словаччини було коло 150. На початку 1939 р. Спілка мала 119 членів, з них двох почесних — акад. І. Горбачевського і д-ра В. Гармашова. Почесним членом Спілки був і покійний д-р Модест Левицький. Крім того в складі Спілки було ще 10 ветеринарних лікарів, які становили в ній окрему секцію. За національністю серед членів СУЛ, крім 114 українців, були ще 1 вірменин, 1 москаль і 3 білоруси.

Головою Спілки після проф. д-ра Б. Матюшенка став д-р Юрій Добриловський (обраний 18 грудня 1935 р.). Він залишився на цьому становищі поверх 4 роки, а 24 лютого 1940 р. на річних зборах Спілки відмовився від дальнього головування. Опісля головою був вибраний д-р М. Завальняк і за його головства 21 вересня 1940 р. Спілка припинила дальшу діяльність і розв'язалася.

Д-р Михайло Завальняк

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ В ЧСР (1922 — 1938)

Вступ

Початки організації українських лікарів у Чехо-Словацькій Республіці припали на час великої трагедії українського народу після програної визвольної боротьби 1917-1920. Всі польські тaborи були вщерть заповнені полоненими вояками Української Галицької Армії або заарештованими патріотами з західноукраїнських земель.

Не краща доля судилася і армії та урядові Української Народної Республіки. Старшини й вояки Армії УНР, а також цивільна політична еміграція опинилася за дротами в численних польських тaborах інтернованих, де життя було до розpacу тяжке. На всіх українських землях, за вийнятком Карпатської України, крім повоєнної нужди, вороги повели шалений терор і знущання. Частина учасників великого змагу нації за волю опинилася в усіх закутках Європи, дехто аж у Туреччині. Майже всі вони видужали після пошесних недуг, головно тифів, та після поранень у боях із ворогом. Здавалося, що їх становище безнадійне, бо українці тоді, крім ворогів, довкруги себе не мали нікого, хто б їх пожалів чи допоміг.

У цей критичний час провідники чеського народу широко відчилили двері для української військової та політичної еміграції.

Почався 1920 рік. На території молодої республіки у тaborах в Німецькому Яблонному, Ліберці та Йозефові зібралося коло десятка тисяч вояків, серед яких був великий відсоток студентів і молоді з незакінченою середньою освітою. Майже від початку існування тaborів проводилась жвава праця в тaborових гімназіях та на різноманітних курсах. Вони щороку випускали сотні матуристів, а ці вже з оплаченою відпусткою роз'їздилися на дальші студії у чеських високих школах, головно у Празі.

Починаючи з 1921 р. з усіх сторін Європи прямують до Чехо-Словаччини, як до Мекки, фізично знищенні, часто хворі від недоживлення колишні учасники української визвольної війни, дехто аж із Туреччини, а найбільше з польських тaborів інтернованих вояків УНР. Переважна більшість переходить кордони республіки нелегально, меншість з візами чехо-словацьких консулів у різних державах.

Всіх цих дивних, худорлявих та блідолицьких лицарів приймає чеський народ, як своїх кровних братів, подаючи їм братерську руку й можливість фізичної та духової регабілітації. Приблизно три тисячі,

переважно колишніх вояків, кінчають високі школи, а одна тисяча — різні фахові школи середнього або вищесереднього типу. Опісля прийшла пора на організаційну розбудову життя еміграції.

Виявом величі духа цієї еміграції був цілий ряд культурних та наукових установ, таких як Український Вільний Університет у Празі, Українська Господарська Академія у Подебрадах і Висока Педагогічна Школа у Празі. Книга Семена Наріжного п.з. „Українська Еміграція” є цінним документом живучості та сили духа української еміграції, яка зуміла із занепаду й руїни піднятися на вершини, доступні тільки висококультурним націям.

Ця книга є рівночасно свідоцтвом великудущності чеського народу і цінним вкладом молодої Чехо-Словацької Республіки у скарбницю чесько-словацько-українських взаємин.

Що спонукало молоду Чехо-Словацьку Республіку, яка мала власні політичні й економічні труднощі, витратити на українську еміграцію коло п'ятисот мільйонів чеських корон, тяжко з точністю встановити. Треба з признанням підкреслити, що місячна стипендія одного студента виносила 600 чеських корон включно із шкільною оплатою.

Не будь братерського відношення збоку чеського народу, напевно не було б ані численних українських лікарів, ані їх організацій. Праця С. Наріжного, видана під час німецької окупації, із зрозумілих причин, не могла належно видвигнути та оцінити всі світлі акти чесько-словацько-українських взаємин цієї доби. Можна тільки висловити побажання, щоб ця доба стала предметом глибоких студій та належної публікації, бо це без сумніву мало б велике значення для майбутніх взаємин братніх народів.

Під кінець 1921 р. було вже яких два десятки наших лікарів-емігрантів, і цей час треба вважати початком організаційних заходів. Ці пляні здійснились аж після приїзду до Праги на постійне перебування д-ра Бориса Матюшенка, кол. голови Закордонної Місії Українського Червоного Хреста. Борис Матюшенко був людиною великих особистих здібностей, з високою всесторонньою освітою, знанням світових мов та великим стажем у громадській роботі. Він був членом виконного органу Української Соціал-демократичної Партиї на еміграції та скоро встановив широкі зв’язки з провідними колами чеської Соц.-демократичної партії, яка була одною з найсильніших у чехо-словацьких коаліційних урядах між двома світовими війнами.

Завдяки цим зв’язкам та ще особистому знайомству з д-ром Вацлавом Гірсою, з чехо-словацького Міністерства Закордонних Справ для несення допомоги еміграціям зі Сходу Європи, пощастило д-рові Матюшенкові добитися такої щедрої допомоги українським лікарям, якої не одержала жодна емігрантська професійна організація.

Д-р Матюшенко скоро виготовив статут Спілки Українських Лікарів у ЧСР і він був схвалений установчими зборами і 10 грудня 1922 р. затверджений чехо- словацькою владою. Початково мала кількість членів Спілки зростає у двох наступних роках до 33 осіб. Члени Спілки того часу це переважно кол. військові лікарі різних формаций українського війська, у меншості лікарі, які займали високі посади в уряді УНР або були на дипломатичній службі за кордоном. Ця мала група була якісно дуже багата на видатні особистості, між якими перше місце займав почесний президент Спілки проф. д-р Іван Горбачевський, почесний член проф. д-р Всеvolod Гармашів, почесний член д-р Модест Левицький, загальновідомий публіцист і письменник.

Побіч таких видатних членів СУЛ, як д-р Ол. Білоус, кол. керівник Міністерства і заступник міністра здоров'я УНР, д-р Луцій Кобилянський, знаний лікар і культурний діяч, д-р Віктор Піснячевський, треба ще згадати д-ра Миколу Стаковського, д-ра Миколу Равича та д-ра Ол. Плітаса. Дуже марканнтними були силуети цих двох останніх лікарів.

Перший з них, д-р М. Равич, уродженець Полтавщини, колишній інтерніст медичного факультету Київського університету, науковець, автор статей у російських і українських медичних журналах. Був радником Міністерства здоров'я і заступником міністра здоров'я УНР. На еміграції в ЧСР був лікарем у таборі воєннополонених у Йозефові, потім відкрив свою лікарську практику в Карпатській Україні, а врешті опинився в Зах. Німеччині і помер у Регенсбурзі. Все своє життя був типовим представником старшої генерації українських лікарів і стояв завжди на службі своєї громади. — Другий з них, д-р Ол. Плітас, був одним з найбільш визначних представників молодшої групи українських лікарів того часу. Уродженець Ростова над Доном (батько з походження грек), д-р Плітас, як лікар, увесь час служив при військових частинах під час українських визвольних змагань. Від 1923 р. на еміграції в ЧСР. З моментом проголошення Карпатської України, разом із своєю дружиною Зоєю включається у працю в державнім апараті. Якийсь час перебуває в Румунії, вертається до Чехо-Словаччини, а врешті опиняється в Регенсбурзі. Тут активно працював викладачем соц. медицини в Українському Технічно-господарському Інституті, зорганізував Спілку Українських Лікарів, а закінчив свою лікарську кар'єру в туберкульозному шпиталі в штаті Меріленд. Був він справді зразковим лікарем-громадянином, бо 22 роки праці віддав він своєму народові, і то в дуже тяжких умовах, а впродовж останніх 16 літ був дуже активним в організації українських лікарів.

Інші лікарі молодшої генерації були теж учасниками і творцями історії визвольної війни. От таких три десятки „характерників” зорганізував і очолив д-р Борис Матюшенко під кінець 1922 р. у Спілці

Українських Лікарів в ЧСР. Це число згодом зросло до сорока осіб, а в 1928 р. доходило до п'ятдесяти.

Особливі умовини праці лікарів-українців в ЧСР в рр. 1929-38

З початком 1929 р. Спілка Українських Лікарів входить у новий період свого існування, зовсім відмінний від попереднього.

Припинення допомоги довело більшість членів, що були досі на удержанні Спілки, до скрутного матеріального становища. Це примусило майже всіх членів-основників Спілки покинути Прагу та ставати „на власні ноги” або в Карпатській Україні, або на рідних західноукраїнських землях. У висліді цієї міграції стались основні зміни у членському складі Спілки. СУЛ з 1922-1928 фактично стала існувати.

Треба уважати щасливим укладом обставин, що у цей критичний для Спілки час могло дійти до зміни „варти”, тобто до зміни генерацій. „Стара гвардія” відійшла, а її місце зайняли молодші колеги, військова братія — колишні вояки та молодші старшини українських армій, що вспіли вже закінчти медичні студії у Празі, Берні чи Братиславі та зайняли місця своїх старших колег. На їх долю припало забезпечити свою організацію матеріальними засобами та продовжувати її дотеперішню діяльність. Згадуючи ті часи, мушу сказати, що це не було ні простою, ні легкою справою. Майже всі нові члени з „мокрим” ще дипломом у руках не плавали в земних добрах, тож і своїй організації не могли багато дати.

Становище ускладнилося ще й тим, що практично майже ні кому з молодших колег було не можливо одержати платну працю „інтерні” чи „резидентів” у Празі, осідку Спілки. Зате порівнюючи легше було влаштуватись на посаду т.зв. секундарних лікарів або лікарів-асистентів при окружних загальних шпиталях. Це розсяло членів СУЛ по всіх теренах тодішньої ЧСР, найбільше по самій Чехії, трохи менше в Моравії, Словаччині та на українському Закарпатті. Очевидно, такий факт мусів вплинути негативно на дальшу організаційну та громадську діяльність. Тяжко, майже неможливо, було членам з провінції, спутаним службовими обов’язками, брати активну участь у житті своєї організації. Тому майже всі керівні функції Спілки мусіли перебрати на себе ті нечисленні колеги, яким, без уваги на велиki труднощі матеріального та конкуренційного характеру, вдалося відкрити і вдергати свою лікарську практику у Празі, або недалеко від столиці.

З малої празької групи велику активність проявляли безперервно д-р Юрій Добриловський, д-р Нестор Біляк, д-р Іван Ортинський та д-р

Яків Якубівський, а з провінції — д-р Михайло Завальняк. Позитивним явищем були виступи колег з провінції з науковими доповідями на зібраннях Спілки. Ці доповіді після обговорення ми висилали звичайно для використання редакції „Лікарського Вісника” у Львові. Майже щомісячні зібрання організації першого періоду мусіли відійти в минуле. Всі члени Спілки були дуже обтяжені своєю професійною працею та боротьбою за існування й тому наукові сходини могли відбуватися заледве раз на чверть року або й два рази на рік, включаючи сюди й звичайні загальні збори.

Найважнішим досягненням СУЛ кінця двадцятих та першої половини тридцятых років треба вважати постійне поглинювання знання та спеціалізацію поверх сотні молодших лікарів. В цім помогли, безумовно, законні обмеження, які майже виключали можливість відкриття приватної практики лікарів-чужинцеві та ще й негромадянинові ЧСР. В той час, коли більшість чеських, словацьких чи карпатоукраїнських автохтонів після короткої практики в шпиталях, або й зовсім без неї, переходила на приватну практику, наші лікарі мусіли працювати у шпиталях довгі роки, що піднесло їх професійний рівень високо понад загальний. Більшість з них стала понадпересічними спеціалістами в хірургії, чого, на жаль, пізніше не використала у своїй приватній практиці, бо єдиним шляхом до кар'єри для хірурга був примаріят у публічних шпиталях, а це осягнути нашему братові було майже неможливо. Як я вже згадував, передумовою дозволу на приватну практику було числ. громадянство, і його наші лікарі поступово одержували. У половині тридцятых років більшість членів Спілки стала громадянами ЧСР.

* * * *

Період між 1929 і 1945 рр. був багатий на потрясаючі політичні зміни, які під кінець 1938 р. довели Чехо-Словакську Республіку до упадку, до піврічного існування т.зв. другої, значно обкроєної, республіки чехів, словаків і карпатських українців (коли словаки та українці змагалися за повну автономію у межах республіки) та вкінці до повної ліквідації самостійності ЧСРеспубліки брутальною окупациєю гітлерівської Німеччини у березні 1939 р., при одночаснім проголошенні самостійності Словакської республіки та Карпатської України. Ті події спричинювали різні, часто основні, зміни життя і праці наших лікарів. У нових політичних умовинах, а передовсім правних, ми були поставлені віч-на-віч важливих проблем, що їх мусіли вирішувати так індивідуально, як і в рамцих нашої організації.

Такою саме основною проблемою була завжди актуальна справа дозволу на виконування лікарської практики, бо, хоч і в нових умовинах, чужинцям, а в тому числі і українцям, не легко було такий дозвіл

одержати. До того ж відчувався натиск на чужинців з професійною освітою приймати місцеве громадянство, і проти таких натуралізаційних практик у той час виступали так наші, як і інші чужинецькі організації, бо ідея повернення на Рідні Землі завжди була актуальна. Отже справа дозволу на лікарську практику ставала інколи справді кошмарною для наших колег.

Звичайно, кожне прохання лікаря-чужинця попадало в першу чергу до Лікарської Палати і тут воно, звичайно, одержувало опінію „В основному — проти!”. Одержані таку негативну відповідь, даному петентові прислуговувало право т.зв. апеляції, тобто відклику. І такі апеляції були інколи дуже успішні, бо якщо не перша, то друга давала позитивні результати. Правда, з цього приводу було у нас багато нарікань і докорів на адресу чеських лікарів і чеських лікарських організацій, мовляв, вони всі вороже ставляться до нас, українців. Такі нарікання й обвинувачення знаходили деколи свій відпечаток у звітах з діяльності, чи в дописах до української країнової преси.

Після глибшої аналізи ситуації, я дійшов до переконання, що тільки тоді нам було б можливо дати справедливу оцінку, якщо б ми обмінялися позиціями, тобто самі зайняли місце чеських лікарів. Я особисто глибоко переконаний, що ми в тій самій ситуації ніколи не були б у силі виявити стільки толерантності, скільки вони виявляли у відношенні до нас. Тут треба підкреслити і той факт, що чеські лікарі більше виступали проти інших чужинців, яких вони по імені не хотіли називати (щоб не бути обвинуваченими в антисемітизмі). З фактом перебування між ними політичної еміграції, в тому числі й кількох сотень лікарів, вони хоч-не-хоч мусіли погодитися. Правда, вони особливої радості з цього не виявляли, бо, як-не-як, ми були для них конкурентами і то дуже поважними. А ось, що говорять факти:

Відомо, що помітна більшість наших колег високо підняла свій професійний рівень понад загальний. Чеські лікарі з задрістю мусіли спостерігати наші успіхи. Для чеського лікарського світу, очевидно, не було байдуже, що тут чи там нашого брата легалізували на наполегливе прохання населення і що центральний уряд надавав „громадянство” на виразну вимогу місцевих органів влади, а часто послів і сенаторів до центральних законодатних палат. Та це була тільки одна сторінка медалі. З другого боку виявлялося, що успіхи наших лікарів є признанням за їх країну її віддану лікарську опіку, за яку їх з вдячності люди полюбили та шанували, а вслід за тим підpirали їх справедливі претенсії на країні позиції.

* * * *

У чехо-словацьких умовинах між двома світовими війнами соціалізація медицини вже була набрала поважних розмірів. Пересічний лікар не міг розраховувати на більше як 5-10 відсотків своїх прибутків з приватної практики. В той час, коли лікар з автохтонів починав свою практику певними позиціями і прибутками від інституцій соціального і здоровельного обезпечення, український лікар починав ставати на власні ноги виключно від приватної практики. Чеський чи словацький колега одержував свою посаду на рекомендацію або й інтервенцію своїх лікарських організацій, — наш брат, відкриваючи практику, міг розраховувати тільки на власні сили та більш або менше щасливий збіг обставин.

У Чехії та Моравії високий культурний рівень ставив великі вимоги як під суспільним, так і професійним оглядом. Мабуть через те, що чеська та українська інтелігенція в першому і другому поколінні вийшли з народу, великих різниць у товариському житті не було, а інтелектуально ми дорівнювали, часто й перевищували своїх чеських колег. Переборовши початкові труднощі, при кожній новій зустрічі ми скоро наладнували нормальнє співжиття з професійними колегами і на терені шпиталів, і в ширшій громаді, а часто навіть заприязнювались на все життя.

На території Словаччини наші лікарі легко знаходили спільну мову з колегами словаками, скоро заприязнювалися з ними, далеко скорше, ніж це діялось у чесько-моравському просторі. Цьому, мабуть, сприяли такі фактори, як безпосередні взаємини обох народних груп на границях їх етнографічних територій, подібний склад і рівень інтелігентських верств, які щойно вийшли з народу, та, мабуть, приблизно така сама ментальність.

Можна сказати, що наші лікарі на Словаччині у період від 1929 до 1938 рр. мали ті самі можливості свободного життя, праці і професійного росту, як у Чехії і Моравії, а під певним оглядом навіть, може, і кращі, якщо не враховувати ворожого відношення збоку місцевих мадярів чи мадяронів. Під матеріальним оглядом можливості не були блискучі, але саме життя було вільніше й дешевше.

* * * *

Територія рідного Закарпаття, хоч була нашою мрією і предметом нашого щирого зацікавлення з погляду нашого там поселення і праці для свого народу, не була привабливим тереном для наших лікарів у рр. 1929-1938. Кидати обвинувачення за жалюгідний політичний стан того часу у Срібній Землі виключно на чеський народ було б дуже несправедливо. Може більше завинили в цьому самі українці.

Відомо, що коли чехи обсадили Закарпаття військовою силою, вони взагалі не могли знайти відповідної кількості місцевих русинів та

українців до служби в адміністрації. Вони звернулися до тaborів українських військовиків з проханням виділити добровольців на адміністраційні посади, від жандармів починаючи і на найвищих становищах кінчаючи. Збори по всіх тaborах під впливом високих політиків уряду ЗОУНР вирішили не посылати нікого на Закарпаття, бо, мовляв, ми приготовляємо поворот в Україну через Одесу. Це рішення виявилося потім трагічним у своїх наслідках. Чеська адміністрація звернулася до російських емігрантів, які скоро пообсаджували багато становищ своїми людьми. Вони то впливали на вирішальні чинники здеорієнтованої чеської адміністрації в тому напрямі, що вона набрала протинародницький, а тим самим протуукраїнський курс. Очевидно, деякий натиск в тім напрямі зробили теж наші „приятелі” — поляки та румуни.

***

Десятилітній період діяльності Спілки Українських Лікарів (1929-1938) можна вважати декадою консолідації чехо- словацької демократичної системи, в якій усі громадські права й вольності, як теж і обов'язки громадян, були точно визначені законами. Всі громадяни республіки й усі чужинці, що жили в той час у ЧСР, могли спокійно діяти та працювати в атмосфері повної свободи.

У чесько-моравському просторі відчути громадянських прав було дуже гостре (високий життєвий стандарт, високий рівень освіти інтелігенції, добре поставлена економіга). На Словаччині це відчуття прав і можливостей було значно нижче, а на налому Закарпатті — зовсім низьке.

На початку 30-их років Карпатська Україна мала найнижчий життєвий рівень. Адміністрація була в руках чехів, торгівля і промисл в чужих руках, а вбоге автохтонне населення часто не було свідоме навіть свого національного „я”, ні своїх політичних та громадянських прав. На Закарпатті ситуація комплікувалася ще й тим, що комуністична партія почала дуже рано інтенсивну пропаганду чистою українською мовою, а це в деякій мірі дискредитувало український народницький рух в очах здеорієнтованої чеської адміністрації. Своєю підтримкою протидержавною роботою комуністи успішно настроювали чехів проти українства. Коли додати до цього впливи наших „приятелів”, поляків та румунів, з якими чехи хотіли за всяку ціну створити союз проти німецької небезпеки, то кожний зрозуміє, що в даних обставинах кожний свідомий український інтелігент був на Закарпатті радше небажаним елементом.

Серед таких умовин, українці-лікарі, які в значній скількості закінчили свої медичні студії, були вже від першого дня після промоції на доктора медицини поставлені віч-на-віч реальної дійсності. Почат-

кові „медові роки” життя й діяльності українських лікарів, коли репрезентанти чеської культури, науки і політики допомагали нашій еміграції, зокрема нашим лікарям, не тільки до глибини душі, але й глибини кишені, були безповоротно за нами. Період гостинності, тобто час, коли насували за гостей і ми самі почувалися гістьми, закінчився. Проблема від якої залежала доля тисяч українських емігрантів, у тому приблизно і трьох сот українських лікарів, не була легкою для розв’язки ані для чехо-словацької влади, ані для самих українців.

На переломі 20-их і 30-их років чехо-словацькі компетентні чинники вирішили в принципі продовжувати стипендії всім українським студентам до закінчення студій. Після закінчення студій кожний український студент був поставлений перед альтернативою: або з допомогою чехо-словацького Червоного Хреста переселитися до інших країн, включно з заморськими країнами Америки та інших континентів світу, або залишитися в межах чехо-словацької республіки та власними зусиллями, без зовнішньої допомоги, будувати своє життя за власною вподобою та спроможністю.

Юридично всіх політичних емігрантів зрівняно в основних правах з громадянами держави, — правда, з певними обмеженнями. Були обмеження правного порядку, дошкільні особливо для наших лікарів, які при одержуванні диплому мусіли підписувати клявзулю, що, не бувши громадянами ЧСР, зрікаються права виконувати лікарську практику на території Чехо-Словачької Республіки. Така клявзуля була видрукувана на задній сторінці диплому. Після натурализації та пред’явлення громадянських паперів, медичний факультет університету мусів цю клявзулю анулювати. Всі українські лікарі того часу, не бувши громадянами республіки, одержували свої лікарські дипломи з таким правним обмеженням. Вони могли користуватись спеціальним дозволом Міністерства Здоров’я на практику в ролі резидентів по шпиталях, і тільки у вийняткових випадках можна було добитися дозволу на приватну практику. У таких складних політичних і правних умовинах наші молоді лікарі зараз же по одержанні диплому мусіли вибирати: виїхати в світ шукати кращої долі або залишитися в Чехо-Словаччині та в межах можливостей боротися за існування.

Тільки нечисленні лікарі скористалися з пропозиції виїхати у світ, особливо за океан.

Декілька десятків молодих лікарів, що під кінець 20-их та на початку 30-их років скінчили медицину у Празі, Брні чи Братіславі, вернулися на рідні землі в Західній Україні, головно в Галичині. Більшість, бо понад 160 молодих лікарів, промованих в ті роки у чехо-словацьких університетах, не могли вернутися на рідні землі з політичних причин і добровільно вибрали ЧСР за свою прибрану батьківщину. Цій групі судилося вибороти собі місце власними зусиллями та

в змінених обставинах продовжувати діяльність СУЛ, бо припинення субвенцій поставило більшість старих членів, які досі були на удержанні Спілки, у скрутне матеріальне становище. Це примусило майже всіх членів-основників покинути Прагу та ставати на „власні ноги” або в Карпатській Україні, або на рідних західноукраїнських землях.

У висліді цього ексоду сталися основні зміни у членському складі Спілки Українських Лікарів. СУЛ періоду 1922-1928 фактично перестала існувати.

* * * *

Єдиною можливістю для наших молодих лікарів під кінець 20-их і на початку 30-их рр. була праця в повітових та обласних шпиталах на становищі інтернів, резидентів, або за офіційною термінологією секундарних лікарів чи асистент-лікарів і тільки — за спеціальним дозволом Міністерства Здоров'я.

З ретроспективи часу можна сьогодні з певністю ствердити, що наші лікарі використали ці можливості понад усякі сподівання. З вірою у власні сили та з рішучістю, пильністю і витривалістю в праці ми поборювали упередження та всякі початкові труднощі. Чеські чи словацькі колеги, з якими нам доводилося працювати по шпиталах на позиціях субальтерних лікарів, були такі ж люди, як і ми, і відносилися до нас уже на початках нашого знайомства дуже коректно. Тяжка праця, взаємна поміч в разі потреби, виручка та подібність, а часто й тотожність зацікавлень зближували нас та часто заприязнювали на все життя. В більшості випадків ми відрізнялися від своїх місцевих колег тим, що ми мали більш ідеалістичний підхід до справ і людей, а вони — практичний та матеріалістичний. Після одного або двох років праці у шпиталах вони відкривали свої приватні практики та „робили” гроші, а ми залишались у шпиталах та поглиблювали своє професійне знання.

Тут слід згадати, що організація шпиталів у ЧСР була зовсім відмінна від американської, де приватний лікар продовжує лікувати свого пацієнта в лікарні. Там місія практичного лікаря, навіть спеціаліста, кінчалася з тим моментом, коли його пацієнт був прийнятий до шпиталю. Лікування та всю відповідальність за пацієнта перебирає шеф-лікар даного відділу шпиталю аж до його відходу до домашнього лікування, коли він знову переходив під опіку свого лікаря.

За даних обставин шанси наших довголітніх шпитальних лікарів були дуже великі, бож відомо, що до шпиталів йшли часто тяжко хворі люди, коли їх життя було поважно загрожене. Коли ж лікар своїм втручанням та опікою врятує того, кому смерть заглядала у вічі, то він в нагороду дістасе від пацієнта в першу чергу любов і приязнь. Наші лікарі були, власне, на тих позиціях, де рятували часто життя багатьох

людей з різних прошарків суспільства, від найбідніших до найбагатших, і так поширювали коло своїх приятелів у містах, повітах та областях. Більшість з-поміж нас мала вже за собою тяжкий життєвий шлях, не одному з нас заглядала смерть у вічі, і може тому ми серйозніше підходили до своїх пацієнтів: ми давали більше власного серця в додаток до свого знання, більше свого часу і більше уваги в час їх терпіння. Нерідко ми стояли перед проблемами, які вимагали студій, і ми студіювали. Більшість з нас довголітньо практикуючи по шпиталях піднесла свій професійний рівень понад пересічний, ми мали можливість краще послужити і ми це робили з більшим умінням та з більшою відданістю.

В таких обставинах, коли наші чеські та словацькі колеги поспішали на приватну практику, а наші лікарі продовжували поглиблювати своє професійне знання, наші лікарі неминуче мусіли діждатися успіху і признання. На початку 30-их рр. у численних шпиталях Чехії і Моравії, подекуди і на Словаччині та на Закарпатті, заступниками шеф-лікарів поодиноких департаментів, а то й директорів шпиталів, були українці, вони й заступали їх у їхніх приватних бюрах під час відпусток або недуги. Логіка фактів диктує, що від заступника шефа є тільки один крок до шефа. Та в цій стадії наш дальший аванс був перешкоджений правними обмеженнями чужинців. Тому натуралізація стала необхідною, бо чехо-словацьке громадянство було не тільки передумовою всяких вищих позицій, але й відкриття приватної практики.

Процедура натуралізації для звичайного нашого лікаря була дуже складна, бо чехо-словацька лікарська палата, охороняючи своїх лікарів перед конкуренцією чужинців, що масово закінчували студії, була принципово проти надавання громадянства лікарям-чужинцям. Чехо-словацька демократична система була подібна до американської, проте автоматичної натуралізації там не було. Ви могли жити в ЧСР сто літ, але ані ви, ні ваші нащадки, народжені в цій державі, громадянами від цього факту не ставали. Одержані громадянство лікарів без сильних побічних впливів або без витрати великої суми грошей було неможливо. Великих грошей у першій половині 30-их років ми ще не мали, зате мали дуже багато приятелів, у більшості колишніх наших пацієнтів, між ними багато впливових людей, включно з послами та сенаторами до празького парламенту і сенату, або таких, що мали легкий доступ до них. Ці наші численні приятелі часто нам пригадували, що пора й нам думати про себе та подавати заяви в справі громадянства. Тільки їхнім впливам треба завдячувати, що більшість наших колег між 1932-1935 роками стала чехо-словацькими громадянами. Бували теж випадки відмови, і тоді треба було подавати апеляцію, одну або

й більше. Після натуралізації всі перепони правного характеру автоматично відпадали і кожний з нас міг робити те, що хотів або до чого був здатний.

Найбільшим успіхом наших лікарів у той час треба без сумніву вважати піднесення їх професійного знання на високий рівень. Без перебільшення можна твердити, що багато наших колег довголітньою практикою у шпиталах та дальшими студіями досягли високого ступеня спеціалізації в різних галузях медицини, більшість у хірургії, меншість у гінекології та положництві, дерматології й венерології, педіатрії та внутрішніх недугах. На жаль, спеціалісти в хірургії, яких було найбільше, не могли належно використати своїх знань, бо в чехо- словацьких умовинах це було можливо тільки на посадах головних хірургів у шпиталах. Продовжувати працю у лікарнях, навіть у ролі заступників головного лікаря, було невигідно, і вони звичайно відкривали практику, займаючи передове місце у професії, нерідко як консультанти.

Період між 1931 та 1935 рр. був часом поступового закріплення наших лікарів на їх приватних практиках та на різних видатних і менше визначних позиціях, а дальші роки аж до 1938 р. — це час поступового зросту під кожним оглядом — професійним, економічним і, без перебільшення, — навіть політичним.

Від Редакції: Як уже було відмічено, передчасна смерть автора не дозволила йому закінчити своїх споминів, а всі заходи Редакції знайти когось, хто із особистих записок чи спогадів з того часу міг би скласти повну історію Спілки Українських Лікарів у ЧСР аж до її ліквідації в 1945 р., виявились безуспішними.

Д-р Надія Плющ

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ НА ЕМІГРАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ (1945-1958)

I. Медичний Відділ УВАН

Після закінчення II світової війни, в Німеччині опинилося дуже багато лікарів з усіх земель України. Більшість із них працювала в таборах для переміщених осіб, частина брала активну участь у відбудові діяльності Українського Червоного Хреста (потім Української Санітарно-харитативної Служби — УСХС), а також у розбудові наших високих шкіл на чужині. Українські вчені поставили собі завдання не лише відновити українські навчальні заклади, які раніше існували у Празі, Подєбрадах (Чехо-Словаччина) та в Берліні, (як от Український Вільний Університет, Українська Технічно-господарська Академія),

але теж продовжити на еміграції працю таких наукових установ, як Наукове Т-во ім. Шевченка та Українська Академія Наук.

У цьому аспекті на перше місце висувається тут багатогранна діяльність українських лікарських наукових кіл, які, незважаючи на складні умовини тодішнього еміграційного життя, проявили велику активність.

І так, уже в 1945 р. на еміграції засновано Українську Вільну Академію Наук з осідком в Авгсбурзі. Спочатку ця Академія об'єднувала переважно істориків, філологів, правників, економістів та педагогів, але на еміграції опинилося також дуже багато українських учених медиків та біологів високої кваліфікації, кол. співробітників Академії Наук в Україні, професорів медичних та ветеринарних інститутів і науководослідних інститутів у різних галузях медицини. Досить згадати, що, наприклад, з біологів у Німеччині опинились О. Ахримович, В. Бригідер, М. Ветухов, Л. Зофієвська, О. Корсунський, І. Розгін, відомий біохемік В. Радзимовська, хеміки М. Зайців, М. Закоморний, С. Комарецький, фізик З. Храпливий та ін. Дуже сильно була представлена також практична медицина. Так, наприклад, у Німеччині був відомий хірург професор Дніпропетровського, а потім Львівського Медінституту Б. Андрієвський, видатний інтерніст, один із близьчих співробітників академіка О. Богомольця проф. І. Базилевич, відомий психоневролог з харкова Микола Міщенко, відомий інтерніст професор Київського Медінституту В. Солнцев, професори рентгенології Богаєвський, Ф. Богатирчук та В. Бobreцька, проф. Київського, а потім Львівського Медінституту, довголітній науковий робітник, а потім директор Українського Центрального Туберкульозного Інституту проф. В. Плющ, проф. Київського Медінституту Шидловський, отоляринголог проф. І. Давидів, інтерніст проф. Виноградова, видатний хірург проф. О. Москаленко та інш. Безумовно, доцільним було об'єднати всі ці наукові сили навколо УВАН, що продовжувала традиції Української Академії Наук з її кращих часів.

Першу ініціативу у створенні Медичного Відділу (чи Медичної Групи) УВАН виявив проф. д-р Василь Плющ. Вже на початку 1946 р. він звернувся до низки видатних українських учених медиків з пропозицією створення Медичного Відділу УВАН. За його думкою, Медичний Відділ УВАН мав би бути автономною частиною Академії і мусів би об'єднувати на цілком добровільних основах українських учених медиків з метою дальнього розвитку української медичної науки, сприяння праці українських учених медиків, організації наукових конференцій та наукових з'їздів у ділянці медицини, допомоги у виданні наукових медичних праць і справою влаштування українських учених медиків на працю у вищих навчальних закладах та науково-дослідних інститутах на чужині.

На цю пропозицію проф. Плюща відразу відгукнулася низка професорів медиків. Зокрема з ентузіазмом сприйняв цю пропозицію проф. О. Москаленко, що тоді перебував у Гетінгені.

Дуже важкі умовини комунікації, що існували тоді в Німеччині, затримували здійснення першого з'їзду українських науковців медиків. Ця нагода трапилась щойно під час загальнолікарського українського з'їзду, що відбувся у травні 1946 р. в Карльсфельді.

На цей з'їзд проф. Плющ запросив присутніх українських професорів медиків та лікарів, що працювали раніше у медичних та науково-дослідних інститутах або працювали науково у клініках та шпиталах. На збори з'явилася досить значна кількість науковців. Були присутні: професори Б. Андрієвський, І. Базилевич, В. Радзимовська, М. Міщенко, Є. Гімельрайх, доценти та наукові робітники Р. Осінчук, Я. Воєвідка, С. Парфанович, Т. Хом'якова-Пироженко та інші. На цьому ж засіданні проф. М. Міщенко поінформував, що Президія УВАН доручила йому взяти на себе ініціативу в ділі організації медичної групи УВАН. Професор Плющ запропонував зборам короткий проект організації Медичного Відділу чи Медичної Групи, при чому порадив, щоб скоріше провести справу в життя, відразу прийняти ухвалу, що дійсними членами Медичного Відділу УВАН мають право бути всі кол. професори медичних інститутів та дійсні члени науково-дослідних інститутів; на членів кореспондентів УВАН мають прийматися кол. доценти чи старші наукові робітники науково-дослідних інститутів; старшими та молодшими науковими робітниками можуть бути всі лікарі, що цікавляться науковою працею, при чому, коли вони мають уже наукові праці, їх слід затверджувати у званнях старшого наукового співпрацівника; коли ж вони наукових праць не мають, їх слід прийняти, як молодших наукових співпрацівників. В дискусії більшість присутніх погодилася в основному з пропозиціями доповідача.

На цьому ж засіданні затверджено дійсними членами Медичного Відділу УВАН професорів Б. Андрієвського, В. Радзимовську, І. Базилевича, М. Міщенка, В. Плюща та Є. Гімельрайха. До співробітників Медичного Відділу запрошено також доц. Журка, доц. Романа Осінчука, доц. Ярослава Воєвідку та ще низку інших наукових робітників медиків. Обрано також Бюро Відділу у складі професорів М. Міщенка, В. Радзимовської, І. Базилевича та В. Плюща.

Тому, що проф. М. Міщенко був уже пов'язаний з Президією УВАН і вона йому доручила організацію Медичної Групи, а також тому, що він проживав у місці осідку УВАН, йому доручено надалі вести справи Медичної Групи та провадити дальшу організаційну справу та довести до створення Медичного Відділу УВАН, зокрема пов'язатися з іншими професорами та особами, що були зацікавлені в організації та праці Медичного Відділу.

Після з'їзду проф. М. Міщенко активно взявся за розбудову Медичного Відділу. Він оформив його організацію у Президії УВАН і почав досить інтенсивне листування з українськими вченими-медиками, що перебували на терені Німеччини. Опрацьовано тематичний плян праці Медичного Відділу, при чому прийнято, що кожний науковець має сам зголосити тему, над якою він має бажання працювати. Зараз же низка працівників Медичного Відділу підготувала наукові доповіді або наукові праці, частину з них оголошено на наступному лікарському з'їзді і на засіданнях Академії та на лікарських зборах. На жаль, виїзд більшої частини українських учених медиків з терену Німеччини не дав можливості широко розгорнути діяльність Медичного Відділу. З більших праць того часу слід згадати працю проф. В. Плюща на тему: «Охорона здоров'я в Україні», що була вміщена в Енциклопедії Українознавства (том I, частина 3, Мюнхен-Нью Йорк, 1949).

У 1951 р. у зв'язку з виїздом проф. М. Міщенка до ЗСА, керівництво Медичним Відділом перебрав проф. В. Плющ. Праця Медичного Відділу після цього відновилася. У Мюнхені проведено декілька засідань відділу з участю української громадськості, на них прочитано доповіді про історію медицини в Україні, про рух захворюваності та смертності в Україні, зокрема за часів німецької окупації. У головному праця Медичного Відділу сконцентрувалася на проблемах вивчення історії української медицини, захворюваності і смертності в Україні та організації охорони здоров'я в різні періоди існування української держави. За минулий час Медичний Відділ УВАН в Німеччині та дійсні члени УВАН в інших країнах світу підготовили й частково опублікували коло 40 праць. З цих праць слід відзначити надзвичайно цінну монографію проф. Івана Базилевича «The Medical Aspects of Natural Old Age» що була видана у Мюнхені 1959 р., велику монографію під назвою «Організація охорони здоров'я в Українській Радянській Соціалістичній Республіці» проф. В. Плюща, більше десятка праць у галузі історії української медицини, що були поміщені у журналі «Лікарський Вістник», в «Українських Збірниках» Інституту для вивчення СРСР у Мюнхені. Там же поміщено праці про охорону здоров'я матерів та дітей, про стан соціального забезпечення та про стан харчування в УРСР.

II. Українське Лікарське Т-во в Мюнхені

Паралельно з науковою діяльністю, що проявила себе м. ін. у двох дуже вдалих лікарських наукових з'їздах (1946-1947), ступнево проходила теж лікарська професійна і педагогічно-медична праця.

І так у більших містах Зах. Німеччини зорганізовано Медично-санітарне Об'єднання з лікарською секцією (Мюнхен, Авгсбург, Ган-

новер, Регенсбург) і заходами УСХС і Медично-санітарного Об'єднання проведено більше сотні курсів для підготови медичних сестер. І цей період дільності наших лікарів та вчених-медиків у Зах. Німеччині являє очевидно собою великий інтерес так для історика української еміграції того часу, як і історика української медицини. Основною прикметою цього руху була його своєрідня лябільність. Після двох-трьох перших років перебування на статусі переміщених осіб, підійшов час дальшої еміграції-виїзду за океан на постійні місця поселення. Цей фактор мав очевидний вплив на всі організаційні почини окремих кіл українських емігрантів в Зах. Німеччині.

Таким чином у 1948-51 рр. більшість українців-лікарів виїхала з Німеччини. Найбільша частина їх виїхала до ЗСА та Канади, а чимало їх рішились на еміграцію до Австралії, Аргентини, Бразилії, Парагваю чи навіть Тунісу, де ніколи будь-яких українських емігрантів не було.

У Німеччині залишилось порівняльно дуже мало лікарів, головно ті, що за станом здоров'я не могли перейти різноманітних відборчих комісій.

14 вересня 1952 р., за ініціативою проф. д-ра Плюща, що тоді був головою Центрального Представництва Української Еміграції у Німеччині, та д-ра Питлика були скликані збори лікарів українців Мюнхену та більших околиць з метою створення Українського Лікарського Товариства у Німеччині. Ініціатори цих зборів виходили з тієї засади, що лікарі українці, які залишились у Німеччині, мусіли б мати своє професійне товариство, яке б плекало традиції українських лікарських товариств на рідних землях, захищало б інтереси українських лікарів, у разі потреби допомагало б своїм колегам, а при сприятливих можливостях організувало б медичну допомогу тим українцям, що були примушенні залишитись у Німеччині.

Треба зазначити, що для лікарів українців, що волею долі залишились у Німеччині, з одного боку були досить сприятливі перспективи, бо, за законами Зах. Німеччини, всім лікарям українцям на статуті переміщених осіб, що закінчили нормальну вищу медичну освіту, призначали їхні дипломи і дозволяли працювати в лікарських установах, як повноправним лікарям і, навіть, дозволена була приватна практика. З другого боку були і значні труднощі при влаштуванні свого дальншого життя, бо на той час у Німеччині було велике безробіття, зокрема важко було одержати посаду лікаря. Для відкриття ж приватної практики потрібні були досить значні кошти.

На жаль, ні українські, ні чужинецькі допомогові організації ніколи не зайніялися поважно справою влаштування екзистенції для тих лікарів-чужинців, що були примушенні залишитись у Західній Німеччині. А можливості до цього були, бо різні допомогові організації мали досить значні кошти для влаштування переміщених осіб. Для їх кредитування

засновано банк і можна було отже використати відповідні закони, що захищали права цих осіб.

На вище згадані збори прибуло коло 20 лікарів, але особливого ентузіазму до організації лікарського товариства не було. Можливо, це пояснюється тим, що більшість лікарів ще не втратила надії кудись виїхати, обставини життя в Німеччині були тоді досить важкі, перспективи на майбутнє здавались дуже сумними. Так чи йнакше, після короткої доповіді проф. В. Плюща та не дуже жвавої дискусії вибрано Організаційне Бюро, якому доручалося опрацювати статут товариства, оформити його у відповідних органах німецької влади, вступити у зв'язок з Баварською Лікарською Палатою, провести реєстрацію всіх лікарів українців, що залишились у Німеччині, спробувати допомогтись постійного представництва українських лікарів у Німецькій Лікарській Палаті Баварії.

До цього Організаційного Бюро обрано було: проф. д-ра Ярослава Гинилевича, д-ра Омеляна Тушицького, д-ра Ольгу Шульгу та д-ра Богдана Біласа. Це бюро розпочало досить інтенсивну працю, і в скорому часі були скликані другі збори, на яких обрано постійну управу Т-ва Українських Лікарів на еміграції в Мюнхені під головуванням сл. пам. д-ра Омеляна Тушицького.

Ця управа в перші роки свого існування працювала досить активно: проведено реєстрацію лікарів українців, членами Товариства стало около 30 осіб, були думки створити лікарський клуб, з'ясовувалися можливості влаштування наших лікарів на працю. Управа Товариства декілька разів влаштовувала наукові доповіді. На жаль, дальша праця Товариства розгорталася не досить успішно, бо наші лікарі роз'їжджалися у різні кінці Німеччини, а підтримувати зв'язок на віддалі ставало все важче й важче. З виїздом д-ра Тушицького з Німеччини в 1958 р. діяльність Товариства майже завмерла.

Д-р Юліян Мовчан

НАУКОВО-ПРОФЕСІЙНІ З'ЇЗДИ УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ У НІМЕЧЧИНІ (1946-1947)

Закінчилась Друга світова війна . . .

Повторний прихід московських окупантів на наші рідні землі привів понад 200 українських лікарів покинути Батьківщину й тікати „в світ за очі”. Кінець війни застав нас переважно на теренах Німеччини та Австрії.

Зразу ж, як тільки затихла воєнна буря і життя почало набирати більш-менш нормального характеру, наші лікарі почали не тільки організовуватися, не тільки безперебійно подавати, часто безкоштовну, фахову допомогу українським та іншим скитальцям, що їх багато опинилося тоді на землях колишнього німецького „райху”, але також науково працювати.

Одним із перших науково-професійних осередків праці була тоді станиця Українського Червоного Хреста, що приміщувалась у Мюнхені при Дахаверштрассе ч. 9 (там приміщувалися також важливі українські установи). Зараз після війни при цій станиці відкрито безоплатну поліклініку для українських скитальців, що їх багато тільки що повинходило з концентраків з напівзнищеним здоров'ям і тому потребувало негайної медичної допомоги. В поліклініці хворі одержували високо-кваліфіковану лікарську поміч, бо там працювали наші найкращі фахівці майже з усіх ділянок медицини, як напр., проф. д-р Б. Андрієвський — загальна хірургія, доцент д-р М. Журко — урологія, доц. д-р Яр. Воєвідка — акушерство та гінекологія, д-р В. Онуферко — шкірні недуги, д-р М. Грушка — неврологія, д-р Іл. Домбчевська — внутрішні недуги, д-р І. Мриц — недуги вуха, горла й носа, д-р Т. Воробець — недуги легень (туберкульоза), д-р Б. Питлик та д-р В. Онуферко — венерологія, д-р С. Дмоховський і дентист Мороз — дентистика, та ін.

Після праці, нераз у тому самому приміщенні УЧХ, відбувалися збори лікарів. Дехто з колег інформував слухачів про новітні досягнення не тільки в галузі практичної медицини, але також у науково-теоретичній діяності.

Знаменною подією в професійному житті не тільки українських лікарів, але й усієї української еміграції в Німеччині був Перший З'їзд Українських Лікарів-емігрантів, що перебували в трьох західніх зонах Німеччини. З'їзд відбувся в ДП-таборі містечка Карльсфельд біля Мюнхену 4 і 5 травня 1946 р., під фірмою УЧХ, бо це ж була тоді єдина, затверджена американською владою, українська установа.

Цей з'їзд був „професійно-науковим”, бо на ньому, поруч чисто наукових та фахових питань, розглянуто чимало питань організаційного та громадського характеру (вибори керівних органів, поліпшення медичної обслуги української еміграції, підвищення фахової кваліфікації, розміщення українських лікарів на працю, питання виїзду закордон на місця постійного поселення, допомога молодшим колегам медикам-студентам та ін.). Якщо в нормальних, державних умовинах ці останні питання є звичайно побічним предметом обговорення на з'їздах, то, в умовинах української скітальщини, вони завжди набували особливо важливого значення. Бо, не зважаючи на титул чи становище, український лікар ніколи не відгороджував себе „китайською стіною” від решти українського суспільства, не творив із свого професійного стану якоїсь замкненої кasti, як це можна спостерігати серед деяких інших народів. Навпаки, український лікар завжди вважав себе лише часткою своєї спільноти і служіння для неї вінуважав не тільки справою своєї чести, але й обов'язком.

Складання з'їзду наших лікарів навесні 1946 р. було обумовлене не тільки великою потребою в такому з'їзді, але також і тим, що в той час уже існувала відповідна матеріальна база і за її допомогою такий задум можна було успішно здійснити. Такою майже ідеальною базою або місцем був вищезгаданий славнозвісний табір Карльсфельд з його просторими залами для засідань, можливостями нічлігу для приїжджих, непогано наладнаною системою харчування та ін. Крім того, Мюнхен-Карльсфельд був тоді чи не в самому осередку розсіяної (переважно по тaborах) української еміграції в Німеччині, не говорячи вже про те, що в самій околиці Мюнхену перебувала тоді добра третина всіх українських лікарів-емігрантів.

З'їзд відкрив голова організаційного комітету проф. Борис Андрієвський у присутності 130-ти лікарів — в тому числі багатьох визначних діячів і працівників української медичної науки. Крім них було кілька представників медичної секції Української Студентської Громади. Головою З'їзду обрано проф. д-ра Василя Плюща, а секретарями д-ра Вол. Ленця і д-ра Юліяна Мовчана.

З'їзд одержав багато привітів від різних українських організацій та установ і від поодиноких визначних громадян. Багатою та різноманітною була наукова частина З'їзду. З актуальними і цікавими доповідями виступили відомі і заслужені працівники українського медичного світу.

І так із своїми науковими працями та дослідами по окремим питанням медичної науки виступили:

д-р Борис Андрієвський — «Лікування недуги Шенляйн-Геноха»;

д-р І. Барченко — «Про обмін деяких азотних речовин в організмі матері під час обезболювання родів» і про «Дози обезболювання родів евіпаном»;

д-р К. Білоус — «Про значення вітаміни „С” при лікуванні кісткових переломів»;

д-р Ярослав Воєвідка — «Роля вітаміни „К-1” і „К-2”»;

д-р Тома Лапичак — «Огляд медичної літератури про дії пенісиліни»;

д-р Михайло Міщенко — «Лікування невроз»;

д-р Роман Осінчук — «Симптоматологія мієлом»;

д-р Василь Плющ — «Про основні напрямки у діагностиці та лікуванні туберкульози»;

д-р В. Радзимовська — «Про обмін кисню у хворих на туберкульозу»;

медик Зіновій Штокалко — «Принцип гальмування в біокаталітичних процесах».

В неменшій мірі важливою та цікавою була організаційна частина Першого З’їзду Українських Лікарів. Вже один той факт, що це, хоч і в умовинах еміграції, був перший в історії з’їзд лікарів соборної України в дійсному розумінні цього слова, говорить про все.

Головним питанням цієї частини з’їзду був вибір управи О’бєднання українських лікарів. Були різні міркування та пропозиції. Перед вирішенням цього важливого завдання, З’їзд вислухав доповідь д-ра Яр. Воєвідки про організацію українських лікарів у Німеччині та д-ра Т. Воробця, що в імені Українського Червоного Хреста виголосив співдоповідь, у якій теж затверкнув ряд питань, пов’язаних з завданням майбутньої організації українських лікарів у Німеччині.

Після цих двох доповідей відбулась оживлена дискусія, яка, навіть сьогодні, кидас світло на те, як українські лікарі шукали можливо найкращої розв’язки самоорганізації своєї професійної організації, яка була б найкориснішою для них і для української еміграційної громади у цих перших післявоєнних роках свого перебування в західній Німеччині.

Проф. д-р Б. Андрієвський запропонував зорганізувати медично-санітарне об’єднання, що мало б у собі три групи або секції: лікарську, дентистичну та фармацевтичну. Лікарська секція мала б за обов’язок стежити за лікарською етикою і мати право переміщувати лікарів, відповідно до вимог нашої еміграції. Згодом ця секція при відповідній кількості членів повинна бстати окремою самостійною організацією.

Д-р О. Плітас (Регенсбург) поінформував, що у м. Регенсбурзі почала організовуватись Українська Лікарська Палата. Він пропонував організувати „центральні акції“ українських лікарів у кожній окупованій зоні Німеччини (за винятком, очевидно, совєтської).

Д-р І. Базилевич (Швайнфурт) схвалює ідею створення медичного центру у західній Німеччині. Такий центр повинен виступати перед зовнішнім світом як відділ Українського Червоного Хреста, або як складова частина центру української еміграції, що тепер уже існує. На його думку, українським лікарям треба увійти в контакт з україн-

ськими лікарями, а теж іншими організаціями закордоном, а передовим в Америці і в Канаді.

Д-р А. Жуковський закликав українських лікарів не забувати за своїх молодших колег, медиків-студентів та молодший медичний персонал — медсестер та ляборантів, і тому пропонував створити один центр медичного об'єднання; до нього на правах секцій могли б належати всі українські медичні працівники не еміграції.

Д-р С. Парфанович також обстоювала створення загального медичного об'єднання з секціями, але, на її думку, вирішальний голос там повинен належати лікарям. Майбутня управа товариства повинна зайнятися справою влаштування на приватну та іншу практику українських лікарів.

Д-р М. Грушевич (Бромберг) пропонує відділити питання об'єднання лікарів від об'єднання медично-санітарного.

Д-р Я. Хмілевський вважає, що найголовнішим завданням сьогоднішнього з'їзду повинно бути створення медично-санітарної організації на всі три зони.

На думку д-ра **М. Міщенка** українська лікарська організація повинна займатися не тільки виключно вузькомедичними справами, але також справами загальногромадського значення. При тому, медично-санітарне об'єднання повинно мати три підвідділи: для вищого, середнього та нижчого медично-санітарного персоналу.

Д-р Р. Осінчук також приєднується до думки охопити організацією ввесь український медичний персонал, одночасно висуваючи пропозицію, щоб майбутня управа товариства подбала про видання окремого медичного українського журналу (хоч, як відомо, цю дійсно гарну ідею д-рові Осінчукові вдалося здійснити щойно за десять років, уже після переселення до ЗСА).

Д-р В. Кокорудз (Бамберг) пропонує обрати лікарську управу лише на американську зону. Така управа повинна б складатися з 5-ти осіб: три з „центру“ та дві з „провінції“.

П. Нападієвич в імені студентів закликав лікарів опікуватися молодшим медичним персоналом і „не забувати за студентів“.

Д-р Юліян Мовчан (Мюнхен) закликав учасників з'їзду не вибирати до управи об'єднання тих осіб, що в тій чи іншій мірі були замішані в співпрацю (колаборацію) з німцями.

Д-р М. Завальняк пропонував поставити під голосування питання, чи майбутнє медичне товариство має бути загальним, чи тільки лікарським, і чи відділом УЧХ чи самостійною організацією.

Проф. д-р Плющ, як предсідник З'їзду, реасумуючи дебати ствердив, що більшість бесідників висказалась за створення об'єднання всіх медично-санітарних працівників. Ми мусимо вирішити, чи діяльність ограничимо до однієї, чи до трьох зон, чи об'єднання має бути само-

стійне, чи при Санітарно-харитативній Службі (СХС). Вважає, що поділу на зони в нас не може бути, а коли такий фактично є, то морально може бути тільки одно об'єднання з діяльністю не тільки в зонах, а взагалі на цілу українську еміграцію. Яку тактику має вести провід об'єднання, покаже життя. Хоч ми не маємо права говорити в імені всіх медично-санітарних працівників, але, якщо ми не подамо ініціативи, то вони самі не зорганізуються, їх представники (медсестер чи інших медичних працівників) повинні входити до проводу. Відносно екзекутиви лікарської палати, то вона може бути тільки моральна, бо нікого ми не змусимо до реєстрації. Тільки той, що почуває себе українцем, зареєструється. Треба перевірити лікарський склад таборів та по-класти край безвідповідальній роботі деяких осіб. Хто не зареєструється, про того Об'єднання не буде старатися, не буде захищати його інтересів. Мусимо подбати, щоб лікар у таборі мав хоч малий комфор — мешканевий (осібна кімната). Провід повинен складатися з представників окремих центрів скупчень, він мусить бути невеликий, а до ділового бюро повинно належати мале число людей. Пропонує до Ради вибрati 21 чоловік. Пленум Ради буде рішати принципові питання, всі менш важні питання буде полагоджувати бюро.

На внесок проф. В. Радзимовської рішено голосувати на кандидатів поодиноко. Перед вибором, в окремому голосуванні прийнято такі основні резолюції:

1. Створити Українське Медично-санітарне Об'єднання для всієї української еміграції (в Німеччині).

2. Об'єднання створити тимчасово при Українській Санітарно-харитативній Службі, та змагати до усамостійнення.

3. Управа і Президія Об'єднання створять Лікарську Палату.

З черги до проводу Об'єднання вибрано 21 осіб: проф. Б. Андрієвського, проф. В. Плюща, д-ра Я. Воєвідку, проф. І. Базилевича, проф. М. Міщенка, д-ра Т. Воробця, доц. М. Журка, д-ра Я. Макарушку, д-ра А. Жуковського, д-ра І. Кухаришина, д-ра А. Шавала, д-ра Р. Осінчука, д-ра Т. Плющ-Хом'якову, д-ра С. Дмоховського, д-ра М. Грушку, д-ра В. Станецького, д-ра О. Любчака, д-ра І. Подюка, д-ра А. Плітаса, д-ра П. Кучера, д-ра П. Коваленка.

* * * *

Другий з'їзд українських лікарів на еміграції відбувся від 26-28 грудня 1947 р. у Регенсбурзі і він залишиться пам'ятним для численного колективу українських лікарів, які в той час проживали як переміщені особи в містах і містечках зах. Німеччини. Прибуло на той з'їзд 153 учасники, а в тому числі професори, доценти, асистенти та молоді, щойно дипломовані лікарі. Цей з'їзд був неабиякою нашою радістю, бо, не зважаючи на емігрантські труднощі, він ще раз ствердив, що

український лікар завжди і скрізь, чесно і сумлінно стояв і стоїть на сторожі здоров'я свого народу; що наші лікарі і представники медичної науки не дармують і можуть похвалитися перед світом конкретними успіхами в своїй праці, в тому числі і в науковій галузі. Про це свідчить ціла низка виголошених на з'їзді доповідей, і про них ми бодай коротко тут згадаємо.

Як першу свою точку, з особливим зацікавленням і задоволенням з'їзд вислухав звіт **медика Б. Гука** про діяльність Українського Червоного Хреста в лавах Української Повстанської Армії.* З цього звіту було видно, що українські лікарі й український медично-санітарний персонал в цілому не тільки вміють боротися за здоров'я людей в умовах мирного життя, але з честью та успішно виконують свої обов'язки також у полум'ї запеклих національно-визвольних боїв з жорстоким ворогом.

Дуже своєчасними й цікавими клінічними спостереженнями біженців-лікарів поділився з учасниками з'їзду **проф. д-р І. Базилевич**. На його думку, довготривале, непевне й незадовільне життя на скиతальнщині в такій мірі негативно відбивається на здоров'ї людей, примушених поневірятися на чужині, що вже сміливо можна говорити про специфічну „*morbus DP*“ (тобто, недугу „переміщених осіб“). Ця недуга характеризується не тільки цілою низкою соматичних (тілесних) недомагань, що від них з браку відживлення та з приводу нужденних житлових умов страждає багато невинних людей, але також з низкою психічно-нервових ненормальностей. Виступаючи в дискусії після цієї доповіді **д-р Яр. Воєвідка** додав, що з причини відсутності праці за фахом багато наших людей зокрема лікарів, декваліфікуються, а це може мати далекий негативні наслідки для наших фахівців, якщо такий стан триватиме довший час. Тому єдиним виходом з такого загрозливого становища є залишення задушливої атмосфери таборів і виїзд на постійні місця поселення та праці, туди, де „нас потребують“.

Проф. д-р В. Плющ подав проект кваліфікації захворювань на туберкульозу. Її він запропонував назвати українською **класифікацією**. „Нашим завданням, — сказав на початку д-р Плющ, — є на підставі 20-річного вивчення проблеми туберкульози накреслити проект її синтетичної клінічної класифікації. Ми прагнули до того, щоб у нашій класифікації виділити певно окреслені клінічні типи туберкульозного процесу з властивими саме для цих типів особливостями клінічної течії туберкульози, для них патологічно-анatomічними змінами та імуно-біологічним статусом“.

---

* Від Редакції: Спомини д-ра Б. Гука-Скали і д-ра М. Ріпецького п.з. „Лікарі і медичний персонал в УПА“, містимо в окремому розділі цієї книги.

Відповідно до цього доповідач відзначив можливих 12 форм і комбінацій туберкульозних захворювань.

Про деякі анатомічні і функціонально-фізіологічні особливості шлунка при виразках та про їх значення при рентгенологічних дослідах, доповідав рентгенолог **проф. д-р Ф. Богатирчук**.

Відома громадська діячка, лікарка й письменниця **д-р Софія Парфанович** доповідала про сухоти жіночих статевих органів.

Проф. д-р Б. Андрієвський говорив про лікування фістульних (норицевих) форм туберкульозного перитоніту.

Про деякі форми пластики в очній практиці доповідала **проф. д-р В. Федукович**, а про цукровий обмін у розвитку (генезі) епілептичного нападу говорив **проф. д-р М. Міщенко**.

Д-р Я. Сахно поділився своїми цікавими спостереженнями про пошесту епідемічного менінгіту, що була вибухла 1940 р. в Галичині — на Перемишчині, куди була занесена правдоподібно совєтськими вояками.

Доповідь про туберкульозу, як про соціальну недугу, виголосив **д-р Т. Воробець**. Тому що ця справа в той час була дуже актуальною та важливою (напр., з причини туберкульозного захворювання для багатьох скитальців був цілковито неможливений виїзд до будь-яких країн на місця постійного поселення), доповідач запропонував створити спеціальну комісію, що занялася би справою поборення туберкульозного захворювання.

Дуже присменою подією з'їзду було те, що на ньому дебютували також наші молоді дослідники. Отож, із дуже солідно опрацьованою доповіддю про периуральну анестезію виступив **д-р Б. Панасюк**. Крім того, інший наш молодий фахівець, **д-р Р. Флюнт**, доповідав про піелонефрит Румпеля, а **д-р Р. Припхан** подав досить цікавий матеріал про операції на симпатичній нервовій системі. При цьому варто відмітити, що значну фахову допомогу наші молоді фахівці в той час діставали від відомого нашого вченого їх хірурга **проф. д-ра Бориса Андрієвського**. **Проф. Андрієвський**, крім допомоги молодим хірургам в IPO-шпиталах у Мюнхені та Регенсбурзі, де він працював, запропонував також дві докторські дисертації, що були прийняті німецьким Мюнхенським Університетом. На матеріялах **проф. Андрієвського** та під його безпосереднім керівництвом **д-р О. Сохан** оборонив докторську дисертацію на тему «Алькоголізація задніх корінців під час пістрякових болів», а **д-р О. Жидяк** на тему «Значення пеніцилінової профілактики перед асептичними операціями».

Після доповідей відбулися дискусії з участю багатьох дискутантів.

В організаційній частині З'їзду обрав нову управу Лікарської Секції Медично-санітарного Об'єднання в такому складі: **проф. Ф. Богатирчук** — голова, **д-р М. Грушка**, **проф. д-р В. Плющ**, та **д-р В. Стефанюк** — члени.

До Контрольної Комісії обрано д-рів Т. Парфановича та Я. Хмілевського. До Товарицького Суду — д-рів Ст. Дмоховського, А. Жуковського та П. Кучера. Також було обрано редакційну колегію з дорученням зайнятися виданням медичного журналу.

***

Обидва вищезгадані науково-професійні з'їзди українських лікарів у Німеччині стояли на високому рівні. Займаючись науковою працею ще донедавна в Україні, чимало наших науково-медичних працівників також і на еміграції продовжували працювати в наукових ділянках. Тому виголошенні праці були актуальними і відповідно підготовленими. За час перебування нашої еміграції в Німеччині число наших лікарів щонайменше подвоїлося, бо молоді медики, що почали своє студій в Україні, встигли вже закінчити їх у західно-европейських університетах.

Др Т. Решетило

УКРАЇНСЬКІ ЛІКАРІ В АВСТРІЙ ПО ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

І. З моїх спогадів про українців-лікарів у Зальцбурзі

З кінцем 1947 р. я приїхав до Зальцбургу, де в той час було найбільше скручення українців, що мали намір виїхати, але ще самі не знали куди. Причиною моого приїзду було те, що виїзд кудесь „за море” ві Стирії (англійська зона Австрії) був безнадійно справою. Загально уважали, що виїзд до ЗСА був можливий лише з американської зони.

В Зальцбурзі я довідався, що є вільне місце на внутрішнім відділі центрального шпиталю для ДП (Displaced Persons), кол. шпиталю Боніфрратрів при Кастанерпляц. Він був під управою Міжнародної Організації для Втікачів (IPO). Шефом медичної служби IPO на американську зону, Зальцбуржчину та Горішню Австрію з осідком у Зальцбурзі був д-р К. Квесселевіч, з походження поляк.

Від Ірини Голічек-Прокофіїв, що була начальною медсестрою в „Централ ДП Госпітал”, я дістав близчі інформації. Мені треба було зголоситися до д-ра Квесселевіча, подати аплікацію, а в лютім 1948 р. мене повідомлено, що я можу одержати друге місце на внутрішнім відділі. Перше місце, що звільнилося по виїзді д-ра Б. Гординського до ЗСА, дістав д-р Василь Стефурак. Майже в той сам час становище другого хірурга в лікарні одержав д-р Борис Филипчак.

Шпиталь мав коло сто ліжок і мав усі відділи: внутрішній, дитячий, хірургічний та породільно-гінекологічний. Була там також отолярингологічна амбуляторія, яку провадив д-р Колешар, мадяр. По його від'їзді прийшов старий балтієць, професор спеціаліст з отолярингології. Д-р Любомир Зарицький провадив рентгенологічно-діагностичний відділ, а д-р Микола Крижанівський — дентистичну клініку. Суперінтендентом був Кларк, англієць, що говорив зовсім добре по-німецькому. Він інтересувався шпиталем і хворими, а начальним лікарем був балтієць з німецьким прізвищем, він, власне, не займався ні хворими, ні медичною.

Медсестрами були виключно австрійки, що залишилися з часів німецького військового шпиталю. Вони не любили нас, чужинців, хоч могло здаватися, що співпраця була добра. Коли українка І. Прокофіїв виїхала (а була вона високо кваліфікованою начальною медсестрою), її місце зайняла австрійка.

Літом 1948 р. начальним лікарем був д-р Борис Филипчак, і в той час шпиталь мав переважну скількість лікарів-українців. Внутрішній відділ був одного часу виключно обсаджений українцями, хірургічний — наполовину. З кінцем 1948 р. і в 1949 р. були на внутрішнім відділі д-р З. Каратницький, д-р Ю. Берестянська і д-р П. Джуль; на хірургічному відділі — д-р Ю. Панчишин, що був асистентом д-ра Филипчака; д-р Б. Олесницький пізніше провадив внутрішній відділ.

Право на лікування в шпиталі мали всі, що були під опікою IPO та, звичайно, були вислані на лікування таборовими лікарями або медичним шефом IPO, д-ром К. Квесслевічем, що в американській зоні рішав про лікарські справи й лікарні.

Дехто уважав, що українські лікарі були протегованими медичним шефом IPO або його асистентом д-ром В. Врецьоною. Та це могло лише так здаватися. Українські лікарі переважали в тому, що їх дипломи були безсумнівні та їх вони самі працювали совісно.

У Зальцбурзі та околиці було кілька тaborів, що мали своїх лікарів, дентистів і фармацевтів. Там була амбуляторія і малий таборовий шпиталь, де лікували хворих. Коли хворим було треба серйознішого лікування і таборовий лікар уважав за потрібне передати хворого до центрального шпиталю, тоді центральний шпиталь на Кастанерплац приймав хворого.

Самозрозуміло, коли хтось міг собі дозволити або не мав довір'я, міг звернутися до австрійського крайового шпиталю, але тоді мусив сам покривати кошти лікування. В деяких випадках IPO могло покривати кошти лікування і в крайовому шпиталі.

Аптеки так таборові, як і центрального шпиталю були добре забезпечені ліками, за винятком пеніциліні і стрептомицини. Зате пеніциліну й інші ліки можна було одержати на чорнім ринку за високу

ціну. Це були часи великих зловживань, крадіжей і хтось наживався коштом людської нужди і здоров'я.

Жидівські пацієнти діставали пеніциліну від своїх допомогових організацій, якщо лікар уважав, що пацієнт її потребує.

ЗУАДК удержував окрім бюро, розділював між деякі родини пачки, але якщо б був доставив хоч невелику кількість пеніциліни чи стрептомицини, то можна було не одного нашого хворого врятувати від смерти. Ми, українські лікарі, не мали ніякого впливу на працю ЗУАДК-у і з нашим голосом ніхто не рахувався. Мої намагання зустрітися з делегатом централі ЗУАДК-у, адвокатом Р. Смуком з Чікаго, не увінчалися успіхом.

У центральній лікарні з українського персоналу була ще Люба Лапичак (Мосора), секретарка суперінтендента; також коротко працювала дружина д-ра П. Джуля, а в адміністрації були: Микола Ничай, Михайло Викрикач, Н. Струк і може ще дехто.

Тепер коротко про наших лікарів у таборах:

Лексенфельд уважали чисто українським табором. Працювали там лікарі: Василь Стефурак, Богдан Грабовський, Роман Граб, Володимир Іванович, Ярослав Коропей, Володимир Возняк, Орест Павлюк, дентист Степан Кривокульський та аптекар мгр. Володимир Кривокульський.

Гельброн був мішаним табором та мав майже виключно польську управу. Начальним лікарем був д-р В. Шиманів, дентистом був д-р М. Гнатчук, а аптекарем — мгр. Робак.

Глязенбах мав дуже мало українців; там переважали балтійці. Лікарем був д-р Володимир Іванович.

Легенер Касерне був мішаним табором, де було значне число українців в управі й таборовій поліції. Працювали там як лікарі д-р Т. Сеньківський і д-р П. Грицеляк.

Парш був чисто російським табором колишніх емігрантів, що втекли головно з Югославії. Було там дуже мало українців, переважно із східних областей. У туберкульозній санаторії Парш-Анекс працював д-р Ключко (зять Івана Франка), як спеціяліст.

Начальним аптекарем у головній фармацевтичній базі IPO був мгр. Барабах. У бритійській зоні (Стирії та Карантії) було також немале число українських лікарів, але мені не пощастило зібрати точніших даних. Д-р Дарія Кривавич-Березовська, д-р Ярослав Березовський і д-р Семен Жук працювали в IPO.

Окрему увагу треба присвятити IRO Resettlement Center, що розташувався в Легенер-Касерне, над рікою Зальцах. Там приміщувались різні бюро Міжнародної Організації для Переселення Втікачів до заморських країн, — передусім до ЗСА, Канади, Австралії та країн Південної Америки. Там були бюро IPO, зв'язані з переселенням, бюро різних допомогових організацій, заінтересованих у переселенні: ЗУАДК, Като-

лицький Комітет, Жидівський Комітет, Союз Протестантських Церков, консулярні представництва різних країв та бюро IRO — Medical Resettlement Center, що відіграв велику роль в переселенні.

Австралія була заінтересована в людях, звертаючи менше уваги на вік переселенців. Канада потребувала молодих людей, переважно мужчин, кандидатів на дереворубів, що мусіли бути здорові. Від переселення відкидали особи з підвищеним тиском крові, навіть мінімальним.

У квітні 1949 р. мені запропоновано місце лікаря в Переселенськім Медичнім Центрі, бо деякі наші лікарі, що там працювали, від'їхали або готувались від'їхати. А були там лікарі: М. Кузьмович, Курчаба, С. Молодовець, П. Грицеляк, В. Пасічняк.

Начальним лікарем був там д-р Б. Гарбовський, працював також д-р О. Берест. Були там ще інші лікарі, один росіянин, два мадяри та багато іншого медичного персоналу.

Д-р Квєслевіч часто несподівано заходив до Медичного Центру, до кімнат, де ми обслідували переселенців. Він був дуже вибагливий, усі пацієнти мусіли бути зовсім роздягнені. Нераз треба було оглянути денно 70-80 осіб, та диктувати висліди обслідувань. Очевидно, було фізично неможливо добре оглянути таке велике число переселенців, ми до таких „темпів” не були вишколені.

Мушу тут підкреслити, що лікарський та інший персонал працював добре. Ми помагали людям, як могли, не звертаючи уваги на неістотні речі, як напр. мале підвищення тиску крові, а також звертали увагу людям, що вони не мусять подавати інформації, які могли б їм пошкодити і діяти некорисно на остаточну оцінку їх фізичного стану здоров’я.

Треба врешті відмітити, що наші колеги в таборах, у лікарні та особливо в Медичнім Центрі добре виконували свою роботу як лікарі і громадяни. Вони обслуговували людей в найкращій вірі, без уваги на національну принадлежність хворих.

Завдяки нашим лікарям, що працювали з посвятою, змогли вийхати на поселення за море не одиниці чи десятки, але й сотки таких, що в інших умовинах мусіли б залишитись у таборах чи в санаторіях.

II. Заснування Т-ва Українських Лікарів і Фармацевтів і його проблеми.

Восени 1948 р. кілька наших лікарів у Зальцбурзі подали думку створити українську лікарську організацію. Ініціаторами були: д-р Б. Филипчак, д-р Ключко, д-р Б. Гарбовський, д-р В. Стефурак і д-р Т. Решетило.

Перші інформаційні сходини в цій справі відбулися 21 листопада 1948 р. в таборі Лексенфельд в присутності кільканадцяти лікарів. Ініціатори інформували присутніх про потребу організації українських лікарів і фармацевтів. Я обіцяв виготовити статут-правильник. Вирішено звернутися до лікарів-українців в Інсбруку, (Тироль, французька зона), де вони мали вже свою організацію. Повідомлено деяких наших лікарів в інших окупаційних зонах Австрії, крім совєтської, та скликано перші збори на 9 грудня 1948 р. в Лексенфельді. На збори з'явилося коло 35 лікарів з міста Зальцбурга і околиці. З Горішньої Австрії, що була під американською окупацією, прибув д-р Гуменюк. Ніхто з присутніх не був здивований відсутністю лікарів з британської та французької зон, бо причиною були різні перешкоди, (як напр. фінансові), і трудно було дістати дозвіл на перехід до інших зон.

Головою зборів вибрано д-ра В. Стефурака. По дискусії прийнято статут-правильник. Тяжко було вибрати управу товариства, зокрема голову, бо присутні відмовлялися, подаючи різні причини. Я мав враження, що ніхто не хотів брати на себе обов'язки з уваги на дуже складну ситуацію та на можливі непередбачені перешкоди й неприємності.

Формально ми перебували в австрійській республіці, що, хоч мала свій парламент, уряд і президента, але не мала повної юрисдикції на своїй території, де було чотири чужі військові управи. Але, якщо б австрійський уряд і був вільний, то ми й тоді ледве чи могли сподіватися прихильного відношення до нас. Нам було добре відомо, що центральна австрійська влада, зокрема міністер внутрішніх справ, соціаліст-демократ, відносилася вороже до всіх чужинців, а передусім до слов'ян. Він був тієї думки, що чужинці, „фершлепте персонен”, є не лише спричинниками різних грабункових нападів, але також головною перешкодою для мирового договору Австрії з четирма великорозташуваними, а тим самим для звільнення австрійської території від військової окупації. Ми добре знали, що австрійська влада була б нас видала советам в обмін за кілька вагонів пшениці, якщо б тільки могла, себто якщо б цьому не противилися західні держави.

З другої сторони нам, ініціаторам, було незручно звертатися до IPO (International Refugee Organization) чи до американської військової адміністрації. Їм ми справді підлягали, їх ми вважали за оборонців перед примусовою депатріацією до СССР. Ми могли стрінутися з відмовою, а то й забороною. Багато відповідальних американців не могли зрозуміти, чому тисячі людей бідували, жили в дуже примітивних умовах, але не хотіли вертатися на свою батьківщину.

То ж не дивно, що не було очочих очолити товариство, що не мало правного дозволу, а тим самим було нелегальнє. Не можна забувати,

що совєтська репатріаційна комісія вешталася всюди і напевно мала інформації про нас. Вона могла дуже легко пришити кожному з нас видумані обвинувачення за „колаборацію”, а це означало для нас репресії і для наших родин там, на Батьківщині. Ми жили в часах, де сила була правом, а ми були без силі, поза правом, гірші ніж ті, що спричинили і програли війну.

Австрійці уважали нас „упривілейованими”, бо ми були під опікою IPO. Їх сердило, що вони не могли позбутися нас, загнати у вантажні вагони, видати советам і за те одержати „суверенність”.

Нам було тяжко одержати дозвіл на переїзд з одної зони до другої, зате колишні нацисти не мали жодних обмежень, бо вони були громадянами.

Яка ж була наша ціль, коли ми основували професійну організацію лікарів і фармацевтів? Ми не сподівалися нічого незвичайного, бо розуміли наше майже безвиглядне становище. Все таки ми хотіли в організації обговорювати наші справи, потреби, можливості допомоги в еміграції, тощо. Товариство, на нашу думку, могло нас краще представляти перед нашими опікунами, перед нашими організаціями в Америці та перед нашими гуманітарними організаціями, що могли б нам допомогти у переселенні за море, до тих країв, що хотіли б прийняти нас на працю.

Нашим першим завданням було нав'язати контакт з усіма зареєстрованими в товаристві та перевести реєстрацію наших лікарів і фармацевтів на терені цілої Австрії. Контакт був листовний. Ми теж подали оголошення до таборової газети („Наши Дні” — Лексенфельд) про заснування і реєстрацію на мою „конспіративну” адресу — „д-р Тереш”. Відгук був позитивний, бо ми одержали багато зголосень і з советської зони, зокрема з Відня, хоч напевно й були особи, що могли боятися, щоб їх адреси не попали в небажані руки, хоч, самозрозуміло, цей страх був безпідставний.

Наши старання нав'язати контакт з Т-вом Українських Лікарів у Тиролі й Форальбергу та об'єднати всіх наших лікарів і фармацевтів в одно товариство не мали успіху.

Спочатку про „Тирольців” ми взагалі нічого не знали. І хоч УЛТ з осідком в Інсбруку фактично постало раніше, то воно не мало жодної тенденції поширювати свою організацію на американську зону, зокрема на Зальцбурзьку область. Зальцбург був осередком не лише українського життя в Австрії, але й мав більшу можливість еміграції до Америки.

Управа нашого товариства складалася з п'ятьох членів: Т. Решетило — голова, Ярослав Коропей — секретар, а членами Управи були

Б. Гарбовський та М. Гнатчук; представником фармацевтів був мгр. Барабах.

Крім реєстрації, ми старалися увійти в контакт з представництвом ЗУАДК-у в Зальцбурзі, бо нам здавалося, що ЗУАДК могли помочи нам в емігруванні до ЗСА чи Канади та дати нам конкретні інформації в справі нашої фахової праці за морем. Ми більше сподівалися, ніж це було можливе. На ділі ж, про нашу професію вони не мали жодних інформацій і ніколи нам їх не дали. Лише д-р Р. Осінчук, що в 1947 р. виїхав до ЗСА, в довшім листі дав нам деякі інформації щодо легалізації нашої професії на американському ґрунті.

Нам здавалося, що ЗУАДК може приспішити виїзд наших лікарів до ЗСА, та насправді цю справу розглядали індивідуально, а лікарська чи фармацевтична професія не відігравали жодної ролі.

Тим часом акція переселення прискорювалася. Дехто з лікарів виїхав уже в 1948 році. З весною і літом еміграційна гарячка дуже посилилася. Дехто виїздив до Канади, але більшість до ЗСА.

В липні 1949 р. я також виїхав до Америки, залишаючи акти на руки д-ра Івановича. Остання управа ТУЛ і фармацевтів мала такий склад: д-р В. Іванович — голова, д-р Сениця — заст. голови, д-р Ю. Панчишин — секретар (він перебрав книги і матеріяли товариства). Шкода, що це все пропало і не збереглося для архіву.

Більшість лікарів і фармацевтів виїхала з Австрії в 1949 р., а решта в 1950. Залишились тільки одиниці, а між ними останній голова Т-ва д-р В. Іванович.

Д-р Олександр Сушків

Т-ВО УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ І АПТЕКАРІВ ТИРОЛЮ І ФОРАЛЬБЕРГУ (АВСТРІЯ) (1946-1949)

1. Заснування товариства

Внаслідок воєнної хуртовини та політичних умовин, що витворилися на Рідних Землях, багато наших лікарів опинилося наприкінці війни в Тиролі та Форальберзі, що перейшли під французьку окупаційну владу. Перші післяповоєнні місяці не сприяли наладненню професійного організованого життя, але вже під осінь 1945 р. група українських лікарів, бажаючи організуватися та професійно працювати, а також відчуваючи потребу взаємного контакту й порозуміння для оборони своїх життєвих потреб, почала призадумуватись над створенням своєї професійної організації. Підготовкою для цього була окрема нарада й проведення реє-

страції, а потім нав'язання взаємного контакту між усіма колегами-лікарями, фармацевтами та ветеринарними лікарями на терені Форальбергу й Тиролю. Реєстрація виявила тоді 37 лікарів медицини, 11 аптекарів та 12 ветеринарних лікарів. Ініціативу створити окреме професійне товариство лікарів, аптекарів та ветеринарних лікарів дали колеги з Інсбруком і Ляндеку, д-ри П. Цимбалістий, М. Залеський, М. Корнилів, Б. Мигаль, О. Сушків, М. Орловський, І. Федейко, З. Русин, Я. Рожанковський, І. Мосійчук та М. Комарянський.

Установчі збори відбулися 16-17 лютого 1946 р. в Інсбруку, при участі 45 осіб. Зборами проводив д-р Павло Цимбалістий. На зборах прийнято статут т-ва, вибрано першу управу та вирішено цілий ряд актуальних питань, зв'язаних із працею та діяльністю т-ва.

2. Мета й завдання

Товариство поставило собі за мету:

- а) об'єднати всіх українських лікарів, фармацевтів, ветеринарних лікарів та споріднених із лікарським фахом працівників, що перебували на терені Тиролю та Форальбергу;
- б) допомагати своїм членам у поширенні та поглибленні їх фахової освіти;
- в) дбати про матеріальний та моральний стан своїх членів;
- г) співпрацювати в організуванні матеріальної, моральної та фахової допомоги українській молоді під час студій;
- г) стежити за здоров'я проблемою українських емігрантів та активно встрювати в це питання там, де буде це необхідне;
- д) співпрацювати з іншими українськими організаціями, що мають подібні завдання, як теж і з чужонаціональними подібними організаціями, коли цього вимагатиме потреба;
- е) стежити за фахово-етичною поведінкою своїх членів.

Третій розділ статута визначав засоби для осягнення завдань товариства.

- а) Реєстрація лікарів, як теж іншого медичного персоналу (зубних лікарів-дентистів, фармацевтів, ветеринарів, фельдшерів, акушерок, фахових медсестер, фахових санітарів, зубних техніків, дезинфекторів), та об'єднання їх в окремих секціях в міру потреби;
- б) організування фахової бібліотеки й читальні;
- в) видавання фахових журналів і підручників;
- г) посередництво праці для своїх членів та фахове юридичне заступництво;
- г) організування лікарських порадень, амбуляторій і т. под.;
- д) організування Мирового Суду.

Товариство плянувало вести працю фінансовими засобами з членських вкладок, вписового, дотацій і підмог від окремих осіб, установ

чи державних урядів і міжнародних організацій та прибутків з продажу літератури.

Члени т-ва ділилися на **звичайних**, (лікарі, фармацевти, дентисти, ветеринарні лікарі) та **допоміжних** (інший медичний персонал).

З чисто практичних причин вирішено зареєструвати т-во як одну з автономних ланок Українського Червоного Хреста в Тиролі. Це було необхідне з уваги на легальні труднощі при творенні, реєстрації та затвердженні нових організацій, що підлягали ще тоді законам воєнної окупації. Т-во мало повну незалежність і вибирало свої керівні органи: Президію т-ва з 5-ти членів (голова, заступник, секретар та двох членів) і Контрольну Комісію з трьох членів.

Статут передбачав можливість творення секцій або філій т-ва, якщо це буде потрібне.

Окремо був складений правильник Мирового Суду, що постійно діяв при т-ві.

Загальні збори мали відбуватися що шість місяців.

3. Члени і управи т-ва.

В Т-ві Українських Лікарів і Фармацевтів у Форальбергу й Тиролі були зареєстровані такі лікарі: 1) Банах Олекса, 2) Берест Осип, 3) Бабій Богдан, 4) Білецький Володимир, 5) Врецьона Володимир, 6) Врецьона Галина, 7) Волощук Андрій, 8) Гнатчук Микола, 9) Гураль Андрій, 10) Дебера Володимир, 11) Дорожинський Олег, 12) Залеський Микола, 13) Кишакевич Богдан, 14) Кінашевич, 15) Коваль Василь, 16) Козак Андрій, 17) Кононський Іван, 18) Комарянський Мирослав, 19) Корнилів-Василів Микола, 20) Курганський Володимир, 21) Лазорко Володимир, 22) Лисяк Роман, 23) Лемішка Роман, 24) Мигаль Богдан, 25) Миндюк Ярослав, 26) Мосійчук Іван, 27) Мороз Роман, 28) Носковська-Гірняк Галина, 29) Рожанковський Ярослав, 30) Орловський Мирослав, 31) Русин Зенон, 32) Свобода Зеновія, 33) Сорока Іван, 34) Соболь Теофіль, 35) Струмінський Роман, 36) Сушків Олександер, 37) Федорців Василь, 38) Фараонів Богдан, 39) Федейко Ілярій, 40) Цимбалістий Павло, 41) Чолган Ілярій, 42) Грільоті Тетяна.

Крім них, зареєстровано 11 фармацевтів та 12 ветеринарних лікарів.

Першу управу вибрано в такому складі: д-р Павло Цимбалістий — голова, д-р Василь Федорців — секретар, д-р Богдан Мигаль — науковий референт, мгр. фарм. Андрій Стеців — скарбник, д-р Іван Мосійчук — член управи.

Друга за чергою управа була вибрана в складі: д-р Микола Залеський — голова, д-р Іван Мосійчук — заступник голови, д-р Олександер Сушків, д-р Василь Федорців, д-р Микола Корнилів та мгр. Андрій Стеців — члени управи.

Третя управа була вибрана в складі: д-р Олександр Сушків — голова, д-р Василь Федорців — заступник голови, д-р Ярослав Рожанковський, д-р Роман Лисяк, д-р Юрій Цегельський та мгр. Андрій Степців — члени управи.

В 1949 р., коли почався масовий виїзд лікарів за океан, більшість лікарів, фармацевтів та ветер. лікарів залишила Форальберг і Тироль. Т-во припинило свою діяльність. Ліквідаційних зборів, як цього вимагав статут, не відбуто, а з кінцем вересня 1949 р. т-во практично перестало існувати. Агенди т-ва і печатку віддано до Архіву Українського Лікарського Т-ва в США.

4. Професійно-наукова діяльність т-ва

За час трирічної діяльності заходами т-ва виголошено такі доповіді на наукові медичні, суспільні та актуальні теми:

Д-р М. Корнилів: Українські лікарі на еміграції після Першої світової війни.

Д-р Іван Мосійчук: Організація українських лікарів в Тиролі і Форальбергу.

Д-р Павло Цимбалістий: Сучасне лікування туберкульози.

Д-р Андрій Волощук: Гіпертрофія простати.

Д-р Богдан Мигаль: Модерний лік „пеніциліна”.

Д-р Вет. Юрій Цегельський: Новіші погляди на туберкульозу у відношенні до гігієни м'яса.

Д-р Богдан Мигаль: ДТТ як новий дезинфекційний середник.

Д-р Зенон Русин: Новочасне лікування жиляків.

Д-р Богдан Гординський: Забурення вегетативної нервової системи. Поступ ендокринології за п'ять років.

Д-р Олександр Сушків: Лікування сексуальними гормонами.

Д-р Микола Залеський: Вплив надниркових залоз у статевих зображеннях людини.

Д-р Юрій Цегельський: Проблема довговічності.

Д-р Богдан Кишакевич: Стрептомицина у лікуванні туберкульози.

Д-р Зенон Русин: Rh фактор у ізогемолізі.

Д-р Галина Носковська-Гірняк: Наркотики в перспективі століття.

Хоч у той час важко було натрапити на новішу актуальну наукову літературу, а американська, швейцарська, англійська чи французька доходила туди тільки випадково, все ж референти докладали всіх зусиль, щоб інформувати колег про найновіші здобутки медичного знання. Доповіді завжди були пов'язані з науковими дискусіями. Відбувались вони або на ширших сходинах, або на науково-товарищських з'їздах. Таких з'їздів відбулось два: в Брегенці (Форальберг) та в Інсбруку (Тироль). Ці з'їзди залишили по собі приємні спогади, бо були

поєднані з товариськими імпрезами, що давало учасникам відпруження по важких переживаннях у таборі скитальців.

Товариство відбуло троє звичайних та одні надзвичайні Загальні Збори. На них обрано нову управу та обговорювано актуальні питання діяльності. Крім того відбулося четверо ширших сходин усіх членів та 9 засідань управи. Крім праці всередині т-ва, управа часто була змущена клопотатись у справах деяких колег, цікавилась можливостями приміщення колег на працю та можливостями еміграції до нових країн поселення.

Товариство мало одну амбулаторію, що її удержував Український Червоний Хрест в Інсбруку. В ній працювали самі члени т-ва.

Члени т-ва працювали як лікарі в таборах для скитальців, що були під управою УНРРА та IPO, і під їх проводом діяли там амбулаторії та стаціонарні відділи для хворих. Члени т-ва уважали своїм обов'язком дбати про стан здоров'я біженців та в міру своїх спроможностей намагалися вдержати його на належному рівні. З того приводу вони мусіли часто клопотатись перед чинниками УНРРА та IPO, а також перед французькою владою, коли мешканцям таборів загрожував вибух епідемії і захворювань через недостачу належної відживи, погані санітарні і гігієнічні умовини, тощо.

Таборові лікарі були засновані членами т-ва в Брегенці, Ляндеку, Куфштайні та Інсбруку. Всі вони здебільшого були обслуговувані членами т-ва. Багато лікарів, членів т-ва, працювало в центральних інституціях УНРРА, а потім IPO, і там використовували свої становища на те, щоб помагати, скільки можна, своїм землякам у таборах.

Члени т-ва працювали теж у санаторіях для туберкульозно хворих, де було незвичайно багато наших біженців. Згадаю тут тільки Т. В. Hospital в Hochzirl біля Інсбруку, де були лікарями-ординаторами д-р П. Цимбалістий та д-р М. Залеський. Д-р Б. Кишакевич працював у Napers.

Декілька членів т-ва працювали хірургами у шпиталях, де мали в опіці наших біженців; згадати б д-ра Р. Струмінського в Ляндеку та д-ра Волошина в хірургічній клініці університету в Інсбруку.

Максимум діяльності проявило т-во в роках 1946-48, коли еміграція до інших країн ще не була можливою або тільки починалася. В 1948 р. число членів почало меншати, бо вже деяким удалося дістати документи на постійний виїзд до Австралії, Аргентини, Бразилії, а то й Канади та США. Ті, що залишалися, все ще намагались по змозі своїх сил виконувати обов'язки та продовжувати діяльність т-ва. В 1949 р. більшість членів т-ва виїхала за океан, і т-во не мало вже сил на продовжування своєї праці. Останній голова т-ва, автор цих рядків, напередодні свого виїзду за океан наприкінці серпня 1949 р. скликав ліквідаційні сходини малочисельної вже тоді управи та передав репре-

зентацію т-ва секретареві д-рові В. Федорцеву. Але й він незабаром виїхав до США, і так т-во перестало існувати.

Підсумовуючи три і пів-річну діяльність т-ва треба ствердити, що, не зважаючи на тогочасні життєві умовини, українські лікарі виявили багато життєвої енергії та посвяти для добра нашої еміграційної громади. Вони дали доказ, що мають організаційний хист та видержливість, поєднану з сильною вірою в краще майбутнє. В усіх умовинах і при наявності навіть найскромніших сил вони виявили велике прив'язання до власних організаційних форм і зrozуміння для пленкання власної організованої професійної традиції, спертої на вільному об'єднанні вільних лікарів.

Д-р Модест Ріпецький

Д-р Богдан Гук-Скала

ЛІКАРІ І МЕДИЧНИЙ ПЕРСОНАЛ НА СЛУЖБІ В УПА

Від Редакції: Хоч про Українську Повстанську Армію, її організацію, розвиток, воєнні дії і роль в історії українських визвольних змагань періоду Другої світової війни, існує вже поважна кількість матеріалів, документів і споминів, з таким кількатором уже репрезентативним виданням як „Літопис УПА”, проте, одною з дуже мало досліджених ділянок, що складають історію героїки УПА, це виявлення справді жертвенної, повної самопосвяти участі лікарів і санітарного персоналу в акціях УПА в різних періодах її існування.

„Діяльність санітарної служби УПА — пише у своїх споминах з часів свого кілька-літнього перебування в рядах УПА чікагський лікар д-р Модест Ріпецький („Лікарі в УПА“) — тема широка і її опрацювання вимагає багато часу і матеріалів, яких, на жаль, немає на еміграції і сумнівно, чи вдалось їх зберегти в архівах на Рідних Землях. Також немає на сьогодні на еміграції лікаря чи іншого працівника санітарної служби УПА, який міг би подати потрібні дані про працю санітарної служби на інших територіях України, поза Закерзонням.”

Правда, в „Лікарськім Віснику“ ч. 1, за травень 1954 р. була поміщена стаття про структуру Українського Червоного Хреста (УЧХ) в УПА, яка частинно заповнює прогалину в цій тематиці. Згадує про неї й коротко передає її зміст, теж учасник визвольної боротьби в рядах УПА, покійний уже лікар д-р Богдан Гук-Скала у своїх споминах п. заг. „Лікарі і медичний персонал тактичного відтинка УПА «Лемко».“

Обі статті-спомини — д-ра М. Ріпецького і д-ра Б. Гука-Скали, опрацьовані на замовлення д-ра Т. Лапичака для „Лікарського Альманаху“, дають нам доволі рельєфну картину того, як проходила праця лікарського і медичного персоналу в рядах УПА, який був вклад українського лікаря чи адепта медичної професії (отже сту-

дентів медицини) в збройну боротьбу нашого народу часів Другої світової війни. Ці статті, тематично об'єднані, повинні стати реальним і достовірним, бо наочними свідками й учасниками записаним матеріялом, до більшої студії про роль українського лікаря і медичного персоналу в героїчній боротьбі УПА.

* * * *

„17 серпня 1944 р. мене призначено на пост курінного лікаря. Я не мав ще завершених медичних студій, бо закінчив лише сім семестрів медицини, але, через недостачу лікарських сил, мусів перебрати цю функцію.” Ось так, після короткого введення у проблематику медично-санітарної служби в кожній армії, а зокрема в УПА, д-р **Модест Ріпецький** доволі широко розгортає ряд картин того, в яких обставинах доводилось працювати лікарям (автім і дещо заавансованим студентам медицини) в рядах УПА, як проходила ця праця на різних теренах і в різних ситуаціях, і зокрема характеризує психіку українського вояка-повстанця, коли він після бою ставав пацієнтом, якому лікар не завжди міг допомогти . . .

Три з половиною роки провів д-р Ріпецький на службі в УПА. Неначе на фільмі показує нам автор ряд картин з наступів і відступів свого з'єднання, його успіхи і невдачі, а над усім цим домінує його розповідь про те, що він — як лікар — міг, а чого не міг виконати в цих, інколи трагічних ситуаціях. А ось його спомини:

Лікар у рядах медично-санітарної служби відіграє важливу роль в кожній армії. Добре зорганізована санітарна ділянка важна не тільки тим, що несе медичну допомогу раненим та хворим, дбає про загальний стан здоров'я вояків, має нагляд над харчуванням, старається запобігати хворобам, передусім інфекційним, але важна і тим, що її справна діяльність впливає в великій мірі і на моральний стан армії.

Головне Командування УПА, розуміючи вагу санітарної служби, побудувало її структуру так, щоб вона якнайкраще відповідала тим важким умовинам, у яких повстанцям доводилося воювати.

Коли регулярна армія під час війни має фронт і запілля, то в нашій повстанській дійсності такого поділу не було. Однак, якщо б хтось хотів шукати такої аналогії, тоді можна б сказати, що лікарі й санітари, які обслуговували відділі УПА, були на фронті, а ті, що входили до складу підпільної сітки й несли допомогу раненим та хворим у санітарних криївках і підземних шпиталиках, були в запіллі. Умовини одних і других були трохи відмінні, але труднощі були однаково великі і тут, і там. Загроза згинути кожної хвилини була для всіх одинакова. Лікар чи санітар при відділі УПА брав участь у боях з автоматом чи рушницею, як кожний інший вояк. Тим, що були на санітарних пунктах, грозила завжди небезпека, що їх „шпиталька” буде викрита ворогом, і в такому випадку можливості вирватися з окруження були мінімальні.

Санітарній службі УПА довелося стрінутися з такими трьома найважнішими труднощами: важкі обставини, в яких проходила боротьба, мала кількість лікарів і недостача ліків і санітарного виряду.

Під час німецької окупації, коли порівняти її з большевицькою, лікарям УПА приходилося виконувати свої обов'язки все таки легше. Як на повстанські умовини, то ліків, бандажів та інструментів було ще досить. Так само санітарна служба УПА мала тоді ще більше кваліфікованих кадрів до своєї диспозиції. Були сотні УПА, що мали свого лікаря, при багатьох сотнях функції лікарів виконували заавансовані студенти медицини, інші сотні мали на тому пості кваліфікованих санітарів. Якщо в якомусь відділі або терені забракло лікаря, існувала можливість спровадити його вночі до місця, де лежали ранені, а в деяких околицях навіть вдавалося примістити раненого в місцевому шпиталі. На терені Карпат, по підписанні договору Головного Командування УПА з Головним Командуванням мадярської армії, можна було передати важко ранених до мадярських шпиталів.

Набагато гірше змінилися санітарні умовини, коли відділи УПА опинилися на теренах окупованих большевиками. Тепер увесь тягар допомоги раненим і хворим упав виключно на нашу санітарну службу.

Для яснішого уявлення про ці справи хай послужить кілька картин із нашого куреня.

Курінь командира В. Мізерного-„Л'єна” був сформований в місяцях липень-серпень 1944 р. і з цих причин за німецької окупації ще не брав участі в боях, а тільки вишколювався в лісах західних Карпат, в околицях сіл Волосате-Ступоганъ Насічне. 7 серпня 1944 р. мене призначено на пост курінного лікаря. На нашому відтинку, крім нашого вишкільного куреня, в той час активно діяло шість сотень УПА. Дві з них мали своїх лікарів — один був у сотні Байди, другий в сотні Кармелюка. Коротко перед переходом фронту призначено також лікаря до сотні Нечая. Прізвищ ні одного з них я не знат, бо ніхто в рядах УПА не виступав під своїм прізвищем. Два з них були родом із східніх земель України, а один був зі Львова. В курені мені допомагали ще два студенти медицини — Гуцул (прізвище О. Волинець) та Кивай.

У вересні 1944 р. командир Рен дістав наказ продергтися зі своїм куренем у большевицьке заплілля. На час переходу фронту командирові Ренові, крім його куреня, підпорядковано всі довколишні сотні УПА та бойкви. 24 вересня 1944 р. силою коло двох тисяч вояків вирушили з місця постою в напрямі Лавочного, щоби пробиватись через німецько-большевицький фронт. Ми не знали, чи вдасться нам прорватися, чи ні. Перед санітарною службою, крім усіх наших обов'язків, поставлено також завдання перенести зі собою якнайбільшу кількість ліків та санітарного виряду. Ми мали досить великий запас так, що вистачило не тільки для чотирьох сотень куреня, але також можна було дати дещо з цього сотням, що з нами пробивалися через фронт. Завдання це не було легке.

Санітар у своїм наплечнику не міг помістити багато і не міг бути занадто обтяжений тягарем, тим більше, що мусів нести ще свою зброю та стріливо. Санітар, як і лікар, мусів у цім випадку бути боссдатним і рухливим, здатним, якщо потрібно, залягти, зробити стрибок чи підповзти до раненого, і тому не міг бути обвішаний надмірно клунками.

Ми одержали до диспозиції одну „тачанку” і заповнили її найвартнішими ліками та інструментами. Вже майже перед самими фронтовими лініями прийшов наказ ліквідувати тачанки, а те, що дастесь, перекинути на спини коней. Дослівно впродовж кілька-надцяти хвилин все, що нам здавалося найбільш потрібним, було перекладене в мішках на хребти двох коней. З великим зусиллям, серед граду куль, розривів гранат і вибухів мін нам пощастило перевезти це все санітарне добро через фронтові лінії і на відпарених хребтах коней довезти аж під Станиславів. Тут командир куреня наприкінці жовтня 1944 р., вперше в большевицькому запіллі, сконтактувався з Командуванням УПА-Захід. Курінь дістав наказ вертатись у західні Карпати. Як терен дій, призначено ійому Лемківщину.

У грудні 1944 р. ми опинилися знову на тих самих місцях, де курінь почав був свій вишкіл. Коли ще три місяці тому ми були спроможні ділитися нашим санітарним добром з іншими сотнями, то тепер ми стояли перед раненими вояками голіруч. Підпільна мережа цього терену не вспіла ще відновити свою діяльність, так що годі було надіятися помочі від неї. Та, як звичайно в таких важких моментах, нам із допомогою прийшло населення місцевих сіл.

Під час пересування фронту селяни заховали різні знайдені ліки та медичне приладдя і тепер це все передавали в наше розпорядження. Найбільше прислужилися в цьому села Беріжки, Ветлина, Смерек і Царинське. Хоч тут було багато цінних для нас ліків, то все таки вони ніяк не заспокоювали наших потреб. Навесні 1945 р. був уже наладнаний зв’язок із підпільною мережею, але справа ліків набагато не покращала.

Залежно від терену та обставин по-різному приходилося лікарям УПА нести допомогу раненим та хворим. Коли в околиці було досить спокійно, або коли розгорталися наступальні дії УПА, тоді тільки легко ранені залишалися при відділах, а всі інші були відставлювані до наших санітарних пунктів. Зате дійсно важкою проблемою для санітарної служби був час, коли ворожі війська переводили більші акції проти УПА, облави, блокади терену, коли сотні перебували в рейдах по чужих територіях. Таким самим тяжким періодом для ранених був час пробоїв відділів через німецько-большевицький фронт. Тоді сотні були відрізані від своїх шпитальок і не можливо було сюди доставити ранених. Це були епізоди, коли здоровий і фізично сильний вояк потребував великих зусиль, щоб цей час перетривати, а що ж казати про важко ранених?! Вони перебували без харчів, без відпочинку в маршах, сутичках або боях із ворогом, відізольовані від населених осередків,

часто серед дощів, снігу або холоду. То були хвилини, коли нашій санітарній службі доводилося виконувати завдання, що виходило далеко поза її спроможності. Лікарі та санітарі робили в таких ситуаціях все, що було в їх силах, а помагали їм у цьому всі вояки, передусім самі ранені.

Лікарям УПА у виконуванні їх складних завдань допомагали два важні фактори, без яких важко було б уявити собі їхню діяльність. Перший — це моральна постава ранених чи хворих, а другий — велика фізична відпорність та загартованість наших вояків. Вояка УПА характеризував високий моральний та ідейний рівень. У нього була ясно вироблена свідомість завдань, за які йому доводилося воювати, в нього була також виплекана сильна воля. Тільки цими його прикметами можна пояснити, чому наш вояк в разі поранення чи захворювання міг виявити таку гідну поставу. Візьмім, для прикладу, реакцію нашого раненого на біль.

Як відомо, маємо два аспекти болю — сприймання і реакцію. Коли рід і сила болісних імпульсів може бути та сама, тоді реакція та той самий біль буває у великий мірі різна у різних осіб, а навіть у тої самої особи в різних обставинах і часі. Наші вояки зносили спокійно біль не тому, що його не відчували, але тому, що вміли панувати над собою. Рідко доводилося чути зойк чи нарікання наших ранених. Так само від них не чути було вульгарних проклянів, що були частим явищем серед ранених большевиків. Морфіна або інші засоби на успокоєння болю належали в нас до рідкості, бо, як уже згадано, нам бракувало ліків.

23 квітня 1945 р. Курна хата на краю села Волосатого замінилася на тимчасовий медичний пункт. Трьох важко ранених розміщено на причах. В одного відірвані обидві ноги нижче колін, у другого пошматована одна нога, в третього відірвана рука, сильно пошкоджене обличчя та одне око. Кусні розшарпаних м'язів, нервів, костей та кровоносних судин, вимішаних із кров'ю, шматками одежі та землею. В асисті двох санітарів — Грома та Кивая — без наркози, без знечулень чищу рани, відрізуя шматки живого тіла, щоб відізловувати здорові частини від змасакрованих, льняною ниткою перев'язую артерії.

Працюємо поспішно, бо на протилежному кінці села вже є большевики. Зв'язкові від сотенних Бурлакі і Бурого підганяють нас, бо сотні мусять чимськоріше відходити в ліс.

Всі три ранені притомні. Їхні очі стежать за кожним нашим рухом. На їхніх обличчях вималовується той незмірний біль, що його доводиться їм терпіти. Тільки деколи, крізь затиснені зуби, прорветься тихий зойк. Єдине прохання ранених до нас — не допустити, щоб вони живими попалися в руки большевиків. (Уривок зі спогадів д-ра М. Ріпецького).

Таких прикладів постави ранених можна навести десятки.

Іншими позитивами ранених була їхня віддержаність і розсудливість. Не раз доводилося їм маршувати десятки кілометрів пішки, бути несеними на провізоричних ношах, в деяких ситуаціях бути транспортуваними верхи на коні, а тільки винятково в спокійному терені — возом. Нерідко траплялося, що ранений мусів давати собі раду сам, захований в кущах, соломі, ярі чи іншому сковку, поки не зв'язався із своєю частиною.

Наші санітарні пункти, де ранений знаходив приміщення, мали служити йому за польові шпиталі, якщо було можна його туди доставити. І знову, залежно від терену та обставин, були то різні місця, починаючи від криївок по селях, більших підземних „шпитальок” у лісах, через замасковані бункри в дебрах і скелях, аж до виритих нашвидкоруч ям, де ледве вміщалася одна особа. Самозрозуміло, що навіть найвибагливіший на повстанські відносини шпиталик не видержав би ніякого порівняння із шпиталем регулярної армії.

Без огляду на те, який це не був би санітарний пункт, наш пацієнт знаходився в постійній небезпеці; він міг кожної хвилини бути викритий ворогом і мусів бути на це завжди приготований. Ранений повстанець ніколи не міг мати повного відпруження, не згадуючи вже про інші вигоди, що належать хворій людині. Нервове напруження звичайно робить людину менше витривалою, подразненою, прикрою для свого оточення, але це рідко помічалося в нашого вояка-пацієнта. Скільки то разів доводилося чути ворожі кроки на верху криївки, ворожі вигуки чи стріли над замаскованим входом до „шпитальки”! З запертим відхідом і зброяєю, готовою до стрілу, ранені, що спроможні були вдергати її в руках, ждали, чи ворог віднайде їх, чи ні. Хвилини здавалися тоді годинами. Кожний усвідомлював собі, що його чекає з моментом викриття криївки. А лікар чи санітар, що відповідав за „шпитальку”, переживав тоді не тільки природний в таких моментах страх особистий, але також тривогу за всіх пацієнтів, відданих під його опіку.

Не було рідкістю, що важко ранений, але притомний вояк сам собі відбирав життя, щоб не попасті живим у руки ворога, або тоді, коли бачучи своє каліцтво, не хотів ставати тягарем для друзів. Ранений знов, що коли попаде живим у руки ворога, то під впливом його метод допитів і тортур, може не встоятись, і ворог видобуде від нього всі потрібні інформації. Нерідко траплялося, що так само вояк легко ранений або навіть не ранений, знайшовшись у безвихідній ситуації, боровся до передостаннього набою, бо останній залишав для себе.

То не було самогубство типу людини слабої волі, що шукає втечі від затяжких для неї життєвих проблем, або самогубство психічно хворої людини. То був акт шляхетної самопожертви, щоб рятувати життя своїх друзів.

Хоч за свого кількарічного перебування в УПА ми звикли, що ранені часто самі собі відбирали життя, то трагедія з упадком нашої „шпитальки” в лісах Хрешатої на Лемківщині, де згинуло відразу аж 17 осіб, глибоко вразила нас усіх.

Подія сталася в зимі 20-21 січня 1947 р., і ніхто живим із цього сковища не вийшов. — Нерівний бій тривав години. Ворог пробував здобути „шпитальку” і наступом, засипаючи гранатами та скорострільним вогнем вузькі, кручени коридори до крійви, і підступом, і закликами до здачі. Ранені разом із санітарним персоналом ставили опір, доки вистачило набоїв, а коли вже не було чим боронитися, запалили сковище і самі себе постріляли. З медично-санітарної служби згинули там лікар Рат, студент медицини Арпад, студент фармації Орест і дві мед-сестри — Пчілка і Калина. В руки ворога дісталися самі згарища. Щоб допевнитися правдивості звіту своєї частини, вороже командування виславо на місце бою спеціальну комісію.

І так можна б навести довгий ряд прикладів, як гинув ранений вояк УПА, підкладаючи під себе гранату, чи пускаючи собі кулю в лоб.

Другим сприятливим фактором для нашої санітарної служби було те, що наш вояк, крім уже згаданих позитивних прикмет, мав також велику фізичну відпорність. Малий відсоток вояцтва хворів на такі недуги, як простуда, запалення, чи навіть інфекційні хвороби.

На відпорність організму, крім інших чинників, має великий вплив відповідне харчування, відпочинок та умовини, серед яких живемо. В УПА якраз бракувало всіх цих передумов, а все таки вояки хворіли досить рідко. Для прикладу візьмім сотню командира Хріна в найважчий час її діяння, цебто взимі 1946 р. та навесні 1947 р. Зима була дуже люта, а вояки здебільша переспали її на снігу, без шатер, без бункрів, під голим небом, в подертому взутті, в дреліхових убраних і в легких плащах або тільки в цельтових „палатках”. Крім цього вояки були недоживлені, бо бракувало харчів, але треба сказати, що за винятком кількох випадків відморожень, поважно хворих не було.

З-поміж інфекційних недуг, у більших розмірах поширювався висипний тиф. Він поширився епідемічно в сотні Веселого взимі 1944-45 р. В повстанських умовинах, навіть при найбільше дбайливих та інтенсивних заходах, ніколи не вдавалося впovні вигубити воші, тому можливість поширення епідемії на інші відділи була дуже великою загрозою. Нашою протидією була дезинфекція одностроїв та білля в провізоричних дезинфекційних камерах, побудованих з бочок, та купіль вояків. Здійснення цього заходу не було таке просте, бо вояк мусів бути в постійній бойовій готовості. Він завжди спав не скидаючи своєї уніформи, а запасових одностроїв у нас не було. Відвошивлюючих порошків — ми не мали. Так само тільки малий відсоток вояків був активно імунізований проти висипного тифу (щеплений). При всіх цих

труднощах нам вдалося зльокалізувати епідемію на терені одної сотні. В сотні Веселого на висипний тиф, з усіма характеристичними симптомами, перехворіло 56 вояків. Не зараховано туди легких занедужань, бо тих, що перейшли хворобу не лягаючи, не взято на облік. І знову ж мусимо ствердити, що смертність була порівняно низька, бо померло тільки троє хворих. Один із них був старший віком — бунчужний сотні, ще колишній старшина армії УНР, один чотовий санітар та один рядовий вояк. Смертність не висока, бо становить тільки 5.3%, коли пересічна смертність при захворюваннях висипним тифом у Другій світовій війні виносила приблизно 10%.

Згадуючи про епідемію тифу в сотні Веселого, варто рівночасно навести приклад витривалості хворого чи реконвалесцента УПА. Кожному, кому доводилося мати діло з висипним тифом, відомо, як виснажено виглядає пацієнт після цієї недуги. А сотні Веселого, з поважною кількістю таких реконвалесцентів, довелося перевезти цілоденний бій 21 березня 1945 р. в с. Струбовиськах. Наступали на нас спеціальні большевицькі відділи, призначенні до боротьби з УПА, з т.зв. „червоної мітли”. Тих, що лежали в гарячці або не мали ще сили піднятися на ноги, ми встигли перед боєм відставити до поблизу сіл. Їх переховали селяни по своїх хатах упродовж кількотижневих облог і нікого не видали.

Якщо б мені не доводилося бачити на власні очі цих худих, блідих реконвалесцентів у цьому бою, а потім бродячих лісами Бескиду по пояс у снігах цілими днями без харчів, я б ніколи не повірив, що в людини може знайтися стільки сили. Важко їй пояснити, звідки бралася в них ця енергія.

Зрозуміло, що в таких умовинах ми зазнали поважних втрат, бо тільки в бою в Струбовиськах згинуло 16 наших вояків, а пізніше ще багато впало під час большевицьких облав у лісах. М.ін. згинув сотенний Веселій, а з санітарної служби — студент медицини Гуцул (О. Волинець), що був також реконвалесцентом по важкім захворінням тифом.

Лікування ранених — це основне заняття всіх військових лікарів під час війни. І так треба ствердити, що тут сприяло нам щастя: лікування ран у більшості не було компліковане інфекціями. Не знаємо, чи це пояснити механізмом неспецифічної відпорності організму, чи може радше тим, що в наших обставинах часто доходило до ефективного контакту з бактеріями і це давало організмові здатність виробити активний імунітет до тих чи інших мікроорганізмів. Треба при цьому брати до уваги те, що нам було неможливо придергуватися асептики, а також часто недоставало антисептиків. Ми мали дуже обмежену кількість хемотерапевтичних середників, а деколи їх зовсім бракувало. Якщо були, то лише сульфонаміди. Пеніциліни на теренах, де нам приходилося діяти, не було.

Малий відсоток наших вояків був активно імунізований проти тетанусу. Так само дуже рідко вдавалося нам роздобути сирівець для пасивної імунізації. Однаке під час свого трирічного перебування в УПА я не стрінув ні одного випадку занедужання на тетанус.

Хвороби, що в нашому терені висувалися на перші місця поза пораненнями, були: сверблячка, ектима та авітаміози. В їх лікуванні ми не натрапляли на більші труднощі.

На закінчення хочемо подати на підставі розмов із лікарями, з якими ми зустрічалися в УПА, ствердження, що саме становило най-поважнішу проблему для всіх наших лікарів. Дуже прикрими були ситуації, коли він, лікар, з усім своїм медичним знанням і свідомістю, що пацієнтів можна допомогти, стояв перед раненим чи хворим безпорадний тільки тому, що через брак лікувальних засобів він не мав змоги йому помогти. Кожному лікареві доводилося такі моменти переживати, і кожний з них боявся, щоб знову не знайтися в такому становищі. Такі ситуації старався створювати нам ворог, і від нашого лікаря вони не залежали. Лікар давав від себе все, що було в його спроможностях; він усіко радив собі при недостачі ліків, інструментів чи санітарних приміщень, але не в силі був обминути таких критичних моментів, які накидував нам ворог.

***

Дещо інший характер мають спомини д-ра Богдана Гука-Скали «Лікарі і медичний персонал тактичного відтинку УПА „Лемко”». Він обмежився тільки до Тактичного Відтинка (ТВ) УПА „Лемко” на Закерзонні, де він і його друзі — Мельодія, Горислав (оба псевдоніми) і дентист Зубченко разом працювали, а в осені 1947 р. перейшли рейдом до Західної Німеччини. Д-р Гук помер у ЗСА в 1986 р.

Спомини д-ра Гука складені з двох частин: у першій він дає загальну характеристику праці членів Референтури Здоров'я Українського Червоного Хреста (УЧХ) у доручених іхній медичній опіці теренах, а в другій частині коротко з'ясовує організаційну схему мережі Служби Здоров'я (СЗ) шостої Військової Округи УПА, до якої належав ТВ „Лемко”.

У першій частині він пише:

Кількість лікарів (у тому і чужинців) у рядах УПА та у революційнім підпіллі — невідома. У рідному краю кружляли вістки, що УЧХ під час останніх Визвольних Змагань мав понад 100 лікарів і фельдшерів та приблизно 250 студентів медицини і фельдшерських шкіл. У статті не подаємо правдивих прізвищ із конспіративних причин. Деякі справжні прізвища не відомі ні авторові, ні його друзям. Особисті і професійні дані кожного лікаря УПА були, наскільки можливо, пропріоровані і після встановлення кваліфікацій — кожний лікар залишався „невідомим вояком” чи „доктором Х . . . ”.

ТВ „Лемко” охоплював терени на захід від т.зв. лінії Керзона та на південь від самого Перемишля, з містами Перемишль, Сянік і Криниця. Місто Перемишль належало до ТВ „Лемко”, але всі села на північ від нього — до ТВ „Бастіон”.

Працівники УЧХ, т.зв. Референтури Служби Здоров’я, на цьому терені мали обов’язок дбати про здоровний стан понад 1200 вояків постійних відділів УПА, понад 200 бойовиків Служби Безпеки, коло 500 активних (озброєних) підпільників-повстанців та всього українського населення терену.

Умовини повстансько-підпільної боротьби, недостача кваліфікованого персоналу, ліків, інструментів, а головно цілковита відсутність лабораторій і фактичного шпитального лікування, робили завдання медичного персоналу неймовірно тяжким. Т.зв. санітарні пункти та „шпитальки” (тобто підземні склепи) приховували важко ранених і хворих перед оком ворога, але рівночасно заставляли їх, враз із медичним персоналом, жити у дуже примітивних умовинах.

Лікарі, студенти медицини і санітарна обслуга жили, працювали й воювали серед найбільш невідрядних обставин підпілля, і тому не дивно, що їхні завдання уважалися за одні з найтяжчих у цілій структурі сучасної визвольної боротьби. Дехто називав членів УЧХ (СЗ) „ката콤бниками ХХ-го століття”. Тільки ті вояки погоджувалися переходити на лікування в санітарних пунктах, хто взагалі не міг мандрувати з відділами або переховуватися по селах. Коротко, — хто не міг взагалі ходити, попадав на лікування до „гробів” (склепів). Лікарі і студенти-медики „ловили душі”, забираючи ночами важко хворих і ранених до санітарних склепів, де здебільша панувала темрява, вогкість і тіснота.

Праця медичного персоналу була до певної міри обмежена до перебування у склепах та до нічних мандрів по селах і хуторах, де перебували реконвалесценти або де населення потребувало медичної допомоги. Найщасливішими в житті працівників УЧХ уважалися ті хвилини, коли вони відвідували мандрівні або місцеві сотні УПА в місцях їх постю.

Бо у підземеллі ночі були днями, а дні — кошмарними ночами. Пасивне очікування, чи під час облави ворог не викриє засекречених дверей криївки, свідомість, що порятунку, ні виходу з такого сліпого кута бути не може, та тверде рішення не здатися живим у руки ворога, — створювали атмосферу, що в ній жити і працювати було дуже важко. Кожний, хто хоч раз у своїм житті віч-на-віч правдоподібної смерти робив іспит власної совісти, знає, наскільки панічно-тривожною є така хвилина. Часто досить одного такого пережиття, щоб людина змінила свої погляди, а то і спосіб життя.

Медичний персонал УЧХ в УПА, на жаль, мусів переходити подібні психічні випробування аж надто часто. Зокрема в роках 1946-47 ворожі війська дуже уважно „чесали” ліси за санітарними сковищами, щоби голodom (після виселення українського населення) та пошестями зломити моральну й фізичну силу УПА. Карпатські гори і ліси колов ворожий багнет в надії натрапити на „віко” криївки, а гончі поліційні собаки гналися повстанськими слідами, що так часто заносили запахом популярно вживаних дезинфекційних ліків.

Зусилля ворогів не все були даремні. З бігом років ряди працівників УЧХ рідшали, а десятки викритих санітарних сковищ падали в руки окупантів. Звичайно розвідка та повстанська передбачливість дозволяли вчас перевести евакуацію ранених, хворих та інвентаря. Через довше вживання сковищ затрачувалися можливості успішного затертя слідів та приховання відпадків. Тоді хворі та персонал УЧХ переходили до інших місць, залишаючи криївку на кількамісячну карантену. Та не завжди доля сприяла повстанцям. Бувало, через припадок (дуже рідко через зраду) ворог віднаходив у „кущах” менші сковища, будова яких не мала прецизної конструкції. Нерідко гинули у них кущеві санітарі з кількома реконвалесцентами. Більших і незамінних втрат зазнав УЧХ на теренах ТВ „Лемко” взимі і ранньою весною 1947 року.

21 січня 1947 р., після 24-годинного бою, впав районовий санітарний пункт на Хрещатій, Лемківщина. В його попелах закінчили свій життєвий шлях: д-р Рат, надрайоновий фармацевт Орест, санітар Арпад, дружина д-ра Рата — підпільниця Дора, дві медичні сестри та 11 ранених і хворих. З того більшість хворих відбували ворожу облогу, доки не вистріляли всього запасу куль. Останні набої залишили собі. Оборонці запалили бочку бензину, щоб не відати в руки ворога обстанові „шпиталика” та деяких важливих документів. 11 квітня 1947 р. впав другий районовий санітарний пункт у Перемищині, в лісі під селом Берендьевичі. Геройська оборона залоги сковища була подібна до тієї на Хрещатій. Ворог облягав шпиталик цілий день, а під вечір зігнав цивільне населення з поблизу сіл, щоб розкопало криївку. Залога не мала іншого виходу з трагічної ситуації (до селян стріляти не могла), як повідомити селян, щоб відбігли від криївки, бо за кілька хвилин вибухнуть міни. Як затихли звуки гимну „Ще не вмерла Україна”, вибухи гранат і мін понесли вістку Карпатам про ще одну невіджалувану втрату для УЧХ.

У Велику П'ятницю 1947 р. княжа перемиська земля прийняла у своє лоно окружного референта УЧХ (С3) мгр-а фармації Нехриста, надрайонову референтку, студ. фармації Зену-Богданну, санітара Кота та чотирьох ранених повстанців. Районовий санітар, студ. медицини Сопран попередньої ночі відвідував хворих у терені і через облаву ВП (Войско Польське) не вспів на ранок вернутися до криївки.

Болючі втрати в рядах персоналу УЧХ було майже неможливо поповнювати, і тому функції поляглих перебирали менше кваліфіковані студенти-медики, а то й звичайні санітарі.

На питання, чому не було випадків духового заломання між медично-санітарними кадрами УЧХ, важко відповісти кількома рядками. Важко тим більше, що між нами були й чужинці, не-українці.

Відповіді треба шукати в ідейних основах визвольної боротьби, в монолітній єдиності повстанської безіменної спільноти та у беззастережній і повній піддергці збоку гнобленого народу; у могутній вірі в доцільність боротьби між Божим і дияволським, між добром і злом, між правдою і брехнею. Тільки повна віра в доцільність боротьби могла спонукати чужинців воювати під прапорами УПА та вмирати з окликом „Слава Україні” на устах.

Початки і розвиток УЧХ на теренах округи «Лемко» *

В окрузі „Лемко” перші клітини УЧХ (СЗ) були зорганізовані ранньою весною 1944 р. Основоположниками були: д-р Юрко, д-р вет. Шувар і студ. мед. Мельодія. Трохи пізніше особовий склад УЧХ доповнили студенти медицини Горислав, Скала (д-р Богдан Гук), Бей-Стрілець, Тарас і Сопран, фармацевт м-р. Нехрист, студ. фармакії Зена-Богданна, Орест та дентист Зубченко. У 1946 р. приєдналися до УЧХ-УПА д-р Рат, д-р Якимів, д-р вет. Сян (німець) та студ. мед. Маріян (німець).

У сотнях УПА сповняли функції сотенних санітарів два студенти медицини 1-го семестра — Кивай і Тимець.

Після переходу фронтів, відділи УПА з допомогою відділів СКВ (Самооборонні Кущеві Відділи), СБ (Служба Безпеки), зокрема славної тоді чоти СБ під командою к-ра Хріна, пізнішого командира УПА, та збройного підпілля — створили т.зв. „Повстанську Республіку”. Вони очистили від ворогів і їх впливів приблизно половину теренів округи „Лемко” і забезпечили революційному проводові повну контролю всіх проявів політичного, військового, економічного і культурного життя.

Саме той час використали д-р Юрко і д-р Шувар на організацію сітки УЧХ та на вишкіл потрібних санітарних кадрів. При співпраці студентів-медиків влаштовано кільканадцять вишкільних санітарних курсів, окремо для вояків, а окремо для дівчат.

УЧХ поділявся в основному на дві галузі: 1) військову і 2) теренову. На військово-санітарні курси висилали своїх кандидатів відділи УПА, СБ та районові і кущеві Проводи революційного підпілля. На курси для теренових санітарів висилано в більшості жінок і дівчат, членів

* Основна, стаття на цю тему була поміщена в «Лік. Віснику», ч.1, за травень 1954 р.

ОУН. Їхнім завданням було організувати санітарну допомогу й опіку над хворими і раненими по селах та по т.зв. „санітарних кущевих пунктах”.

Курси тривали від 4-6 тижнів, з цілоденним навчанням та практичними вправами. Всі курсанти, тобто і жінки, переходили рівночасно основний стрілецький вишкіл. За наукний підручник служив т.зв. „Санітарний конспект”, опрацьований д-рами Юрком і Шуварем, і вибітний на цикльстилі.

На курсах для теренових санітарів фармацевти окрім викладали предмети „Лікувальні зела” та присвячували досить багато часу на докладне вивчення метод збирання лікувальних зел, їх сушення, магазинування і вживання. Цикльстильний скрипт під назвою „Зела і їх застосування” служив за наукний підручник. Кінцеві іспити переводили лікарі та студенти-медики.

Початок 1946 р., тобто час затяжних боїв УПА з Москвою і Польщею, застав УЧХ (СЗ) належно підготованим до своїх важких завдань.

Кожний „кущ” (себто найменша повстанська організована клітина) мав бодай одне санітарне сховище, забезпечене запасом харчів, ліків, лікувальних зел та перев'язочного матеріалу.

Кожний районний санітарний пункт мав ще, крім вище згаданого, необхідні хірургічні інструменти та „шпиталик” на 15-20 ліжок. Районовими санітарами були здебільша студенти медицини, що перейшли індивідуальний інструктаж про негайну (першу) хірургічну допомогу.

Лікарі і студенти медицини доложили чимало зусиль в організацію сітки УЧХ. Згодом до їх обов'язків належала адміністрація всіх санітарних пунктів. Звітна система давала точний перегляд особового складу, запасів ліків, харчів та взагалі цілості праці персоналу УЧХ. Звітування відбувалося за означеними формами щомісячно, точно і порівнюючи до дрібниць — докладно.

В Окружного Референта УЧХ збігалися звіти з усіх теренів та від курінних лікарів. Тим способом він був поінформований про стан ліків і медичного персоналу в терені та у відділах УПА. Відповідно до запасів ліків Провід та Командир ТВ плянували конечні заходи для евентуального поповнення.

Крім фахової медичної праці, лікарі мусіли займатися вишколюванням кадрів, інспекціями санітарних пунктів та адміністрацією сітки УЧХ. В міру потреби мандрували по терені, як консультанти чи хірурги.

Під час денних постій відділів УПА (звичайно в лісах), медичний персонал УЧХ переводив, якщо в терені не було ворога, гігієнічні інспекції та періодичні перевірки здорового стану вояцтва. Окремо велись гутірки з вояками на такі теми, як перша допомога, гігієна

повстанця, короста, гнилець (скорбут), тиф, червінка, венеричні недуги, туберкульоза і т.п.

Деякі сотні мали свій кваліфікований медичний персонал. Напр. сотня Громенка — д-р Сян; сотня Крилача — студ. мед. Маріян; сотня Бурлаки — д-р Шувар, курінний лікар; курінь Хріна — д-р Рат; відділи СБ надрайону „Бескид” — студ. мед. Горислав. Іншим приходив з допомогою персонал УЧХ з теренової сітки.

Лікарі та санітарі зі сотень УПА в міру потреби помагали тереновій сітці і нерідко переходили до криївок, щоб забезпечити хворих потрібною і безперебійною опікою. Напр. пізно весною і влітку 1946 р., під час епідемії черевного тифу, через „санітарний пункт” IV-го району „Холодний Яр”, у лісах над селом Воля Володзька, Березівського повіту, „перейшли”: санітар Левко, студ. мед. Скала, д-р Сян, студ. мед. Маріян та, нарешті, д-р Шувар. У сповнюванні своїх обов'язків біля вояків, хворих на тиф, всі вище згадані перехворіли на ту саму недугу. Окремим наказом ГВШ Шувар, Сян, Скала і Маріян були відзначенні офіційно похвалою та вирізнянням.

Епідемію тифу штучно викликали агенти Москви, що їх НКВД призначувало до польських терористичних банд, як дорадників та інструкторів партизанської тактики. Банди під час своїх „акцій” розсипали тифозні воші по тих селах, куди найчастіше заходили відділи УПА.

У тому ж 1946 р. кілька зловлених енкаведистів у 1-ім районі „Холодного Яру” виявили ще одну підлу методу боротьби Кремля з українським резистансом. Вони розповіли, що венерично хворі бійці НКВД могли дістати право на лікування на державний кошт тільки після того, як цією недугою заразили точно означене число т.зв. „неблагонадійжних” жінок чи дівчат. Більше упривілейовані виконували свою „норму” в тюрмах, концентраційних таборах та під час допитів на станицях міліції. Менше заслужених висилали в терен. Польські червоні банди радо їх приймали до своїх бойовок та уможливлювали їм під час нападів на наші села насилування дівчат і жінок, запідозрених у контактах з ОУН та УПА. Однак українське населення скоро пізнало небезпеку і тому занотовано дуже мало випадків поширення венеричних недуг.

Коротко кажучи, лікарі і персонал УЧХ поборювали не тільки недуги, яких не жаліла вояцтву й населенню лиха доля, але також і ті, що їх нарочно ширив ворог по селах. Завдяки суровій дисципліні в УПА та розяснювальній акції УЧХ в надрайоні „Холодний Яр” занотовано тільки 2 випадки венеричних недуг в рр. 1944-47. Обидва вояки (хворі) були поставлені перед військовий суд і суверо покарані.

На закінчення хочемо згадати про ще одну функцію лікарів в УПА. Згідно з наказом ГВШ санітарі відділів УПА мусіли давати

першу допомогу раненим воякам ворожої армії. У цьому наші вороги ніколи не реванжувалися.

Від убитих ворожих вояків, якщо це було можливе, сотенні санітарі забирали особисті документи та „вояцьке число” і після окремого реєстрування пересилали їх до окружного лікаря. Він повідомляв родини вбитих про дату й обставини смерти, висилаючи поштою стандартне повідомлення УЧХ (видане на цикльостилі) та вкладаючи забрані документи і часто листівки та брошури УПА.

* * * *

Про працю й обов'язки персоналу УЧХ на т.зв. „санітарних пунктах” можна писати дуже багато. В обставинах підпілля, без діягностичних апаратів, інструментів і рентгена, без можливостей консультації зі спеціалістами, без лабораторійних дослідів, з дуже обмеженим вибором медикаментів, без антибіотиків та без можливості вливання крові, плазми чи фізіологічного розчину — кожному сьогоденому лікареві буде важко, а може і неможливо вжитися в ситуацію та злагнути чи уявити собі всі труднощі, що зустрічали лікарі УПА у сповнюванні обов'язків своєї професії.

Методи лікування, загальний здоровий стан повстанців, технічне влаштування санітарних пунктів, транспорт ранених і хворих, праця фармацевтичної референтури та праця дентиста — це окрема тема.

До загального образу праці лікарів в УПА на теренах округи „Лемко” треба додати згадку про українських лікарів, що хоч не мали безпосереднього відношення до УПА, несли медичну допомогу повстанцям в окремих випадках. Нам відомі прізвища лікарів (дехто з них є в ЗСА) з Перемишля, Сянока і Бірчі. Вони в рр. 1943-44 та 1945 ночами відвідували хворих і ранених повстанців, а днями провадили легальну ординацію. В Бескиді один лікар з Бережанщини працював тимчасово в УПА (зима 1944-45), а згодом повернувся в Україну, скриставши з т.зв. „переселення”. Знаний був під псевдонімом „доктор”.

Слід згадати теж лікаря- поляка, що в кінці листопада 1945 р. добровільно погодився перевести операцію раненого к-ра Громенка. Все відбулося за посередництвом мігра Мельодії. Операцію зроблено на теренах, контролюваних повстанцями.

Підсумовуючи поданий матеріял, бачимо, як за сухими датами й цифрами скривається велич зусилля, праці, переживань, а часто і трагізму, що їх неможливо висловити у писаних рядках.

Д-р Тома Воробець

УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ **(Нарис діяльності за Другої світової війни)**

Вступ

На вступі цього нарису, а вірніше спомину, автор бажає ствердити, що український народ опікувався в міру сил та засобів жертвами визвольних збройних змагань, воєнних подій та національних лихоліть упродовж останніх років під прапором національного Українського Червоного Хреста.

Організації Червоного Хреста державних народів є членами Комітету Міжнародного Червоного Хреста з осідком у Женеві і мають право опікуватися жертвами воєнних подій, стихійних нещасть і супільніх катаклізмів під охороною міжнародних постанов, респектованих у культурному світі.

Міжнародний Червоний Хрест був створений на підставі міжнародного договору, Женевської Конференції 1864 р., потвердженої та прийнятої всіма державами на Мировій Конференції, що відбулась в 1907 р. в Газі.

Український Червоний Хрест був зорганізований владою відновленої української держави в квітні 1918 р., згідно з вимогою Женевської Конференції (власний уряд і військо).

З утратою державної самостійності України в 1921 р., Український Червоний Хрест (УЧХ) не міг користуватися привілеями правного члена Комітету Міжнародного Червоного Хреста (МЧХ) до часу відновлення незалежності. Проте українці, жертви лихоліття, потребували дальнєші помочі та опіки від свого національного Червоного Хреста й не могли бути залишені на ласку і неласку окупантів. Тому УЧХ діяв далі, спираючись у своїх акціях на благородні принципи Міжнародного Червоного Хреста. Діяльність УЧХ не була зловживанням чи порушенням доброго імені високоціненої інституції МЧХ, а навпаки, доказувала, що гуманні ідеї МЧХ глибоко закорінені серед українського народу.

Діяльність УЧХ в краю й закордоном, без уваги на те, чи вона була ведена під знаменем Червоного Хреста, чи під іншими правно-охранними назвами, була завжди загально-національною, була вкладом і заслугою усіх організованих громадсько-політичних незалежницьких сил народу.

Закиди „нелегальнosti” національного УЧХ видвигали більшевицькі та німецькі окупанти України, як це трапилось під час та після

Другої світової війни в краю і на еміграції. Наскільки вони були виправдані, свідчать подані факти співпраці, прихильності та допомоги для УЧХ з боку представників Міжнародного Червоного Хреста та людей доброї волі інших народів.

В організації та в акціях УЧХ брали видатну участь українські лікарі і після втрати державної самостійності України, вони стояли на сторожі його загально-національного характеру. Лікар і визначний політично-громадський діяч д-р Євмен Лукасевич був ініціатором й членом першого Центрального Комітету УЧХ, що постав у 1918 р. у Києві. Він і другий заслужений лікар-громадянин Борис Матюшенко, як члени урядової дипломатичної місії заснували в 1919 р. Закордонне Бюро УЧХ. Д-ри Остап Прийма і Володимир Янович увійшли до очоленої д-ром Іваном Курівцем Ради Здоров'я при Державнім Секретаріяті ЗУНР (Західної області Української Народної Республіки), як представники УЧХ.

Представником УЧХ в Комітеті Міжнародного Червоного Хреста в Женеві був делегований д-р Л. Бачинський.

В роки збройної боротьби за вдереждання та закріплення державності (1918-1921) українські лікарі, медики, фармацевти та медично-санітарні працівники (в іх рядах були також жиди) жертвоно виконували свої обов'язки під прапором УЧХ. Вони не один раз попадали в трагічне становище, коли вечерпувалися всі засоби лікарської чи санітарної допомоги армії та населенню.

В Санітарній Службі УГА (Української Галицької Армії) по переході за Збруч на 70,000 людей, в тому 40,000 вояків, було 35 лікарів і 50 медиків, а з них 18 заплатили своїм життям за ідею. Стан Санітарної Служби УНР не був кращий. Відомий лікар-громадянин д-р Володимир Білозор описує у своїм спомині військового лікаря трагічне становище армії та населення того періоду. В часи коли лютувала пандемія інфлюенци, епідемія плямистого і поворотного тифу, стан та засоби УЧХ вичерпувалися, а поповнення не було можливим в обстановках майже цілковитої бльокади України ворогом.

По втраті самостійності України, аж до Другої світової війни, спротив займанцям виявлявся у всіх можливих формах на всіх окупованих теренах. УЧХ продовжує свою діяльність, допомагаючи жертвам збройних змагань, полоненим, інвалідам, інтернованим і іншим жертвам, як от арештованим, вдовам, сиротам та емігрантам. Ідеалісти з УЧХ вже у перші дні захоплення України гітлерівською Німеччиною, відновляють осередки національного УЧХ, не питуючися згоди нового окупанта.

На західніх землях, окупованих Польщею, діяльність УЧХ продовжується під правою охороню Допомогових Комітетів, а згодом статутових гігієнічно-санітарно-харитативних установ.

А такою найбільш відомою і добре зорганізованою у Львові було Українське Гігієнічне Т-во, якого ініціатором і організатором був д-р Маріян Панчишин. Саме йому і членам Ініціативного Комітету, до якого між іншими належали д-ри М. Попович, М. Музика, Тит Бурачинський, Л. Максимонько, Софія Парфанович та, тоді ще студент медицини, Роман Осінчук, присвічувала ідея заснування Українського Червоного Хреста, а з-пода лікарських кіл такий задум піддержували такі визначні громадські діячі 20-их рр. як през. В. Децикевич і відомий педагог Іван Гарасимович. Але, поробити якісь практичні заходи в цій справі було в тих часах і неможливо.

В 1920 р. більша група вояків українських армій пробилася через Галичину на Закарпаття та була інтернована чеським урядом у таборах (Німецьке Яблонне, Ліберка, Юзефів) і аж до часу розв'язання тaborів вони користувались медично-санітарною опікою українських лікарів.

Також у короткому періоді незалежності Карпатської України в 1938 р. місцеві українські лікарі, а з ними побратими із усіх майже земель України, подавали лікарсько-санітарну опіку геройським січовикам і населенню. Д-р Олександер Плітас разом із своєю дружиною д-р Зоею Плітас зорганізували військовий польовий шпиталь для ранених січовиків. Вони не залишили цього посту аж до цілковитої окупації Срібної Землі, запроданої Гітлером мадярам.

Діяльність УЧХ була одним з доказів культури і права українського народу на власну державність, і очікує це свого історика, бо поза розсіяними матеріалами, нотатками і споминами, дотепер не появився збірник, що охоплював би повний образ його діяльності.

Майже 60-літня праця УЧХ при видатній участі лікарів, явище без паралелі серед інших поневолених народів, зобов'язує українських лікарів подбати про те, щоби досягнення УЧХ не пішли в забуття. Видання матеріалів про УЧХ українською мовою залишиться причинком до історії новітніх державницьких прямувань українського народу, а короткий, добре опрацьований нарис англійською мовою матиме корисне значення у культурному світі.

Складні початки діяльності УЧХ у Львові

Становище українського народу в Другій світовій війні було трагічніше, ніж інших поневолених народів, з тої причини, що Україна стала тереном зудару обох „візволителів”, а саме „візволителя” з-під знаку червоної зірки та з-під знаку чорної свастики. Обидва „візволителі” поставили собі за ціль заволодіти українськими теренами й

фізично знищувати всіх тих, хто на цих теренах не тільки був, а й міг, на думку окупантів, стати противником їхнього насильства і підбою. В наслідок трагічних подій число жертв воєнного лихоліття на українських землях сягало кількох мільйонів людей. А цими жертвами були: сотні тисяч цивільного населення, політичні в'язні, вдови і сироти, евакуовані і втікачі з інших (поза Галичиною) теренів, хворі на різні інфекційні недуги, ранені вояки УПА.

Проблема швидкої і радикальної допомоги цим масам людей, що потребували негайної опіки, могла бути розв'язана лише через створення національного УЧХ. Трагічне становище народу кликало лікарів не обмежуватись лише лікувальною діяльністю, а й стати активними або й провідними учасниками УЧХ.

Уже в першому дні зайняття німецькою армією Львова в кінці червня 1941 р., українські лікарі, не питуючи про урядовий дозвіл, негайно перебрали в свої руки майно радянської організації Червоного Хреста та всіх медичних установ м. Львова. Організація сітки червонохрестиних українських станиць швидко поступала слідом за просуванням німецької армії на схід, охопивши згодом усі українські території. Новостворені відділи УЧХ відразу приступали до організації допомоги на місці найбільш потерпілим від війни.

В ході подій УЧХ у Львові мусів був перебрати на себе ролю та весь тягар керівного органу, тобто Централі УЧХ. Не було часу на належне оформлення Централі та сітки відділів і підвідділів. Всі сили були кинені на організацію негайної допомоги там, де була негайна потреба. Це було тяжке і водночас небезпечне завдання, особливо на східніх землях, де делегати й кур'єри Централі рискували виказуючись червонохрестиними документами. Але жертвенні співробітники рекрутувалися в більшості з відважних членів Організації Українських Націоналістів.

Початкові засоби здобула Централья у Львові перебираючи у свої руки добре обладнану домівку радянського Червоного Хреста при Личаківській вул. та не надто пошкодженого майна колишньої червонохрестині санаторії на горішнім Личакові. Крім того, авторові цих рядків пощастило приховати перед німцями медично-санітарне майно Радянського Обласного Відділу Здоров'я та деяких інших установ у приміщеннях зорганізованої нашими заходами Туберкульозної Клініки м. Львова. Але майно згаданих установ було за окремим списком відоме лише президії Централі УЧХ, що дало можливість заспокоювати необхідні потреби у Львові, в краю та в УПАрмії в період закритої діяльності.

Діяльність УЧХ вже з перших днів зустрілася з широкою співдією населення та з моральною підтримкою обох наших Церков, а також громадських установ, що ще збереглися в той час. Централья УЧХ увійшла в повну координацію з Українським Крайовим Комітетом у

Львові та Українським Центральним Комітетом (УЦК) у Krakovі, очолюваним проф. В. Кубійовичем, як з офіційними українськими представництвами при німецькому уряді, передусім у справах допомоги полоненим. Треба при цьому відмітити, що жертвенно допомагала УЧХ в той час т. зв. Жіноча Служба Україні, очолювана спочатку відомою заслуженою діячкою К. Малицькою, а згодом М. Біляковою, створюючи при УЧХ окремі жіночі секції.

В перші місяці війни, коли все життя підлягало військовій німецькій адміністрації, діяльність УЧХ могла розвиватися в легальних формах. Ця діяльність була навіть респектована деякими вищими старшинами німецької армії. Ale з переходом адміністрації до цивільних партійних чинників, та з прилученням західніх українських територій до т. зв. Генерального Губернаторства з осідком у Krakovі і з утворенням Генерального Комісаріату України в Рівному, почалася швидка ліквідація усіх давніх і нових українських організацій. Ліквідація установ УЧХреста відбувалася у відворотному порядку — із сходу на захід до остаточної офіційної заборони УЧХ у Львові в 1942 р.

Головою Київської організації був д-р Федір Богатирчук, а визначну роль в діяльності УЧХ на східніх українських землях відігравали: письменниця Людмила Івченко (Київ), д-р Харитя Кононенко і д-р Корнілів (Рівне) та д-р Марія Ясеницька. Централя була з ними в контакті.

Короткий огляд праці

Першим головою УЧХ у Львові був повний посвяти й запалу д-р Л. Курчаба. На початках серпня 1941 р. його німці арештували, вивезли до Krakova і там був закатований у горезвінній тюрмі на Монтелюпіх.

По ньому провід УЧХ перейняла на себе д-р Галина Біленька-Врецьона, але вона захворіла та тиф, заразившись ним при лікуванні полонених. Обов'язки голови УЧХ у співпраці з заступником голови, д-ром М. Григорчуком, почав виконувати автор цих споминів.

Від перших днів окупації українських земель німцями, число жертв німецького терору все збільшувалося із зростом спротиву окупаційним порядкам. Допомога УЧХ політичним в'язням обмежувалася до подачі їм харчів та одягу під час вивозу їх до концентраційних таборів.

Про правну оборону практиковану в культурних краях, як також організацію систематичної допомоги в'язням у кацетах, не було й мови. Зате лікарська й шпитальна допомога в ділянці опіки над хворими, зокрема хворими на інфекційні хвороби, та над раненими, була в дуже швидкому часі наладнана. Сприяло цьому те, що кошти лікування не були ніякою проблемою, бо ми дальнє практикували встановлену ще

радянською владою систему безкоштовної охорони здоров'я. Крім того, окружними й начальними лікарями в медично-санітарних установах були переважно українці, що майже без винятків активно співпрацювали з УЧХ.

Хворі й ранені мали змогу діставати лікарську та шпитальну допомогу від своїх лікарів на місцях, а в окремих випадках, коли вони вимагали засобів, недоступних на місцях, хворих перевозили до більших шпитальних осередків.

Загальна допомога сотням тисяч жертв воєнних подій, визвольної боротьби та політичного терору відбувалась на місцях заходами УЧХ. Централія УЧХ у Львові зокрема допомагала українським ученим у Києві, де в ті часи панував голод. Годиться також згадати на цьому місці, що голова УЧХ у Львові був у постійному таємному контакті з представником жидівських лікарів у львівськім „гетті”, допомагаючи нещасним жертвам гітлерівського безумства ліками та необхідними матеріялами. Варто пригадати також те, що багато жидів-лікарів урятували своє життя від поголовного фізичного винищування жидів німецьким гестапом своїм переходом до Українського Червоного Хреста при УПАрмії.

Питання допомоги полоненим з радянської армії натрапляло на великі труднощі. Справа в тому, що від самих початків війни вояки-українці, як також вояки з інших поневолених советами націй, почали масово переходити на німецьку сторону в надії, що німці приділять їх до національних армій, які по нутрі боротьбу з червоним московським імперіалізмом. Проте, ошалілі від перших уліхів, гітлерівці потрактували цих полонених, як кадри майбутнього національного спротиву німцям, і, розмістивши мільйонові маси цих полонених за дротами по різних таборах під голим небом, виморили їх упродовж кількох місяців жахливим голодом, холодом та інфекційними хворобами. Так згинули сотні тисяч людей.

Про жахливі умови життя в таборах полонених, краще від усіх описів очевидців, свідчили нелегальні фотографії, що зберегли для історії нечувані факти німецького звірства.

Всіми доступними в ті часи засобами, про німецькі звірства був заалармований швейцарський Комітет Міжнародного Червоного Хреста та світова опінія і під натиском українського населення та культурного світу німці були змушені злагіднити своє варварство й дозволити на передачу харчової допомоги полоненим УЧХрестові та УЦКомітетові.

Місцеві осередки УЧХ і Допомогового Комітету подавали поміч полоненим у прифронтових таборах, а де не було станиць УЧХ, місцеве населення допомагало їм безпосередньо.

Допомогу діставали сотні тисяч полонених українців, в тому також: росіяни, жиди і інші. Вони завдячували своє життя УЧХрестові.

Потреби в допомозі були велетенські. Організація цієї допомоги виглядала так: сітка відділів УЧХ виготовляла з пожертв населення стандартні 5-кілограмові пачки з високою якості харчовими продуктами за усталеним Централею УЧХ зразком. Ці пачки доставляли до Львова, а звідти вони їх перевозили до тaborів поза Україною. До тaborів, положених у місцях розташованих станиць УЧХ, допомога йшла безпосередньо.

Заклик УЧХ до населення: „Всі рятуймо полонених братів та допоможім ім повернутися до рідних хат!” став нашим гаслом. Його підтримали обидві Церкви, особливо ж велике значення мало звернення до вірних Митрополита Андрея Шептицького.

Вістка про те, що німці почали звільнювати полонених з кінцем вересня 1941 р. була для УЧХ, УКК та УЦК повною несподіванкою, бо ніхто про це їх завчасу не повідомляв, хоч німецький референт суспільної опіки, полковник Бізант (колишній старшина УГА), дав був уповноваження Централі УЧХреста від уряду т. зв. Генерального Губернаторства заопікуватися полоненими. Не зважаючи на цю несподіванку, Централі УЧХ зробила все можливе для опіки над звільненими та для об'єднання всіх людських і матеріальних засобів щоби всебічно допомогти нещасним.

З дозволу влади, неділю 12 жовтня 1941 р. було проголошено днем Українського Червоного Хреста.

Незабутнім залишиться в пам'яті учасників образ звільнення полонених із тaborів. За згодою німців звільнення відбувалось групами на відповідальність і під опіку представників УЦК. Боячись поширення інфекційних хвороб, німці не дозволили користуватись залізничним транспортом. УЧХ та УЦК і УКК доложили всіх зусиль, щоб прискорити звільнення, бо кожен день перебування в тaborі коштував тисячі жертв. Переміщення звільнених відбувалося пішки, етапами, від тaborової брами до первого пункту, від нього до чергового і т. д. На цих пунктах звільнені діставали харч, відпочинок по тяжкій дорозі, нічліг і так група за групою полонених прибуvala до Львова.

Це повільне пересування виснажених, заінфектованих, безсилих людських тіней, що рештками сил намагалися вийти живими поза брами тaborового пекла на землі, було одним із тих страшних, нелюдських метод знущання над людиною, якими вкрили нашу землю дикі завойовники. Людей, що не могли далі йти дорогами і від безсиля падали на землю, довколишні селяни брали на підводи й відставляли під опіку найближчих станиць УЧХреста.

У Львові при централі УЧХ була головна збірна станиця колишніх полонених, де вони проходили основний здоровний огляд, а теж від-

вошивлювання, і одержували білля, одяг, а теж додаткове харчування. Тяжко хворих спрямовували до шпиталів. Таким чином Львів став центральним збірним осередком звільнених з полону і то всупереч волі німців, які не тільки протестували проти цього, але й навіть відгрожувались централі УЧХ. Очевидно, вся ця акція мусіла знайти жертви і серед тих, хто опікувався хворими. Серед населення поширились пошесті, особливо тиф, вони не оминали й червонохрестного персоналу — лікарів та лікарських помічників у Централі УЧХ та окружних станицях. Це спричинило те, що Централля УЧХ у Львові взимі 1941-42 рр. пережила критичні моменти недостачі працівників. У самій Централі УЧХ, де працювало коло 26 осіб, не захворіли лише три особи: голова, заст. голови та секретар. Одна із жертвених співробітниць Централі, незабутньої пам'яти Ольга Іпановська, виснажена працею, заразилась тифом і померла. Були теж жертви тифу серед працівників УЧХ в провінційних осередках.

Вся ця акція червонохрестної допомоги людям велась не тільки персоналом УЧХ (так централі, як і краєвих відділів), але збірним зусиллям усього громадянства і всіх майже лікарів-українців м. Львова. І треба відмітити, що ніхто із працівників УЧХ ніякої винагороди за свою працю не діставав. Єдиною нагородою для них було почуття виконаного християнського обов'язку та національної солідарності.

У другій половині 1942-го і на початках 1943 р. виникла потреба допомоги УЧХ загроженим голодом дітям у підгірських і гірських околицях. Цю акцію переводив уже засобами УЧХ окремий комітет при УЦК з редактором Д. Палієвим у проводі. Акція була дуже добре запланована, зорганізована й переведена. Тисячі дітей дошкільного й шкільного віку були переселені на тимчасове перебування на Поділля, доки голодова небезпека не минула.

На цьому відкрита допомогова акція УЧХ була закінчена.

Ліквідація УЧХ

Не зважаючи на такі справді подивугідні результати праці централі УЧХ, і його краєвих відділів, і то в таких незвичайно важких умовах війни, німецька влада ніяк не хотіла погодитись на його дальнє існування.

Ще від жовтня 1941 р. львівське гештапо кілька разів викликало голову централі УЧХ (автора цієї статті) і вимагало від нього негайній ліквідації „нелегального“ УЧХ та передачі всього майна Українському Краєвому Комітетові у Львові. Всі намагання переконати німецькі поліційні органи толерувати нашу діяльність аж до закінчення акції ліквідації тaborів полонених, що було теж в інтересі самих німців, та уважати нашу діяльність за виключно гуманітарну а не політичну

установу, лише віддалювали час неминучої ліквідації. Врешті решт на категоричну вимогу німців, голова УКК д-р К. Паньківський був змушений „ліквідувати” УЧХ. Гештапо дозволило дальшу червонохресну діяльність під запропонованою д-ром К. Паньківським фірмою „Краєвої Комісії Допомоги Полоненим”, під дальнішим головуванням автора цих споминів. Ліквідація УЧХ та злиття його з УККомітетом наступила у березні 1942 р. Завдяки д-рові К. Паньківському, червонохресна діяльність змогла продовжуватись до 1943 р. З перебранням майна та діяльності УЧХреста Відділом Суспільної Опіки Українського Краєвого Комітету (пізніше Укр. Центрального К-ту) автор цих рядів був запрощений до членства в Колегії для допомогових справ і мав далі можливість впливати на допомогу полоненим.

Поза загальновідомими цілями гітлерівської політики щодо України, додатковою причиною брутальної ліквідації УЧХ були небажані німцям розміри його діяльності, добра організованість та відвертонаціональний характер його акції.

Відкрита діяльність УЧХ стала відтепер замаскованою.

Німецька окупаційна цивільна влада зліквідувала цілу мережу відділів УЧХ практикованими методами заборони, погроз, арештів, а навіть розстрілів, як це сталося на Волині з видними діячками УЧХ д-р Харитею Кононенко та д-р Рудобахтою. Те, що декого з членів Централі УЧХреста оминула доля жертв гітлерівського варварства, пояснюється, на думку автора, мужньою поставою в обороні УЧХ Голови УЦКомітету проф. В. Кубайовича та заступника голови його д-ра К. Паньківського, німецького полковника Бізанца та деяких німецьких лікарів.

Про діяльність УЧХреста в краю під час Другої світової війни було добре відомо Центральному Комітетові Міжнародного Червоного Хреста. Про це автор мав нагоду довідатися вже на еміграції в Німеччині від представників Міжнародного Ч. Х., від президента Централі Між. Ч. Х. у Женеві, під час його відвідин Німеччини.

Діяльність Українського Червоного Хреста на еміграції

В наслідок Другої світової війни та окупації всіх українських земельsovетами, маси українців опинилися поза „залізною заслоною” на еміграції. Приблизно 250,000 осіб опинилось у Німеччині й Австрії та коло 100,000 в інших краях Західної Європи.

На це число здецидованих неповоротців складалися такі категорії:

- 1) звільнені політичні в'язні з німецьких концентраційних таборів та в'язниць;

- 2) полонені з Української Дивізії «Галичина» та українських військових формacій, що воювали по боці німців проти червоної Москви;
- 3) українці з польської армії, що воювали по боці альянтів;
- 4) особи, вивезені німцями на примусові роботи;
- 5) евакуовані із фронтових смуг та вивезені до Німеччини й Австрії;
- 6) нові й старі політичні біженці — жертви визвольних змагань та політично чи релігійно переслідувані, що були найчисленнішою групою серед емігрантів.

Серед цієї маси нашої еміграції було, за статистикою УЧХ, 6 тисяч хворих, з них більше як тисяча осіб на туберкульозу (в тому багато дітей та молоді), та тисячі інвалідів, вдів та сиріт, старших віком й немічних.

Всі вони опинились у безвихідному становищі, не маючи взаємного зв'язку з масами розгублених членів родин, опановані страхом перед примарою насильного повернення до СССР. Будучи емігрантами із різною передвоєнною державною принаджністю, опинились вони у безправному положенні, бо, згідно з міжальянтським договором, українці не були призначані за окрему національну групу. Потрактовано їх, як совєтських громадян, що добровільно чи під примусом мусіли повернутись під опіку сталінського режиму.

Всі ці українські жертви національного та воєнного лихоліття потребували негайної допомоги та опіки національного УЧХреста, так само, як емігранти інших народів, що ними заопікувалися свої національні Червоні Хрести вже перші дні по розвалі гітлерівської Німеччини.

Для охорони цих наших емігрантських мас та для допомоги їм були створені активнішими одиницями, на підставі повновластей одержаних від д-ра Л. Бачинського з Женеви або від уповноважених уряду УНР на еміграції, численні допомогові станиці, що діяли під фірмою УЧХ. Членські виказки УЧХ, видані тисячам осіб, стали єдиним засобом охорони від насильної передачі большевикам у перших тижнях повоєнного часу.

Станиця УЧХ в Мюнхені була заснована вже 1-го червня 1945 р. звільненими політ'язнями д-ром Н. Проциком та Петром Поліщуком і під головуванням д-ра Б. Андрієвського дуже швидко розвинула поважну допомогову діяльність. Йому ревно допомагали секретар П. Поліщук, пані У. Целевич та українські лікарі й недавні політ'язні. У Мюнхені розвинув також діяльність Український Громадський Допомоговий Комітет з лікарським референтом д-ром Т. Лапичаком.

Відповідалальні діячі УЧХ були свідомі того, що діяльність розпорощених червонохресних організацій, не погоджена з представництвом Комітету Міжнароднього Червоного Хреста, може знайтися у загрозли-

вому стані. Клопотання деяких діячів перед представництвом Міжнародного Червоного Хреста (МЧХ) в Німеччині та перед військовою владою не знайшли належного зрозуміння і, як можна було сподіватися, радянська репатріаційна комісія вже в короткому часі заінтервеніювала перед альянтами в справі „нелегальної” акції УЧХ. Почалася ліквідація червонохресних організацій та конфіската виданих людям виказок, а навіть відбулися де-не-де арешти червонохресних діячів.

В цій загрозливій для УЧХ ситуації автор цих рядків, як колишній голова УЧХ в краю, та П. Поліщук, секретар УЧХ в Мюнхені, звернулися до делегата МЧХ на Баварію, висококультурного швайцарця Еріка Майєра. Наші пояснення, що діяльність окремих червонохресних організацій була подиктована розпучливим станом українських жертв війни, та висловом надії у святість ідей Міжнародного Червоного Хреста знайшли розуміння в цього делегата. Завдяки його заходам перед американським референтом для справ скитальців, заборона діяльності УЧХ у Мюнхені була відклікана. Цей делегат уможливив прийняття на авдієнції нашої делегації у головному представництві МЧХ на Німеччину в Франкфурті. Делегований Управою УЧХ у Мюнхені на цю авдієнцію автор цих рядків відбув численні конференції з головою представництва МЧХ, де були обговорені зasadничі питання правних підстав майбутньої діяльності УЧХ та зasad співпраці з МЧХ.

Далішим позитивним кроком стали наради представників УЧХ у Мюнхені в особах д-ра Б. Андрієвського, П. Поліщука, мг-ра О. Горбача та автора цих споминів з уповаженими УНР в червонохресних справах інж. Євгеном Архипенком та д-ром Т. Олексюком, при співучасті Архиєпископа Мстислава, проф. д-ра Р. Смаль-Стоцького та д-ра К. Паньківського, в справі об'єднання незалежних червонохресних організацій в одно спільне представництво УЧХ. У висліді цих нарад 10 жовтня 1945 р. відбувся З’їзд делегатів червонохресних організацій у Мюнхені, на якому була вибрана Головна Управа й Рада УЧХ на еміграції. Представники від уповноваженого д-ра Л. Бачинського в Женеві, а саме: інж. О. Гладишовський (Баварія) та дир. Б. Бачинський (англійська зона) — склали свої повновласті Головній Управі УЧХ.

Оформлення правних підстав УЧХ набрало принципіального характеру. Для надання правного обличчя УЧХрестові Апостольський Візитатор Української Католицької Церкви в Німеччині о. Н. Вояківський включив УЧХ в рамці церковно-харитативної діяльності під назвою Санітарно-Харитативна Служба (СХС). Дня 15 листопада 1945 р. внесена була петиція в справах СХС до американської військової влади. СХС вже мала затвердження Апостольського Нунція Архиєпископа Карльо Чіяно. Завдяки щирій підтримці чергового Апостоль-

ського Нунція, Єпископа з Північної Дакоти А. І. Мюнха та прихильній інтервенції в цій справі делегатів МЧХреста, ми нарешті дістали дозвіл на діяльність СХС на англійській зоні. При цьому треба відмітити, що великим актом солідарності для надання загально-національного характеру нашої організації під новою правною охороною була повна підтримка СХС збоку св. пам'яти Митрополита Полікарпа та Синоду Української Автокефальної Православної Церкви, а також Апостольського Візитатора українців-католиків у Західній Європі Архиєпископа Івана Бучка, а згодом і проводу Української Євангелицької Церкви. СХС знайшла теж беззастережне визнання та прихильність представників усього організаційного українського громадянства.

Діяльність Суспільно-харитативної Служби (СХС-УЧХ) в Німеччині (Листопад 1945 - квітень 1947)

Централія та організаційна сітка СХС почала працювати, координуючи свою роботу з Центральним Представництвом Української Еміграції, а теж з центральним Об'єднанням Українських Жіночих Організацій, Лігою б. політичних в'язнів, Пластом, СУМ-ом. Всі вони жертвоно допомагали різновидній і такій життєво необхідній діяльності СХС-УЧХ у повоєнній Німеччині. .

Загал лікарів активно включився у працю УЧХ не лише в ділянці лікарській, а також допомоговій і організаційній. Українська еміграція в Європі, завдяки заходам своїх братів та сестер у ЗСА й Канаді перед їхніми урядами та клопотанням, зайшла прихильне зrozуміння її безвихідності та здобула визнання українців за окрему національну групу і цим була зовсім розвіяна примара насильної репатріації.

Організаційна побудова СХС була та сама, що й Червоного Хреста. Це було статутове товариство, побудоване на демократичних основах. Її вибрана управа була виконним, а Рада — напрямним та контролльним органом.

Засоби для своєї діяльності черпала СХСлужба з пожертв громадянства, з членських внесків, субвенцій та з прибутків різних власних підприємств.

Стан організації на день 31 червня 1947 р. був ось який: Центральне Представництво у Мюнхені, крайові представництва та 61 місцевих станиць із числом 13,958 членів.

Президію Централі очолювали: д-р Б. Андрієвський, як голова Головної Ради, та автор цих рядків як голова Головної Управи з вибору на першому з'їзді УЧХ 10 жовтня 1945 р.

Короткий огляд допомогової діяльності Централі по день 31 травня 1947 р., тобто до початків масового виїзду емігрантів за океан, представляється так:

Лікарський відділ, очолюваний д-ром Я. Воєвідкою, об'єднав 120 лікарів, що давали лікарську допомогу хворим по тaborах і поза таборами. В амбуляторії при Централі працювало 12 лікарів різних спеціальностей, один доктор фармацевтичної хемії та дентистичний відділ під управою сеньйора українських лікарів д-ра С. Дмоховського — з пересічною фреквенцією 1000 хворих на місяць. В окремих п'ятьох амбуляторіях СХС дано 9530 лікарських консультацій. Порадень для матерів і дітей було зорганізовано 28, і вони в загальному числі мали під своєю опікою 3268 осіб. Створено 14 курсів для вишколу мед-сестер та санітарного персоналу, їх закінчили 264 особи. Чимало з них, вийшвидши за океан, знайшли собі там працю, як кваліфіковані сили.

З допомоги СХС користали лише особи, що найбільше її потребували.

Особлива увага була звернена на матеріальну і правну допомогу полоненим. Централі зареєструвала 12,378 полонених, з них 1,700 осіб на американській зоні, 136 — на англійській, 452 — в Австрії та 10 тисяч — в тaborах Ріміні в Італії. За допомогою делегата МЧХ п. Е. Майера, право вступу до тaborів полонених на американській зоні представники УЧХ дістали вже в перші дні по закінченні війни. З полоненими у Ріміні УЧХ тримав зв'язок через кур'єрів, що потім контактували іх з родинами. Завдяки жертвенності громадянства УЧХ давав харчову допомогу полоненим у тaborах окремими пачками, а постійно допомагав тим, які були в лазаретах. Полонені діставали також часописи, книжки, словники, підручники для вивчення англійської мови та дещо з речей щоденного вживання.

Полоненими на англійській зоні та в Австрії опікувалися місцеві організації СХС.

З уваги на невияснене становище полонених українців, УЧХ не один раз звертався з меморіялами, а навіть особистими зверненнями, до Папи Пія XII, Комітету МЧХ й головних квартир американської влади. Ці заходи мали прихильний відгук у МЧХ та у Ватикані, що мало вирішальний вплив при відповідному трактуванні проблеми та звільненні наших полонених. Вони уникнули трагічної долі власівців та інших формаций підсовєтських народів. Всі наші полонені були звільнені американцями упродовж 1946-го року. СХС служба давала звільненим полоненим грошеву й харчову допомогу, а також допомогу одягом, взуттям та приміщенням. Крім полонених, діставали допомогу від СХС також їх родини, що знайшлися в особливо тяжкому стані.

Допомоговий відділ зареєстрував 351 інваліда, з цього 255 перейшло під опіку УНРРА. 67-ом особам, що жили на приватних мешканнях, та 29-ом, що перебували в німецьких шпиталях, СХС служба давала

місячну грошеву допомогу. 28-ом інвалідам були за допомогою СХС виготовлені протези.

Станиці СХС мали окремі секції, що опікувалися хворими, відвідуючи їх у шпиталях, туберкульозних санаторіях, а навіть по домах, та приносили ім часописи, ліки, харчі, а деколи й грошеву допомогу.

До 31 травня 1947 року Централія видала індивідуальних грошевих допомог полоненим, хворим, інвалідам, вдовам, сиротам, немічним та ув'язненим на суму 334,299 німецьких марок.

Крім того СХС опікувалася бойовиками УПА, що в 1947 р. пребилися до американської зони. Для постійної опіки над ними був створений окремий загальногромадський комітет при Централі СХС.

Важною формою допомоги СХС була також праця Відділу розшукув та листування в перших п'ятьох місяцях по війні, тобто в час повного розладу поштових та комунікаційних зв'язків і засобів. Відділ допоміг 25 тисячам осіб відшукувати розгублених членів родин, переслав 4,614 листів до різних міст Німеччини й Австрії, 12,384 до інших країв Західної Європи та 1,778 листів за океан. „Листоношами” були жертвенні кур'єри, що наражувались нераз на небезпеку, переходили кордони країв, де поштові зв'язки були нормальні.

При Централі була влаштована нічлігова станиця для подорожніх, бездомних та звільнених полонених, бо в зруйнованому Мюнхені не було зможи знайти на ніч будьяке приміщення. По кінець 1946 р. у цій нічлігарні знайшли для себе приют 9,414 осіб.

Про будинок СХС у Мюнхені на Дахаверштрассе 9, де знайшли приміщення Централія, всі відділи, амбуляторія та нічлігарня, подбали ще організатори першої станиці УЧХ у Мюнхені, колишні політичні в'язні, в перші дні по приході американців. Цю домівку СХС зуміла зберегти для себе в часи пізнішої організованої німецької влади.

В перші місяці 1946 р. Централія СХСлужби одержала від МЧХ 9 тисяч кілограмів різних харчових продуктів. Ці харчі були розділені поміж 5,100 особами, що не користали з допомоги УНРРА.

У травні 1946 р. СХС одержала значну допомогу від ЗУДАК-у за посередництвом МЧХ, а саме: 36 скриньок з ліками, устаткування для двох дентистичних кабінетів та харчові продукти.

В 1947 р. почали напливати допомоги від Українського Католицького Допомогового Комітету, від ЗУДАК-у, від Організації Оборони Чотирьох Свобід у Нью Йорку та окремих червонохрестих прихильників з-поза океану.

Оцей короткий огляд діяльності УЧХ на еміграції виразно свідчить про те, що ця діяльність, сперта на засадах справжньої червонохрестої ідеї, знайшла прихильне зrozуміння та підтримку Комітету МЧХреста, визначних представників різних церков та представників інших націй.

Рік 1947 треба вважати за переломовий у житті еміграції на західноєвропейських теренах з масовим виїздом працездатних осіб до різних країв, а головним чином Америки. Діяльність УЧХ почала звужуватись. У Німеччині й Австрії залишилося коло 20 тисяч українців, що потребували дальшої червонохрестової опіки. Ці залишенці рекрутувалися головним чином із тяжко хворих на туберкульозу, психічно-хворих, що перебували по чужих шпиталях, ув'язнених, немічних та сиріт, що проживали в сиротинцях або були на опіці в добрих чужинців. Прийшла потреба поширити організаційну сітку СХС на західноєвропейські краї. Для надання правних підстав діяльності СХС в цих краях, Архиєпископ д-р Іван Бучко прийняв СХС під свою опіку, зберігаючи над нею патронат обох Церков.

Автор цих рядків, як колишній голова СХС, вважає потрібним із відчіністю підкреслити на цьому місці велику моральну піддержку та допомогу від визначних представників обох українських Церков, українських установ та делегатів МЧХ, зокрема президента УНР в екзилу д-ра Степана Витвицького, Голови ЦПУЕ Василя Мудрого та члена Головної Ради СХС д-ра С. Степанович-Котика, що особливо відзначився в справі вдержування зв'язків із представниками інших народів у Німеччині. Щодо делегатів МЧХ, панів Еріка Майера, Р. Франка на американській зоні та Р. Буркгардта на англійській зоні, то треба зазначити, що вони ставилися до нашої діяльності з великою прихильністю. Зокрема з двома першими із згаданих осіб наладилися дружні взаємини. Всі вони беззастережно визнавали нашу червонохрестну роботу, часто клопотались у нашій справі перед окупаційними урядами та давали нам матеріальну й моральну допомогу. Їхнім прихильним інформаціям про діяльність СХС в Централі Міжнародного Червоного Хреста в Женеві ця організація у своєму листі з 21 січня 1947 р. до Українського Центрального Бюро в Лондоні виявила свою готовість співпрацювати з нами та доручила своїм делегатам інформувати женевську Централю про потреби українців на еміграції.

По виїзді автора цього спомину в квітні 1948 р. до Америки, головування СХС перебрав на себе д-р Я. Воєвідка, а по його від'їзді порядкування справами СХС, що продовжувала своє існування під зміненою назвою „Українська Медично-Харитативна Служба” під прокураторатом Апостольського Візитатора Українських Католиків у Західній Європі, перебрав на себе д-р Я. Гинилевич, як голова, та інж. І. Шабельський, як секретар.

Свою допомогу уділює УМХС бездомним та обездоленим українцям не тільки на терені Німеччини й Австрії, а й далеко поза їх межами. В останні часи звертаються до неї з проханням про допомогу ліками, одягу й харчами нещасні з-поза „залізної заслони”, головно з Польщі й українських земель. У більшості випадків такі прохання

про допомогу надходять від звільнених засланців ізsovетських концтаборів та в'язниць, що не мають рідні, ні приятелів у вільному заокеанському світі. УМХС започаткувала скромну допомогу деяким особам, що перебувають у Польщі та в Україні, але не розпоряджаючись відповідними фондами, звертається до українців у вільному світі з закликом слати пожертви на цю ціль під кличем „Допомагайте нам допомагати”. Цей заклик повинен знайти зрозуміння у кожного, хто опинився в щастливіших умовах життя, а зокрема промовити до сумління українських лікарів на еміграції.

Людмила Івченко

УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ У КІЄВІ (1919 — 1942)

Вступ

Український Червоний Хрест у Києві існував під такою назвою дуже короткий час, а потім мусів поставити цю назву в дужки і кожен раз додавати сумне слово „колишній”. А проте, тисячі звільнених завдяки нашим клопотам полонених, і тисячі жінок, яким ми допомогли дістатись до таборів і викупити їх чоловіків, коли Гітлер змінив політику і припинив звільнення полонених українців, добра тисяча жидів, які завдяки нашим перепусткам змогли вирватися з Києва на лівий берег, де було легше ховатись, сотні родин репресованих, голодна інтелігенція, безпорадні вчені, головною іжею яких був обід, виданий з нашої ідалальні, — всі ці люди і багато інших напевно згадують і тепер цю установу не інакше, як

УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ.

Цей мій нарис буде також згадкою, не стільки статистичним звітом, скільки аналізою недавніх змін, аналізою відносин, які створились після втечі комуністичної влади з України, і спроб своїми силами заповнити одну з залишених прогалин.

Це бажання вирівняти і доробити все те, чого совєти хронічно не доробляли протягом двадцяти п'яти років, видно було на всіх відтинках українського життя в перші ж місяці відступу Червоної армії та окупації німців: у Києві відбудували електростанцію, пустили в рух кілька заводів, збиралі і ремонтували авта й шукали і реєстрували бензину, над якою німці трусились, а тому треба було нам робити свої власні потайні запаси. Села організувались, селяни забирали свою землю, свою худобу і коней з колгоспів. Життя відроджувалось, ніби чудом, кожного дня і кожної години, — і треба було самозубної Гітлерової

доктрини вищої раси та його типової для півінтелігента зарозумілости, щоб звести всі ці зусилля нанівець і перетворити Україну у країну повсякчасної партізанки.

Тому, що ми мусіли робити багато, ми робили з страшним напруженням і відданістю, особливо українські жінки, своєю організованою допомогою полоненим.

На кожнім місці, у всякім ділі люди підставляли свої плечі під працю, щоб зробити щось для громади і нарешті мати змогу робити щось самому, а не з-під дурнуватої партійної палки.

На жаль, незабаром виявилось, що замість однієї немудрої влади, прийшла друга, ще жорстокіша і така сама нищівна, а до того ж нищівна відкрито й грубо, нищівна в засаді в доктрині, бо вважала, що українці мусять вигинути, а Україна повинна стати ще одним житловим простором для німців.

Тотальне нищення викликало тотальний спротив, а наслідки відомі світові, який проте на завжди усвідомлює всі причини прогри німців.

Але Український Червоний Хрест пройшов через ці часи, як чи не найбільш благородна, чесна і чиста організація, пам'ять про яку, збереглась і досі.

Червоний Хрест в роках української державності

Коли оглядаєшся назад на перебуті під час останньої світової війни дні, то часом здається, що Україна, крім першої, великої та основної мрії про незалежність, має ще й другу, може не таку важливу, не таку грандіозну, але майже таку саму недосяжну покицько, — мати свій Червоний Хрест.

Після революції сімнадцятого року, разом з пробудженням української національної стихії, в Україні почали діяти відділи Товариства російського Червоного Хреста. Але, мабуть, після III-го Універсалу, десь наприкінці листопада, чи на початку грудня 1918 р. офіційно створено Т-во Українського Червоного Хреста. Із спогадів В. В. Міаківського і Г. В. Денисенка, як і також з біографічної нотатки про А. Вязлова в Українській Енциклопедії виходить, що першим головою Українського Червоного Хреста був Андрій Вязлов. За царя він був членом Державної Думи, за революції — комісаром Волині, за гетьмана — міністром юстиції. За часів Директорії Вязлов був призначений головою Товариства Українського Червоного Хреста. На цьому пості він у 1919 р. і помер. Після нього короткий час на цьому становищі був А. В. Ніковський, а опісля д-р Ілля Іванович Холодний, який повернувся в Україну в 1921-22 рр., а в 1929-30-их роках був арештований і загинув на засланні.

У спогадах про д-ра А. Журавля, що був відряджений гетьманською владою у воєнно-санітарній місії до Німеччини (головою місії був д-р

д-р Кость Воєвідка), д-р Іван Розгін згадує і про місію Українського Червоного Хреста вислану також до Німеччини під проводом д-ра Іллі Холодного.

У збірнику „Українська еміграція” Симона Наріжнього, виданому в Празі, є згадка про одного члена Управи УЧХ, — д-ра В. Наливайка. Там сказано: „Д-р В. Наливайко — видатний діяч Спілки Українських Лікарів у Чехії, член її управи і заступник голови Спілки. В 1920 р. інтернований в Польщі, був обраний членом Головної Управи УЧХ і завідувачем санітарним відділом. Як лікар, працював в Українській Армії з 1918 р. на визначних становищах в різних частинах. У Ченстохові д-р Наливайко брав участь в організації та веденні курсів сес-тер-жалібниць.”

У II-му томі „Історії України 1917-1923 рр.” Дм. Дорошенка на стор. 314 читаемо: „Міністерство Народного Здоров’я і Опікування мало перед собою дуже складне й тяжке завдання: поліпшити санітарне становище краю, що був кілька років почасті тереном війни, або ж найближчим запіллям мільйонових армій, був весь захоплений виром громадянської війни большевизму; в краю розвинулись пошесні хвороби, загрожувала зі сходу холера, а тим часом медичний і санітарний апарат був у значній мірі зруйнований і почувався величезний брак медикаментів і санітарних засобів. Енергія міністра В. Ю. Любинського і його найближчих помічників — д-ра Є. І. Яковенка і д-ра Б. П. Матюшенка, — була направлена в першій мірі на боротьбу з пошестю, на піддержку й обновлення існуючих уже в краю великих лікарських інституцій, на використування величезного майна особистого персоналу медико-санітарних організацій військового часу, таких як Червоний Хрест, Земський та Міський Союзи та інш.”

Перші офіційні відомості про УЧХ подибуємо у „Вістнику Української Народної Республіки”, ч.30 з 31 липня 1919 р. Там згадується „постанова Директорії УНР з дня 25 грудня 1918 р. про асигнування двох мільйонів карбованців на потребу Військово-Санітарних Місій в Австро-Угорщині та Німеччині. Представник від УЧХ влаштовував потрібні зв’язки і контакти.”

Як побачимо далі із звіту ревізійної комісії Міністерства Фінансів, ці місії були бодай спочатку забезпечені фінансами, так що уряд Директорії попри всі важкі обставини в Україні подбав також і за українців, що були в полоні в Австро-Угорщині й Німеччині, опинившись там за час війни.

Дуже мало відомостей збереглося про діяльність УЧХ на фронти. При ставці Головного Отамана у 1918 р. у Жмеринці була представниця УЧХ, жінка-лікар (мабуть шведка). Навіть коли ситуація стала небезпечною і всіх співробітниць видалено із ставки, ця лікарка лишилась там, репрезентуючи УЧХ.

Щодо осіб, які працювали в Військово-Санітарному Управлінні, то опитувані мною кол. вояки і старшини української армії могли згадати тільки ім'я полковника Чеботарєва (брата того Чеботарєва, що був командантом Державної Жандармерії). Решта імен взята з газет того часу.

Зібрані далі відомості стосуються переважно праці УЧХ в Кам'янці Подільському і за кордоном.

І так, у тому ж „Вістнику УНР” з 31 липня 1919 р. є нотатка під заголовком „Випуск сестер-жалібниць” такого змісту:

„У п'ятницю 18 липня закінчились виклади теоретичного курсу для сестер-жалібниць, впорядковані Подільським Відділом Українського Червоного Хреста. Практичні вправи припиняються в четвер 31 липня. Іспити відбудуться 2-го серпня о 7 год. вечора в кабінеті лікарів Земської Лікарні, після чого слухачки і слухачі, які складають іспит, отримають відповідні свідоцтва.”

З цього можна зробити висновок, що УЧХ дбав про підготову відповідних кадрів для догляду за раненими і хворими.

Той же „Вістник УНР” з 3 серпня 1919 р. відзначає пожвавлену діяльність в організації лікарів:

„Загальні збори Подільського відділу Т-ва Українського Червоного Хреста”.

„27 липня в автторії університету відбулись загальні збори членів Подільського відділу УЧХ. Головою зборів обірвано приват-доцента Л. Т. Білецького, секретарем — п. Шманкевича.”

А трохи нижче повідомлення:

„Складаний Міністерством Народного Здоровля і Опікування районний екстренний Лікарський з'їзд призначити на 22, 23 і 24 серпня. Представниками на з'їзд запрошується: від Головної філії УЧХ 8, і по одному представнику від місцевих відділів УЧХ.”

Як бачимо, тут лікарський з'їзд тісно пов'язаний з УЧХ, фактично лікарям-робітникам УЧХ було дано перевагу в представництві.

Цікаво ще відмітити спроби українців Галичини, зокрема лікарів, вислати медичну допомогу в Україну. Ще 20 вересня 1919 р. газета „Воля” писала з Відня:

„З українського життя на чужині”.

„Від двох місяців Українське Бюро для Поборювання Пошестей у Східній Європі просить дозволу на переїзд санітарної місії на Україну, де ширяться деякі пошесті, а особливо п'ятнистий тиф в страшнім розмірі.

Врешті добились дозволу з Румунії, дякуючи заходам Віденського Генераль-Заступника Інтернаціонального Чер-

воного Хреста п. Ерік. Польський уряд, до якого звертались тому два місяці, не дав ще ніякої відповіді.

Місія складається з передвижного шпиталя на 200 ліжок, із бактеріологічної лябораторії, із дезинфекційної колонні і закладу для відвущивлення, і везе з собою ще добавочний склад усікого санітарного матеріалу і ліків. Персонал складається з 5-ох лікарів, 1 господаря, 8 дезинфекторів і 10 сестер. Головою місії п. Булавний, лікар — д-р Денис Новак. Місія виїждає 15 ц.м. на Україну через Угорщину, Румунію, на Новоселицю Могилів, до Кам. Подільського. Як проба цеї висилки удастся, вишлеться друга така місія, яка вже цілком улаштована і зложена в скриньках. Обі місії улаштували за поміччю Австрійського Червоного Хреста генерал-лікар д-р Ярослав Окунєвський, український заступник в Центральнім Бюрі для Поборювання Пошестей.”

З газети „Україна”, що виходила щодня при штабі військ УНР, бачимо, з яким напруженням чекали ці війська медичної допомоги і ліків, бо це був уже час, коли їх бракувало в армії. 21 жовтня 1919 р. „Україна” помістила нотатку:

„Пропуск потяга Червоного Хреста на Україну.”

„З Варшави повідомляють, що Польське Міністерство Закордонних Справ згодилось на пропуск потяга Червоного Хреста на Україну і вислато вже наказ своєму посланнику у Відні відносно видачі віз.”

Беручи до уваги повільність, а часто й неможливість поштових зносин в умовах розрухи і війни, булось б логічно припускати, що тут говориться про той самий поїзд, тобто, що д-р Я. Окунєвський (лікар морської флоти Австро-Угорщини) дійсно добився висилки поїзду Червоного Хреста, а доки ця вістка дійшла до редакції газети „Україна”, то вийшло, що поїзд вислано не через Румунію, а нібито Польща дала згоду пропустити його через свою територію.

Зате є повідомлення про поїзди Українського Червоного Хреста, що рушили на Захід, щоб визволити з полону українців, а також щоб якось підгодувати їх у голодній тоді Німеччині. Про це 16 серпня 1919 р. писав часопис „Воля”, що виходив у Відні, таке:

„Місія Українського Червоного Хреста, що прибула до Німеччини з Києва, складається з 40 людей персоналу — лікарів, сестер-жалібниць і іншого санітарного складу. Вона привезла з собою кілька вагонів борошна, сала та інших продуктів, як також білизну для влаштування лазаретів. Завдання місії: покращання долі ранених і полонених і харчово-лікарська поміч при відправці полонених з тaborів. З тією метою місія удержанує окрему станицю у Берліні і дає лікар-

ську поміч більшим українським громадам. Місія розіслала дальше по таборах своїх лікарів для праці в лазаретах. І так працюють: у Зальцведелі — д-р П. Клиницький, у Золтаві — д-р Андрій Іскра, у Мінстері — д-р Ольга Качевська, у Штархарті — д-р Кость Бризгун і т. д. Адреса й канцелярія Місії в Берліні: Mission des Ukrainischen Roten Kreuzes, Berlin W., Eisenacherstr. 10”

Після цього вислано місію УЧХ під проводом от. А. Окопенка і до Румунії, як видно з повідомлення тієї ж „Волі” з 27 вересня 1919 р.:

„Головноуповажнений по справах Українського Червоного Хреста отаман А. Окопенко виїхав до Букарешту.”

Основне завдання, очевидно, було також і в тому, щоб добитись офіційного визнання Українського Червоного Хреста, яке тоді, як і тепер, пов’язується з державним існуванням. Наскільки палко прагнули українці такого визнання, видно з нотатки „Волі” з 4 жовтня 1919 р., де вона посилається на іншу газету „Вперед”. (Газета „Вперед” виходила у Львові в 1918-1922 рр. — Ред.) В нотатці сказано:

„Вперед” повідомляє, що Український Червоний Хрест з дня 1 вересня був признаний офіційно, як рівноправна інституція нарівні з іншими.”

З цієї короткої виписки важко зрозуміти, хто саме, де і коли признав офіційно УЧХ, і навіть невідомо, яка це газета „Вперед” про це подавала і з якого числа. Швидше ця нотатка звучить, як зойк у пустелі, тим більше що з України надходили чорні вісті і найперше треба було ліків і лікарів для того, щоб вирвати армію з „четирикутника смерті”.

А через тиждень та сама „Воля” (11 жовтня 1919 р.) повідомляє про те, що не тільки поза межами України, але в самій Україні російський окупант (цього разу більй) не дозволяє на існування цієї гуманної інституції.

В нотатці „Червоний Хрест розв’язано” „Воля” пише:

„УТА (Українське Телеграфічне Агенство) повідомляє, що денікінська влада розв’язала в Києві Українське Товариство Червоного Хреста.”

Тут цікаво нагадати, що тижневик „Волю” редактував лікар д-р Віктор Піснячевський, який будучи першокласним лікарем, в той час був і дуже добрим журналістом і свого часу, ще перед Першою війною, був кореспондентом до Чикаленківської „Ради”. Може тому він так старанно відмічав усі рухи по Європі лікарів з УЧХ. І так 18 жовтня „Воля” писала:

„З Букарешту до Відня приїхав Головноуповажнений Українського Червоного Хреста отаман А. Окопенко.”

До Польщі також була вислана місія УЧХ. „Воля” писала про це так:

„Українська Місія Червоного Хреста в Варшаві.
До Варшави прибула місія УЧХ. На чолі її пп. Черняхівська і Русова.”

І трохи пізніше:

„Місія Українського Червоного Хреста у Львові.

Від кількох днів перебуває у Львові в переїзді до Варшави Місія У. Ч. Хреста. В склад місії входять громадяни: Русова, дві Черняхівські, проф. Черняхівський. Місія звиділа Львівські арешти, в яких находяться українські полонені і інтерновані. Місія сьогодні виїздить зі Львова.”

Про те, в яких умовинах жили полонені й інтерновані в Польщі, видно з наступної нотатки „Волі” з 3 січня 1920 р.:

„Табор у Стшалковій.

Члени місії Українського Червоного Хреста: проф. Олександер Черняхівський і проф. Володимир Арлан звиділи 4 грудня ц.р. в товаристві польського офіцера табор у Стшалковій. В своїм звіті повідомляють про невідрядні відносини, які там застали. В 289 бараках, положених кільометер від села, на багнистій низині, знаходяться звише 12.300 полонених й інтернованих.”

В архівах В. Кедровського, члена Центральної Ради і визначного політичного діяча і дипломата часів УНР, зберігається і важливий документ, що називається „Доклад Ревізійної Комісії Міністру Фінансів УНР в справі Фінансової Агентури в Німеччині за час керування нею П. Супруна, з 1-го липня 1919 р. до 30 квітня 1920 року.”

Із цього документу видно, що ця Фінансова Агентура в Німеччині виплачувала гроші як військово-санітарним місіям, так і Українському Червоному Хрестові. Наприклад, там згадується місія санітарно-військова в справах полонених у Німеччині, її урядовець Самійленко.

Представниками УЧХ за кордоном тоді були: Семен Мазуренко і М. Геронімус. Гроші, видані Геронімусові і Мазуренкові, записані на рахунках Головної Управи Українського Червоного Хреста. Централья УЧХ одержала 17,647.06 нім. марок. Місія УЧХ в Німеччині одержала 180.000 нім. марок.

Військово-санітарна місія в Німеччині (за підписом урядовця Рум'янцева) одержала 213.275 нім. марок.

Після 1920-21 рр. українські інтерновані та еміграція, яка зуміла влаштуватись поза таборами, для самоохорони і самопомочі зорганізували т.зв. „Синій Хрест”. Метою його була сухо харитативна допомога. Головою його був Сивошапка, а членом управи Богуславський. Однією з ділянок праці „Синього Хреста” була допомога дітям інтернованих і тих, що були поза таборами, в навчанні.

Щоб уже охопити всі ділянки, які в житті українського народу були пов'язані з назвою „Червоний Хрест”, треба ще згадати підпільний Червоний Хрест до революції 1917 р. З його численних за довгий час діячів, мені пощастило установити, через полк. В. Кедровського, ім'я Базяка.

Після процесу СВУ, в Києві організувалась щось гейби маленька ланка Червоного Хреста. Головним мотором і душою її був Микола Трохимович Голобородько, людина, що беззавітно присвятила все своє життя і працю українській справі і ніякими іншими питаннями не цікавилася, принісши в жертву навіть родину і сина, бо Голобородько мусів розійтися з жінкою, яка хотіла мати нормальнє спокійне життя.

М. Т. Голобородько збирал гроші посеред українців, яких добре знов і які не бідували, і на ці гроші давав деяким родинам допомогу на посили засланім українцям. Крім того збирал, напр., приватно підручники чужих мов для засланих по процесі СВУ, які сиділи в одиночках на Соловках і просили підручників, щоб мати бодай якісь вправи пам'яті і розуму. Він же установлював зв'язки: через нього ми знали, хто вже відсидів, кого куди випустили на вільне заслання, кого з якої тюрми і куди перевели. Все це він довідувався від родин засланих і передавав далі. Звичайно, це було все неорганізоване, але дуже допомагало в совєтських умовинах почуттям, що ми ще не розбиті, що між нами є зв'язок і допомога.

Отак не в великих будинках, а підпільно чи в похідних шпиталях, під гуркіт світових воєн, тягнулись благальні руки українського народу до Міжнародного Червоного Хреста. Не по гроші чи милостиню, а по дозвіл організуватись, по дозвіл допомогти самим собі під цим великим і чомусь таким близьким українському серцю символом. І ніколи ми цього дозволу не дістали!

Як дикий парадокс, як безвольну покору світу перед брутальною силою, треба вказати на той ганебний факт, що представник т.зв. „Т-ва Червоного Хреста і Червоного Півмісяця”, створеного радянською владою виключно для партійно-пропагандивних цілей, приїздить до вільного світу. Його приймають і з ним говорять, хоч ані в своїй діяльності це т-во не має нічого спільного з цілями Червоного Хреста, ні формально СССР ніколи й не потрудилася підписати Конвенції Червоного Хреста.

УЧХ в Києві в 1941 році

19 вересня 1941 р. до Києва увійшла німецька армія. 24 вересня надвечір почались вибухи мін у будинках, зайнятих німецькою комендантурою (на розі Хрестовика і Прорізної), а за вибухами — колосальна пожежа в центрі Києва, яку пощастило погасити аж 29 вересня. Весь Київ був у русі; люди метушилися з клунками в руках, по вулицях ішли

масами полонені і з-за Дніпра, і від Посту Волинського, а перелякані стужені жінки вишивкувались уздовж вулиць, намагаючись довідатися, чи нема серед полонених їх чоловіків, братів або синів. Велику частину полонених заганяли на велику відгороджену площу на Керосинній вулиці, і навколо неї завжди юрбами стояли жінки, а окремі полонені потроху виходили на край юрби, ніби даючи себе розпізнати.

Електростанцію совети висадили в повітря, не було ні світла, ні води, ні трамваїв, ні телефонів. А коли пізніше українці відновили працю електростанції і трамваїв, німці заявили, що електрика і трамваї „ligr für Deutsche” (тільки для німців). Пошта припинила діяльність, а залізниці німецьке військо взяло виключно для свого ужитку.

Невдовзі після німців у Київ увійшли угорські війська, але щодо поводження з полоненими між німцями і угорцями не було різниці: коли полонений падав, вони його били прикладом рушниці, щоб уставав, а коли він не мав сили встати, його тут же пристрілювали на місці. Це робили і німці і мадяри однаково. Коли жінки з пішоходів пробували кидати полоненим хліб, салдати — німецькі й угорські — кидалися з рушницями на перекіс на жінок, а ті кидались уроїтч.

А одночасно німецьке військове командування повідомило, що всі полонені українці будуть звільнені, якщо доведуть, що вони українці.

В таких умовах дезорганізації життя постав і почав діяти у Києві Український Червоний Хрест.

Наш кооперативний дім „Науковий Робітник ч.1” на Пушкінській вул. ч.7 опинився в районі пожежі, і хоч ми ублагали німців не висаджувати його в повітря, все таки нас вигнали звідти, і ми щоночі відсувались від дому на один квартал, бо пожежа бушувала і насуvalася на нас. Але щойно нам пощастило оселитись у якомусь півпорожньому домі, де жила моя приятелька, як я зараз же пішла до будинку ч.40 на Пушкінській вулиці, бо було ясно, що потрібна негайна і міцна організація громадянства, щоб бодай трохи оборонятись і обороняти населення від дикого хаосу, який творили німці, а який ще більш роздумухували приховані советські агенти.

Там я застала проф. Богатирчука, який відрекомендувався мені, як голова Українського Червоного Хреста в Києві.

Треба пам'ятати, що тоді не було ніякого адміністративного управління, ні поліції, ні Міської Управи. Мешканці, як у перші роки революції, охороняли себе самі: замикали брами домів і пускали тільки пожильців дому або тих, за кого мешканці дому ручили. Цілу ніч ішло чергування в брамах, бо люди боялись і провокації советів, і справжніх злодіїв.

Але ідея УЧХ була така сильна і загальна, що коли я прийшла на другий день до УЧХ, то там застала кількох жінок, серед них і декого з моїх знайомих, між іншими п. Олену Чехівську. До нас приїдналась п. Леся Рибачук, яка з чоловіком приїхала зараз же за німцями і яку

тут же було призначено завідувати відділом суспільної опіки УЧХ. П. Чехівська дістала відділ допомоги репресованим, а мені дали, як я й хотіла, відділ опіки над полоненими. Тут же кілька молодих пань, чоловіки яких були в Червоній армії, зголосилися до мене на працю у відділі. Одночасно проф. Федір Богатирчук представив нам д-ра Дмитра Лепкого, як свого заступника.

Відділ допомоги репресованим

Завданням відділу було допомагати негайно родинам репресованих, отим досі безправним, гнаним старим батькам, дітям, хворим. Вони поневірялись усе своє життя і були найменше матеріально підготовані до боротьби з голодом, який дуже швидко насувався і запанував у Києві.

В першу чергу їм давали обіди з їдалньі УЧХ. Далі через Міську Управу, коли вона зорганізувалась, і просто через знайомих, доки її не було, допомагали знайти якесь приміщення.

Крім того, хворим давалась медична допомога.

Щодня приходили все й нові люди. А часом з'являлись і ті з репресованих, що були на вільнім засланні, або тaborи яких були в тих місцях, які займали німці, однака таких було небагато і вони виглядали жахливо.

Дальшим завданням відділ поставив собі розшукати через зв'язки між родинами репресованих тих засланих і ув'язнених, про яких родини роками нічого не чули, а тепер приходили до нас з вірою у всемогучість Червоного Хреста, в те, що він їм допоможе їх розшукати. Для цього заведено було картотеку тaborів, про які ми довідувались від родин і від поворотців. Цією працею завідувала В. Полонська, чоловіка якої також було заслано.

Цей же відділ репресованих, чи як його офіційно називали „Відділ допомоги кол. політ'язням і засланцям”, пробував розшукувати дітей, що їх совети вивезли „маршовим порядком”, тобто просто погнали пішки з Києва переважно на охорону Донбасу.

Їдалня і постачання

Головним засобом допомоги репресованим, хворим та взагалі інтелігенції Києва, отим безпорадним ученим і письменникам, була їдалня УЧХ на Бульварі Шевченка, зараз же за рогом з Пушкінською. УЧХ забрав собі кухню якоїсь їдалні чи ресторану, і звідти видавались обіди додому або і в самій їдалні. Для обслуги ми набирали дівчат із знаних українських родин, бо вони не тільки мали змогу два рази поїсти, що в голодному Києві було великим досягненням, але й праця в УЧХ звільнюла їх від страху, що їх заберуть до Німеччини.

Постачання для нашої їdalnі і для допомоги полоненим ішло виключно із села і виключно з дарунків і жертв селян на УЧХ!

На цьому місці я мушу згадати покійного Миколу Залізняка, який, приїхавши якимсь способом до Києва, зібрав кількох своїх знайомих і сказав їм:

— Від німців нічого не ждіть, крім нищення. Основне завдання — зберегти націю і вижити.

За інформаціями М. Залізняка завдання УЧХ стало перед нами ще чіткіше і простіше: не дати загинути інтелігенції та молоді, зберегти по змозі нищенну війною націю, — вижити!

Відділ медичної допомоги

Найменше, як це не дивно, можу я сказати про відділ медичної допомоги УЧХ в Києві. Річ у тому, що читачі побачать пізніше, я з відділом полонених працювала в окремому будинку, до центрального прихода заходила на дуже короткий час і мала дуже мало питань, в яких мені доводилось мати справу з медичним відділом. Лікарі були більш безпомічні в допомозі полоненим, ніж відділ полонених, якому принаймні давались певні права, про які лікарі з медичного відділу просто не дбали, маючи зовсім інші завдання і цілі.

Лікарня та амбуляторія Червоного Хреста, яка була на вул. Короленка 47 (якщо не помиляюсь), перейшла до УЧХ в Києві, але фактично діяла майже автономно. Завідував нею перед війною д-р Іщенко, а після окупації німців завідування перебрав на себе д-р Скалецький. Як всі лікарні в Києві, ця також була заповнена раненими ще перед тим, як рад. влада покинула Київ. Дуже характерно для всієї ганебної поведінки Червоної армії, зокрема її партійних керівників, що вони не подбали про евакуацію своїх ранених вояків.

Становище ранених, що не могли вийти з Києва і лишились у лікарнях, було тим тільки краще за становище ранених, які змішалися з полоненими, що їх статус був вільніший, зокрема в перші часи, доки була німецька військова влада. Ніхто їх не брав на облік і не контролював їх рухів, якщо вони могли вийти з лікарні. Пізніше німці поставили над кожною лікарнею наглядача-німця. З приїздом нової групи партійців з Німеччини і організацією гебітскомісаріяту, завідувати медичними справами почав д-р Новосельський, що з білими російськими частинами відступив з Росії і час між двома війнами провів у Німеччині. Він зумів настільки увійти у ласку нацистів, що вони привезли його з собою, очевидно, як „експерта”, але тут він найбільше дбав про те, щоб припиняти всякі українські рухи. Це за його керівництва спочатку оголошено прийом студентів у Київський Медінститут, і київські лікарі щиро сердно працювали над прийомом прохань, перевіркою знань студентів і т.п. Після цього гебітскомісар наказав

усім прийнятим студентам і студенткам поїхати на сільські роботи. А коли виснажені працею хлопці і дівчата явились восени 1942 р. в Київ і їм наказано було всім зібратись, то німці оточили будинок і почали ловити всіх на працю в Німеччину. Багато таки піймали, а тільки невелика частина втекла.

Це все сталося уже після розпуску Українського Червоного Хреста, але я наводжу це, як ілюстрацію до того, в яких умовах доводилось працювати українським лікарям у той час: з одного боку колосальна потреба в лікарській допомозі і ліках серед населення і ранених, а з другого — жорстока політика нищення українського населення на підставі доктрини Гітлера, що Україна має бути тільки простором, де живиме німецька раса. А попри все це додавались іще дошкольні перешкоди і провокації російських емігрантів-колабораторів з нацистами, які використовували свої звязки і впливи на задоволення своєї шовіністичної ненависті до українців.

Поскільки старші лікарі були зайняті на праці або в Медінституті, або в лікарнях, відділом медичної допомоги УЧХ завідували молоді лікарі.

Правна сторінка

Радянська влада визначила завдання свого Союзу Товариств Червоного Хреста і Півмісяця так: „Союз Т-в Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР об'єднує добровільні масові т-ва, які існують в кожній із союзних республік. Завданням т-ва є втягати широкі маси трудящих у справу зміцнення санітарної оборони СРСР, а також подання допомоги людям, що постраждали від воєнних дій чи стихійних нещасть.” Як бачимо, тут не згадується допомога полоненим, бо комуністи вважали, що їх бійці не можуть опинитись у полоні.

Але Енциклопедичний Словник, виданий в ССР 1954 р., вже після смерті Сталіна, замовчую той факт, що совєти ніколи не підписували жодної з конвенцій про полонених і не підписували конвенції Міжнародного Червоного Хреста взагалі.

Отже радянські полонені були кинуті комуністичною владою на призволяще.

Таким чином сотні тисяч полонених, що їх брали в полон німці, фактично опинились не тільки без організації, яка була б підготована для їх охорони, але ці полонені були виключені з легальної охорони Міжнародного Червоного Хреста і однією немилосердною бездушною владою передані в повне розпорядження другої бездушної і немилосердної влади. Різниця між комуністами і нацистами була та, що для нацистів радянські вояки були ворогами, а радянська влада вимагала від цих вояків жертв для оборони комуністичної влади, хоч одночасно

не потрудилась нічого зробити, щоб дати їм рівний з англійцями і американцями легальний статус.

На щастя, ми цього тоді не знали і навіть не мали часу задуматись над цим. Ми були під цілковитим впливом рад. семантики і вважали себе легальними спадкоємцями радянського Червоного Хреста.

В усікому разі, проф. Богатирчук сказав, що ми маємо поїхати до начальника військових частин у Києві, генерала Енгельгардта, представитись йому і довести до його відома про нашу працю.

Генерал прийняв нас стоячи, мовчки вислухав проф. Богатирчука і коротко сказав, що він завжди шанував ухвали і постанови конвенцій Червоного Хреста і так само буде ставитись і до нас.

Хоч прийом був надзвичайно холодний, ми були цілком задоволені; зараз же почали вживати зроблену вже наперед печатку і поштемплювали нею кілька десятків нарукавних пов'язок із знаком Червоного Хреста.

Маючи запевнення і ніби мовчазний дозвіл німецького генерала, я вже сміливо поїхала до коменданта київського двірця домовлятись, щоб наших сестер і посланців пускали в поїзд, бо залізниці були виключно для німців чи для людей, які примудрялись одержувати перевустки. Із наших ранених німці пускали в поїзди тільки людей з ампутованою ногою, рукою, або сліпих. Всі інші мусіли рухатись, наймаючи місце у вантажних автках, які ходили півлегально і завжди рискували, що їх заберуть німці, або возами, якщо селяни не боялись їхати.

На щастя, магічний вплив Червоного Хреста не зрадив нас і тут. Комендант пообіцяв дати розпорядження, що люди з нашими нарукавними пов'язками з нашою печаткою мають право їхати поїздами.

Відділ полонених

Але восени сорок первого року ніхто з нас, у київському УЧХ, не цікавився принциповою стороною справи. Перед нами щодня яскравіше ставало величезне завдання допомоги сотням тисяч військовополонених радянських армій, що їх тоді захоплювали німці в своєму переможному наступі. Ми знали тільки, що маємо охорону всіма шанованого знаку Червоного Хреста і мусимо організувати допомогу полоненим. В той час ми фактично навіть не провадили національної лінії в цій допомозі, — її провели самі німці, повідомивши нас, що вони будуть випускати полонених українців.

Нашвидку зорганізовані сільські управи у колишніх колгоспах, голови міст, які почали з'являтись тут і там, вийшли до таборів полонених, і їм напочатку справді відпускали полонених, які там були. Однак тут було одне велике „але“: треба було знати, де саме в полоні опинився той чи інший мешканець даного міста чи села. Пошта для населення в Україні не працювала за весь час німецької окупації —

за військової влади і за цивільної влади нацистів. Вістки передавались нелегально, через руки, а з тaborів полонених тільки з допомогою родин чи знайомих.

Тому наш відділ полонених найперше поставив собі за завдання мати списки полонених українців по різних таборах, а також установити взагалі, де ці тaborи зорганізовані. Чотири пари відданих справі молодих жінок, які також шукали своїх чоловіків, одягли на руки пов'язки із знаком УЧХ і рушили в різних напрямках, де ми вже знали про існування тaborів.

Тим часом я вирішила, що треба на місці побачити, як тримають полонених і яке ставлення німців до них на ділі, а не тільки в заявах, бо те, що ми бачили під час переходів полонених через Київ, викликало у нас просто жах.

В дуже важких і складних умовинах доводилося працювати тим усім жертвенним ідеалістам під знаком УЧХ, що його ледве толерувала німецька влада. До того, замасковані вороги з кіл російських емігрантів, що прибули з німцями в Україну, і законспіровані комуністи, що залишились у Києві, кидали прямо колоди під ноги у їх праці. Крім цього, в умовинах воєнних дій і безприкладно нелюдяної поведінки німців супроти українського населення, — праця УЧХ в Києві, зокрема ж у відділі розшуку і помочі полоненим, була справді героїчна, а впарі з цим і трагічна. В додатку до цього незвичайно гостро давав себе відчути брак ліків, великі обмеження в харчуванні, а найбільше кло-поту було з розшуками полонених.

До всього незабаром додалось іще одне нещастя: з'явилася цивільна влада з нацистів. У Києві зорганізовано напочатку тільки штадткомісаріят (міський), а пізніше і гебітскомісаріят (обласний), де засіли російські емігранти, що приїхали з нацистами з Німеччини. Військове командування відійшло на лівий берег і для переходу через міст над Дніпром — з правого берега Дніпра на лівий — треба було мати перепустку від штадткомісаріяту. Знову мені довелось піти туди, де, на щастя, я зустріла кілька знайомих мені жінок, які влаштувались там працювати, щоб їх не вивезли до Німеччини, а також офіційного перекладача, який мені багато допоміг тим, що пояснив німецьку процедуру і дав характеристику різних референтів, до яких я мусіла звертатись у справі УЧХ. Тут я добилася обіцянки, що штадткомісаріят буде прикладати свою печатку на перепустку через Дніпро, які я видам за моїм підписом. В цих перепустках запевнялося, що такий (а частіше — така то) є українкою і не є комуністкою і що їй дозволяється перейти на лівий берег.

Таким чином, моя праця перетворилася у суто паперову працю: співробітниці, що обіїшли тaborи полонених, провозили списки поло-

нених українців, які у грудні доходили вже сорока тисяч. Ми розмножували ці списки, вивішували їх на величезній дошці в дворі нашого нового будинку, а в канцелярії дівчата безупинно розносili ці списки за абеткою, щоб легше можна було давати довідки, чи є такий у полоні і де саме. Одночасно, я давала перепустки на вихід з Києва, при чому перед тим кожна жінка (рідко чоловік) мусіла подати мені підписану кількома свідками посвідку, що вона не комуністка і що вона українка.

Не один раз по посвідки приходили жінки, з обличчя яких було видно, що вони жидівки, але я підписувала їм посвідки, а було кілька десятків таки моїх знайомих, що просили перепусток шукати своїх чоловіків, і я давала їм посвідки, хоч знала, що вони жидівки і що мені грозить за них кара смерти.

Тому я фактично була навіть трохи задоволена, коли від штадткомісаріату, незабаром після його заснування, прийшов наказ, що ми не сміємо називатися Український Червоний Хрест, а мусимо називатись *Ukrainische Hilfswerke* — Український Допомоговий Комітет. Після довгого торгу, штадткомісаріят дозволив нам офіційно вживати подвійну назву, додаючи в дужках „колишній Український Червоний Хрест”.

Найдивніше те, що населення вірило в силу Червоного Хреста навіть тоді, коли наочні факти показували, що німці не числяться з ним. А факти ставали дедалі жахливіші, і я не бачила іншого виходу, як тільки пробувати добитись визнання нас, як Червоного Хреста. Річ у тому, що, як тільки воєнні дії перейшли на лівий берег, так відразу ж припинилася ота видимість якоєсь переваги і привileїв для українців, на підставі яких у перші дні окупації і УЧХ, і громадські, і адміністративні установи могли вирвати з полону тисячі українців і не-українців, що гарячково і спішно перекидалися в українців. Тепер, з приходом цивільної влади нацистів, табори полонених замкнулися твердо, і мої співробітниці були щасливі, коли могли привезти бодай списки українців з даного табору.

Треба було налагоджувати нові контакти з новою силою, від якої залежало життя полонених, — з командуванням військовополонених при штабі головнокомандувача військових німецьких сил в Україні (вже як запільна одиниця, а не фронтова).

Зв'язки з іншими товариствами Українського Червоного Хреста і його ліквідація

Незабаром після того, як німці захопили Волинь (кол. польську її частину), в Рівному створено УЧХ й на чолі його став лікар М. Корнилів, який тоді діяв під прізвищем Василів.

До всіх цих організацій УЧХ ставлення нацистської влади було те саме: заборона називатись УЧХ і зміна назви на „Допомоговий Комітет”, при чому рівенський Допомоговий К-т назвав себе „Центральним”. Для цього було те виправдання, що Рівне було адміністративним осідком для Райхскомісаріату України. Але географічна віддаленість Рівного від центру України, а також цілковита відмінність умовин попереднього життя, психології та підходу до справи, як теж звичка населення дивитися на Київ як на столицю і центр адміністративного життя України, зробили те, що не до Рівного, а до Києва їхали представники різних міст з тим, щоб узяти в нас „статут” і дозвіл на працю, як підвідділ Українського Червоного Хреста. Цього наша організація не могла робити, однаке в кожному місті засновувався свій „Український Червоний Хрест такого то міста”, хоч дуже часто вони організувались за порадами і вказівками київського УЧХ, а часом київський УЧХ висилав свого мужа довір’я, який потім і засновував там УЧХ. Це робилось переважно там, де ми знали, що існують табори полонених, а місцева громада була надто заляканана або пасивна.

Із львівським УЧХ ми швидко наладнали зв’язок, бо Львів почав нам присилати звільнених полонених українців, яких привозив поїздами зв’язковий ред. Роман Данилевич. Пізніше мені довелось організувати перехідний пункт для цих та інших звільнених українців, а також для тих, хто повертається з заслання чи т.зв. „внутрішньої еміграції” (коли українці виїздили з України в інші частини СРСР, щоб урятуватися від арешту й винищення). Р. Данилевич, ця спокійна некваплива людина, працював надзвичайно віддано й некорисливо, зносячи не дуже то вигідні тодішні поїзди й сотні формальностей по дорозі.

До речі, нам ніколи не пощастило дістати дозвіл на транспорт звільнених полонених по залізниці; вони мусіли йти додому пішки або просили когось їх підвезти.

У листопаді або на початку грудня 1941 р. до Києва приїхали перші представники УЧХ з Рівного, про існування якого ми тоді нічого не знали, крім невиразних поголосок. Це були д-р Харитя Кононенко і д-р А. Бурко (з Холмщини). З ними приїхав і письменник Федір Дудко. Цей приїзд дуже допоміг нам зорієнтуватись у ситуації, а мені стало ще ясніше, що без якоїсь легальної санкції на звільнення полонених ми далі працювати скоро не зможемо.

Тоді я почала наполягати на тому, щоб якось дістати офіційну санкцію на звільнення полонених безпосередньо від командування ними, що містилось у Рівному. Зима 1941-42 року була надзвичайно сурова, і не було ні в кого великої охоти рушати в дорогу. Але наприкінці грудня проф. Богатирчук з кількома іншими людьми, які їхали в різних справах, рушив критим вантажним автом до Рівного. Там

українська громада зустріла його дуже дружньо. П. Сав'юк, що був у Рівному представником українських організацій, улаштував йому з допомогою кап. Караповича побачення з генерал-майором Фейхтмаєром, що завідував усіма полоненими на Україні.

Наслідком цих зустрічей (дуже мізерним) був дозвіл на те, що лікарі можуть звільнити з шпиталів тих полонених, які втратили на 100 відсотків працездатність, а також наказ відокремлювати українців у таборах і дозвіл для зв'язку з ними і для харчових та одягових передач спеціального мужа дорір'я.

Звичайно, це було більше, ніж цілковита ізоляція тaborів, але в суворі морози саме перебування в таборах уже грозило смертю, і ніякі передачі врятувати людини не могли. Напр., у Хоролі полонених тримали у кол. кам'яних кар'єрах, де вони замерзали, і їх складали, як дрова, штабелями (стосами). Так само штабелями були складені замерзлі й мертві полонені перед табором у Житомирі. І хоч під час кожньої пересилки полонених з Дарниці чи Києва до Житомира УЧХ з жінками вивозив на станцію Київ-Товарний гарячу сировину, чай і стільки теплих накривал, скільки ми могли тоді зібрати, половину їх викидали з вагонів (неопалених „теплушок“) уже замерзлими і також складали штабелями, як дрова.

Правда, проф. Богатирчук лишив в командуванні військовополонених прізвища й імена моїх співробітниць (і мое в тому числі), звідки при кінці січня ми одержали спеціальні посвідки про те, що ми, згідно з наведеним нижче наказом, є „мужами довір'я“ і що нам мають видати списки українських полонених.

Але перед нами стояв невблаганий факт, що німці полонених не годують, не опалюють таборів, а в той же час використовують їх для праці, від чого, очевидно, згинуть майже всі, крім хіба найбільш витривалих.

У всякому разі, ми добровільно взяли на себе обов'язок опікуватись полоненими, і тепер мусіли робити щось далі, щоб якось поліпшити їхню долю.

Треба було знову їхати до Рівного переконувати німців, але не якимсь моральними закликами, а висунувши в першу чергу їх власну користь. Для цього у нас поступово розвинулась ідея добиватися звільнення всіх полонених українців, пов'язаних з сільським господарством. Ми сподівалися, що для німців український хліб має таке величезне значення, що в обмін за нього нам пощастить виторгувати життя людей. Ідея наша була домагатися звільнення колишніх колгоспників, меліораторів, ветеринарів, агрономів і всіх фахівців та робітників, пов'язаних з перероблюванням сільсько-господарських продуктів — млинарів, м'ясарів, робітників консервних заводів і т.п.

В Рівному ми відбули наради з кап. Караповичем і д-ром Сав'юком.

Кап. Караванович, українець, що жив в Австрії і був мобілізований у німецьку армію, був приділений саме до Головного Командування в справах полонених, на чолі якого стояв генерал-майор Фейхтмаєр. Д-р Сав'юк фактично виконував обов'язки голови міста і зв'язкового між українськими організаціями та населенням міста і німецьким командуванням.

Ішли ми до Фейхтмаєра на прийом дуже сквильовані, бо надто багато залежало від того, чи наш плян пощастиТЬ здійснити.

Фейхтмаєр не брав нас серйозно. Він усміхався і нічого конкретного не обіцяв, а тільки виставляв труднощі, які має Німеччина, що нас дуже мало цікавило. Наша ставка була надто велика, і я вирішила, що треба йти пробоєм. Повільно, підшукуючи слова, я почала просто таки загрожувати тими нещастями, які чекають Німеччину, якщо вона не випустить українських селян. Я говорила в тому напрямі, що Німеччина має могутнього ворога і що для неї важливо мати спокійне запілля. А такого запілля не буде, доки українські полонені гинуть у таборах. Колосальні українські простори потребують чоловічих рук для оброблення, а коли їх нема і коли населення впадає в розпач від безнадійності становища, тоді німці будуть мати партизана за кожним кущем. Бо Україну більшовики скорили аж тоді, коли вона не мала зброї боронитися і ліків лікувати своїх хворих і ранених. А тепер українці знову мають у руках зброю і понюхали волі; вони не будуть сидіти тихо, чекаючи, що їх знищать так само, як знищили полонених у таборах.

Коли я скінчила, Фейхтмаєр поговорив з кимсь по телефону, потім ми всі рушили до виходу, де він нас посадив з собою в машину, і ми поїхали до головнокомандувача німецьких збройних сил в Україні генерала Кітцінгера. Це відразу додало мені духа, бо, значить, мої слова таки дійшли до цілі і ми матимемо нагоду висловити свої побажання. Кітцінгер заявив, що, безперечно, ми маємо повну рацію та що українців-полонених треба відпустити.

Харитя Кононенко поспішила припечатати його рішення питанням, чи можемо ми розраховувати на те, що він дасть такий наказ по таборах полонених в Україні, і він твердо заявив, що, безперечно, дасть, бо це єдина логічна річ, яку можна в даних умовинах зробити, і він дасть відповідні зарядження.

29 лютого ми подали Фейхтмаєрові листа, в якому просили його видати розпорядження по таборах відповідно до обіцянки Кітцінгера, а самі поїхали на другий день далі, через Ковель на Люблин, де було Головне Командування справами полонених на Галичину і Польщу, чи, вірніше, на т.зв. „Генерал-Губернаторство”.

Там нас зустрів і нам допоміг о. Яків Костецький, що був головою Українського Допомогового Комітету.

Через день нам влаштовано прийом у генерала, біля якого сидів і полк. Маєр. Це був випадок, що німець прагнув за всяку ціну відстояти росіян. Він відразу зустрів нас вороже, кілька разів перепитував нас іронічно, як ми будемо відрізняти українців від росіян. Нічого ми на цій авдієнції не добились, крім обіцянки самого генерала, що він у цій справі запитає думки Гітлера в його ставці.

Вийшли ми звідти в досить пессимістичному настрої. Особливо нас лякала саме ця обіцянка питати Гітлера, бо звідти нічого не могло прийти доброго для українців.

І дійсно, в Krakovі, куди ми поїхали все таки, щоб умовитись про способи пересилки полонених, якщо б їх випускали масово, ми зустрілись із кап. Караповичем. Він сказав нам, що в Києві стались велики арешти, що 10-го лютого арештовано верхівку УЧХ і його, мабуть, закриють.

Першим нашим рухом було їхати відразу додому, але потім д-р Кононенко переконала нас заїхати ще до Львова, може там через якісь зв'язки можна буде щось зробити, якось бодай трохи відвернути лиxo.

Звичайно, Українські Центральні Комітети і в Krakovі й у Львові обіцяли зробити все, що зможуть, але видно було, що там, де йде про територію України, вони фактично безсилі.

Після цього ми поїхали додому, чекаючи, що, як тільки ми повернемось, нас заарештують. Цього не сталося, але я вже не застала в живих свого Тата, він помер і його поховали без мене.

В Допомоговому Комітеті, куди я прийшла, бо я ж не була арештована і не була офіційно звільнена, сидів якийсь німець-матрос, не тільки абсолютно неосвічений, але й дурний, як чіп.

Досить швидко звільнili з арешту проф. Богатирчука, п. Лесю Рибачукову та інших з УЧХ. Я часто потім думала, що, коли їх не розстріляли, як Олену Телігу та її чоловіка, то це саме завдяки зв'язкам Богатирчука з росіянами: вони хотіли вирвати його, а мусили вже звільнити і його співробітників.

Головою Гільфсверке (Допомогового К-ту), під начальством того матроса, став д-р Гуляницький, що працював перед тим у медвідділі.

Я думаю, що мене не шукали і не арештували, можливо, через бюрократичну систему німецького відділу праці (Арбайтсамту).

Я почала працювати в т.зв. торговельній школі, яку ми зорганізували виключно для того, щоб давати посвідки дівчатам і тим охоронити їх від вивозу до Німеччини.

Український Допомоговий Комітет працював далі без відділу полонених, всі папери з нього були забрані до Гестапо, так що я весь час трохи боялась, що Гестапо якось викриє, скільки ми видали посвідок жидам, а за це вже неминуче грозила смерть.

Але Гестапо мало, мабуть, багато інших справ, ніж розбирати тисячі й тисячі наших анкет і копій посвідок, бо справи в Україні пішли майже точно так, як я лякала Фейхтмаєра, що вони підуть: повстання кипіли, незадоволення зростало, розпач доходив до того, що коли в сорок першому році всі думали: краще німці, ніж комуністи, то тепер у всіх з безнадії почали народжуватись сумніви: який з двох окупантів фактично гірший?

Так закінчилася праця Українського Червоного Хреста в Києві.

ЛІКАРІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ, ПУБЛІЦИСТИЦІ І ЖУРНАЛІСТИЦІ

У кого є любов до лікарського мистецтва, у того знайдеться відданість і любов до людини”

(Гіпократ)

В історії української медицини довший час не було ніякої синтетичної праці, яка висвітлювала б роль українських лікарів в українській літературі, а в далішому і в журналістиці чи публіцистиці.

Можливо, що в недоступних нам джерелах чи архівах бібліотек України можна знайти більші чи менші монографії на цю тему. На жаль, вони нам недоступні. В умовинах нашого життя, поза Україною, ми можемо відмітити три початкові спроби розглянути це питання суцільно і внести на денне світло біо-бібліографічні дані про тих лікарів, що стали більше чи менше відомими письменниками, поетами, драматургами, а теж тих, що присвятили свій вільний від лікарської професії час публіцистиці чи журналістиці.

Першою такою спробою треба вважати статтю відомого бібліографа і дослідника, колишнього директора бібліотеки НТШ у Львові, Володимира Дорошенка, поміщену в ч. 1-3 „Лікарського Вісника” за 1955 р., п.з. „УКРАЇНСЬКІ ЛІКАРІ ЯК АВТОРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ”.

Другою спробою розглянути це питання треба вважати, у рукописній формі, статтю пок. д-ра Томи Лапичака п.з. „ЛІКАРІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ”, написану у 1964 р., що мала увійти до другого тому „Матеріалів до історії української медицини”.

Третією публікацією на цю тему була також стаття нашого визначного науковця й дослідника медичних дисциплін д-ра Василя Плюща п.з. „УКРАЇНСЬКІ ЛІКАРІ - ПИСЬМЕННИКИ І ПОЕТИ”, поміщена в XXIII т. „Наукових Записок” Українського Технічно-Господарського Інституту за 1971-72 рр., і яка згодом вийшла передруком у формі книжечки під цим же заголовком.

У вступі до рукописної праці д-ра Лапичака читаємо:

„Я не знаю кращого тренінгу для письменника . . . від лікарської професії”. Ці слова належать лікареві W. Summerset Moougham, одному з найбільш почитних письменників американської літератури. Медицина і література виявляють велику спорідненість, що має коріння в знанні глибин людських душ та розумінні мотивів людського діяння. Ніхто не знає краще від лікаря тайників людської душі, скалі й характеру переживань, безодні людських трагедій і внутрішніх конфліктів — не з прочитаних книжок, але з розповіді і сповіді своїх пацієнтів. І, хоча лікар мусить бути дискретний відносно таємниць того чи іншого свого пацієнта, він може розповідати те, що він знає про всіх своїх пацієнтів, а це цікавить не тільки інших лікарів, але всіх людей. І коли лікар вирішить стати письменником, рідко коли він є поганим письменником. Він залишає в літературі народу, якого мовою він пише та проблеми якого він намагається збегнути, значний слід.

У світовій літературі бачимо виразне потвердження цієї думки. Фрідріх Шіллер, Артур Шніцлер, Альберт Швайцер, Ганс Цінссер — в німецькій літературі, Антін Чехов, Вінкентій В. Вересаєв, Михайло О. Буглачов — у російській, Архібалд Йосиф Кронін, Франціс Бретт Юнг, Едуард Дженнер, Джан Кейтс, Конан Дойль — в англійській, Джордж Дюамель, Рожер Мартен де Гар, Франсуа Рабелє — у французькій, Аксель Мунте — у шведській, згадуваний Саммерсет Моан, Сіляс Вейр Мітчель, Олівер Вендель Польмс, Вілліям Карльос Вілліамс, Мерріль Мур — в амеріканській літературі займають визначене і визначне місце.

І українська література не може нарікати, що вона не мала лікарів, які були талановитими поетами чи письменниками.”

Призадумуючись над проблемою лікаря-письменника чи поета і їх взаємного пов’язання Василь Плющ у цитованій вище праці м. ін. стверджує:

„Було б дуже цікаво проаналізувати причини, чому згадані та інші лікарі-письменники та поети поруч своєї медичної професії, а в деяких випадках замість неї, присвячували свою увагу літературі, як відбилася їхня медична або біологічна освіта та лікарська діяльність на їх творчості, чи піднесла медична чи біологічна освіта рівень пізання у них людини та її емоцій, як саме у творах цих письменників відбився лікар, як особа, що найближче стоїть до стражданої людини, як відбили вони у своїх творах хвору людину, її смерть чи видужання, чи були у таких письменників якісь типові ознаки мови та стилю?

Нам здається, що не лише для лікарів, медиків чи біологів, але і для літературознавців та істориків, може навіть для ширших кіл української інтелігенції, є цікавим зазнайомитись з великою галереєю

українських лікарів, що одночасно були більш чи менш видатними працівниками пера.”

В останніх кількох роках, архівар і бібліограф УЛТПА, д-р Павло Пундій у своїх (покищо) рукописних виданнях п.з. „ВИЗНАЧНІ УКРАЇНСЬКІ ЛІКАРІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ І ДІЯСПОРИ” (біо-бібліографічний довідник) прибирав і упорядкував великий довідковий матеріал, що стосується всіх йому відомих лікарів, автім і лікарів-письменників, поетів чи публіцистів і журналістів, і ці дані д-ра Пундія ми використали доповнюючи інформації подані у працях Лапичака і Площа.

***

У наших списках „Лікарі в українській літературі” ми обмежились не тільки до тих авторів, що ще за життя, завдяки своєму літературному талантові, стали відомими й заслуженими і ввійшли до літератури як поети-прозаїки чи драматурги, але відзначили теж тих авторів, що хоч не були в літературному сенсі „визначними”, але все таки своїми більшими чи меншими творами збогатили український літературний скарб.

А врешті, з уваги на різні історичні і політичні чи соціальні процеси, що відбувалися протягом століть на українських землях, в наслідок чого виникли і різні відмінні на різних землях обставини життя і праці українського лікаря-письменника,увесь наш матеріал поділили ми на три групи:

- a) східноукраїнські землі,
- б) Галичина і
- в) Буковина.

Біографічні дані подаємо в алфавітичному і частинно в хронологічному порядку.

Найдавнішим українським лікарем-письменником та поетом слід вважати **Юрія Дрогобича-Котермака (1450-1494)**, який був без перебільшення найвизначнішою постаттю в історії української культури. Він був першим із відомих нам не лише українських, а й східнослов'янських докторів медицини. Народився він у місті Дрогобич, вчився в Krakівському університеті, де в 1473 р. одержав звання магістра, далі він продовжував освіту в одному з найславніших європейських університетів того часу — Болонському (Італія), де одержав у 1476 р. ступінь доктора медицини та філософії, після чого викладав там же, а пізніше у Krakові, медицину, астрономію, античну і арабську літературу. У 1483 р. Георгій Дрогобич опублікував трактат латинською мовою „Прогностичне судження”. У цьому трактаті вміщена віршована присвята, в якій автор висловлює свої думки про значення людського розуму:

„Хоч і далекі від очей простори неба,
Та не такі віддалені від розуму людського”.

Інші вірші Дрогобича, на жаль, досі не розшукані. Перу Дрогобича належить також опис Русі-Подолії (так називав Дрогобич Україну), при чому в його працях вперше у друкованому вигляді згадуються ті чи інші українські міста.

Наступним відомим нам українським письменником лікарем був **Максим Парпур (1763-1828)**, який відомий переважно як публіцист і видавець, але він пробував писати також оповідання, вірші і зймався перекладницькою працею. Парпур, як і багато інших українських інтелектуалів того часу, вчився в Києво-Могилянській Академії, потім закінчив Медико-Хірургічну Школу при Петербурзькому Генеральному Шпиталі, працював у різних медичних закладах, зокрема завідував друкарнею Медичної Колегії Російської Імперії в Петербурзі і провадив видавничу діяльність.

В історію української культури Максим Парпур ввійшов як перший видавець „Енеїди” Івана Котляревського, яку він підготував до друку і видав на власні кошти. Не треба пояснювати, яке величезне значення було для української літератури видання цього першого українського твору, написаного тогод часною живою українською мовою. Помер Парпур на Харківщині, заповівши свій маєток на лікарні та школи в Україні та на Харківський університет.

Д-р Володимир С. Александров (1825-1893), лікар і відомий як поет і письменник.

Закінчив мед. факультет Харківського університету та працював міським лікарем в Чугуєві, а потім військовим лікарем у Харкові. На літературну арену виступив він з своїми поезіями в 1861 р. в журналі „Основа”. Потім видав дві збірки поезій: „Тихомовні співи на святі мотиви” — переспіви біблійних творів, та „Малоруські співанки”. Написав оперети „За Немань іду”, „Ой, не ходи Грицю та на вечорниці” (1873), (ци другу пізніше переробив М. Старицький) та лібретто до опери Щуровського „Богдан Хмельницький”. Власним накладом видав збірку своїх перекладів з М. Лермонтова та І. Козлова, а також альманах „Складка” (1887-1892). Александров збирав твори усної народної творчості і опублікував їх у збірці „Народний пісенник з найкращих українських пісень”. Написав теж казки для дітей — „Коза-дереза” та „Іващечко”. Перекладав, крім російських письменників, теж і польських, з них найпомітніший переклад „Дзядів” А. Міцкевича. Друкував теж етнографічні праці. Вірші Александрова друкувалися теж в антологіях І. Франка („Акорди”), Б. Грінченка („Досвітні вогні”), О. Коваленка („Українська Музза”) та в збірнику „Вік” (том I). Деякі

поезії Александрова здобули велику популярність в народі та співались залюбки як народні пісні, напр. дуже популярна пісня „Я бачив, як вітер берізку зломив . . .”.

Д-р Павло Юхимович Бейлін (1910-

Переважно медичні тематиці присвячені повісті, оповідання і нариси Павла Юхимовича Бейліна, досить відомого в Україні письменника і хірурга.

Народився на Дніпропетровщині в родині лікаря. У 1932 р. закінчив Київський Медичний Інститут, після чого працював у клініці відомого хірурга проф. О. П. Кримова, захистив дисертацію на науковий ступінь кандидата медичних наук. В останній час працював хірургом, науковим керівником великої лікарні в Києві, але одночасно систематично виступав на літературній ниві.

Ще в Медінституті П. Бейлін почав писати вірші та нариси, які друкував у газетах: „Червоний Гірник”, „Пролетарская Правда” та у журналі „Глобус”. У 1937 р. вийшли його нариси з медичною тематикою „Чотири операції” та „Новели”. У 1941 р. вийшли його досить цікаві записи лікаря під наголовком „Людина живе раз”, у 1947 р. — „Записки польового хірурга”. В рр. 1949-61 з'явились його оповідання рос. мовою.

Правда, Бейлін не залишав цілком україномовної творчості. У 1960 р. він видав збірку оповідань та нарисів „Найдорожче — живи солдат” та 1962 р. велику монографію „Михайло Сидорович Коломійченко”, про видатного українського вченого медика. Нарешті, у 1963 р. виходить друге видання „Найдорожче”.

Як бачимо, Бейлін, без огляду на те, що він працював багато як професіонал-лікар, відзначається неабиякою літературною продуктивністю, а його твори позитивно оцінила радянська критика.

Д-р Кесарій Білиловський (1859-1934)

Жидом з походження, але зв’язаним з Україною народженням (в Столипівці на Полтавщині), перебуванням і любов’ю до неї, був д-р Кесарій О. Білиловський (літературні псевдоніми: Цезар Білило, Ольгин, Ів. Кадило). Він почував себе українцем і українською мовою написав багато віршів. На жаль, вони до наших часів здебільшого не збереглися, хоч деякі з них стали сливе народніми піснями. Відомі напр. його пісні „В чараках кохання”, „Вечірня пісня” та ін. Друкував свої поезії в галицьких журналах „Нива” (Коломия), „Світ”, „Зоря” та в антологіях „Вік” і „Українська Музза”. Білиловський видав у 1887 р. в Харкові і в 1892 р. в Петербурзі два альманахи п.н. „Складка”. Переклав на українську мову багато поезій Шіллера, Гете, Гайне, а на німецьку мову Т. Шевченка. Перебував у дружніх взаєминах з І. Франком, В. Самійленком та ін.

В один час Білиловський досить активно займався політичною працею. За часів української національної революції він співпрацював з Міністерством Закордонних Справ, потім у перші роки радянської влади працював у Народному Комісаріяті Закордонних Справ, але скоро вийхав закордон, перебував на еміграції у Франції, де і помер 1934 року.

Д-р Володимир Білинський (1919-

лікар і письменник (псевдо В. Кримський) та громадсько-політичний діяч, уродженець Чортківщини. Медичні студії почав у Львові і закінчив в Інсбрукі, і тут працював лікарем аж до часу виїзду до Канади, де став директором лікарні у Вайтмавт, у провінції Манітоба. Став членом УЛТПА, канадських медичних організацій, Роял Сосаєти оф Гелт (Лондон) і Нью-Йоркської Академії Наук.

Цікава теж політично-громадська кар'єра д-ра Білинського. В 1965 р. був він кандидатом федерального парляменту від ліберальної партії, а відтак членом манітобського комітету для вибору премієра Піера Трудо. Був 25 років шкільним радним і її головою впродовж двох каденцій в територіяльно найбільшій в Манітобі шкільній округі. Завдяки його заходам у двох школах округи введено навчання української мови. В 1986 р. став муніципальним радним у Вайтмавт. У тому часі писав статті в англомовних часописах на теми шкільництва в Манітобі.

На літературну арену виступив ще в 1942 р. у Львові, де Інститут Народної Творчості відзначив його драматичний твір. Тут же у Львові був літературним редактором студентського місячника „Студентський Прапор”, і в ньому поміщував свої репортажі й оповідання., а теж статті на літературні теми.

На еміграції друкував свої оповідання в журналі „Звено” (Інсбрук) і був його редактором, і в зальцбурзькому літер. журналі „Літаври”. В Інсбруку був у близьких відносинах до Юрія Клена і про нього написав працю „Храм Грааля”. Виступав з читанням своїх оповідань на літературних вечорах у Відні, Мюнхені та Інсбрукі. В Канаді поміщував свої оповідання в журналах „Нові Дні” (Торонто), „Овид” (Чікаго). В 1953 р. В-во М. Денисюка в Чікаго видало його збірку новель п.з. „Етап”.

Д-р Григорій Бораковський (1846-1890)

Дуже мало відоме нашій громаді ім'я д-ра Григорія Максимовича Бораковського, що після закінчення медичного факультету Харківського університету працював лікарем і був у свій час досить активним громадсько-національним діячем.

Г. Бораковський працював також науково, був автором низки медичних праць.

Як письменник він відомий своїми соціально-побутовими п'єсами, а головне відомою історичною драмою „Маруся Чурай — українська піснетворка”. Він писав також комедії, водевілі, оповідання.

Д-р Василь Кархут (1905-1980)

Лікар-інтерніст, письменник і пластовий діяч. Народився у священичій сім'ї в с. Марківцях біля Станиславова, гімназійну науку почав в Городенці, а закінчив в Академічній гімназії у Львові. Медичні студії почав на Українському Тайному Університеті у Львові, а після його ліквідації поступив на медичний факультет польського Львівського університету і закінчив його у 1932 р. Лікарську практику розпочав також у Львові, а згодом переїхав до Крем'янця на Волині.

Його першу повість „Вістря в темряві” польська цензура сконфіскувала, а автора у 1934 р. запротирали на два роки до концентраційного табору в Березі Картузькій. Перед війною у Львові вийшло декілька його оповідань для молоді.

З приходом большевиків до Галичини, д-р Кархут втікає за Сян, і тут у Krakovі, в 1940 р. виходить з-під його пера знамените оповідання для молоді з життя вовків „Цупке життя”, що згодом, в перекладі на німецьку мову Анною Горбач, стало обов'язковою лекциєю в німецьких школах. В Krakові у 1941 р. видав він згадану вже повість „Вістря в темряві” під новою назвою „Полум'яний вихор”, а в 1942 р. вийшло його оповідання для дітей „Пшеничні нетри”.

Того ж 1942 р., повернувшись до Львова, д-р Кархут, крім праці ординатора внутрішніх недуг в Українському Шпиталі та Народній Лічниці, редактує журнал для молоді „Дорога”.

Під час другої окупації Зах. України, большевики його арештують у 1945 р. і запроторюють на 18 років до різних таборів Сибіру і Казахстану. На засланні д-р Кархут працює як таборовий лікар.

Повернувшись із заслання з надломаним здоров'ям, дістав працю лікаря в селі біля Снятиня. В тому то часі д-р В. Кархут почав лікувати хворих лікувальними зелами і тоді власне написав він книжку „Ліки довкола нас”. Ця, люксусово видана, книжка удостоїлася вже трьох видань.

Мав він приготовану до друку ще й другу книжку п.з. „Лікування зелами та рецептами”, але смерть вже не дала йому змоги її видати. Помер у Львові 9 жовтня 1980 р.

Д-р Михайло Качалуба (1908-

лікар, поет і письменник, народився в Романовім Селі, тернопільської області. Гімназію скінчив у Тернополі, а медичні студії в Женеві, Швейцарія, у 1935 р. і від 1937 р. працював асистентом на університетських клініках.

Під час короткого періоду самостійності Карпатської України працював лікарем у Великім Березнім, а після мадярської окупації переїхав на Словаччину, де працював районовим лікарем. В 1968 р. вернувся до Швейцарії.

Крім своєї професійної праці, писав на медично-популярні теми, які друкувалися в словацьких і українських часописах і журналах. Вірші почав писати ще на шкільній лавці, що друкувалися у шкільних періодичних виданнях, а опісля в журналі „Молоді Каменярі” у Львові.

Після медичних студій він відновив своє віршування у Чехо-Словаччині, включно з фейлетонами, що друкувалися в „Словенські Лекар”, „Бой за здорове” та інших.

Переїхавши до Швейцарії в 1968 р. д-р М. Качалуба почав свободно висловлювати свої релігійні і патріотичні почуття у віршах і статтях на сторінках „Українського Слова” в Парижі, „Нового Шляху” в Торонто, „Християнського Голосу” в Мюнхені, „Світла”, „Праці”, „Нового Клича” та інших.

Має у своїм літературнім доробку з рр. 1965-85 шість збірок поезій (в тому дві збірки віршів для дітей), поему, і біографічну повість у трьох частинах (Спогади з дитячих і юнацьких років, Спогади зі студентських і асистентських часів у Швейцарії і Лікарські спомини з Карпатської України).

Д-р Марія Адріяна (Крупська) Кейван (1914-

лікарка, журналістка і письменниця та громадська діячка, народилася в Снятинщині.

Медицину скінчила в 1938 р. на польському університеті в Познані. Працювала лікарем у загальному шпиталі в Коломії (1939-44) та в інфекційному шпиталі в Марієнбаді, Судети, (1944-45), а опісля в таборових ДіПІ шпиталах у Фюсені та Міттенвальді (1945-49). Від 1949 р. проживає з родиною в Едмонтоні, Канада.

Як письменниця написала:

- 1) Спомини про Т. Осьмачку, які друкувалися в „Самостійній Україні” та „Нових Днях”;
- 2) „Карвендель” — автобіографічну повість;
- 3) „Ой, заплакала мати” — повість на тему мішаних подруж, яка друкувалася частинами в журналі „Жіночий Світ”;
- 4) „Пливе - шумить ріка” — автобіографічну повість, видану в Едмонтоні в 1985 р.

Як журналістка вона написала понад пів сотні статей, есеїв та рецензій в українських часописах і журналах в Канаді і США.

Д-р Наталена Королева (1888-1966)

Надзвичайно талановитою та високої культури українською письменницею-лікарем була Наталена Королева, нащадок старого українського княжого та козацького роду Дунін-Борковських, а по матері із знатного аристократичного еспанського роду. Вчилася вона в Еспанії, Франції, Італії, Києві та Петербурзі. Мала 3 докторські дипломи, а саме з медицини, історії, археології, і була маляркою та співачкою з академічною освітою.

Молодість і частину зрілого віку провела Н. Королева в мандрівках по широкому світі, багато подорожувала по Еспанії, Франції, Італії, Чехії, Україні, а як археолог — по Єгипті, Персії, Вірменії та інших країнах Близького Сходу.

Королева була поліглотом із знанням 6 європейських та орієнタルьних мов, досконалим знавцем античного та середньовічного світу. Свої твори, спочатку французькою мовою, вона почала друкувати 1909 р., але вже з 1919 р. перейшла на українську мову. Вона написала такі відомі повісті, як: „Во дні они”, „Без коріння”, „Інакший світ”, „Пре-док”, „1313”, „Сон тіні”, „Quid est veritas” і знамениті „Легенди старокіївські”.

Значна частина творів Н. Королевої базована на історично-археологічних студіях, багато творів з євангельської, середньовічної та езотичної тематики (Персія, Вірменія, Кавказ та ін.).

Крім красного письменства, авторка писала спомини, автобіографічні оповідання, нариси, переклади, зокрема вона переклала „Наслідування Христа” Томи Кемпійського. Поруч Лесі Українки, Наталена Королева була однією з найславніших письменниць і збагатила нашу літературу загальнолюдськими сюжетами.

Померла 1 липня 1966 р. в Мельніку, б. Праги, Чехія.

Д-р Іван Костирия (1932-

З сучасних, середнього віку, українських радянських лікарів-письменників на увагу заслуговує Іван Костирия, що народився на хуторі Федорівка (на Дніпропетровщині) а закінчивши Київський Мед. Інститут у 1957 р., став лікарем у м. Горлівка. Костирия лікар задеб'ютував як письменник у 1960 р. книжкою оповідань для дітей „Підземний хід”. В наступні роки вийшли у світ його чергові повісті — „Казка про сонячних братів” (науково-фантастична повість), згодом дві збірки новел — „Краплі світяться” і оповідань „Живе джерело”.

Найбільш прикметною рисою Костириї як письменника-лікаря є його повість про життя та працю лікарів в складних умовинах радянського життя, що з'явилась з друку у 1965 р. п.з. „Нічні чергування”.

Сучасником Івана Костириї, теж селянського походження, 1932 року народження в с. Лучанах Черновецької області є Михайло Ткач,

що крім медичної освіти (студіював у Черновецькому Мед. Інституті) закінчив теж виці літературні курси. У 1956 р. вийшла перша збірка його поезій „Йдемо на полонину”, пізніше вийшли його дві чергові збірки — „На переламі” і „Житній вінок”.

М. Ткач є автором популярних в Україні і на еміграції пісень (романсів) „Марічка” і „Ясені”.

Д-р Модест Левицький (1866-1932)

Був видатним громадським, політичним та національним діячем, але й одночасно журналістом, публіцистом та письменником кінця 19 і початку 20 століття.

Уродженець Поділля, в 1888 р. закінчив історично-філологічний, а в 1893 р. медичний факультет Київського університету. Після закінчення медичної освіти працював лікарем у Ковлі, Києві та інших містах України.

Був засновником і членом Ради Загальної (Української) Безпартійної Організації, за часів української державності був головним санітарним лікарем залізниць України, з 1919 р. — радником, а потім головою Української Дипломатичної Місії в Греції. Після її ліквідації переїхав до Подебрад (Чехо-Словаччина), де був викладачем і лікарем Української Господарської Академії. З 1927 р. до 1932 р. жив у Луцьку, де й помер 16 червня 1932 р.

Його друковані праці почали появлятися у 1901 р. в часописі „Киевская Старина”, потім друкував свої оповідання, переклади, спомини в „Літературно-Науковому Вістнику”, „Новій Громаді”, „Раді”, в тижневиках „Село”, „Рідний Край”, „Маяк” та інших.

У 1907 р. вийшла перша збірка його оповідань, у яких змальовано нужденне життя селян та міської людности. У 1925-27 рр. вийшла низка творів Левицького присвячених визвольній боротьбі на Україні в роках 1917-1921. Крім оригінальних творів, М. Левицький був відомий також як перекладач західно-европейської літератури.

Своїми перекладами він збагатив українську літературу такими творами як: Шатобріяна „Історія одного селянина” (повість з часів франц. революції), з пол. мови, „Кво Вадіс” Г. Сенкевича; переклав Б. Пруса „Фараон”, А. Сінклера „Нетрі”, а з жидівського оригіналу „Бог помсти” „Шелом Аша”.

М. Левицький був теж дуже добрым знавцем української літературної мови, був автором української граматики та мовознавчих праць і низки науково-популярних праць із медичної ділянки.

Цьому заслуженому лікареві і передовісім письменникові і національному діячеві присвячено кільканадцять споминів і біографічних нарисів та літературних характеристик в підручниках історії української літератури, у спогадах таких визначних людей як історик Дм. Дорошенко, або Евген Чикаленко.

Д-р Іван Липа (1865-1923)

лікар, популярний поет і письменник та громадський діяч.

Д-р Іван Липа народився в Керчі, на Криму, де закінчив народню і середню школи. Медицину почав студіювати на Харківському університеті, де з трьома близьчими своїми товаришами заснував 1890 р. таємну українську організацію „Братство Тарасівців”. За свою патріотичну, але нелегальну працю був арештований і просидів більше року у в'язниці. Вийшовши з тюрми, скінчив медичні студії вже на Казанському університеті та почав працювати як земський лікар спочатку на Херсонщині, потім на Полтавщині і звідтіль по чотирьох роках переїхав на постійний побут до Одеси.

Тут здобув собі велику популярність як лікар і брав видатну участь в українському житті. Під час визвольної революції д-р Іван Липа став співредактором тижневика „Українське Слово”, а в час Української Народної Республіки належав до партії соціялістів-самостійників та став комісарем Одеси.

За гетьманщини д-р Липа переїшов на посаду лікарського інспектора Одеси, а за Директорії став членом уряду. В січні 1919 р. д-р Липа покидає Одесу і стає міністром ісповідань у кабінеті Чеховського, а потім Остапенка. Від цього часу ділить він долю й недолю уряду УНР, аж поки разом з іншими діячами не опинився на еміграції. В Тарнові (Польща) брав участь у Раді Республіки та став міністром здоров'я в літі 1921 р. і працював головно як тaborовий лікар. Він також очолював „Блакитний Хрест” (неофіційна назва Українського Червоного Хреста).

По розбитті тарнівського центру, переїхав у березні 1922 р. до Львова та працював як лікар у Винниках. Тут захворів він тяжко на рака шлунка і печінки і помер 13 листопада 1923 р., проживши тільки 58 років.

Д-р І. Липа має за собою багату літературну і публіцистичну діяльність. Ще із студентських часів, на початках 90-их рр. появляються його статті під різними псевдонімами у галицьких і буковинських виданнях („Зоря”, „Правда”, „Буковина”). В рр. 1899-1905 дописує до Літературно-Наукового Вістника у Львові. В 1903 р. дописує до альманаху М. Вороного „З-над хмар і долин”, а в 1905 р. редактує свій альманах „Багаття”, який видала Одеська Літерат. Спілка. Він є співробітником в „Новій Громаді”, „Шершені”, „Громадській Думці” і „Раді”. В 1908 р. дописує до альманахів „У неволі” і „Терновий вінок”, а також до галицьких альманахів „За красою”. С постійним співробітником в „Українській Хаті”, „Світлі”, „Ділі”, пише також казки для дітей в журналі „Дзвіночок”.

З вибухом революції д-р І. Липа редактує „Українське Слово” і організує видавництво „Наш Стяг” (1917 р.) .

З відновленням Літерат.-Наукового Вістника стає його бажаним співробітником і там появляються його літературні твори і нариси. Крім цього в інших українських видавництвах, календарях і журналах появляються численні його дописи та оповідання.

Про життя, творчість і заслуги д-ра Івана Липи написано 15 біо-бібліографічних нарисів, авторства визначних літературознавців.

Д-р Юрій Липа (1900-1944)

Син уже згадуваного д-ра Івана Липи. Його літературна діяльність була всестороння: поет, письменник, есеїст, критик, публіцист.

Видав три збірки поезій: „Світлість” (1925), „Суворість” (1931) і „Вірую” (1938), роман „Козаки в Московії” (1931, 1942, 1957), драматичні твори „Поєдинок”, „Мотря”, „Вербунок”, три томи новель п.н. „Нотатник” (1936-37 і 1955) та збірку літературних критичних нарисів „Бій за українську літературу” (1935), що уважаються одними з найкращих наших критично-аналітичних літературних есеїв. Писав теж на політично-публіцистичні теми: „Призначення України” (1938), „Українська доба”, „Українська раса” (1936), „Чорноморська доктрина” (1940), „Розподіл Росії” (1941 і 1954). Була це дуже талановита людина з всестороннім зацікавленням.

Д-р Юрій Липа брав участь у визвольних змаганнях 1917-20 рр. як козак куреня української морської піхоти, потім в 1918-20 рр. студіював на правничому відділі Українського Державного Університету в Кам'янці Подільському, а в 1920 р. вийшов з батьком на еміграцію. Перебував спершу в Тарнові, де заснував літературне об'єднання „Сонцесвіт”, потім студіював і закінчив медицину в Познані. Спеціалізацію і практику відвивав у Данцигу й Варшаві. Практикуючи як приватний лікар у Варшаві, закінчив Вищу Школу Політичних Наук. Лікарські твори Ю. Липи були кількаразово перевидані: „Фіто-терапія” (1933) і „Ліки під ногами” (1943). — Друкував свої праці в „Літературно-Науковому Вістнику”, потім у „Віснику”, „Обріях”, „Напередодні” та інших журналах.

Юрій Липа займає визначне і тривке місце в нашій модерній літературі і публіцистиці.

Згинув в Яворові як лікар УПА, несучи лікарську допомогу раненому воякові під час завзятих боїв.

Д-р Нарціз Лукіянович (1907-1985)

лікар-психіятр та поет, народився в Чернівцях у сім'ї шкільного діяча й письменника Дениса Лукіяновича. Медицину закінчив у Львівському університеті, де і спеціалізувався в неврології і психіятрії.

Першу приватну лікарську практику почав у Львові, де очолив неврологічний відділ в „Народній Лічниці ім. митр. Шептицького”. В

1938 р. д-р Лукіянович став примарем невропсихіатричної лікарні ім. Раппапорта, а в 1940 р. викладачем у Медичному Інституті. Від 1946 р. перебував в Англії, де працював лікарем-спеціалістом, а теж викладачем у Квін's університеті в Белфаст.

Крім своєї професійної і наукової праці, з молодечих літ захоплювався поезією і сам почав писати ще на шкільній лавці. Він дебютував у „Літературно-Науковому Віснику”, потім містив свою лірику в літер. журналі „Назустріч”. У 1934 р. вийшла друком його епічна поема „Князь Олег Віщий” накладом „Ізмарагду”, а перевидана в Англії в 1976 р. В Англії вийшли ще друком його ліричні поеми „Вона й ми” і „Сонети” в 1978 р., „Пори року”, „В незнані сузір'я”, „Мандрівки — Зелена Буковина” в 1979 р. та „Осінь” у 1985 р.

Д-р Іван Микитенко (1897-1937)

Хоч був за освітою лікарем (закінчив Харківський Медичний Інститут у 1927 р.), проте присвятив себе виключно не медицині, а літературі.

Був письменником-поетом, а передовсім драматургом і одним з найактивніших діячів періоду українського розстріляного відродження.

Спершу працював в Одесі, а згодом переїхав до Харкова, що був тоді столицею УРСР, став членом комуністичної партії та розгорнув велику роботу в організаціях українського літературного руху, як напр. у Всеукраїнській Спілці Пролетарських Письменників, Спілці Письменників України, займаючи в них провідні позиції. Був членом Міжнародного Бюро по боротьбі з фашизмом, членом Центрального Виконавчого Комітету України, брав участь у міжнародних конгресах в Парижі і Мадриді і т.п.

Літературну діяльність почав Микитенко 1922 р. будучи студентом Одеського Медичного Інституту (потім переселився до Харкова). Його перша збірка творів „На соняшних гонах” з'явилася 1926 р., потім 1927 р. вийшла його повість на актуально-пропагандивну тему спілки села з містом „Брати”, гумористичне оповідання „Гавриїл Кириченко — школляр” та інші. Згодом з'явилася дуже розреклямована в свій час у пресі повість „Вуркагани”, на тему перевиховання безпритульних дітей (тобто тих дітей, батьків яких жорстока советська влада фізично знищила або повивозила на Сибір).

Основним жанром Микитенка була драма. І так появляються його п'єси „На родючій землі” та „Іду”, які, однаке, не мали успіху. Не відступаючи від генеральної лінії партії, Микитенко видає свої нові п'єси: „Диктатура”, „Кадри”, „Справа чести”, „Дівчата нашої країни”, „Дні юности” та інші, назви яких говорять вже самі за себе.

І хоч І. Микитенко, будучи пристосуванцем, ніколи і в нічому не відхилявся від партійної лінії, його в час Єжовщини розстріляли, а' всі

твори були вилучені з ужитку. В час „відлиги” в 1956 р. його реабілітовано і майже всі твори знову були перевидані.

Д-р Юліян Мовчан (1913-

лікар, журналіст та письменник, нар. 19 лютого 1913 р. в с. Зороків на Житомирщині. З приходом радянської влади, його родина була репресована, а він втік до Харкова, де вдалося йому закінчити курс журналістики в 1937 р. і де зразу працював літературним співробітником в редакції „Харківський Паровозник”.

У 1937 р. почав студіювати медицину в Харкові, а свої медичні студії закінчив у Львові в 1943 р. Згодом працював лікарем у лікарнях Західної України (Тернопіль, Сколе, Новий Самбір). Від 1945 р. працював у Мюнхені при Українській Медично-Харитативній Службі та таборовим лікарем в Ляймі.

В 1949 р. д-р Мовчан емігрував до Америки, де відчинив приватну практику в місті Македонія, Огайо.

Журналістичну діяльність розпочав за ранньої молодості. Перший його допис був надрукований у 1927 р. в обласній газеті „Радянська Волинь”. Потім дописував до таких часописів, як: „На зміну”, „Геть неписьменність”, „Соціалістична Харківщина” та інші, переважно підписуючись псевдонімом Ю. Польовий та Ю. Сонячний.

Між 1946-1987 рр. Ю. Мовчан опублікував понад 1600 розвідок, статей та дописів на громадсько-суспільні, медичні та політичні теми в українській та англомовній пресі.

З творів д-ра Юліяна Мовчана, книжкового формату, які мали прихильні рецензії, можна назвати такі: „Як лікувати себе та інших у наглих випадках”, Мюнхен, 1946; „Що варта б знати?” — нариси лікаря, — В-во „Срібна Сурма”, Торонто, 1966, 400 ст.; „Записки лікаря” — В-во Ю. Середяка, Буенос Айрес, 1970, 324 ст.; „Поцілунок” — довше оповідання в збірн. „Слово” ч.9, за 1981 р.; „Незабутнє і непрощене” — автобіографічні спогади, — В-во Т-ва Української Термінології, Нью Йорк, 1982, 187 ст.; „Мої подорожі довкола світу” — Науково-дослідне Т-во Української Термінології, 1985, 307 ст.

Д-р Степан Ніс (1829-1901)

Уродженець Чернігівщини, лікар, науковець, письменник, етнограф. У 1854 р. закінчив медичний факультет Київського університету і працював лікарем у різних містах України.

Ще за студентських часів збирав фольклорний матеріал (пісні, приказки, прислів'я), які пізніше були поміщені в „Чернігівських Губернських Відомостях” за 1859-60 рр., а теж і фольклорних збірках А. Метлинського, П. Чубинського та інших виданнях.

У 1864 р. був засланий до Білоозерська за активну участь у чернігівській Українській Громаді, що займалася просвітною діяльністю серед народу.

Був автором перших медичних книжок, писаних українською мовою. Був теж автором чотирьох наукових праць в рос. мові. — Крім наукових і науково-популярних та етнографічних праць, Степан Ніс був автором оповідань з побуту козаків та кріпаків, друкованих в журналі „Основа”, „Чернігівськім Листку” та в „Київській Старині”.

Бібліографічні дані про д-ра С. Носа в основному подають лише його етнографічні праці.

Д-р Софія Парфанович (1898-1968)

Була активним громадським діячем Західної України, популяризатором медичних знань і одночасно відомою письменницею.

Народжена у Львові, після закінчення гімназії поступила в 1917 р. на медичний факультет Львівського університету. В рр. 1923-25 студіювала в Празі і 1926 р. отримала диплом д-ра медицини у Львові. Після закінчення студій п'ять років працювала в Загальному Шпиталі у Львові, спеціалізуючись у гінекології та акушерстві. З 1932 до 1939 р. була безплатним ординатором у поліклініці „Народна Лічниця” у Львові, і одночасно провадила приватну практику. За радянської влади в рр. 1939-41 працювала асистентом у клініці Львівського Медінституту та директором фельдшерсько-акушерської та школи медсестер. Під час німецької окупації продовжувала працю у Львові, а з 1944 р. перебувала на еміграції, де продовжувала лікарську працю в Тіролі та Авгсбурзі. Від 1949 р. перебувала в Америці в стейтах Огайо і Мішіган.

Після закінчення студій вона була активним членом Українського Гігієнічного Т-ва, Українського Лікарського Т-ва, Т-ва „Просвіта”, Союзу Українок, проводячи на терені всіх цих товариств пропагандивну працю в галузі гігієни. З 1929 р. С. Парфанович активно працює в Українському протиальгольному і противікотиновому т-ві „Відродження”, редактує журнал „Відродження”, вміщуючи в ньому десятки науково-популярних медичних статей.

У 1936 р. появляється у Львові перша збірка її оповідань „Ціна життя”, присвячена переважно проблемам лікування хворих, переживанням лікаря, що своєю тематикою, сміливістю висловів автора на життєві проблеми викликала і захоплення читачів і гостру критику. В 1948 р. в Авгсбурзі вийшла друга книжка її оповідань „Інші дні”, яка присвячена також переважно медичній тематиці: стражданням хворих, праці лікарів, їх перемогам і поразкам. Тій самій медичній тематиці С. Парфанович присвятила ще багато оповідань та нарисів, які друкувала в різних часописах, журналах, збірках та

альманахах („Діло”, „Нові шляхи”, „Відродження”, „Жінка”, „Назустріч”, „Нова хата”, „Громадянка”, „Література і мистецтво”, „Жіночий світ”, а на еміграції: „Наше життя”, „Світанок”, „Громадянка”, „Заграва”, „Українець”, „Свобода”, „Нові дні”, „Овид”, „Київ”, „Жіночий світ”, „Сучасність”, „Пороги”, „Прометей”, „Українське Слово”, „Український Голос” та інші).

С. Парфанович не обмежувалась у своїх оповіданнях до медичної тематики. Дуже відомі її літературні твори: „Загоріла полонина”, „Київ у 1940 р.”, „У лісничівці”, „Люблю діброву”, „Вірний приятель”, „Фік” та інші, що з'явилися на еміграції і присвячені різноманітним темам. Вони виявили велику любов авторки до природи, тварин, рідного краєвиду, фольклору, взагалі до життя у всіх його проявах. Вона порушує у своїх творах різні життєві проблеми, висвітлює різні ситуації в суспільному житті, дає образи людей з різних соціальних груп, з великою любов'ю описує тварин. Свої твори підписувала своїм власним прізвищем або псевдонімами (Наталя Сас, О. Несич, В. Труді, Очевидець, Відродженка, С.П.).

Софія Парфанович була непересічним науковим медичним працівником. Опублікувала 13 наукових праць, не рахуючи десятків рефератів та наук.-популярних статей, брала активну участь в діяльності УЛТПА, виступаючи з науковими доповідями на його наукових з'їздах, була членом УВАН і НТШ. Померла Софія Парфанович у 1968 р.

Д-р Юліян Радзикевич (1900-1968)

Був досить відомим громадським діячем у Галичині та на еміграції, але одночасно письменником та малярем.

Народився він у Вишенцях Малих (Галичина), у 1927 р. закінчив медичний факультет Карлового університету в Празі, потім нострифікував свої студії у Вільні. Від 1929 р. працював лікарем у Копичинцях. На еміграції з 1944 р. продовжував лікарську працю в Австрії, Німеччині та США.

Радзикевич був хорунжим артилерії в Українській Галицькій Армії, під час студій — головою Студентської Громади у Львові, пізніше активним членом демократичної партії УНДО. На еміграції був одним з організаторів та активних працівників УЧХ в Мюнхені.

Написав три історичні повісті: „Полковник Данило Нечай”, „Полум'я” та „Золото і кров”, та кілька оповідань.

Д-р Степан Руданський (1834-1873)

Лікар та загально відомий і популярний поет, народився на Поділлі в родині сільського священика. У 1861 р. закінчив петербурзьку Медико-хіурургічну Академію.

Ще як студент семінарії в Кам'янці Подільському, під впливом поезій Шевченка та українських народних пісень, почав писати романтичні вірші, байки та балади.

Розквіт його творчості припадає на петербурзький період його життя, коли він познайомився з українськими громадськими діячами та письменниками. Він брав активну участь у журналі „Основа”, де надруковано було декілька його віршів. На цей час припадає також знайомство його з Шевченком.

Перебуваючи в Петербурзі в доволі тяжких матеріальних умовинах, поет захворів на сухоти. Важкі умовини його студентського життя образно описані у вірші „Студент”.

Руданський дуже коротко працював лікарем на Поділлі, а потім, щоб облегчити своїй недузі, перейшов на працю міського лікаря в Ялті, на Кримі. Як лікар, він користувався дуже великою популярністю серед людності, зокрема бідних, бо не лише подавав безкоштовно медичну допомогу, але навіть часто допомагав своїм хворим матеріально.

Під час перебування в Ялті, Руданський лікував відомого в історії українського і російського театру артиста М. Щепкіна, який, як відомо, був близьким приятелем Шевченка.

У 1872 р. в Криму спалахнула епідемія холери, з якою Руданський вів боротьбу, не шкодуючи свого здоров'я. Саме в цей час почалось переслідування поета з боку влади за його революційні погляди та явно український патріотизм. Знесилений фізично, в наслідок важкої праці під час епідемії, він помер від туберкульози 1873 р. в Ялті. Похований він за біdnістю на кошти міста на Масандровському кладовищі. На його могилі стоїть скромний пам'ятник.

Поетична творчість Руданського значно багатша і різноманітніша за літературну спадщину Александрова. Руданський був високоосвіченою і багатогранною людиною. Знав не лише німецьку, російську, грецьку та латинську мови, але й старожидівську, був дуже добре ознайомлений із світовою літературою. — Крім того, С. Руданський добре співав і малював.

Відомий він як перший перекладач на українську мову „Ілляди” Гомера та окремих пісень з „Енеїди” Вергілія. Він виготовив також віршований переклад українською мовою „Слово о полку Ігоревім”, уривків з чеського „Краледворського рукопису”, поеми „Демон” Лермонтова, „Сни” Гайне та інші переклади.

Крім поезій, він написав кілька історичних поем і казок.

Але все ж Руданський найбільш відомий в українській літературі як поет та автор коротеньких гумористичних і сатиричних віршів. За висловом І. Франка, Руданський був „великим поетичним талантом”, а у своїх гумористичних віршах виявив себе „найоригінальнішим і

заразом найбільш народним". „Співомовки” Руданського і до сьогодні залишаються найкращими зразками української поетичної сатири та гумору.

У всіх своїх творах Руданський виявляв велику любов до свого народу, до своєї поневоленої батьківщини, велику національну свідомість та гордість. У своїх поетичних творах він недвозначно кликав своїх земляків до боротьби з існуючими національними та соціальними кривдами.

Типова для поета його висока суспільна та особиста етика. Поет протиставляв два види громадської моралі: нікчемне підлабузництво і пристосовництво та активну боротьбу.

Ще за життя Руданський друкував свої твори в українських часописах, але широка слава його почалась після смерті. Найголовніші українські часописи того часу, як: „Правда”, „Зоря”, „Молода Україна”, „Літературно-науковий Вістник” та інші друкували з охотою твори Руданського. Збірки його творів були нераз видавані у Львові, а пізніше в Кам'янець-Подільському, Одесі, Києві та інших містах України.

Д-р Ростислав Сочинський (1916-1985)

визначний лікар, громадянин і журналіст, президент УЛТПА (1961-63) і співредактор „Лікарського Вісника” та інших лікарських видань.

Уродженець Вінниці, на Поділлі, де його батько брав участь в українському національно-визвольному русі. Після закінчення визвольних змагань, його батьки поселились на Волині.

Медичні студії почав на Варшавському університеті. Принагідно дописував тоді до „Діла” і „Нового Часу” на популярно-медичні теми і про діяльність Української Студентської Громади в Варшаві. Після розвалу Польщі, медичні студії закінчив на Берлінському університеті.

Під час своїх студій д-р Сочинський був активний у громадському і політичному житті, а за приналежність до Організації Українських Націоналістів був арештований гештапом у 1942 р. і засланий до концентраційного табору в Саксенгавзені. Тут перебув він три роки та з великою посвятою служив медичною поміччю іншим в'язням і цим не одного врятував від смерті. Після війни працював лікарем в тaborах ДіПі в Німеччині. Переселившись до США, в 1950 р. відкрив приватну практику в Нью Йорку.

Тут був дуже діяльний в праці Укр. Лік. Т-ва, де був постійно в керівних органах цього т-ва та президентом УЛТПА в 1961-63 рр. Від самого початку був членом ред. колегії „Лік. Вісника” та інших лік. видань. Також Українська Православна Церква в США мала в ньому вірного сина; теж багато завдячує йому Укр. Інститут Америки.

Не менш важливою ділянкою його діяльності була журналістика: численні медично-популярні статті та есеї на культурно-громадські теми та сталі колонки про здоров'я в „Свободі”. За цю свою працю він був принятий 1983 р. в члени „Спілки Укр. Журналістів Америки”. В рр. 1950-81 написав кілька десятків статей на медичні, суспільні та професійно-організаційні теми.

Д-р Іларіон Чолган (1918-

Досить відомий письменник-драматург народився у Сапогові (Галичина), гімназію закінчив у Станиславові (1936), медичні студії відбував у Познані, Львові а закінчив у Відні (1944).

Свої твори почав друкувати в літературних і пластових журналах Львова (1935-39) а під час війни в „Краківських Вістях” і „Наших Днях” (Львів). Це були нариси, оповідання, репортажі, часто під різними псевдонімами (Наглоч, Головацький, Алексевич і ін.).

На еміграції д-р Чолган продовжує свою літературну працю. Відзначився як драматург. В контакті з відомими українськими театрами (Блавацького, Гірняка) він пише драматичні твори (як от „Сон української ночі”, „Блакитна авантюра”), а теж комедії („Загублений скарб” і інші). Переклав на українську мову комедії Гольдоні „Слуга двох панів” і Бенацького „Я і моя сестра”.

Як науковець, у ділянці акушерства і гінекології, опублікував декілька своїх праць у „Лікарському Віснику” і в американських професійних журналах.

Українські лікарі в публіцистиці і журналістиці

Крім літератури, чимало українських лікарів, у різний час і в різних національно-політичних чи соціальних обставинах, проявили себе в українській публіцистиці, журналістиці і як видавці. Короткі і сукупні інформації про них подibuємо на сторінках Енциклопедії Українознавства, а теж в Українській Радянській Енциклопедії.

На цьому місці подаємо список найбільш замітних постатей з давніших і новіших часів, часів царської Росії і Галичини (часів Австрії), а врешті міжвоєнного часу європейської еміграції і США.

Нашу інформаційну довідку починаємо від згадки про діяльність д-ра Опанаса Шафонського (1740-1811), лікаря, що опрацював топографічний опис Чернігівщини і подав дуже цінні відомості про соціально-економічні відносини на Лівобережній Україні у 18-му столітті.

Родом із Чернігівщини був д-р **Василь Вовк-Каракочевський** (1834-1893), член київської „Старої Громади”, що постійно дописував до журналу „Основа”, до галицької „Правди”, та співпрацював у видавництві „Історична бібліотека” у Львові.

Д-р **Вінкентій Вересаєв** (1867-1945), крім романів і літературних нарисів, здобув собі розголос своєю публіцистичною працею, що вийшла в українській мові у Львові 1903 р. п.з. „Записки лікаря”.

Визначним журналістом був уже згадуваний д-р **Модест Левицький** (1866-1932), що, як голова української дипломатичної місії в Греції, видавав грецькою мовою інформаційний часопис про Україну („Епітереліс Елліно-Україніке”), а на еміграції був співробітником паризького тижневика „Тризуб”, що його заснував С. Петлюра.

Д-р **Мартирий Галин** (1856-1943), член Українського Наукового Т-ва в Києві за часів української державності, де очолював термінологічну працю цього ж Т-ва в ділянці української медичної термінології. В 1920 р. в Києві вийшов його „Російсько-український медичний словник”, а на еміграції в Празі — „Медичний латинсько-український словник”. Він теж автор численних споминів, що друкувались у збірнику „За державність” (видання Українського Наукового Інституту, Варшава).

Лікарем-журналістом і громадським діячем був, родом із Поділля, д-р **Віктор Піснячевський** (1883-1933). У 1907 р. був він ініціатором і редактором часопису „Рідна Справа - Думські Вісти” аж до розв’язання царем цього першого російського парламенту; був теж кореспондентом київської „Ради”.

В рр. 1917-19 мав власний щоденник в Одесі „Одеський Листок”, редактував теж рос. мовою щоденник „Молодая Україна”. На еміграції заснував тижневик „Воля” (1919-22), при якому постало видавництво „Наша воля”, що видавало також літературні твори.

Публіцистом і журналістом був голова української дипломатичної місії у Швейцарії д-р **Євмен Лукасевич** (1871-1929). Він видав збірник „Україна” з інформаційними статтями про Україну пера визначних українських політичних діячів. В Києві, за часів української державності, був ініціатором медичного журналу „Українські Медичні Вісти” і редактором перших 13-ти чисел. У 1921 р. на еміграції в Варшаві був видавцем „Української Трибуни”, яку редактував О. Саліковський.

Д-р **Микола Стаковський** (1879-1948), член Т-ва Українських Поступовців (ТУП) у Києві (1905 р.), за Центральної Ради — голова

дипломатичної місії в Лондоні, на еміграції, на Закарпатті, визначний громадський діяч. Займався журналістикою і публіцистикою. Разом із В. Винниченком видавав у Києві в 1906 р. часопис „Боротьба” (орган Соціал-демократичної робітничої партії) і за це був покараний тюromoю. У 1922 р., разом з членом Директорії А. Макаренком, заснував Українське Релігійно-просвітне В-во, яке не проявило більшої діяльності.

Перед Першою світовою війною журналістикою займався д-р Ярослав Окунєвський (1860-1929). Був лікарем-адміралом австро-угорської флоти, багато подорожував і свої враження друкував у формі репортажів, які згодом вийшли двома томами п.з. „Листи з чужини” (Чернівці, 1898). Вони мають публіцистичну і літературно-мистецьку вартість.

Лікарем, що займався публіцистикою і інших запалював до неї, був буковинець д-р Антін Кобилянський (1837-1910). Був завзятим оборонцем української мови у тогочасних галицьких виданнях і вів полеміку з московофілами, які засмічували українську мову русизмами (його славне „Слово на слово до редактора „Слова” [Б. Дідицького]).

Д-р Євген Озаркевич (1861-1916) був свого часу обороноцем прав українського народу у пресі, співробітником і дописувачем щоденника „Діло”, автором „Просвітних Листків” видання матірнього Т-ва „Простів”. Дуже активний у всіх важніших ділянках суспільного життя.

Д-р Яків Невестюк (1868-1934), співробітник органу галицької радикальної партії „Народ” та журналу „Життя і Слово”, що його редактував І. Франко. Нелегально перевозив книжки з Галичини на східню Україну і за це був арештований.

Д-р Борис Матюшенко (1883-1944), один із засновників Спілки Українських Лікарів у Празі, засновник і редактор „Українського Медичного Вісника”, співавтор і редактор „Лікарського словника” Галина. Співпрацював з д-ром Є. Лукасевичем; написав багато статей про Україну.

Д-р Степан Дмоховський (1875-1959), крім своєї професійної лікарської праці та суспільно-громадської діяльності, займався журналістикою. Написав „Історію книжки”; був постійним дописувачем до української преси в Америці і Канаді. — Разом з Л. Бачинським був редактором ілюстрованого сільсько-господарського місячника „Сільський Світ” (1924). Був співзасновником тижневика „Український Голос” в Перемишлі.

Лікарі журналісти і публіцисти за океаном

Коли йдеться про лікарів українців, що перебували і працювали на еміграції, зокрема в США й Канаді, то й тут зустрічаємо багато тих, що займались публіцистикою і журналістикою та залишили свій великий слід не тільки в історії нашої еміграції, але й у загальній історії нашого суспільного і політичного життя.

Найстаршим з них був д-р **Володимир Сіменович (1859-1932)**. Він прибув до США в 1887 р. та, закінчивши тут медичні студії, працював лікарем в Чікаго, де займався теж активною громадською працею. В 1889 р. редактував „Америку”, потім був головою Просвітної Комісії Українського (тоді Руського) Народного Союзу (1912-13), редактором і видавцем книжечок, що виходили заходами тої Комісії, та редактором часопису для молоді „Просвіта”. В Чікаго редактував газету „Україна” (1930). Дописував теж до різних американських та українських газет, головно до львівського „Діла” та тижневика „Рідний Край” у Чернівцях. В календарі УНСоюзу за 1931 р. помістив свою автобіографічну статтю п.з. „З моого життя”.

Другим не менше активним і заслуженим публіцистом та журналістом у США був д-р **Степан Гриневецький (1877-1942)**, що теж перебував у Чікаго. Він був головою та організатором гетьманської організації „Січ” і редактором органу цієї організації „Січ” (1920-29). Раніше редактував тижневик „Україна” (1918-20). Заснував теж друкарню в Чікаго, де друкувалася газета „Січ”, а потім „Наш стяг”. — Написав науково-популярну розвідку „Нарід і національність”, яку видала Українська Видавнича Спілка „Тризуб” в Чікаго (без дати).

На громадські і медичні науково-популярні теми в українській пресі („Свобода”, „Народна Воля”) і в американських часописах писав лікар з Детройту д-р **Амвросій Кібзей (1888-1954)**. Був автором книжки „Український лікар”.

На терені США і Канади журналістичні і публіцистичні зацікавлення проявили теж лікарі з кіл післявоєнної європейської еміграції. Одним з таких був д-р **Богдан Олесницький (1914-1974)**. Свої журналістичні здібності проявляв він ще за студентських часів і на сторінках львівської щоденної преси („Діло”, „Новий Час”) можна було часто читати його статті чи репортажі на різні актуальні теми. Він був одним із співосновників і співробітників „Лікарського Вісника”, де поміщував періодично свої статті на актуальні теми, або теми пов’язані з молоддю, громадською діяльністю лікарів, тощо. Був активним членом Спілки Українських Журналістів.

Журналістика і публіцистика стали теж доменою зацікавлень лікаря-менеата, визначного філантропа та громадського діяча д-ра Романа Сміка (1918-). Вже у 1935 р. був він кореспондентом української спортивної газети „Змаг” у Львові; у перших місяцях німецької окупації (літо 1941) був співредактором тижневика „Рогатинське Слово”. — На еміграції в Берліні, у 1943 р. редактував місячник „Авторемісник”, що його видавало Українське Національне Об'єднання (УНО). На еміграції в США має за собою багато статей, пов'язаних з українським церковним життям, зокрема з рухом Української Помісної Католицької Церкви за встановлення патріархату. Статті на теми української філантропії, зокрема релігійного змісту, — це друга ділянка журналістичних зацікавлень д-ра Сміка. Його статті поміщені в різних американських і канадських періодичках та церковних календарях.

Д-р Михайло Данилюк (1919-1981) уродженець Волині. Медичні студії закінчив у Мюнхені; від 1950 р. перебував в США. Тут видав друком свій „Повстанський Записник”. Це спомини з повстанського руху на Волині, де він був відомий як отаман Блакитний. — Ще за студентських часів опублікував багато статей в різних українських журналах у Німеччині, а згодом в Америці і Канаді. Був автором науково-популярного довідника „На медичні теми”.

Д-р Семен Кочій (1897-, лікар-дентист, журналіст, громадсько-церковний діяч, нар. в с. Плесківці Тернопільського повіту. Від початку 1920-их років був впродовж 60 літ дуже активний у різних ділянках громадського життя в Чікаго. Написав ряд статей про початки-розвиток українського життя метрополітального Чікаго, зокрема парафії св. о. Миколая.

Д-р Тома Лапичак (1914-1975), уродженець Перемишлі (с. Нижанковичі), медичні студії закінчив у Krakovі. Був членом проводу ОУН, політв'язнем польських тюрим і німецького концентраційного табору. — На еміграції в Німеччині, в м. Берхтесгаден, заснував і редактував літературний журнал „Орлик” (1945-49). На еміграції в США в Чікаго, крім своєї лікарської практики, стає редактором журналу ОДВУ „Самостійна Україна” (1950-55), в якому поміщує періодично свої ідеологічно-політичні статті, а теж статті загально-суспільного характеру.

У 1955 р. виступив з ОУН і почав редактувати незалежний український тижневик „Українське Життя”. В рр. 1962-66 був редактором „Лікарського Вісника”. У 1960 р., разом з М. Шлемкевичем, заснував Український Публіцистично-Науковий Інститут, який видав кілька брошур в українській і англійській мовах. У 1962 р. д-р Лапичак видав свою книжку „Український націоналізм - критика і оборона”.

Д-р Михайло Логаза (1909-. Лікар-публіцист, уродженець Станиславівщини. Після закінчення медичних студій на Львівському університеті, відкрив лікарську практику на передмісті Львова — Клепарові. На еміграції в Америці, крім лікарської практики, цікавився актуальними проблемами громадсько-національного життя. Він написав 30 статей до „Лікарського Вісника” та приблизно 50 до різних журналів і альманахів, не згадуючи коментарів для радіопередач.

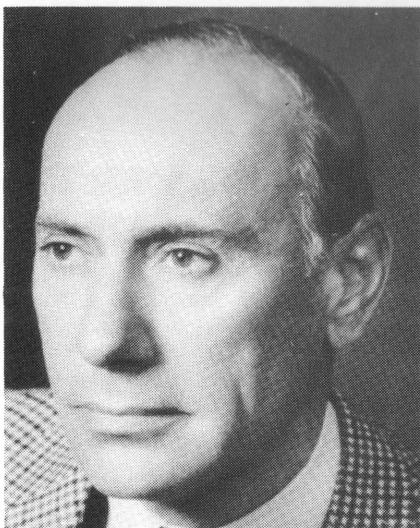
Найбільшим досягненням д-ра Логази була видана в 1985 р. збірка його спогадів, промов, есеїв і репортажів п.з. „Таке то в нас життя”.

**Голови Українського Лікарського Товариства
Північної Америки від 1975 р.**

**д-р Ахіль Хрептовський
1975 р. — 1977 р.**

**д-р Василь Трухлий
1977 р. — 1979 р.**

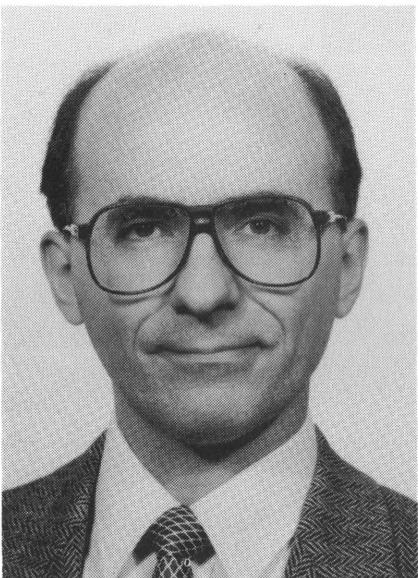
**д-р Мирослав Харкевич
1979 р. — 1981 р.**

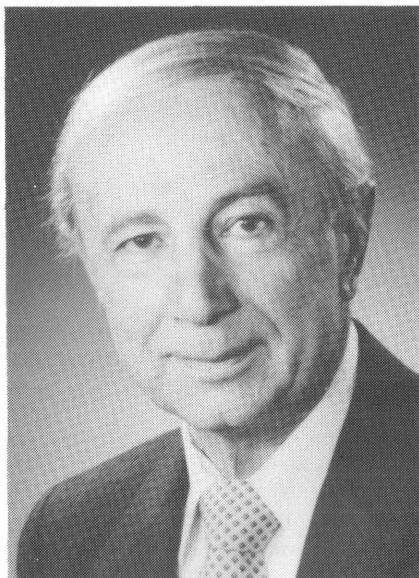
д-р Петро Моцюк
1981 р. — 1983 р.

д-р Мирослав Коленський
1983 р. — 1985 р.

д-р Юрій Грицеляк
1985 р. — 1987 р.

д-р Василь Марчук, теперішній
голова, на 1987 р. — 1989 р.

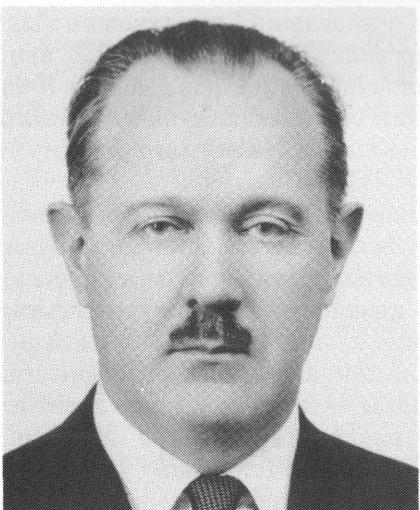
Головні Редактори «Лікарського Вісника»

д-р Роман Осінчук
Основоположник і перший редактор
ч.: 1-3 за 1954 р. — 1955 р.
ч.: 8-23 за 1957 р. — 1961 р.
ч.: 42-45 за 1966 р. — 1967 р.

д-р Павло Джуль
Теперішній головний редактор,
що вже видав 70 чисел «Л.В.»
ч.: 46-115 за 1967 р. — 1987 р.

д-р Ярослав Воєвідка
ч.: 4-7 за 1955 р. — 1957 р.

д-р Тома Лапичак
ч.: 24-41 за 1962 р. — 1966 р.

д-р Павло Джуль

ОГЛЯД НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТИ ЧЛЕНІВ УЛТПА МІЖ РОКАМИ 1975-1987

Про наукові з'їзди українських лікарів появилися вже досі праці багатьох авторів: В. Плющ¹ написав про з'їзди за часів царської Росії і радянської влади; М. Музика² подав хронологічний опис наукових з'їздів у Галичині в 1924-1939 рр.; Ю. Мовчан³ дав повний огляд двох з'їздів у Німеччині після Другої світової війни, а Р. Сочинський⁴ описав перших десять з'їздів УЛТПА в Америці й Канаді. Також для потреб дослідників є статті про наукову працю українських лікарів ще до Першої світової війни, а опісля в Чехо-Словаччині, Німеччині й інших країнах поселення.⁵

Свою статтю про наукові з'їзди УЛТПА Р. Сочинський довів тільки до 1975 року. Він користувався звідомленнями, надрукованими в „Лікарському Віснику”, і також своїми власними спостереженнями, як учасник цих з'їздів. Його стаття закінчується описом Х-го Наукового з'їзду УЛТПА, який відбувся у Вашингтоні 25-27 травня 1974 р. Від того часу УЛТПА влаштувало 6 наукових з'їздів. Останній, тобто XYI-й був у Філадельфії 22-25 травня 1986 р.

УЛТПА також приготовило 7 наукових конференцій, сполучених із з'їздами делегатів. Крім того, зорганізувало ще 5 медичних конференцій у таких місцевостях: Бермудські острови, Акапулько — Мексико, Аруба — Антільські острови, Канкун — Мексико і Ямайка. УЛТПА співпрацювало теж у приготуваннях і переведенні I-го наукового з'їзду Світової Федерації Українських Лікарських Товариств (СФУЛТ), який відбувся в Мюнхені 1985 р., і наукової конференції, пов'язаної із X-ми загальними зборами Українського Лікарського Товариства в Австралії, що відбулися в Сіднею 1986 р. В науковій програмі цього останнього з'їзду брали участь виключно члени УЛТПА.

Наукові з'їзди були найважливішою подією в житті нашого товариства. Вони виявляли його ріст і професійні досягнення його членів. З року на рік підвищувався їхній науковий рівень, а кількість доповідачів збільшувалася. Ці конференції давали можливість українським лікарям обмінюватися думками, краще знайомитись одні з одними і таким чином творити тверді основи для нашої професійної організації. Вони давали змогу українським лікарям читати доповіді та ділитися своїм знанням з товаришами. Американська Медична Асоціація (AMA) оцінила науковий рівень з'їздів УЛТПА і признала учасникам кредити першої категорії для програми вдосконалення лікарів.

Наукові з'їзди мали на меті також плекати українське медичне назовництво і тому українська мова була панівною на всіх конферен-

ціях. На тему мови велася і все ще ведеться широка дискусія. Українські лікарі, які виростали на батьківщині, хоч бездоганно володіють рідною мовою, однаке вони не ознайомлені з українським медичним назовництвом. Їм доводилося студіювати медицину у чужих мовах, передусім у німецькій, польській, російській та в інших мовах. Знову ж молоді лікарі, народжені вже в країнах нового поселення, рідко можуть свободно говорити українською мовою, а українська медична термінологія їм взагалі чужа. Тому треба подивляти одних і других, як вони з великою наснагою стараються вивчити українське назовництво й читати доповіді українською мовою. Ми знаємо, що всі медичні конференції й усі медичні журнали в Україні є виключно в російській мові. Наша лікарська громада у вільному світі презентує українську медичну науку. Тому наше завдання — влаштовувати наукові з'їзди та видавати медичний журнал, щоб зберегти нашу національну ідентичність і вдосконалювати українське медичне назовництво.

Про наукову діяльність українських лікарів найкраще можна довідатись із сторінок „Лікарського Вісника”. Вона проявлялася передусім на 16 з'їздах та на 12 наукових конференціях. Опис перших 10 з'їздів знайдемо у статті Р. Сочинського, поміщеній у „Пропам'ятній книзі з нагоди 25-ліття УЛТПА”.⁴ Однаке, для цілості й непереривності теми нашої праці, даємо їх короткий огляд, а дальших 17 з'їздів опишемо вже докладніше.

I. Науковий з'їзд УЛТПА

Перший науковий з'їзд УЛТПА відбувся в готелі „Картер” у Клівленді 2 червня 1956 р. Головою УЛТПА був тоді д-р Я. Воєвідка, головою відділу Огайо — д-р М. Комарянський, керманичем Організаційного Комітету — д-р В. Левицький. Прочитано 8 наукових доповідей. Присутніх на з'їзді 87 лікарів і дентистів, — 80 з США і 7 з Канади. У бенкеті взяло участь понад 300 осіб. Гостстайстром був д-р М. Орловський.

II. Науковий з'їзд

Другий науковий з'їзд відбувся в готелі „Ля Саль” у Чікаго в дніх 30-31 травня і 1 червня 1958 р. Голова УЛТПА — д-р Я. Воєвідка, голова Ілінойського відділу — д-р М. Сіменович. У з'їзді було зареєстрованих 127 лікарів і дентистів. Першого дня відбулися 3 доповіді на суспільно-громадські й біографічні теми (про д-ра М. Панчишина); другого дня було 11 наукових доповідей, третього дня — ділова конференція при участі 20 членів т-ва. Важливою і новою подією було видання одноднівки під редакцією д-ра Т. Лапичака.

III. Науковий з'їзд

Третій науковий з'їзд був у готелі „Лорд Сімко” в Торонто, 28-29 травня 1960 р. Голова УЛТПА — д-р Б. Макарушка, голова місцевого відділу — д-р Р. Іурковський. У з'їзді взяли участь 142 лікарі, дентисти й фармацевти. У цих двох днях прочитано (або сконспектовано) 15 доповідей. У бенкеті (з тостмайстрами д-рами Б. Олесницьким і Я. Березовським), і в „Весняному рвті”, що відбувся опісля, взяло участь коло 500 осіб.

IV. Науковий з'їзд

Четвертий науковий з'їзд відбувся 26-27 травня 1962 р. в готелі „Статлер-Гілтон” у Детройті. Головою Централі УЛТПА був тоді д-р Р. Сочинський, а головою Мічігенського відділу — д-р П. Джуль. На з'їзді зареєстровано 208 лікарів і дентистів та 14 студентів медицини. Наукова частина, яку очолював д-р М. Сіменович, включала 15 доповідей. У бенкеті й балю взяло участь понад 600 осіб. Важливим був також випуск передз'їздової одноднівки „Лікарський Альманах” під редакцією д-рів П. Джуля і І. Дутка та ред. Б. Нижанківського. Усі доповіді з'їзду були поміщені в „Лікарськім Віснику”.

V. Науковий з'їзд

П'ятий науковий з'їзд улаштовано 20 червня 1964 р. в готелі „Комодор” у Нью-Йорку. Голова УЛТПА — д-р М. Зарицький, голова метрополітального відділу Нью-Йорк — д-р Б. Шебунчак. Науковим координатором з'їзду був д-р Ю. Трухлий. Скількість учасників: 109 лікарів і дентистів.

VI. Науковий з'їзд

Шостий науковий з'їзд відбувся 28-29 травня 1966 р. в готелі „Пік-Конгрес” у Чікаго. Голова УЛТПА — д-р Б. Олесницький, голова Ілінойського відділу — д-р В. Трухлий. окрему комісію очолював д-р А. Хрептовський. На з'їзді відчитано 24 доповіді. Участь у з'їзді взяло 170 лікарів, дентистів і фармацевтів; у бенкеті й балю — 450 осіб.

VII. Науковий з'їзд

Сьомий науковий з'їзд був 24-26 травня 1968 р. в готелі „Шато Шамплейн” у Монреалі. Головою УЛТПА був тоді д-р Ю. Трухлий, а головою місцевого відділу — д-р Б. Волянський. Крім одного симпозіуму, прочитано 14 наукових доповідей.

Третій Науковий З'їзд УЛПНА в Торонто, 1960 р.

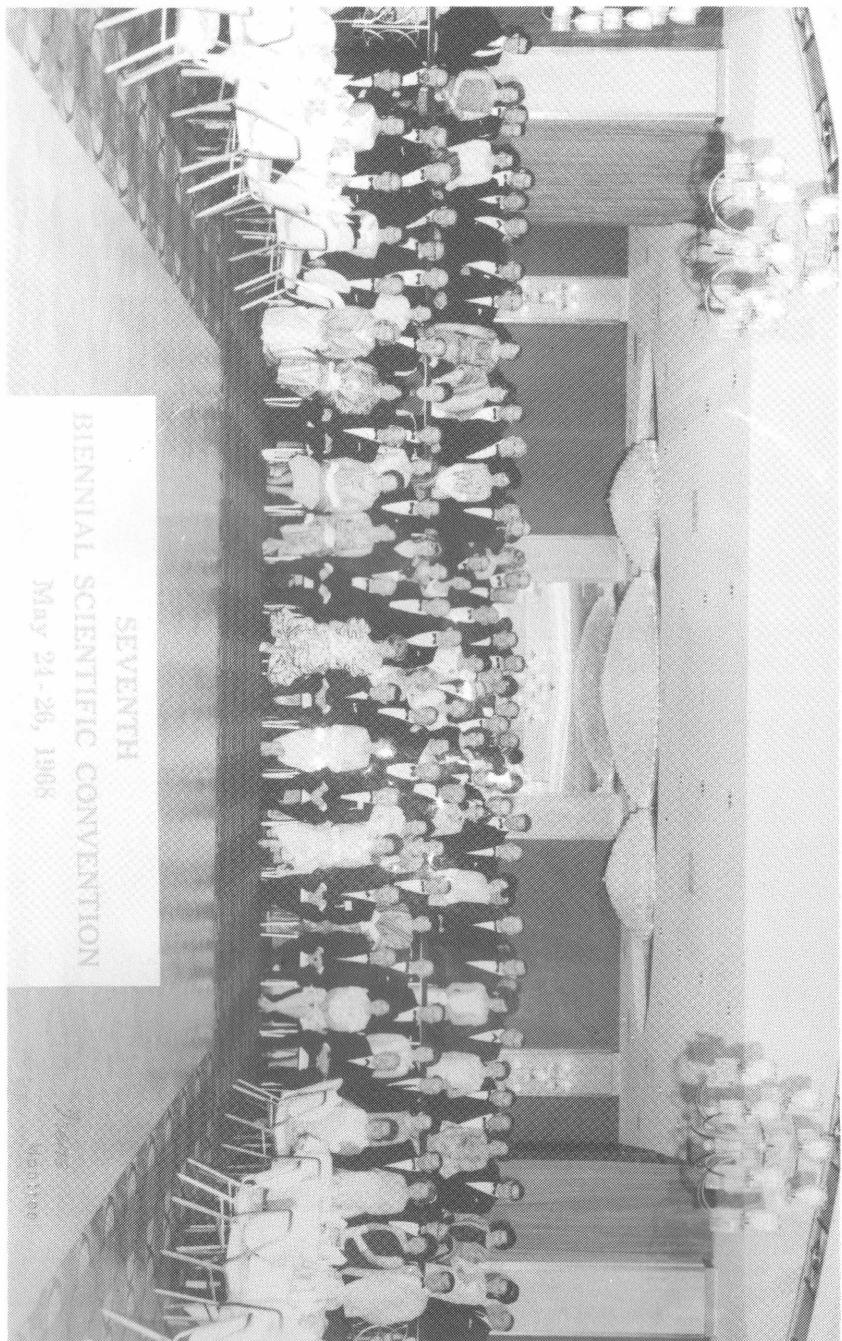

П'ятий Науковий З'їзд УЛТІА в Нью Йорку, 1964 р.

Шостий Науковий З'їзд УЛТПА в Чікаро, 1966 р. (Фото з лікарського бенкету).

Сьомий Науковий З'їзд УЛПА в Монреалі, 1968 р.

SEVENTH
BIENNIAL SCIENTIFIC CONVENTION
May 24-26, 1968

VIII. Науковий з'їзд

Восьмий науковий з'їзд організувала Головна Управа УЛТПА на чолі з головою д-ром Б. Шебунчаком і головою Пенсильванського відділу д-ром М. Навроцьким від 29 травня до 1 червня 1970 р. в мотелі „Меріот” у Філадельфії. Зареєстровано учасників-членів т-ва 103 особи. Крім симпозіуму, виголошено 8 доповідей наукових і 2 доповіді на суспільні теми. У бенкеті й балю взяло участь 260 осіб.

IX. Науковий з'їзд

Дев'ятий науковий з'їзд улаштувала Головна Управа УЛТПА (голова — д-р О. Волянський) і місцевий відділ (голова — д-р Р. Цурковський) 26-28 травня 1972 р. в готелі „Сіней” у Торонто. Зареєстровано 260 лікарів, дентистів і фармацевтів. Усіх учасників було 450, а присутніх на бенкеті й балю 550. Прочитано 22 наукові доповіді.

X. Науковий з'їзд

Десятий науковий з'їзд відбувся спільними заходами Головної Управи (голова — д-р Ю. Кушнір) і відділу Меріленд (голова — д-р Д. Костру-б'як) 25-27 травня 1974 р. в готелі „Статлер-Гілтон” у Вашингтоні. Головою наукової комісії був д-р В. Кіналь. Крім трьох панелів, які переведено з участю 15 фахівців з різних ділянок медицини, відчитано 9 індивідуальних доповідей. Зареєстрованих членів т-ва було 170, крім того понад 300 гостей.

* * * *

Шістнадцятий З'їзд делегатів УЛТПА був сполучений із святкуванням 25-ліття нашого Товариства і Науковою Конференцією. Від того часу наукові з'їзди УЛТПА перепліталися з науковими конференціями, влаштовуваними з нагоди з'їздів делегатів, які відбувалися що два роки. Крім того УЛТПА організувало зимові наукові конференції.

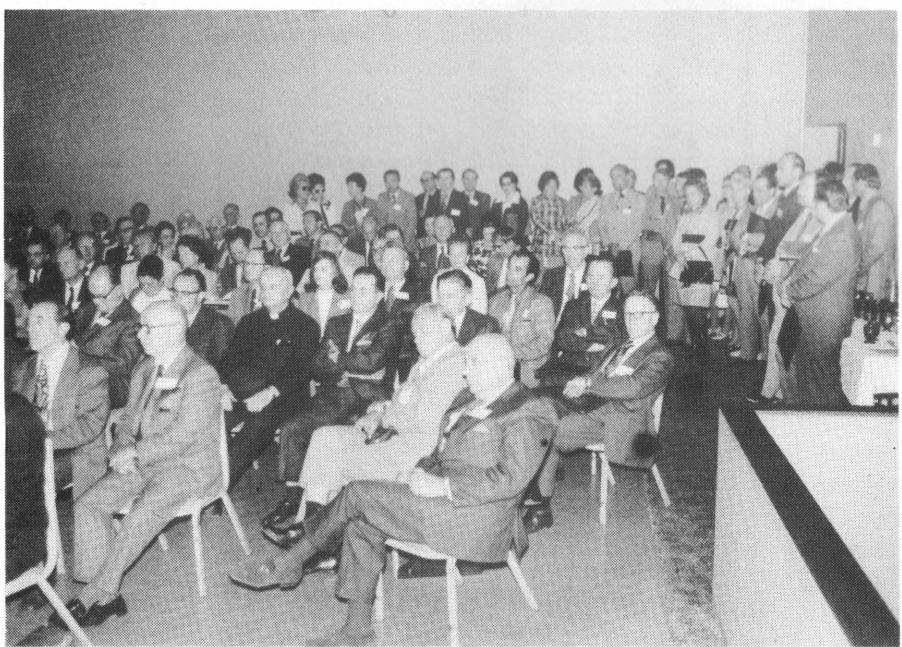
Наукова конференція поєднана із святкуванням 25-ліття УЛТПА і XVI-им з'їздом делегатів

Конференція відбулася 23-25 травня 1975 р. в готелі „Амерікан” в Нью-Йорку.⁶ У З'їзді брало участь приблизно 150 лікарів, разом з родинами, що становило більше як одну четвертину усього членства нашого Товариства. У науковій програмі взяло активну участь 37 лікарів.

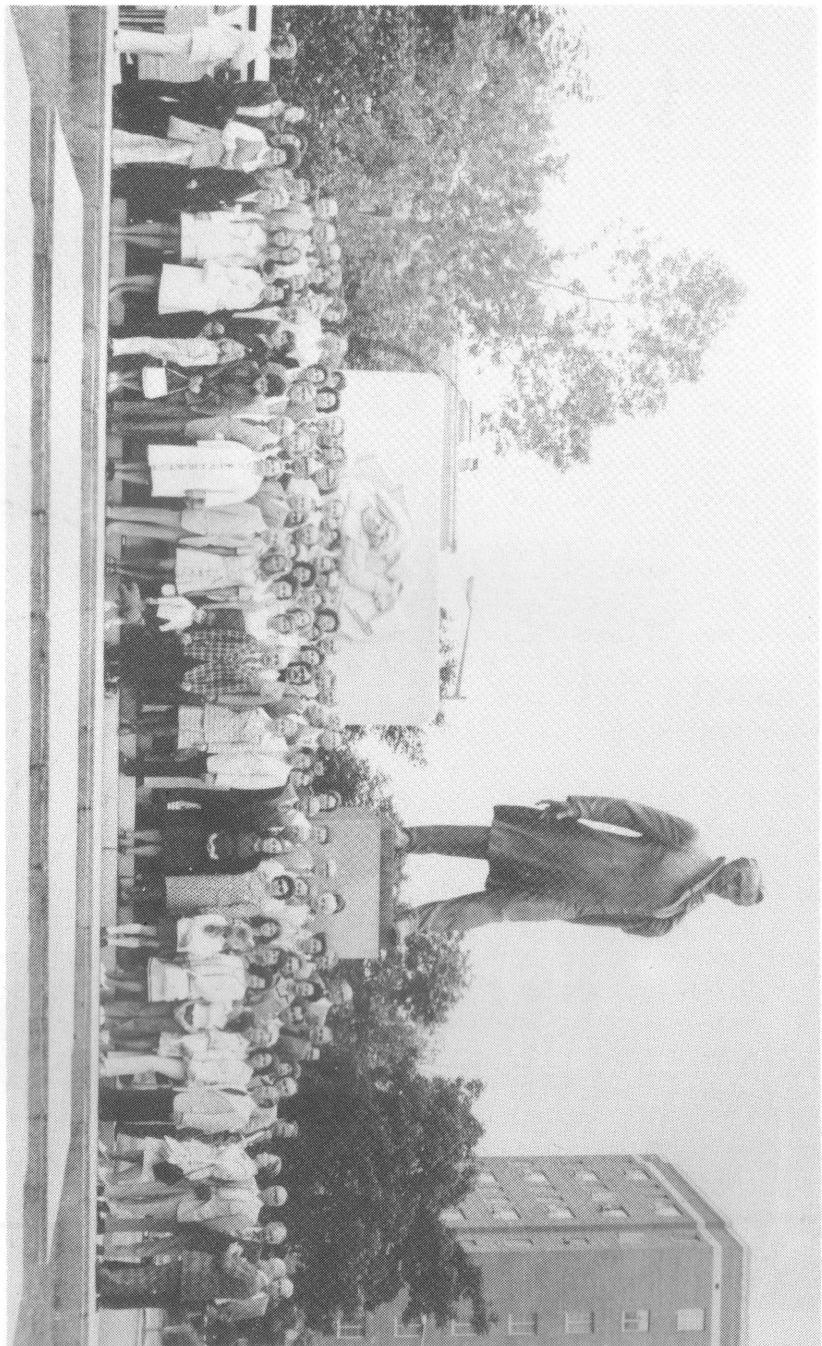
Святкування відкрив голова Нью-Йоркського метрополітального відділу УЛТПА д-р Роман Кравчук у п'ятницю 23 травня. Присутніх привітав голова УЛТПА д-р Юрій Кушнір. Наукову частину почато психіатричним панелем, якого модератором був д-р Роман Мороз.

Восьмий Науковий З'їзд УЛІТПА у Філадельфії, 1970 р.

Дев'ятий Науковий З'їзд УЛТПА в Торонто, 1972 р.

Дес'ятий Науковий З'їзд УЛГПА у Вашингтоні, 1974 р.

Доповідачами були: д-р Михайло Логаза, д-р Ніна Дражньовська, д-р Олег Волянський, д-р Олена Врецьона і д-р Андрій Тершаковець.

Другий панель мав на меті познайомити слухачів з дією протимікробних ліків. Модератором його був д-р Мирослав Харкевич, а участь у ньому брали: д-р Богдан Целевич, д-р Марія Фішер-Слиж, д-р Михайло Головатий, д-р Осип Шандра і д-р Степан Павлинський.

Крім цього з доповідями виступили д-р Юрій Бережницький, д-р Роман Осінчук і проф. д-р Василь Плющ. Д-р Любомир Кузьмак закінчив програму вечора доповідю про сполучення між печінковою протокою та порожньою кишкою. Вступ до цієї доповіді дав д-р Борис Филипчак, а кінцеві завваги — д-р Богдан Худьо.

Темою нарад ранішнього панелю наступного дня було актуальне тепер питання чи потрібне видалювання мигдаликів? Модератором був д-р Василь Кіналь, а доповідачами — д-р Маркіян Мігоцький, д-р Марія Фішер-Слиж, д-р Осип Оришкевич і д-р Дмитро Коструб'як.

Після закінчення доповідей почалися наради XVI-го делегатського з'їзду.

Увечорі відбувся ювілейний бенкет з участю представників українських Церков, громадських та наукових установ. Бенкет відкрив голова нью-йоркського метрополітального відділу д-р Роман Кравчук, а ведення бенкету передав голова Ювілейного Комітету — д-р Ярослав Воєвідка.

Наукову частину закінчено в неділю 25 травня. Наради почалися о 1-ій год. по полуздні. Першим доповідачем був проф. д-р Леонтій Дмоховський, який говорив про ролю вірусів при розвитку рака грудної залози. Модератором програми був д-р Богдан Волянський.

З чергі була двогодинна програма присвячена організаційній тематиці. Модератором цієї частини був д-р Мирон Зарицький. Проф. д-р Василь Плющ говорив про медичні товариства в Україні її поза її межами. Про 25-літню історію УЛТПА доповідав засновник цього товариства д-р Роман Осінчук, а про „Лікарський Вісник” та інші видання УЛТПА — головний редактор „Лікарського Вісника” д-р Павло Джуль.

На закінчення наукової програми відбулися такі доповіді: д-р Ярослав Барвінський говорив про хірургічне лікування захворювань вінцевих судин (moderатором був д-р Любомир Явний); д-р Леонід Мостович доповідав про ангіографію та комп'юторну томографію (moderатор — д-р Ростислав Сочинський); д-р Маркіян Юзич — про зміну диску зорового нерва при загальних хворобах (modератор — д-р Тарас Шегедин). Про медичні й етногенетичні аспекти груп крові говорив д-р Мирослав Драган. Д-р Василь Зарічний доповідав про атлетичні пошкодження (modератором був д-р Климентій Рогозинський).

Наукову частину закрив референт наукових справ д-р Василь Кіналь.

Ювілейний і Науковий З'їзд у 25-ліття УЛТПА в Нью Йорку, 1975 р.

Президія З'їзду

Ювілейні святкування закінчилися спільною вечерею та розваговою зустріччю. У рамках ювілейних святкувань була влаштована виставка публікацій українських лікарів і рідкісних медичних книжок — разом понад 600 публікацій. Підготував виставку д-р Ростислав Сочинський разом з бібліотекарем Українського Гарвардського Інституту мгр. Едвардом Касинцем. Технічним улаштуванням виставки займалася Секція дружин лікарів.

У рамках ювілейних святкувань 25-ліття провів свої ділові наради Шістнадцятий з'їзд делегатів УЛТПА. На з'їзді вибрано нову управу, головою якої, після д-ра Юрія Кушніра, став д-р Ахіль Хрептовський, а головою-електром — д-р Василь Трухлій.

Звіт про видавничу діяльність УЛТПА з нагоди 25-річного існування цієї організації подав д-р Роман Осінчук, він же був головним редактором „Пропам'ятної Книги”, що саме з'явилася напередодні З'їзду. У тому ж році з'явився також перший том „Матеріалів до історії української медицини”. Ця книжка була опрацьована замість раніше плянованого „Лікарського Альманаха”. Головою редакційної колегії був проф. д-р Василь Плющ.

XI. Науковий з'їзд

Одинадцятий з черги науковий з'їзд українських лікарів відбувся в готелі „Шератон” у Клівленді 29-30 травня 1976 р. у трьох сесіях.⁷

Напередодні з'їзду, 28 травня, був панель на тему „Правні проблеми в медичній практиці”. Доповідали правники: д-р Володимир Базарко, д-р Зенон Бойчук і д-р Юрій Оришкевич. Панелем проводив д-р Володимир Шкільник.

Перша наукова сесія з'їзду почалася в суботу вранці 29 травня. Після вступного слова голови комітету д-ра М. Дейчаківського, коротко привітав учасників з'їзду голова Огайського відділу д-р Родіон Палахай, а голова Головної Управи д-р А. Хрептовський відкрив з'їзд офіційно. Клінічну програму попередила доповідь д-ра Романа Осінчука про „Сторіччя українського поселення в Америці”, при чому особлива увага була присвячена українським лікарям.

Клінічні доповіді першої наукової сесії проходили під проводом д-ра Василя Трухлого за такою чергою: д-р Степан Дудяк — „Революційні поступи в радіології”; д-р Павло Джуль — „Хірургічне лікування перлистого опуху”; д-р Леонід Мостович — „Гістологія й морфологія рака легенів на фільмі й бронхограмі” і д-р Андрій Левицький — „Теперішні методи операції катаракти та перещіплювання внутріочних сочок”.

Друга наукова сесія відбулася того ж дня по пополудні. Проводив нею д-р Василь Кіналь. Черга доповідей була така: д-р Маріян Юзич — „Око і шкірні недуги”; д-р Родіон Палажай — „Шкірні прояви злоя-

кісних хворіб внутрішніх органів”; д-р Ярослав Барвінський — „Хірургічне лікування хвороб сонної артерії”. Наступною точкою у програмі був панель на тему „Біль голови” під проводом д-ра Юрія Трухлого, з участю докторів: Юрія Кушніра, Маркіяна Мігоцького, Данила Шмельки, Тараса Шегедина, Ростислава Сочинського й Олега Волянського. Наприкінці цієї сесії д-р Ігор Воєвідка говорив про „Високорисковну вагітність”.

Третя наукова сесія була в неділю, 30 травня, під проводом д-ра Мирослава Харкевича. Сесію започаткував панель „Захворіння грудної залози” під керівництвом д-ра Василя Трухлого, з участю д-рів Володимира Кассараби, Василя Марчука й Олега Сохана. Решту програми виповнили доповіді д-ра Ігора Масника — „Чотири роки боротьби з раком”, д-ра Маркіяна Тершаківця — „Естетична хірургія”, д-ра Василя Розгона і д-ра Ярослава Гординського — „Міжпланетарна медицина”.

Усі доповіді були ілюстровані прозірками, а дві з них — д-рів А. Левицького і Я. Гординського — ще й 16 мм. фільмами. Мова доповідей, за винятком трьох, була українська. Наукова Комісія з'їзду працювала в складі д-рів: В. Трухлого, В. Кіналя і М. Харкевича.

В суботу, 29 травня, відбувся спільнний обід із 164 учасниками. Після нього д-р Ярослав Воєвідка дав доповідь про акушерську практику українського лікаря колись і тепер. У суботу ввечері відбувся бенкет, а опісля баль у Гренд Болдум готелю. У бенкеті, крім лікарських родин, взяли участь і гости. Всіх учасників було 413 осіб.

У неділю, 30 травня ввечері, після закінчення наукової частини з'їзду, відбулася товариська зустріч. До спільної вечері засіли випускники медичних шкіл дев'яти країн. Розваговою частиною зустрічі проводив д-р М. Орловський. У програмі був концерт легкої музики лікарської оркестри з Чікаго під керівництвом д-ра Володимира Кассараби з солістом д-ром вет. Іваном Рудавським і жіночим тріо „Пісня” 29-го Відділу СУА з Чікаго. З віршованим словом виступив д-р Микола Грушкевич. Д-р Олександер Клос відчитав одну свою гумореску, а д-р Микола Дейчаківський вірш „ще живого пацієнта” з сатирою на сучасних лікарів.

Наукова конференція поєднана з XVII-им з'їздом делегатів

Наукова конференція УЛТПА сполучена з сімнадцятим з'їздом делегатів відбулася в Чікаго 27-31 травня 1977 р.⁸ Наукову сесію відкрив д-р А. Литvakівський, голова Іллінойського відділу, та передав ведення конференції д-рові В. Трухлому, голові наукової секції. Виголошено доповіді: „Клінічна картина надмірного рівня холестеролю у

**XII Наукова Конференція і XVII З'їзд Делегатів в Чікаго, 1977 р.
Панель про медичну спеціалізацію.**

Учасники панелю, д-ри:

**П. Пундій, О. Городиловський, А. Пундій, І. Воєвідка, Ю. Грицеляк,
А. Левицький, А. Кецала, Д. Григорчук.**

**Нововибрана Управа
Світової Федерації Українських Лікарських Товариств, Чікаго, 1977 р.**

Сидять з ліва д-ри:

М. Полянська, С. Ворох, Н. Борух, Р. Осінчук, і А. Хрептовський.

Стоять зліва д-ри:

Р. Оришкевич, В. Шехович, М. Коленський і Р. Припхан.

крові та його лікування” — д-р Михайло Стефанів (читала мгр. Ярослава Гринів); „Знижений рівень алдостерону та його лікування” — д-р Катерина Гайдученко; „Виправлення нижніх кінцівок” — д-р Роман Оришкевич; „Лікування голкоуколенням у дентистиці” — д-р Михайло Розелюк; „Лікувальна стоматологія” — д-р Юрій Кушнір; „Імплантанти в дентистиці” — д-р Степан Ворох та фільм „Відновлення цілості механізму чотириголового м’яза після хіургічного усунення наколінка” — д-р Василь Зарічний.

Наукова конференція продовжувалася в суботу, 27 травня. У програмі були: панель на тему „Травма ока”. Модератор — д-р Андрій Левицький, а учасниками були: д-р Олександра Ільків, д-р Юрій Вигінний і д-р Ігор Захаріяєвич. Модератором другого панелю на тему „Високий тиск крові” був д-р Роман Осінчук, а учасники: д-р Володимир Бродич, д-р Михайло Головатий, д-р Андрій Левицький, д-р Марія Клодницька-Процик і д-р Юрій Процик.

О год. 10-ї ранку почалися наради з’їзу делегатів УЛТПА, які виповнили решту дня. На них вибрано нову управу, головою якої став д-р Василь Трухлий, а головою-електом д-р Мирослав Харкевич. З’їзд надав д-рові Романові Осінчукові почесне членство УЛТПА.

Під час бенкету відзначено почесними грамотами таких членів УЛТПА: д-ра Г. Шиманського з Торонта, д-ра Б. Омельського з Клівленду і д-ра А. Жуковського з Детройту. Під час вечеरі співав д-р Іван Рудавський при фортепіяновому супроводі д-ра Володимира Кассараби.

В неділю по полудні відбулася кінцева частина наукової програми. Д-р Ігор Масник доповідав про біологічні показники в діагності рака грудної залози, а д-р Юрій Сай про нові методи операції грижі. Після цих доповідей відбувся панель на тему „Хіургічний шок”. Модератором був д-р Ігор Воєвідка, а членами панелю — д-р Роман Аліскевич, д-р Василь Марчук і д-р Василь Розгін. Увечері відбулася традиційна товариська зустріч.

Під час XVII-го З’їзу делегатів УЛТПА засновано Світову Федерацію Українських Лікарських Товариств (СФУЛТ). Головою цієї організації обрано д-ра Романа Осінчука, його діючим заступником — д-ра Ахіля Хрептовського.

XII. Науковий з’їзд

Дванадцятий з черги науковий з’їзд УЛТПА відбувся у Вінніпезі від 30 червня до 4 липня 1978 р.⁹ Президію з’їзу творили: голова УЛТПА — д-р Василь Трухлий, голова Манітобського відділу — д-р Бронислав Горський, і господар з’їзу — д-р Ярослав Барвінський.

З’їзд мав дві частини: медично-наукову та товарисько-розвагову.

В науковій частині з'їзду прочитано 25 доповідей. Її приготовив д-р Ігор Воєвідка з допомогою д-рів Андрія Левицького і Марії Процик. Під час першої наукової сесії, модератором якої був д-р А. Левицький, відчитано такі доповіді: 1) д-р Юрій Трухлий: „Біль шиї і плеча”, 2) д-р Роман Оришкевич: „Реабілітація ампутованих пацієнтів”, 3) д-р Данило Шмелька: „Зломання і вивих хребта”.

Модератором ранньої сесії в суботу, 1 липня, був д-р Ростислав Сочинський. В цій сесії були такі доповіді: 1) д-р Володимир Гаман: „Лікарська практика в системі соціалізованої медицини”, 2) д-р Семен Грушовець: „Біологічне старіння”, 3) д-р Ігор Каліцінський: „Геріатрія в родинній медицині”, 4) д-р Павло Джуль: „Хіургічне лікування глухоти”, 5) д-р Володимир Бачинський: „Вклад українських лікарів в охорону здоров'я населення Маніトоби”.

У неділю, 2 липня, відчитано такі доповіді: 1) д-р Роман Бучок: „Логомедицина”, 2) д-р Олег Волянський: „Поліфармація у психіятрії”, 3) д-р Іван Білаш: „Гнів серед суспільства”, 4) д-р Тарас Снігуревич: „Що родинний лікар повинен знати про ротову порожнину”, 5) д-р Роман Осінчук: „Обстукування живота”, 6) д-р Михайло Головатий: „Гіпераліментація”.

У понеділок, 3 липня, модератором ранньої сесії був д-р Ярослав Барвінський. Доповіді виголосили: 1) д-р Петро Судерман: „Грижі у дітей”, 2) д-р Бронислав Горський: „Роль ендоскопії у кровотечах шлунку і кишок”, 3) д-р Р. Капровий: „Значення радіології в шлунково-кишкових кровотечах”, 4) д-р Євген Карасевич: „Хіургічне втручання при гострих шлунково-кишкових кровотечах”, 5) д-р Василь Селезінка: „Очні прояви системної недуги”, 6) д-р Мішель Мелин: „Лікування розладів навчання у дітей”.

На пополудневій сесії, модератором якої був д-р Юрій Трухлий, відчитано такі доповіді: 1) д-р Володимир Кривуляк: „Застосування професійної медицини в родинній практиці”, 2) д-р Тетяна Терлецька-Антонович: „Діагноза ниркової недуги”, 3) д-р Любомир Кузьмак: „Очеревно-венозне сполучення Левіна”, 4) д-р Ярослав Воєвідка: „Найновіші вказівки для кесарського розрізу”, 5) д-р Мирослав Грещишин: „Діагноза раку шийки”.

Усі доповіді відзначалися високим науковим рівнем. Доповідачами були здебільша професори медичних шкіл Америки й Канади та досвідчені спеціалісти в різних ділянках медицини.

XII-ий Науковий З'їзд УЛТПА мав велике значення в ділянці популяризації української справи не тільки в провінції Манітоби, але й у всій Канаді. Про з'їзд писали місцеві щоденники, говорили радіовисильні. Телевізійна станція Ci-Бі-Сі перевела інтерв'ю з головою УЛТПА д-ром Василем Трухлим англійською і французькою мовами. Не менш важливою подією було те, що посадник Вінніпегу номінував

голову УЛТПА д-ра В. Трухлого на бенкеті, а першого голову й основника Т-ва д-ра Р. Осінчука на окремій авдієнції — почесними громадянами цього міста, вручаючи їм відповідні грамоти.

Наукова конференція

Метрополітальний відділ УЛТПА Нью-Йорк — Нью-Джерсі, в порозумінні з Головною управою в Чікаго, влаштував наукову конференцію від 5 до 12 травня 1979 р. на Бермудських островах.¹⁰

Конференцію відкрив голова Головної управи д-р Василь Трухлій, а голова Метрополітального відділу д-р М. Драган привітав присутніх. Головою наукової програми був д-р Любомир Ворох.

Після відчитання привітів, приступлено до наукової програми, попросивши д-ра Любомира Кузьмака на першого модератора.

У програмі конференції було дві частини — медично-наукова, а в другій частині переведено курс негайної серцево-легеневої допомоги.

Наукову програму підготовив д-р Любомир Ворох. Тут виголошено 31 доповідь на різноманітні теми, напр. раку, нових хірургічних метод лікування серцевих недуг та ін. Програму схвалив нью-йоркський медичний коледж, що дало 20 годин кредитів категорії I. Д-р Л. Ворох був уповноваженим представником згаданого коледжу на цій конференції. Доповіді заторкали найактуальніші медичні проблеми і були дуже цікаві. Кожного дня на них було присутніх 90 відсотків учасників. Прочитано такі доповіді: «Синдром вихідного отвору грудної клітки» д-р Ю. Трухлій; «Показання до трахеотомії» д-р П. Джуль; «Пухлина, скручення чи запалення придатка яєчка» д-р А. Качала; «Внутрішньо-очні лінзи» д-р В. Селезінка; «Хілорея — рідкісне ускладнення при радіoterапії» д-р С. Асаді; «Показання до хірургії вінцевого обходу» д-р М. Олесницький; «Виштовхна кровотеча під час хірургії катаракти» д-р Т. Шегедин; «Токсичні впливи різних ліків на око» д-р В. Селезінка; «Застосування шлункового обходу у випадках хворобливої опасності» д-р Л. Кузьмак; «Хірургічне виправлення спотворення крилатої лопатки» д-р Ю. Трухлій; «Імплантация регулятора серцевого ритму» інж. М. Дорота; «Інтрогенний вплив дерев'яних волокон одноразових хірургічних халатів і простинь» д-р М. Драган; «Психотропічні ліки у загальній практиці» д-р Ю. Савицький; «Томографічне сканування раку прямої кишки» д-р Ю. Сай; «Допоміжне променеве передопераційне лікування раку прямої кишки» д-р А. Якубович; «Електроаагуляція як первинний спосіб лікування раку прямої кишки» д-р С. Асаді; «Множинні поліпи шлунково-кишкового тракту» д-р Л. Ворох; «Новий хірургічний доступ до нижньо-переднього сегменту ободової кишки» д-р Л. Кузьмак; «Частота і поширення раку в Савдівській Арабії» д-р М. Драган; «Первинна ресекція у випадках гострого прориву ракового процесу ободової кишки» д-р С. Асаді; «Нові

методи лікування і діагностики раку яєчників» д-р В. Трухлій; «Аналіза естрогенних рецепторів — нова метода лікування раку грудних залоз» д-р Р. Баранчук; «Рідкісні пізні перенесення раку матки» д-р Л. Кузьмак; «Рідкісні прояви ракових пухлин яєчників» д-р В. Худьо; «Електролев-кемія під час вагітності» д-р М. Драган; «Основи фізіології дихання» д-р М. Гук; «Заавансований курс для громадян про методи реанімації» д-р М. Яблонська; «Визначування ізоензимів креативної фофокінези (порівнання між кінетичною і електрофорезною пробами)» д-р Р. Баранчук; «Клінічні і гемодинамічні дослідження ідіопатичного гіпертрофічного підаортного звуження» д-р Б. Ворох; «Лікування передчасних шлуночкових скорочень» д-р Ю. Демидович; «Обезболювання хворих після інфаркту серцевого м'яза» д-р Ж. Кордуба; «Підвищений тиск та інші рисковні чинники, що сприяють вінцевій хворобі серця» д-р Н. Ласер.

Курс негайної серцево-легеневої допомоги сквалило Американське товариство серцевих недуг. Координатором курсу був д-р Михайло Яблонський, директор нью-джерського відділу цієї установи. Курс складався з теоретичних і практичних сесій а в його програмі були: «Методи оживлювання» д-р М. Яблонський; «Механічні пристрої для штучного дихання» д-р М. Драган; «Методи і пристрої для підтримки кровообігу» д-р Ю. Демінович; «Моніторування і розпізнавання розладів ритму серця» д-р М. Олесницький; «Дефібріляція і рівночасне відновлення нормального ритму серця» д-р Л. Ворох; «Способи проколу вен» д-р А. Качала; «Необхідні засоби для негайного лікування розладів серця» д-р М. Гук; «Допоміжні засоби для лікування розладів серця» д-р П. Явний; «Способи лікування порушені кислотно-основної рівноваги» д-р Л. Ворох; «Стабілізація і перевезення хворих із гострим серцевим інфарктом» д-р М. Яблонський; «Основні принципи курсу оживлювання» д-р М. Олесницький. Учасники цього курсу, після іспитів з теорії і практики, отримали свідоцтва.

Слід згадати, що вже першого дня конференції бермудське радіо, телевізія та преса подавали звідомлення про цю наукову конференцію УЛТПА.

В четвер, по закінченні сесій, відбувся бенкет і баль. Д-р М. Гук був конферансьє. Він привітав американського консула Річарда Ренда з дружиною (українського походження з родини Саганів), бермудського міністра здоров'я пані Е. Екфі та її чоловіка д-ра П. Екфі та інших учасників конференції. Американський консул Р. Ренд привітав усіх присутніх українською мовою. Після цього слово забрала міністер здоров'я Е. Екфі, дякуючи УЛТПА за влаштування курсу серцево-легеневої допомоги, на якому місцеві бермудські лікарі мали нагоду бути учасниками. Такий курс відбувся вперше на Бермудських островах.

Наукова конференція поєднана з XVIII-им з'їздом делегатів

Наукова конференція сполучена з XVIII-им З'їздом делегатів УЛТПА відбулася від 29 червня до 2 липня 1979 р. в готелі „Конрад Гілтон” у Чікаго.¹¹ З'їзд почався відкриттям, якого прикрасою був концерт чоловічого хору „Сурма” під диригентурою д-ра Василя Трухлого.

Ділові наради вела президія у проводі з д-ром Романом Цурковським з Торонта. Після прийняття нових членів і відчитання звітів керівних органів, схвалено акламацією наділити почесним членством УЛТПА відомого й заслуженого лікаря д-ра Ярослава Воєвідку.

Перший день з'їзу виповнили ділові наради делегатів УЛТПА, на яких вибрано нову управу, головою якої став д-р Мирослав Харкевич, а головою-електом д-р Петро Моцюк.

У суботу вечорі відбувся бенкет і баль. Господарем бенкету був д-р Ахіль Хрептовський. Під час бенкету вручено грамоти заслуги докторам: Галині Носковській-Гірняк, Семенові Кочієві, Ярославові Геник-Березовському та Іванові Козієві.

Наукова програма з'їзу, визнана медичною школою Раш, Чікаго, Ілліной, дала учасникам 8 годин кредиту першої категорії. Слід підкреслити, що організація й наукові доповіді були ділом молодшої генерації лікарів, бо багато з них народилося вже на чужині. Доповіді були виголошенні майже виключно українською мовою.

Наукова комісія працювала в такому складі: д-р Андрій Левицький, д-р Юрій Процик і д-р Ігор Воєвідка. Доповідали: д-р Ярослав Барвінський, д-р Петро Харук, д-р Богдан Р. Дзьоба, д-р Павло Джуль, д-р Юрій Грицеляк, д-р Адріян Кецала, д-р Роман Левицький, д-р Анатоль Лисий, д-р Василь Марчук, д-р Петро Моцюк, д-р Данило Шмелька, д-р Олександер Сивак, д-р Юрій Трухлий, д-р Ярослав Воєвідка, д-р Роман Вітковський і д-р Василь Зарічний.

XIII. Науковий з'їзд

Тринадцятий науковий з'їзд УЛТПА відбувся в дд. 27-29 червня 1980 р. в готелі „Детройт Пляза” в Детройті.¹²

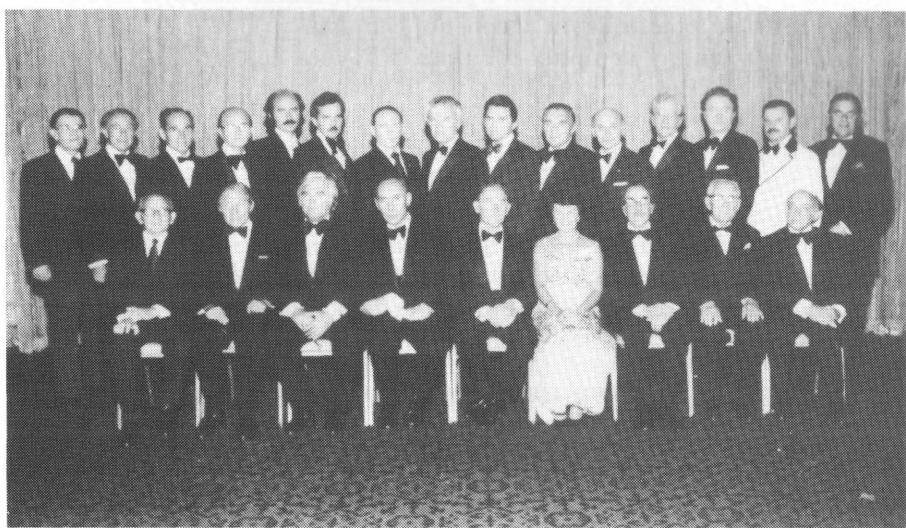
З'їзд цей зорганізували спільними силами Головна Управа УЛТПА під проводом д-ра М. Харкевича і Мічіганський відділ УЛТПА під головуванням д-ра М. Юзича. Конвенційний комітет очолював д-р Павло Джуль, а наукову комісію д-р Андрій Левицький.

На з'їзд насті�ли численні привіти, між ними листи від Патріярха Йосифа, Митрополита Мстислава та інших українських Владик, як також і від президента Джіммі Картера і президентського кандидата Рональда Регена.

Тринадцята Наукова Конференція та XVIII З'їзд Делегатів в Чикаго, 1979

Учасники Наукової Конференції в понеділок 2 липня 1979 р.

Члени Головної Управи УЛТПА під час бенкету.

Наукову програму з'їзду склали УЛТПА і Медична школа Раш (Чікаго). Зареєстровані учасники одержали по 6 годин кредитів категорії I. для одержання грамоти Американської Медичної Асоціації по вдосконаленні лікарів. На з'їзді було зареєстрованих близько 100 лікарів із США й Канади та 10 студентів медицини. 16 наукових доповідей були майже всі виголошенні українською мовою.

Наукова сесія почалася в суботу ранком, 28 червня. Ним проводив д-р Андрій Левицький. В дополудневих годинах виголошено такі доповіді: 1) д-р Ігор Воєвідка: „Оцінка зрілості плода”, 2) д-р Адріян Кецала: „Дитяча радіологія і ядерна медицина”, 3) д-р Марія Фішер-Слиж: „Діагноза й лікування бронхіальної астми у дітей”, 4) д-р Леонід Каменецький: „Серцеві шуми у дітей”, 5) д-р Тетяна Антонович: „Група клінічних симптомів, відомих як нефрозний синдром”, 6) д-р Роман Цурковський: „Методи ортопедичних досліджень дітей”, 7) д-р Роберт Дзьоба: „Лікування швидкопромінального запалення кульшового суглоба”.

Пополудневою сесією проводив д-р Ігор Воєвідка. На цій сесії прочитано такі доповіді: 1) д-р Богдан Макаревич: „Показання до хірургічного видалення носових і горлянких мигдаликів”, 2) д-р Роман Дикун: „Причини глухоти в дітей та способи її лікування”, 3) д-р Родіон Палажій: „Шкірні хвороби в дитячому віці”, 4) д-р Василь Розгін: „Методи загального обезболювання в дитячій хірургії”, 5) д-р Маркіян Тершаковець: „Хірургічне лікування заячої губи, вовчої пащі та поранень кінцівок”, 6) д-р Василь Трухлій: „Гінекологічні проблеми юності”, 7) д-р Леонід Мостович: „Шкідливі спливи йонізуючого випромінювання на працівників здоровної системи”.

Цього ж дня, у вечірніх годинах, відбувся бенкет і баль з участю коло 300 осіб. Бенкет розпочав д-р Павло Джуль і передав даліше ведення програми вечора д-р Ірині Лазарчук. Молитву проказав о. ігумен Іннокентій Лотоцький. Під час бенкету промовляли: д-р Маріян Юзич, д-р Мирослав Харкевич, д-р Роман Осінчук і д-р Павло Джуль. Голова Централі УЛТПА д-р Мирослав Харкевич вручив почесні грамоти д-рові Ярославові Воєвідці, а теж д-рам Мирону Заріцькому, Ростиславу Сочинському і д-рові Павлові Джулеві.

Після вечері д-р Володимир Прокопович з великою вмілістю прочитав гумореску відомого українського сатирика Ека.

Зимова наукова конференція

Напередодні нового 1981 року Акапулько (Мексіко) вперше гостило в себе зимову наукову конференцію УЛТПА, від 29 грудня 1980 р. до 5 січня 1981 р.¹³ Господарем її був метрополітальний відділ Нью-Йорк — Нью-Джерсі, а наукову програму спонзорував нью-йоркський Медичний коледж.

Конференція почалася в понеділок 29 грудня. Наукову сесію відкрив голова Нью-Йоркського відділу УЛТПА д-р Любомир Ворох, який привітав учасників та представив обсерватора (монітора) нью-йоркського Медичного коледжу д-ра С. Бентінгена.

Від Головної Управи УЛТПА привітальне слово виголосив д-р Мирослав Харкевич.

Наукова програма складалася з окремих доповідей на теми хірургічні, гінекологічні, ортопедії, офтальмології, отолярингології, педіатрії, радіології та анестології. Виголошено такі доповіді:

Понеділок, 29 грудня: д-р Михайло Головатий: „Хемічні похідні з вуглеводнів” і „Синтетичні вуглеводні з вугілля (перетворення вугілля)”.

Вівторок, 30 грудня: 1) д-р В. Марчук: „Синдром Маллорі-Вейсса”, 2) д-р Л. Кузьмак: „Нешунтовне хірургічне втручання при гострій кровоточі із стравохідних варикозних вен”, 3) д-р В. Марчук: „Шлунково-кишкові виразки пов’язані з духовою напругою”, 4) д-р В. Марчук: „Гостра масивна кровотеча з нижнього шлунково-кишкового тракту”, 5) д-р Л. Ворох: „Гранульоматозна хвороба кишок”, 6) д-р В. Марчук: „Кістозно-залозиста пухлина підшлункової залози”. — Модератор: д-р П. Харук.

1) Д-р Б. Целевич: „Олив’яна (свинцева) отрутність у дітей”, 2) д-р О. Шандра: „Алергічні лікові реакції у дітей”, 3) д-р М. Фішер-Слиж: „Бронхіяльна астма у дітей”, 4) д-р Б. Целевич: „Шкірні екземи у дітей”. — Модератор: д-р М. Харкевич.

1) Д-р В. Селезінка: „Очні об’яви системних хворіб”, 2) д-р Т. Шегедин: „Пухлина клітин Меркеля, очних повік”, 3) д-р В. Селезінка: „Хворобливі очні зміни при цукровій хворобі”, 4) д-р Т. Шегедин: „Нові відомості про штучні внутрішньо-очні кришталіки”, 5) д-р В. Селезінка: „Спортивні очні поранення”, 6) д-р М. Юзич: „Застосування ультразвуку в медицині, передусім в офтальмології”. — Модератор: д-р Т. Правак.

1) Д-р В. Трухлий: „Теперішній стан знання про неплідність”, 2) д-р Ю. Трухлий: „Синдром болісного плеча”, 3) д-р В. Трухлий: „Метода піхвового видалення матки”. — Модератор: д-р Е. Стецьків.

1) Д-р Р. Дикун: „Папільоматозна хвороба гортані в дорослих”, 2) д-р П. Джуль: „Лікування рака голови і шиї”, 3) д-р Р. Дикун: „Лікування пухлин привушної залози”, 4) д-р П. Джуль: „Ліки в отолярингології”. — Модератор: д-р М. Гук.

1) Адвокат Марта Фаріон-Форович: „Правні поради щодо медичного недбалства”, 2) мгр. Г. Кріцка: „Підручні інформації для хворого”, 3) адвокат З. Форович: „Плянування податкових і пенсійних полегшень”. — Модератор: д-р А. Хрептовський.

1) Мгр. Д. Камак-Целевич: „Лікування болю шляхом крізьшкірного нервового збудження”, 2) д-р М. Гук: „Симпатична рефлексна дистрофія”, 3) д-р В. Селезінка: „Спортивні поранення очей” (закінчення), 4) д-р М. Гук: „Застосування гіпнози в медицині”. — Модератор: д-р Р. Трохимчук.

1) Д-р П. Моцюк: „Клінічна радіологія”, 2) д-р А. Кецала: „Використання світляних зображень для медичної діагнози”, 3) д-р Ю. Трухлий: „Застосування комп’ютерної томографії для діагнози попереково-крижових захворювань”, 4) д-р П. Моцюк: „Ядерна медицина сьогодні”. — Модератор: д-р М. Юзич.

Представник нью-йоркського Медичного коледжу д-р С. Бентінген висловив високу оцінку цієї конференції, підкресливши те, що на нього зробило особливе враження, а саме, що УЛТПА, влаштовуючи наукові конференції, зберігає свою ідентичність, свою рідину мову, культуру, а тим самим зберігає родинне життя, яке в Америці в останніх 20 роках зникає. Він висловив гратуляції д-рові Любомирові Ворохові за дуже добре зорганізовану наукову програму конференції, учасники якої отримують 24 кредити категорії I. для одержання грамоти Американської Медичної Асоціації по вдосконаленні лікарів.

Наукова конференція поєднана з XIX з’їздом делегатів.

Наукова конференція сполучена з XIX З’їздом делегатів УЛТПА відбулася 2-5 липня 1981 р. в готелі „Контінентал-Плаза” в Чікаго.¹⁴ Присутніх було понад 150 членів-лікарів із США й Канади. Конференцію вів голова наукової комісії д-р Андрій Левицький. Учасників привітали: голова УЛТПА д-р Мирослав Харкевич і голова Іллінського відділу д-р Петро Харук. Наукова програма конференції обіймала такі доповіді:

- 1) Д-р Б. А. Горський: „Загальні зауваження про цукрову хворобу”,
- 2) д-р Данило Григорчук: „Отрутні причини розвитку цукриці”, 3) д-р М. Долинюк: „Суперечності в лікуванні цукрової хвороби”, 4) мгр. Марта Роман і мгр. Анета Харук: „Поточний стан інсульнівих насосів”,
- 5) д-р Марко Олесницький: „Лікування хворого на складну цукрицю”,
- 6) д-р Юрій Грицеляк: „Хіургічні втручання у хворих на цукрицю”,
- 7) д-р Марія Клодницька-Процік: „Серцеві захворювання пов’язані з цукрицею”, 8) д-р Тетяна Антонович: „Ниркові й судинні хворобливі зміни пов’язані з цукрицею”, 9) д-р Роман Осінчук: „Загальний коментар”, 10) д-р Борис Верн: „Хвороби нервової системи пов’язані з цукрицею”, 11) д-р Родіон Палажій: „Шкірні об’яди цукрової хвороби”, 12) д-р Роберт Б. Дзьоба: „Ампутації у хворих на цукрову хворобу”.

Панель „Зубні ураження у хворих на цукрицю” — д-р Мирослав Коленський — модератор, д-р Андрій В. Бровар, д-р Т. Г. Снігуревич, д-р Ольга Загребельна-Маркевич — панелісти.

1) Д-р Степан Семчишин: „Медична опіка над роділлею з цукровою хворобою”, 2) д-р Дарія Кецала: „Методи контрастного зображення застосовувані у хворих на цукрицю”, 3) д-р Андрій Левицький: „Цукрова хвороба та око”.

Запити і дискусія — д-р Ігор Воєвідка (модератор).

На пропозицію контрольної комісії з'їзд делегатів уділив абсолюторію уступаючій Управі. Головою УЛТПА обрано одноголосно д-ра Петра Моцюка, а головою-електом д-ра Мирослава Коленського.

XIV. Науковий з'їзд

Чотирнадцятий науковий з'їзд УЛТПА відбувся в Сан Франціско від 29 вересня до 2 жовтня 1982 р. Голова УЛТПА — д-р Петро Моцюк; голова Каліфорнійського відділу — д-р Маркіян Тершаковець; керівник наукової програми — д-р Ігор Воєвідка (15).

Усі доповіді були тематично так складені, щоб найбільше уваги приділити недугам старших віком людей. У цій категорії були такі доповіді: 1) д-р Петро Чопівський: „Засоби збереження здоров'я”, 2) д-р Богдан Дзьоба: „Про болі в попереку”, 3) д-р Микола Федушка: „Хірургія пересаджування”, 4) д-р Бронислав Горський: „Шлунково-кишкові розлади”, 5) д-р Василь Трухлий: „Атрофічні зміни статевих органів у жінок”, 6) д-р Роман Левицький: „Запальні процеси в кульшовім суглобі”, 7) д-р Ярослав Сидоряк: „Хірургія кровоносних судин”, 8) д-р Марія Клодницька-Процик: „Регулятори серцевих ритмів”, 9) д-р Леонід Каменецький: „Хірургія вінцевих судин”, 10) д-р Володимир Лебедин: „Психолікування”, 11) д-р Маріян Юзич: „Лазер як засіб лікування”, 12) Д-р Марта Терлецька: „Хворобливі зміни щитовидної залози”.

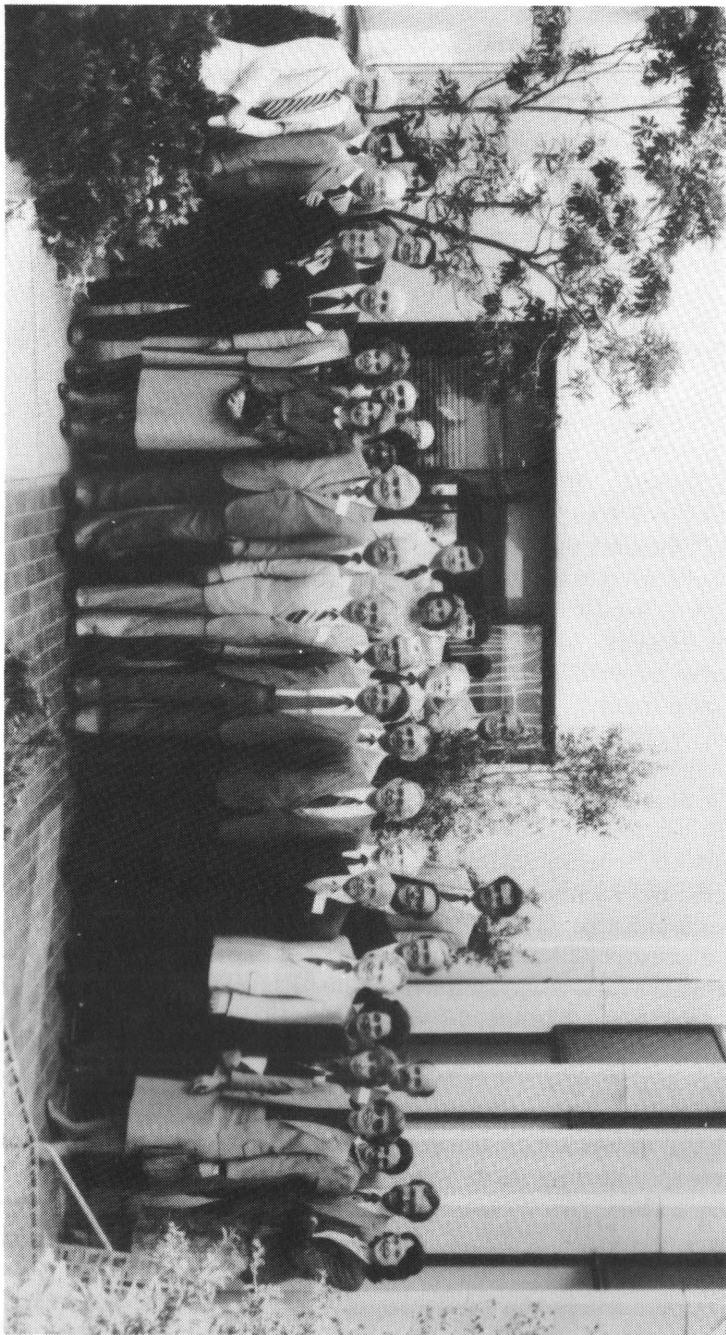
У п'ятницю, 29 вересня, під час бенкету д-р П. Моцюк роздав відзначення п'ятьом заслуженим членам УЛТПА. Почесні грамоти одержали: д-р Василь Кіналь, д-р Юрій Кушнір, д-р Юрій Трухлий, д-р Іван Скрипух і д-р Микола Дейчаківський.

Останнього дня з'їду відбулися ділові наради в справі наукової конференції в 1984 році, яку заплановано відбути в Торонто. Присутні вислухали також доповіді д-ра Павла Пундія на тему „Всеслов'янський Лікарський Союз і участь українських лікарів у ньому”.

Наукова конференція поєднана з ХХ-им з'їздом делегатів

Наукова конференція поєднана з ХХ-им з'їздом делегатів УЛТПА відбулася від 26 до 29 травня 1983 р. в готелі „Маріот” у Чікаго.¹⁶

Чотирнадцятий Науковий З'їзд УЛІТІА в Сан Франціско, 1982 р. (група учасників).

Наукову конференцію попередили наради делегатів, які заслухали звітів про діяльність нашого товариства й вибрали нову Управу УЛТПА. Його головою став д-р Мирослав Коленський, а головою-електом д-р Юрій Грицеляк.

З'їзд нагородив д-ра Ахіля Хрептовського грамотою почесного члена Товариства. Почесні грамоти одержали також такі доктори: Тарас Ганущевський, Михайло Головатий, Юліян Мовчан, Роман Смік, Олександер Гудзяк і Петро Моцюк.

У науковій частині з'їзду члени УЛТПА прочитали доповіді на такі теми: 1) д-р Мирон Долинюк: „Поступи в лікуванні легеневих недуг”, 2) д-р Родіон Палажій: „Модерне лікування акне”, 3) д-р Андрій Мельник: „Про генетику”, 4) д-р Богдан Іванець: „Про згустки крові”, 5) д-р Василь Трухлий: „Нові здобутки в акушерстві”, 6) д-р Адріян Кециала: „Модерні застосування артеріографії”, 7) д-р Марта Косович: „Про ядерно-магнетний резонанс”, 8) д-р Юрій Грицеляк: „Творення жовчних каменів”, 9) д-р Роберт Дзьоба: „Модерні застосування артроскопії в лікуванні суглобів”.

Наукову програму вели д-ри Ігор Воєвідка і Андрій Ріпецький. Американська Медична Асоціація признала учасникам конференції кредити I. категорії. Це значить, що науковий рівень доповідей наших лікарів був непересічно високий. Жваве обговорення наукових питань, викладених у доповідях, було доказом зацікавлення слухачів поступами у сучасному лікуванні.

Зимова наукова конференція

Зимова наукова конференція УЛТПА відбулася від 11 до 18 грудня 1983 р. на острові Аруба, що є складовою частиною голландських Антилів.¹⁷ На цій конференції обговорювано актуальні медичні теми наших часів, а саме: застосування мікроскопічної хірургії в ортопедії та отоларингології, питання комп’юторної радіології, діагностику судинних захворювань, запобігання серцевим хворобам, гормональні розлади в жінок і вплив довкілля на ракоутворення.

Дуже відрадним явищем на цій конференції було те, що майже всі доповідачі, уродженці Америки або Канади, говорили виключно українською мовою та вживали добірного українського медичного назовництва.

Під час конференції українська лікарська громада вшанувала д-ра Романа Крупку з нагоди його 80-ліття. — Серед учасників був присутній також д-р Володимир Пасічняк, який на 83-му році життя брав активну участь у нарадах конференції. Обом лікарям з приводу закінчення їхніх 80-их років життя висловлюємо найщиріші побажання бути серед нас ще довгі роки й успішно продовжувати свою лікарську працю.

На конференції було зареєстрованих 68 осіб. У програмі конференції були такі доповіді: 1) мігр. Джоанна Камак-Целевич: „Запобігання і лікування болів у попереку” (виховна програма), 2) д-р Петро Харук: „Духова напруга, фізична праця і дія серця”, 3) д-р Ярослав Туркало: „Перша українська медична книжка, видана в 1879 році”, 4) д-р Степан Дудяк: „Кришталеві солі як збудники хворобливих змін суглобів”, 5) д-р Степан Дудяк: „Критичні діагностичні методи в радіології”, 6) д-р Роман Дикун: „Глухота у дітей”, 7) д-р Павло Джуль: „Запальні процеси колоносових пазух; діягноза і лікування”, 8) д-р Павло Джуль: „Відновна хірургія середнього вуха”, 9) д-р Богдан Іванець: „Загальний огляд переферійної судинної хірургії”, 10) д-р Василь Трухлий: а) „Вторинна відсутність місячного”, б) „Вторинна відсутність місячного і надмірні фізичні зусилля”, в) „Клімактерій і вплив естрогену”, 11) д-р Василь Трухлий: „Хвороби грудної залози”, 12) інж. д-р Михайло Головатий: „Вплив довкілля на ракоутворення”, 13) д-р Володимир Кассараба: „Крізьшкірна холянгіографія”, 14) д-р Марко Конюх: „Реплантаційна хірургія (показання і протипоказання)”, 15) д-р Марко Конюх: „Мікроскопічне вільне переміщення тканин”.

XV. Науковий з'їзд

П'ятнадцятий науковий з'їзд відбувся в Торонто від 27 червня до 2 липня 1984 р.¹⁸ На ньому вітали голова УЛТПА д-р Мирослав Коленський і голова Торонтського відділу д-р Роман Цурковський сімох гостей з Українського Лікарського Товариства в Австралії. Керівником наукової програми був д-р Юрій Стецик.

Головною темою з'їзу були „Критичні проблеми в медицині”. Слухачі брали також участь у святкуваннях 150-ліття міста Торонто.

З'їзд почався в середу 27 червня реєстрацією і діловою конференцією, на якій обговорено збереження української мови на наукових конференціях і в „Лікарському Віснику”.

Звітували референти Головної Управи, а саме: референтура медичних студентів — д-р Андрій Бровар і д-р Таїса Бровар; представниця студентів медицини у Торонто — Тася Сагайдаківська; голова наукової комісії — д-р Роберт Богдан Дзьоба; голова Торонтського відділу — д-р Роман Цурковський; архівар — д-р Павло Пундій; головний редактор „Лікарського Вісника” — д-р Павло Джуль. Д-р Марія Фішер-Слиж говорила про поміч нашим лікарям-біженцям з Польщі й інших країн.

Наукову програму з'їзу відкрив того самого дня д-р Роман Цурковський, а д-р Юрій Стецик відчитав привітання, які наспіли від епархів українських Церков. Від Ювілейного комітету міста Торонто промовляв П. Кіт, який закликав українських лікарів включитися у святкування Торонто.

Обидва дні — п'ятниця й субота — були виповнені доповідями їй цим з'їзд почав свою наукову частину. Програма доповідей була така:

I частина: голова — д-р Надя Борух.

1) Д-р М. Лучків: „Основи критичного лікування”, 2) д-р Ю. Рева: „Сучасне лікування ісхемічної хвороби серця”, 3) д-р Б. Снігур: „Сучасне лікування цукричної кетоацидози”, 4) д-р Е. Прокіпчук: „Кишкові кровотечі”, 5) д-р Л. Мостович: „Рентгенологічні об'яди кишкової непрохідності”, 6) д-р М. Недільський: „Затяжна ядуха”, 7) д-р Д. Васерман: „Спогади з лікарської практики на Гуцульщині”, 8) д-р Р. Кунинець: „Шкірні недуги”.

II частина: голова — д-р Е. Волощук.

1) Д-р Х. Держко: „Критичні випадки в гінекології”, 2) д-р К. Бубела: „Злоякісна надгарячка”, 3) д-р Д. Логінська-Дейл: „Хворі із самогубною скильністю”, 4) д-р Г. Никифорук: „Надмірна чутливість — хвороба 20-го століття”, 5) мгр. М. Корнієнко: „Раціональна дозованість ліків”.

III частина: голова — д-р П. Смільський.

1) Д-р М. Байда: „Запалення жовчевих проток”, 2) д-р А. Михальчук: „Статеві і сечеві поранення”, 3) д-р Б. Дзьоба: „Пошкодження шийного хребта”, 4) д-р В. Бобечко: „Сколіоза”, 5) д-р Р. Цурковський: „Надзвичайні випадки в ортопедії”, 6) д-р І. Воєвідка: „Передчасні роди”, 7) д-р В. Гачинський: „Мозковий крововилив”.

IV частина (дентистична програма).

1) Д-р Таїса Л. Шеремета-Бровар: „Апексіфікація та апексогенеза”, 2) д-р Р. Гайдук: „Лікування зубно-лицевих спотворень”, 3) д-р Е. Криштальський: „Лікування довколозубних недуг”, 4) д-р Л. Палмер: „Внутрішньовенозне обезболювання в дентистиці”, 5) д-р В. Добровольський: „Амелобластома — лікування”, 6) д-р В. Максимів: „Рак ротової порожнини”, 7) д-р А. Бровар: „Резинозв'язні стопори в довколозубному унерухомленні”.

Публічні доповіді — д-р Т. Самотулка: „Біологічне й культурне збереження народу” і д-р Р. Осінчук: „Роля українського лікаря в громаді”.

Д-р Т. Самотулка заторкнув питання доцільності акції, спрямованої на біологічне й культурне самозбереження, його суттєві елементи, програму та способи й засоби для її здійснення, проблеми, що виникають у процесі їх здійснювання.

На окрему увагу заслуговує доповідь д-ра Р. Осінчука. З'ясувавши спочатку коротко історію української медицини, доповідач представив ширше теперішній стан і успіхи цієї медицини у вільному світі та підкреслив активну участь наших лікарів у центральних і місцевих українських громадських організаціях та установах.

Д-р М. Коленський і д-р Р. Цурковський вручили почесні грамоти за особливу активність таким членам Т-ва: д-р Надії Борух, д-р А. Горчинському, д-р Ю. Гадачеві, д-р О. Волянському і д-р В. Мигалеві.

Зимова наукова конференція

Зимова наукова конференція УЛТПА відбулася 9-16 січня 1985 р. в м. Канкун на побережжі півострова Юкатан, Мексіко.¹⁹ У програмі конференції були численні доповіді з різних ділянок медичної науки. Зареєстрованих учасників було 50. Доповідачами були: 1) мгр. І. Целевич: „Методи лікування хворів міжхребцевих дисків”, 2) д-р В. Трухлий: „Про пористість кісток” і „Про хірургічне лікування пухлин жіночих статевих органів із застосуванням лазерних променів та про причини опасистості в жінок”, 3) д-р В. Кіналь: „Злюякісні пухlinи легенів, їх діагноза й лікування”, 4) д-р М. Головатий: „Причини розвитку злюякісних пухлин у людини”, 5) д-р П. Демус: „Клінічні об'яди духової напруги”, 6) д-р П. Джуль: „Лікування злюякісних пухлин горла та про етіологію гострої непрохідності дихальних шляхів у дітей”, 7) д-р В. Марчук: „Порожнисті придатки в товстій кишці та про хворобливі зміни в печінково-жовчних протоках”, 8) д-р А. Кецала: „Застосування модерної рентгенівської технології в діагностиці патології судин і про раннє викривання злюякісних пухлин у жінок за допомогою мамографії”, 9) д-р І. Федорів: „Виправлення зорових недостатностей прикладними лінзами”.

Керівниками дискусії були д-ри: А. Хрептовський, Е. Стецьків, С. Войтович і М. Ріпецький.

Проф. Ярослав Рудницький зорганізував виставку „Українські лікарі в дипломатичній службі УНР”.

Усі доповіді, крім однієї, були виголошенні українською мовою.

Наукова конференція поєднана з ХХІ-им з'їздом делегатів

23-27 травня 1985 р. столиця США гостила ХХІ з'їзд делегатів і наукову конференцію УЛТПА.²⁰ Ділові наради й наукові доповіді відбулися в готелі „Капітол Гілтон” у Вашингтоні.

З'їзд відкрив голова УЛТПА д-р Мирослав Коленський ввечорі 23 травня, а учасників вітав голова місцевого з'їздового комітету д-р Ігор Масник.

Наукова конференція почалася вранці 24 травня. Головною темою конференції були інфекційні недуги. Члени УЛТПА виголосили такі доповіді: 1) д-р Богдан Р. Дзьоба: „Гнійне запалення кульшового суглоба в дітей”, 2) д-р Марія Грицеляк: „Бактерійне запалення мозкових оболонок у новонароджених дітей”, 3) д-р Василь Селезінка:

ХХ-та Наукова Конференція у Вашингтоні, 1985 р.

Група лікарів під пам'ятником Шевченка

Група лікарів з Чікага

„Лікування запалення очей у новонароджених”, 4) д-р Василь Трухлий: „Венеричні хвороби”, 5) д-р Ігор Й. Масник: „Синдром набутої імунної недостатності”, 6) д-р Йосип Кульчик: „Слонова хвороба й інфекції”, 7) д-р Юрій Грицеляк: „Виразкові пролежні і гнилокрів’я”, 8) д-р Осип Гаврилюк: „Щеплення проти заразних хворіб”, 9) д-р Олександер Жупник: „Туберкульоза”.

Конференція продовжувалася в суботу 25 травня 1985 р., і присутні вислухали тоді такі доповіді: 1) д-р Оксана Балтарович: „Застосування ультразвуку для діагностики і лікування абсесів печінки”, 2) д-р Бенямин Дячок: „Бактерійне запалення внутрішньої оболонки серця”, 3) д-р Богдан Р. Дзьоба: „Запалення міжхребцевих дисків після хемічного розчинення драглистоого ядра”, 4) д-р Василь Селезінка: „Запалення очей”, 5) д-р Павло Джуль: „Реабілітація лиця”, 6) д-р Любомир Кузьмак: „Підв’язування шлунка — нова хірургічна метода лікування опасистости”, 7) д-р Юрій Трухлий: „Укріплення нестійкості верхніх шийних хребців викликаної раковими перенесеннями”, 8) д-р Тома Мейсон: „Перевірка робітників хемічної промисловості на рака сечевого міхура”, 9) д-р Володимир М’ялковський: „Лікування рака сечевого міхура лазерними променями”.

У дентистичній програмі були доповіді таких лікарів: 1) д-р Андрій Бровар: „Частота гнилопротезів при зубопохідних інфекціях”, 2) д-р Орест Комарницький: „Нові й естетичні вдосконалення зубних протез”, 3) д-р Юрій Руденський: „Язиковий доступ для виправлення зубних дефектів золотою фольгою”, 4) д-р Степан Штайн: „Цілісна керамічна коронка”.

У п’ятницю пополудні відбувся З’їзд делегатів, на якому вибрано нову Головну Управу. Головою УЛТПА став д-р Юрій Грицеляк, а головою-електром д-р Роман Дикун.

Після вибору Головної Управи, вив’язалася жива дискусія на громадські теми. Тут найбільше уваги присвячено ролі УЛТПА в житті нашої діаспори, а передусім співпраці з українськими науковими установами.

На закінчення з’їзду делегати, члени й гості взяли участь у бенкеті, на якому одержали почесні грамоти такі лікарі: д-р Павло Джуль (почесне членство), д-р Іван Рудавський, д-р Володимир Кассараба, д-р Мирослав Харкевич, д-р Тетяна Антонович, д-р Василь Трухлий, д-р Петро Моцюк та д-р Олег Волянський.

У неділю учасники зібралися численно біля пам’ятника Тараса Шевченка та поклали вінок квітів у його стіп.

Зимова наукова конференція

Від 12 до 19 січня 1986 р. у готелі „Розгол” на острові Ямайка відбулася зимова наукова конференція УЛТПА, яку приготовила Головна Управа на чолі з головою д-ром Юрієм Грицеляком.²¹

На конференцію прибуло значне число членів і гостей із США й Канади. Виголошено низку наукових доповідей про проблеми в медицині та про найновіші способи клінічного лікування.

У програмі конференції були такі доповіді: 1) д-р Юрій Бабчук: „Переломи шийних хребців”, 2) мгр. І. Целевич: „Контроль болю у хворих на рака” і „Застосування крізышкірного електричного збудження нервових волокон у хворих на рака”, 3) д-р Павло Джуль: „Епітеліяльні ураження ротової порожнини”, 4) д-р Марія Фішер-Слиж: „Бронхіяльна астма у дітей” і „Лікування внутріутробного пригніченого росту”, 5) д-р Василь Марчук: „Лікування жовчної цірози пов’язаної з водянкою” і „Хірургічне лікування вогнищ мікрозвалнінь у грудній залозі”.

Крім медичних тем, проф Люба Жук з Монреалю виголосила доповідь про лікарів-музикологів, д-р О. Мельник говорила про комп’ютери у прикладних науках, а молодий адвокат з Анн-Арбор д-р Юрій Джуль доповідав на тему „Виготовлювання заповітів і правні доручення”.

Перегляд попередніх наукових конференцій на кольорових прозірках подав д-р Ігор Федорів. На закінчення д-р Євген Стецьків показав фільм „Жнива розпачу”.

XVI. Науковий з’їзд

Шістнадцятий науковий з’їзд УЛТПА відбувся від 22 до 25 травня 1986 р. у готелі „Фор сізонс” у Філадельфії.²² Темою з’їзду була „Медицина і спорт”. На з’їзді виголошено такі наукові доповіді:

1) Д-р Мирослав Драган: „Дерев’яні волокна як причина кісткової секвестрації після відкритого виправлення ключиці у важкоатлета”, 2) д-р Юрій Курица: „Артографія як діагностичний засіб при спортивних пораненнях”, 3) д-р Любов Прончик: „Поранення ніг при спортивних іграх”, 4) д-р Юрій Бабчук: „Пошкодження шиї”, 5) д-р М. Вікстром: „Кісткове інтегрування при зубних пораненнях”, 6) д-р Микола Ільчишин: „Пересадження кісткової тканини в дентистиці”, 7) д-р Юрій Барановський: „Ортодонтика і спорт”, 8) д-р Юрій Тисовський: „Складні відновлювальні заходи в дентистиці”, 9) д-р Зенон Козак: „Пошкодження висково-щелепного суглоба під час спортивних ігор”, 10) д-р Роман Дикун: „Поранення голови і шиї при спортивних іграх”, 11) д-р Северин Гривнак: „Поранення нижніх кінцівок при спортивних іграх”, 12) д-р В. Поприч: „Артроскопія і спортивні поранення”, 13) д-р Іrena Комаринська-Савицька: „Діагностичні проблеми у жінок-спортсменок”, 14) д-р Мирослав Грещишин: „Дослідження остеопорози”. — Модератором наукової програми був д-р Роман Козицький.

Крім наукових доповідей, під час з’їзду були також пленарні сесії, присвячені організаційним справам УЛТПА.

Наприкінці з'їзду відбулися спільні дискусійні наради УЛТПА та Українсько-американської Асоціації Правників. У висліді цих нарад українські лікарі й правники проголосили своє становище до чорнобильської катастрофи. Вони вимагали від уряду СРСР повного виявлення наслідків вибуху атомного реактора в Чорнобилі, як теж того, щоб на місце катастрофи допустити міжнародні станиці Червоного Хреста для допомоги потерпілим. Ухвалено теж заклик до світової лікарської спільноти про невідкладну потребу медичних порад і опіки для жертв катастрофи та їхніх нащадків.

Наукова конференція поєднана з ХХII-им з'їздом делегатів

Між 22 та 24 травня 1987 р. відбулася в готелі „Гаєт” в Оак Брук, Ілліной, наукова конференція поєднана з ХХII-им з'їздом делегатів УЛТПА.²³

Вступне слово на відкритті конференції виголосив д-р Адріян Кецала, після чого він прочитав доповідь про економічні проблеми в медичній практиці. З черги д-р Мирон Войтович доповідав про застосування флюроскопії у крізьшкірній гастростомії, а д-р Северин Гривнак представив слухачам найновіший спосіб вирізування кісткових наростів п'яткової кістки. Про великий поступ в акушерстві й гінекології доповідав д-р Василь Трухлий.

Після доповідей відбулася товариська зустріч.

Наступного дня д-р Андрій Левицький зреферував найновіші досягнення в офтальмології, а д-р Данило Григорчук дав практичні вказівки про лікування випадків наглого затруєння. Д-р Василь Лончина розповів про нові вдосконалені способи перещеплення серця. Знову ж про осяги в психіятрії говорив д-р Андрій Пундій, а д-р Юрій Трухлий познайомив слухачів з новими методами лікування в ортопедичній хірургії. На закінчення д-р Павло Пундій прочитав звіт про наукову та громадську активність українських лікарів у роках 1922-1944.

Після обіду відбувся ХХII-ий з'їзд делегатів, який відкрив голова УЛТПА д-р Юрій Грицеляк. На з'їзд наспілки привіти від голови Світової Федерації Українських Лікарських Товариств д-ра Ахіля Хрептовського, від голови Українського Лікарського Товариства Німеччини й від Харитативної Служби в Німеччині д-ра Володимира М'ялковського та від голови Українського Національного музею в Чікаго мгра Е. Басюка.

Від імені Наукового Товариства ім Шевченка привітав з'їзд проф. Мирослав Семчишин.

Ділові наради вела президія з'їзду в складі: д-р Павло Джуль — голова, д-р Марія Фішер-Слиж і д-р Михайло Головатий — секретарі.

Головна Управа УЛТПА в Чікаго в 1987 р.

Сидять зліва до права д-ри: П. Пундій, Ю. Грицеляк (бульшій голова УЛТПА), А. Хрептovський (президент СФУЛТ), В. Марчук (теперішній голова УЛТПА), М. Фішер-Шліж.

Стоять зліва до права д-ри: М. Коленський, С. Ворох, Ю. Ріпецький, П. Джуль (ред. «Лікарського Вісника»), А. Бровар, Т. Шеремета-Бровар, Т. Трусевич, М. Грицеляк, Р. Козицький, Ю. Проник, М. Клюдинецька-Проник.

Головою нововибраної Управи став д-р Василь Марчук, а головою-електом д-р Марія Клодницька-Процик.

Увечорі в суботу відбувся бенкет, на якому вручено почесні грамоти УЛТПА д-рові Мирославу Коленському, д-рові Павлові Пундієві, д-р Марії Фішер-Слиж, д-рові Василеві Селезінці та д-рові Теодорові Залуцькому.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- 1) ВАСИЛЬ ПЛЮЩ. „Лікарські товариства і наукові з'їзди лікарів у східній Україні (1846-1956)”, Матеріали до історії укр. медицини, том 2, Чікаго, 1988.
- 2) М. МУЗИКА. „Наукова діяльність Українського Лікарського Товариства. Львів, „Лікарський Вісник”, ч. 1, 1936.
- 3) Ю. МОВЧАН. „Науково-професійні з'їзди укр. лікарів в Німеччині (1946-1947)”, Матеріали до історії укр. медицини, том 2, Чікаго, 1988.
- 4) Р. СОЧИНСЬКИЙ: „Наші наукові здобутки”. «Пропам'ятна книга з нагоди 25-ліття УЛТПА», Нью-Йорк, 1975, ст. 249-254.
- 5) М. МУЗИКА. „Розвій медичної науки і літератури на Україні в 1917 і 1918 рр.”, Львів, «Лікарський Вісник», 1920, ч. 5-6.
- 6) П. ДЖУЛЬ. Чікаго, «Лікарський Вісник» (далі: «ЛВ»), липень-жовтень 1975, ч. 3-4.
- 7) П. ДЖУЛЬ. «ЛВ», липень-жовтень 1976, ч. 3-4.
- 8) П. ДЖУЛЬ. «ЛВ», липень 1977, ч. 3.
- 9) Р. СОЧИНСЬКИЙ. «ЛВ», жовтень 1978, ч. 4.
- 10) Ж. КОРДУБА. «ЛВ», літо-осінь 1979, ч. 3-4.
- 11) П. ПУНДІЙ. «ЛВ», літо-осінь 1979, ч. 3-4.
- 12) П. ДЖУЛЬ. «ЛВ», літо 1980, ч.3.
- 13) П. ДЖУЛЬ. «Свобода», 18 березня 1981, ч. 51.
- 14) П. ДЖУЛЬ. «ЛВ», літо 1981, ч. 3.
- 15) П. ДЕМУС. «ЛВ», зима 1983, ч. 1.
- 16) П. ДЕМУС. «ЛВ», осінь 1983, ч. 3.
- 17) П. ДЖУЛЬ. «ЛВ», зима 1984, ч. 1.
- 18) П. ДЕМУС. «ЛВ», літо 1984, ч. 3.
- 19) П. ДЕМУС. «ЛВ», зима 1985, ч. 1.
- 20) П. ДЖУЛЬ. «ЛВ», літо 1985, ч. 2.
- 21) В. МАРЧУК. «ЛВ», зима 1987, ч. 1.
- 22) П. ДЖУЛЬ. «ЛВ», зима 1987, ч. 1.
- 23) М. ІВАНИЦЬКИЙ. «ЛВ», літо 1987, ч. 2.

РОЗВИТОК ПСИХОНЕВРОЛОГІЧНИХ НАУК НА УКРАЇНІ ТА ЇХ ОСНОВНІ НАПРЯМКИ*

Вступ

Національна революція спричинила бурхливий розвиток природничих і медичних наук на Україні. В особливій мірі це стосується до психоневрологічних наук, зокрема до неврофізіології та психіатрії. Ці ділянки наук були найбільше занедбані і контролювані в дореволюційній Росії. Розвиток саме цих наук впливув і на суміжні споріднені науки, як педагогіка, педологія, дефектологія, та започаткував цілком новий напрямок у вивчені діяльності людини. Цей напрямок виник не випадково. Визвольні війни й революції на Заході завжди висували проблему людини на цільніше місце.

Так у період англійської революції Лок відкидає вчення Декарта про природжені ідеї і основою знань людини вважає набутий досвід. Намагаючись визначити місце людини в суспільстві, він вказував, що тварини в диких умовинах живуть вільно, то чому ж людина має бути поневоленою? Ідеї Лока були одним із стимулів для розвитку Американської Революції. Вони зафіксовані в американській конституції і спричинилися до встановлення нових суспільних відносин. Вони вплинули і на розвиток ряду наук, що безпосередньо стосувались вивчення людини. В наслідок цього з'являється відмінна американська філософія, проголошується війна суб'єктивізмові психології, як науки про діяльність людини, і постає новий напрямок — бігевіористична психологія. Вона відмовляється вивчати психічні процеси і вивчає лише поведінку людини. Поруч із цим виникає новий напрямок педагогіки, що обґруntовує методи навчання вимогами практичного життя і природними властивостями дитини. Біологи, психологи і педагоги започатковують єдиний фронт у вивчені законів розвитку поведінки живих істот, починаючи від тропізмів і кінчаючи інтелектом тварин та людини (Леб, Іеркс, Торндайк, Вотсон, Дюї). Джеймс, визначний психолог і філософ, міняє методологічні позиції емпіричної психології і приходить до висновку, що психічні прояви становлять вираз соматичних змін і що вони не впливають на соматичні процеси.

---

* Ця праця — уривок з монографії автора під назвою: «Пореволюційний розвиток психоневрологічних наук на Україні і їх зв'язок із зовнішнім світом». В поданому літературному покажчику зроблена спроба показати зв'язок українських досліджень із західною науковою.

Подих Американської Революції поширюється далеко за межі цієї країни. Він стимулює виникнення педагогічних ідей Руссо, сприяє розвиткові Великої Французької Революції та підносить проблему людини на ще вищий щабель. Проголошено Декларацію прав людини. Змінюється погляд на природу психічних захворювань. Психічно хворих звільняють з тюрем та ланцюгів і приміщують у лікарнях. Виникають нові ділянки наук — психіатрія і невропатологія. Д-р Пінель робить першу спробу опису психічних захворювань. Природознавство дістас можливість безпосереднього вивчення мозку людини, і постає неврофізіологія, яка до початку 20-го століття встановлює ряд важливих метод і фактів (моторові й сензорні зони, пірамідний шлях, центри Брука і под.). Застосуванням методи декортикації (Гольц) встановлено особливо важливий факт: кора мозку становить апарат індивідуального досвіду. Встановлені факти ставили під сумнів традиційний погляд, що психічні закони координують діяльність мозку, і стимулювали вивчення законів формування індивідуального досвіду. Проте лише у 20-му столітті проблема індивідуального досвіду стає предметом поглибленим експериментального вивчення. В дослідженнях Павлова встановлено елементарну форму індивідуального досвіду, умовний рефлекс, і закладено фундамент нової ділянки наук — фізіології вищої нервової діяльності.

Природничі ідеї, що виникли в ході американської і французької революцій, досягають і кордонів феодальної Росії, та зустрічають тут рішучий спротив. Природознавство в цій країні уважається небезпечним, матеріалістичним і шкідливим. Консервативні сили суверено контролюють. Поліція перевіряє тези природничих і медичних з'їздів та забороняє розгляд соціальних проблем. Великий поштовх до розвитку природознавства в Росії дають Сеченов, Введенський, Бехтерев і особливо Павлов. Вихованець монастиря і теологічних школ, І. П. Павлов був свідком зростаючих ліберальних настроїв, суспільного обурення кріпацьким ладом, бурхливих студентських демонстрацій, у яких приймав участь і він сам. Ставши природником, він формулює соціальний аспект природознавства. Найважливішим завданням природознавства він уважає вивчення законів і природи діяльності людини. Оволодіння законами цієї діяльності, думав він, може поліпшити характер стосунків між людьми, усунути міжтваринні відносини та вплинути на хід суспільних подій. Він покликався на безглаздість Паризької Комуни та її варварське відношення до завдань науки.¹ Тільки після революції 1905 р. Павлов дістас можливість вивчення вищої нервової діяльності — і то на тваринах. Він встановлює функціональний фізіологічний принцип праці мозку, розкриває фізіологічний механізм психічного і розв'язує психофізичну проблему на основі принципу психофізіологічного монізму. Згідно з цим принципом, пси-

хічні явища становлять одну з багатьох властивостей нервових клітин і суб'єктивно відображують характер фізіологічних процесів мозку. Павлов розробив вчення про нервові процеси та функції мозку і дивився на складну діяльність тварин як на сукупність пов'язаних між собою умовних рефлексів. Цю концепцію він пробував перенести і на діяльність людини.

Поруч із Павловим широку діяльність в різних ділянках психоневрологічних наук розгортаєв акад. **В. Бехтерев**. Він вніс багато нового в ділянки невропатології та психіатрії і створив новий напрямок об'єктивної психології на засадах неврофізіології — рефлексологію. Він поширив рефлекторний принцип на працю цілого мозку й уявляв діяльність людини як суму умовних рефлексів. Бехтерев створив перший у дореволюційній Росії (приватний) Психоневрологічний Інститут у Петрограді, як дослідницьку і навчальну установу. Коли Україна втратила власну освітню систему, українська молодь знаходила пристановище для кваліфікації в стінках цього інституту. Звідси вийшло багато визначних діячів української науки пореволюційного періоду. До них належить акад. **В.П. Протопопів**, полтавець, син священика. Він був учнем Павлова і найближчим помічником акад. Бехтерева у Ленінградській Військово-Медичній Академії та Психоневрологічному Інституті. В цьому інституті проф. **К.І. Платонів**, психіатр, харків'янин, підвіщував свою кваліфікацію. Під керівництвом Протопопова він зробив першу в фізіології спробу вивчення умовно-рефлексорної діяльності людини.⁶ Тут же виховувався проф. **I. Соколянський**, педагог-дефектолог, кубанський козак, визначний український діяч і основоположник наукової педагогіки на Україні в післяреволюційний період, а також інші ученні.

Акад. Бехтерев належав до багатьох європейських наукових організацій, в тому і до Наукового Т-ва ім. Шевченка. Він відзначався ліберальними поглядами та перебував в опозиції до царського й комуністичного урядів.

Його погляди підпали суворій критиці комуністичної партії з позиції марксо-ленінської психології (Корнілов), ім'я його, як представника ворожого совєтській філософії механістичного напрямку природознавства, майже викреслено з анналів совєтської науки.

На Україні природничі й медичні науки були під особливо суворою контролею. В розгорнутій мережі московських університетів і технічних шкіл старанно затиралися сліди визначного минулого української культури й науки.

Русифікаційний процес скерував природників і медиків в одне річище російської науки, тому природників і медиків уважали „рускими” вченими. Не дивлючись на це, близькість Заходу, нитки старих традицій української науки та сліди порівнююче високої культури в

минулому зберегли певні риси відрубності світогляду українського народу й відмінність методологічних позицій в ділянках психоневрологічних наук. Напр., від найдавніших часів в Україні зберігся відмінний погляд на психічно хворих — їх розглядали, як позбавлених розуму або як жертви Божої волі (божевільні). Зате в московській державі та й на Заході на них дивились, як на носіїв диявольської сили (одержимі). Психічно хворих ніколи не переслідувано й не тримано в тюрмах прикованими до стін. Важче хворих приміщувано в монастирських лікарнях, а спокійні жили на волі. Населення з великою терпеливістю ставилось до відьом та чародіїв, і не було випадків палення їх на вогнищах.² Навіть до чортів було побажливе ставлення, як до істот не дуже розумних, яких і перехитрити можна було і, навіть, використати. В той же час у московській державі, в допетровський період, видавались закони про застосування інквізиції, про палення відьом і чародіїв.³ 1677 року за царя Петра 1-го видано закон про позбавлення власності сліпих, глухонімих і розумово-відсталих.

В кінці 18-го століття Пінель започаткував у Франції шпитальне лікування, і воно в першій половині 19-го століття поширилось в Європі. На Україні зберігся опис психіатричного шпиталю в Полтаві, зроблений 1801 року. Шпиталь був розрахований на 20 осіб, мав для обслуги лікаря з 4-ма санітарами (два чоловіки і дві жінки) та інший допоміжний персонал — кухаря, праль і под. До терапевтичних засобів належала крапельна машина, що подавала холодну воду на голови хворих. В інвентарі шпиталю вписано 17 батогів і 11 ланцюгів, щоб стримувати буджених.

Наукова психіатрія у формі клінічного напрямку, що його започаткував Крепелін, виникає лише в кінці 19-го століття. Протягом 19-го століття в різних країнах йшли шукання кращих метод вивчення й лікування хворих. В цих шуканнях особливу активність виявили й українські вчені. Наприклад, **В. О. Бець**, київський анатом, у другій половині 19-го століття застосовує порівняльний метод у вивченні розвитку мімічних м'язів. Досліджуючи мозок, він встановив великі піраміdalні клітини кори мозку, відомі в світовій літературі як клітини Беца. Він знайшов їх зв'язок з піраміdalним шляхом мозку і цим зробив великий внесок у розбудову неврології та неврофізіології. **I. О. Сікорський**, проф. Київського університету і Духовної Академії, був визначним психіатром другої половини 19 століття. Про рівень психіатричного думання I. Сікорського може свідчити широкий соціальний та гігієнічний аспект його доповіді на Першому Психіатричному Конгресі в Москві 1887 року. В доповіді „Завдання невропсихіатричної гігієни і профілактики” він підкреслює значення тяжких умов праці, як чинника в розвитку психічних захворювань, і

спеціально виступає на захист жіночої праці. Сікорський був також визначним психологом. Він уводить у психологію принцип розвитку й обґрунтовує розвиток емоцій та міміки в людини на засадах еволюційної теорії Дарвіна. Це було незвичайним порушенням психологічних уявлень тогочасної психології в Росії і на Заході. Сікорський робить перший нарис розвитку дитячої психології і цим започатковує основи дитячої психології та педології.

Помітну роль в розбудові психології на Україні відіграв **М. М. Лянге**, професор Одеського університету в кінці 19-го і на початку 20-го сторіччя. Він проголосив принцип „психологія без усякої метафізики” і започаткував експериментальний напрямок психології на Україні. Він заклав першу експериментальну лабораторію в дореволюційній Росії. Його учень проф. **С. Рубінштайн** продовжував успішно його напрямок у пореволюційний період, працюючи в Українському Інституті Патології і Гігієни Праці. Він зробив спробу надати психологічним проблемам матеріалістичне висвітлення і зблизити психологію з фізіологічними проблемами. Рубінштайн приймає фізіологічне пояснення стану свідомості, зроблене Павловим, і вчення про домінанту Ухтомського як фізіологічну основу уваги. Він опрацьовує великий психологічний матеріал і видає підручник „Основи психології”. На початку 30-их років Рубінштайн був обраний професором Ленінградського Педагогічного Інституту ім. Герцена і зайняв провідне становище в московській психології.

Організація психіатричних установ і розвиток психоневрологічної науки в Росії пов’язані з визначними іменами українських, литовських і німецьких учених. Особливе місце в розвитку психіатричних установ в другій половині 19-го століття займав психіатр **П. Кащенко**. Він створив Центральне Статистичне Бюро, зробив перший перепис психічно хворих і встановив відсоток психічних захворювань. Психіатрична лікарня і дослідний центр його імені і нині зберігається в Москві.

Організатором наукової психіатрії уважають **Івана Балинського**, родом з Вильна. Він був першим професором психіатрії у Військово-Медичній Академії в Петрограді і створив першу психіатричну клініку. Його наступником був Мережевський, послідовник Могнана і Дарвіна. Він розглядав психічні захворювання як соматичні, і в цьому дусі виховав перших визначних московських психіатрів — Кожевнікова, Корсакова і Бехтерева.

Протягом п’яти років (1886-1891) у Дорпатському (Тарту) університеті в Естонії катедрою психіатрії керував проф. **Еміль Крепелін**, якого заступив визначний вчений проф. Чиж.

1891 року Крепелін повертається до Гайдельберзького університету і започатковує період наукової психіатрії. Але вже з 1895 року в

Харкові видають „Невропсихіяtrичний журнал” за редакцією Ковалевського. Це був єдиний журнал в усій Російській імперії, в якому вміщувалося багато важливих закордонних праць

Таким чином з цього періоду започаткувався безпосередній зв'язок української науки з Заходом.

На початку Національної Революції Київ і Харків представляла група клініцистів психіястрів і невропатологів, яких діяльність переважно визначилась у пореволюційний період. Проф. В. М. Гаккебуш розгортає працю Київського Психоневрологічного Інституту та готове перші українські кадри психіястрів (Маньківський, Капустинський та інші). Фізіологію та біохемію в цьому інституті забезпечувала праця фізіолога проф. В. Радзимовської, яка недавно померла на еміграції в ЗСА. Катедру психіятрії в Харківському університеті очолював проф. Крайнський, відомий дослідник галюцинацій. 1918 року він емігрував до Франції, де продовжував працю в ділянці військової психіятрії. Проф. К. І. Платонів, психіятр і невропатолог, керував катедрою невропатології і мав власну приватну психіяtrичну лікарню. В пореволюційний період він став відомим своїми фізіологічними працями в ділянці психотерапії. С. Давиденков був основоположником психіатричної і неврологічної генетики на Україні. На початку революції Російська Академія Наук обирає його на директора єдиної в Росії генетичної неврологічної клініки в Петрограді. О. Гейманович, психіятр, невропатолог і патогістолог, на початку революції закладає приватний Психоневрологічний Інститут, концентрує біля себе і виховує велику школу молодих дослідників патогістологів і невропатологів. О. Гейманович випускає багато збірників праць і встановляє тісний зв'язок з американськими невропатологами шляхом обміну працями.

Після виїзду Крайнського закордон, на катедру психіятрії обрано проф. В. П. Протопопова, який повертається з Росії додому і започатковує нову пореволюційну добу в розвитку психоневрологічних наук на Україні.

* * * * *

Пореволюційний період

Національна революція на Україні пішла співзвучним шляхом з революціями на Заході. Вона сприяла бурхливому розвиткові природознавства й особливо тієї його частини, що ставила своїм завданням вивчення діяльності людини, її природних властивостей, її опірних сил, стійкості і принципів організації її діяльності.

В Росії революція стала на шлях реставрації дореволюційних месіяністичних расистських ідей, обґруntованих матеріалістичним світоглядом і комуністичною програмою. Ця програма об'єднала войовничі московські кола т. зв. інтернаціоналістів. За їх широкими космо-

політичними поглядами ховався „звичайнісінський собі зоологічний шовінізм” — як твердив український комуніст Хвильовий ще в ранній період виникнення московської комуністичної системи. Комуністична програма в своїм відношенні до людини обрала принцип насильства й агресії. На основі цього принципу заведено нове поневолення людини, яке розглядається як її звільнення й ущасливлення. У виховних засадах передбачено прищеплення людині комуністичної свідомості, зміну її психологічної і біологічної природи, усунення національних і расових відмін та створення єдиного типу „советського человека”, що нагадував би собою московського колонізатора і був би знаряддям московських імперіалістичних чи колоніальних плянів.

Створення Всеукраїнської Академії Наук дало великий поштовх до активізації українських національних сил і розгорнення різноманітних дослідних установ. Її очолювали в різні періоди такі визначні природознавці і лікарі, як академіки Вернадський — мінералог, Заболотний — мікробіолог, Богомолець — патофізіолог, Палладин — біохемік.

Предтечею цієї установи було Наукове Т-во ім. Шевченка, що постало задовго до революції та було єдиним центром плекання вільної української наукової думки. Під його ідейним впливом виростає світового значення вчений Горбачевський — біохемік, який уперше в фізіології здійснив синтезу живої речовини — білка з елементарних аміно-кислот.

На розвитку природознавства і, особливо, психоневрологічних наук у пореволюційний період позначився вплив національних сил, що намагалися відродити старі вільні традиції української науки й поєднати їх з новими ідеями на Заході. Оживають природничі й педагогічні погляди Сковороди та інших дослідників (Бець, Сікорський), які до останнього часу не втратили своєї новизни і свого значення. Постає велика кількість науково дослідних установ (природничих, медичних, психоневрологічних), і розвиток окремих ділянок наук підноситься до небувалого до того часу рівня. Наприклад, Дослідний Інститут Фізики в Харкові вивчає проблеми розщеплення атомового ядра, Інститут Експериментальної Медицини досліджує складні форми вищої нервової діяльності у мавп, Географічний Інститут під керівництвом акад. Рудницького вивчає питання української геополітики, Інститут Фізіології і Патології Праці розробляє фізіологічні й соціальні проблеми праці. Патофізіологічний Інститут акад. О. Богомольця вивчає питання довголіття. Геологічні, хемічні й технічні інститути вивчають багатства української землі, пов’язуючи їх з розвитком промисловості.

В розбудові психоневрологічних наук велику активність виявляють представники теоретичних і практичних ділянок наук — анатоми, фізіологи, біохеміки, педагоги, дефектологи та психіятри. В

цей період успішно започатковано нові напрямки в неврофізіології, педагогіці та психіятрії; постає ряд нових ділянок наук, як педологія, дитяча невропатологія і наука про поведінку. В теоретичних і клінічних ділянках медицини йдуть шукання нових інтегральних принципів, які визначають хід нормальних і патологічних процесів (Богомолець, Протопопів, Маркелов); ставляться проблеми вивчення старости й довголіття (О. Богомолець, І. Базилевич).

Уже самий перелік нових ділянок наук і напрямків вказує на загальну тенденцію охопити вивчення людини в усіх її вікових періодах і станах від колиски до глибокої старості.

В розбудові дослідних установ, крім Києва, особливу роль відіграє Харків, де в післяреволюційний період скупчується значне число українських наукових сил, як місцевих, так і особливо тих, що повернулися на Україну з Росії, Німеччини, Франції і Польщі (Протопопів, Ющенко, Рудницький, Ніколаєв і інші).

Групу старших і особливо активних у розбудові дослідних установ, складали:

1) Акад. **В. Я. Данилевський**, фізіолог. Проблематика його досліджень різноманітна й переважно стосується до питань неврофізіології та ендокринології. Йому належить розв'язання проблеми рефлекторної гіпнози, що набула особливого значення в психіатричних спостереженнях і фізіологічних дослідженнях Павлова. Акад. Данилевський розгортає працю Інституту Експериментальної Ендокринології і розбудовує ендокринологічну інсульніву фабрику, яка постачає інсуліну для медичних закладів ССРР.

2) Акад. **В. Воробйов**, анатом. Він відкидає описовий принцип у нормальній анатомії та застосовує в своїх дослідженнях функціональний, конституціональний і порівняльно-анatomічний принципи. Акад. Воробйов встановлює нові методи для макроскопічного дослідження вісцеральних нервових провідних шляхів периферичної нерової системи і для довгочасної фіксації тканини, якими вславився в світовій анатомії. Коли німецькі анатоми, запрошенні для довгочасної фіксації тіла Леніна, не досягли мети, Воробйов запропонував свою методу і вжив її з великим успіхом. Він створив Український Дослідний Інститут Анатомії і при ньому великий анатомічний музей. Крім того він випустив 4-томовий анатомічний атлас (видання в Лейпцигу) і „Курс анатомії” за прийнятим ним принципом.

3) Акад. **М. Мельников-Розведенков**, патолого-анатом, розгортає працю Дослідного Інституту Патологічної Анатомії, створює патолого-анатомічний музей і при ньому Пантеон мозків українських учених. У його обширній і різноманітній дослідній проблематиці особливе місце посідають питання смерти й фіксації тканини. Він виховав велику школу патолого-анатомів і гістологів на Україні.

4) Акад. **О. Богомолець**, пато-фізіолог, народжений у київській тюрмі від матері, засудженої за революційну діяльність, створив Інститут Патологічної Фізіології. Він вивчав ретикуло-ендотеліальну систему, проблеми старості й довголіття, вплив антиретикулоцитотоксичної сироватки на загальний стан організму, перебіг інфекційних і психічних захворювань.

5) Акад. **О. Ющенко**, психіятр, після повернення на Україну з Росії, розгортає широку працю для вивчення невротичних і психопатичних станів, застосовуючи антропологічні принципи дослідження.

6) Акад. **В. П. Протопопів**, психіятр і неврофізіолог, визначний діяч української культури і науки післяреволюційного періоду. Його вплив сягав до ділянок загальної і спеціальної освіти, експериментальної педагогіки, дефектології, неврофізіології та психіатрії. Його фізіологічні погляди зумовлені впливом Сеченова, вихованця славної гайдельберзької фізіологічної школи і його послідовника Павлова. В своїх психологічних позиціях він був прихильником американського напрямку об'єктивної психології. Протопопів поширює на Україні ідеї об'єктивного вивчення діяльності людини. Він закладає Центральний Дослідний Психіатричний Інститут, який пізніше перетворюється в Українську Психоневрологічну Академію. В той же час він розгортає працю Психоневрологічного Учбового Інституту (2-ий Медичний Інститут) для готування українських молодих кадрів. При його безпосередній участі постає ряд дослідних інститутів таких, як Центральний Інститут Експериментальної Педагогіки, Інститут Експериментальної Дефектології та Інститут Експериментальної Медицини. Він не належав до комуністичної партії і йому не дозволяли очолювати ті установи, які він створював.

На відміну від Павлова він переходить до вивчення складних форм вищої нервової діяльності тварин та людини і цим започатковує особливий напрямок у неврофізіології. Як прихильник соматичного напрямку психіатрії, Протопопів змінює методологічні засади психіатрії і в своїх дослідженнях застосовує спільні з внутрішньою медициною принципи вивчення психічних захворювань.

Перебуваючи в тісному контакті з українськими літературними колами, він створює Психіатричний Музей, де розгортає великий відділ патології творчості.

Проф. **К. Платонів**,^{*} психіятр і невропатолог, керівник катедри невропатології в Медичному Інституті. Він розгортає працю в ділянці вивчення фізіологічних основ психотерапії, встановлює значення сло-

* Проф. К. І. Платонів, харків'янин, син лікаря-психіатра, який розбудував у Харкові власну психіатричну лікарню.

ва, як фізіологічного чинника в регуляції метаболічних процесів, вивчає фізіологічні основи гіпнотичного впливу.

Особливою активністю відрізнялася група молодих науковців, переважно педагогів різних фахів української гімназії ім. Б. Грінченка, наукових співробітників дослідних і навчальних інститутів, дефектологів і лікарів.

До цієї групи належали:

1. Проф. **М. Плевако**, літератор, організатор першої укр. гімназії ім. Б. Грінченка в Харкові, пізніше науковий співробітник Української Академії Наук. Переїхав кілька разів у советських тюрмах і помер на засланні.

2. Проф. **О. Попів**, педагог, директор української гімназії, визначний діяч української культури і науки пореволюційного періоду. Очолюючи обласний відділ освіти, він протягом короткого часу (1920-21 рр.) провів українізацію шкіл у Харкові й області. Створив Центральний Інститут Експериментальної Педагогіки і забезпечив розвиток нових педагогічних ідей на Україні. Проф. Попів переїхав кілька років у тюрмі і вмер на еміграції як священик Української Автокефальної Православної (соборноправної) Церкви.

3. Проф. **О. Синявський**, лінгвіст, педагог, гімназійний учитель і пізніше науковий співробітник Української Академії Наук. Помер на засланні.

4. Проф. **О. Залужний**, основоположник педології на Україні, керівник педологічного відділу в Інституті Експериментальної Педагогіки і професор педології в Інституті Соціального Виховання. Засланий до концентраційного табору в Сибірі.

5. Проф. **Ф. Сулима**, лінгвіст, організатор другої української гімназії ім. О. Олеся в Харкові і професор Інституту Соціального Виховання. Переїхав у тюрмі і був виселений з Харкова.

6. Проф. **М. Йогансен**, літератор і поет, педагог-учитель української гімназії і пізніше професор Інституту Соціального Виховання. Створив математичний музей у цьому інституті. Його вбили невідомі злочинці.

7. Проф. **І. Соколянський**, педагог-дефектолог, професор Інституту Соціального Виховання. Створив і очолив, як директор, Інститут Експериментальної Дефектології, започаткував новий напрямок в педагогіці на основі фізіології вищої нервової діяльності. Після довгого переїхав у тюрмі, був виселений з України.

8. Проф. **Л. Ніколаєв**, професор анатомії і антропології в Інституті Народної Освіти, керівник антропологічних відділів в Інституті Української Культури і в Українській Психоневрологічній Академії. Член європейських антропологічних організацій. Під час революції повернувся в Україну з Франції і розгорнув широку дослідну працю в

галузі вивчення антропологічних особливостей українського населення. Видав 5 антропологічних збірників українською і французькою мовами. Обвинувачений в українському націоналізмі і позбавлений катедри, довший час перебував у тюрмі. Після звільнення працював як робітник на фабриці взуття. За завданням фабрики він вивчав розміри ноги українського населення і опублікував відповідну монографію.

9. Проф. **М. Волобуєв**, філософ і економіст, працював у Центральнім Інституті Експериментальної Педагогіки. Після ув'язнення був виселений з України в Середню Азію.

10. Проф. **Л. Квінт**, учень проф. О. Геймановича, основоположник дитячої психоневрології на Україні, керівник катедри Дитячої Психоневрології Першого Медичного Інституту, директор Інституту Дитячої Психоневрології в Українській Психоневрологічній Академії, послідовник В. Беца і Сікорського. Вивчав проблеми розвитку самовільної міміки в дітей у нормальному й патологічних станах. У багатьох публікаціях німецькою і англійською мовами значну увагу присвятив педагогічному і невропатологічному вивченю дітей. За „методологічні ухили“ його усунено з катедри і з керівництва Інститутом Дитячої Психоневрології.

11. Педагог **Озарків**, воєннополонений з Галичини, до війни був шкільним інспектором Тернопільського повіту, працював учителем німецької мови в укр. гімназії ім. Б. Грінченка. 1924 р. призначений на керівника міського відділу народної освіти, очистив освітній апарат від русифікаторів і українізував нижчі й середні школи Харкова. Довгий час перебував у советських тюрях і вмер у концетраційному таборі на Вороніжчині.

До цього списка можна б додати ще значне число педагогів гімназії, що була помітним центром українського культурного і національного життя в Харкові. Слід згадати Христю Алчевську, вчительку французької мови і відому поетесу, Я. Мамонтова, освіченої педагога, літератора й поета. Тут розпочав учительську працю і автор цієї статті після повернення з української армії 1919 р., а пізніше працював у ряді навчальних і дослідних установ, як Медичний Інститут, Інститути Народної і Політичної Освіти, Українська Психоневрологічна Академія та Інститут Експериментальної Медицини.

Саме в колі цих людей ставилися питання вивчення людини в різноманітних аспектах і намічалися напрямні розвитку педагогіки та загальної освіти на Україні. Вони виявили велику активність в розбудові навчальних і дослідних установ, і більшість з них загинула в концетраційних таборах або була в тій чи іншій мірі тероризована й переслідувана.

Найбільшу увагу педагогів притягала проблема виховання дитини й вивчення організації її поведінки на основі її природних властивостей. Педагогів не задовольняла традиційна психологія своєю суб'єктивністю, тенденцією підпорядковувати закони біологічного життя і розвитку дитини психічним явищам. Вони захоплювалися засадами американської об'єктивної психології Вотсона, педагогічними принципами Дюї, фізіологічними законами формування індивідуального досвіду, встановленими Павловим, проблемами німецької соціальної психології Бюлера. Вони намагалися з'ясувати, як формується індивідуальний досвід дитини, яким законам він підпорядковується і як оволодіти ними в педагогічному процесі.

Дефектологи, що мали справу з сліпими, глухонімими, каліками, розумово-відсталими, хотіли знати, яке значення має зір, слух і цілий мозок з його фізіологічними законами в організації діяльності людини.

Нарешті психіяtri були незадоволені психологією, як основою психіяtrії. Вони висловлювали сумнів у доцільноті психологічної аналізи психічних захворювань, що мають ясну соматичну основу свого виникнення і потребують терапевтичного впливу саме на неї. Увага їх притягалась новими концепціями в психіяtrії, що виникали на Заході. Вони вивчали анатомічний напрямок Кляйста, генетично-конституційний напрямок Кремера, біохемічний — Гессінга (Німеччина), експериментально-фармакологічний Клода і Де Йонга (Франція), патологічно-анатомічний — Бускаїно (Італія), бігевористичний — Адольфа Маєра (ЗДА).

Особливе враження спровокає підсумок пореволюційного стану німецької психіяtrії, зроблений за участю більшості представників різних німецьких напрямків психіяtrії в 17-томовій публікації. Проф. Бумке, наступник Крепеліна, в передмові до цього видання підкреслював, що психологія вже віджила і не може бути основою психіяtrії. Він покладав надію на розвиток фізіології і біохемії.

Молоді наукові сили, в шуканні нових шляхів, намагались відродити старі, вільні світоглядові позиції природознавства на Україні і пов'язати їх з найновішими досягненнями сучасної науки.

Особливо ім імпонували педагогічні і природничі погляди **Григорія Сковороди** (1722-1794). Він уважав, що на основу розвитку дитини складаються її природні здібності: „Учитель і лікар — лише служителі природи, єдиної справжньої лікарки і учительки . . . Яблуню не треба вчити родити яблука. Сама природа навчила її цього. Треба тільки відгородити її від свиней, очистити від гусениць тощо . . . Основне завдання педагога — це розвивати і плекати „притаєні” вроджені здібності. Педагог мусить пізнати й докладно вивчити характер і здібності дитини, її найкращі можливості розвитку та довести до найвищих можливостей висоти розвитку даної одиниці. Даремна річ учити чере-

паху літати так, як орел, — вона розіб'ється . . . Здібності не самі собою розвиваються в житті, вони вимагають плекання". Ці погляди притягали увагу педагогів. Проте арсенал знань педагога про людську особистість був однобічний і крайнє обмежений. Особистість уявляли як психічну істоту. Психічний світ розглядали як особливо провідну надбудову, що існує сама в собі незалежно від фізичної організації тіла або як психічний потік переживань — суб'єктивний вираз темних інстинктових сил чи потягів, які направляли і визначали діяльність людини.

Педагогічна теорія і практика роздвоювались. Педагог мусів виховувати дитину, себто формувати її індивідуальний досвід, прищеплювати життєві навички, пристосовувати їх до практичного життя на основі природних властивостей дитини, але він не знав цих властивостей. Йому не відомі були закони розвитку індивідуального досвіду. Він не знав навіть природи навички, характеру й темпераменту і мусів уявляти, що розвиває пам'ять, увагу, мислення, себто психічний світ дитини, і цим формує цілу особистість.

Погляди Сковороди яскраво скрещувалися з сьогочасними шуканнями генетики, фізіології та експериментальної психології. Проблема здібностей, навчання, інтелекту, формування індивідуального досвіду лише на початку 20-го століття стають предметом еспериментальних досліджень Торндайка, Вотсона, Павлова та інших.

Уявлення Сковороди про здібності не мали нічого спільного з природженими ідеями Платона чи Декарта. Здібності, про які говорив Сковорода, не були також інстинктами, що автоматично розгортаються в житті і не потребують втручання для свого виявлення, як це видно у комах і нижчих тварин. Здібності, з погляду Сковороди, — це природні властивості рослин, тварин і людини, залежні від різних ступенів їх фізичної організації. „Черепаха не може літати, як орел” — говорив він. Людина народжується безпомічною, без жадного досвіду, лише з захованими „притаєними” здібностями. Педагог мусить вивчати їх для того, щоб на їх основі формувати людей, здібних до праці і суспільного життя.

І хоч психічні переживання складають важливу безпосередню даність, з якою стикаються педагог і лікар, все ж вони не вичерпують всієї складності діяльності людини. Педагог і лікар повинні знати закони розвитку цієї діяльності в їх об'єктивних і суб'єктивних формах і розуміти їх безпосередній зв'язок.

Повернення на Україну Протопопова скерувало наукову думку на шлях безпосереднього вивчення людини в аспектах неврофізіологічному, педагогічному і психіатричному.

Розвиток дослідних установ

I. Центральний Інститут Експериментальної Педагодіки

Після визвольної поразки все життя на Україні опинилось під суворою контролю московського окупанта. Перші здобутки української культури опинилися під великою загрозою. В Центральному Комітеті Комуністичної Партиї (б) України започаткувались бої за напрямок культурного розвитку на Україні. Висуvalася теорія боротьби двох культур і переважна більшість московського елементу ЦК партії намагалась завернути шлях культурного розвитку на дореволюційні рейки „общерусской” культури, як „вищої, пролетарської і общепонятної”. Справа набула великого розголосу, перенеслася в Москву, де власне вона і постала, навіть у Комінтерн. Проте гостра політична ситуація, бої української армії, що ще не закінчилися на заході, селянські повстання, що перекочувались від краю до краю, примусили окупанта йти на поступки. Реакційний наступ проти української культури був відбитий і заплямований, як вияв московського великороджавного шовінізму і найбільшої загрози революції. Можливою стала справа розбудови української культури, хоч і в обмеженій формі. Це мала бути українська культура за формою і соціалістична за змістом. Народний Комісаріят Освіти був переданий в українські руки (Гринько, Шумський, Скрипник), і започаткований Центральною Радою період національного відродження вступив у нову бурхливу фазу свого розвитку.

Ще на початку 1920 р. харківська педагогічна група на чолі з проф. О. Поповим висунула перед Народним Комісаріятом Освіти (Гринько) проект реорганізації системи освіти на основі створення української трудової школи. Проект такої системи, пройнятий ідеями американської школи, опрацював ще міністер освіти Холодний в уряді УНР. Його не здійснено через воєнні умовини. Пропозиції, сформульовані О. Поповим, були прийняті, і його призначено на керівника Обласного Відділу Освіти на Харківщині, щоб перевести пробну реорганізацію системи шкіл. Умовини праці були надзвичайно важкі. Засмічений московським елементом освітній апарат чинив великий спротив, і майже не було підручників для шкіл. Великі організаційні здібності проф. Попова дозволили йому перебороти всі труднощі. На посаду керівника міського відділу освіти він призначив Озаркова. Протягом двох років освітній апарат у Харкові й області зукраїнізовано. Постав новий тип української трудової школи з семирічним навчанням і професійної школи з трирічним навчанням. Ці дві школи завершували середню освіту учня і він діставав можливість вступу до вищої школи. Російську мову як предмет викладання усунено. 1922 року Н. К. Освіти видав обіжник про створення системи соціального виховання на основі трудової школи, яка поширилась по всій Україні.

Для розв'язання теоретичних і практичних проблем педагогіки, заходами Попова створено Центральний Інститут Експериментальної Педагогіки, який він і очолив як директор. У цьому інституті він зосередив працю науковців, представників різних ділянок педагогіки і споріднених наук. Тут діяли В. Протопопів (фізіологія вищої нервової діяльності), О. Залужний (педологія), І. Соколянський (дефектологія), О. Попів (індивідуальна педагогіка), М. Волобуєв (філософія), Гарбуз, Мостовий, Павлюк і багато інших науковців-педагогів різних фахів.

В. Протопопів розгорнув відділ фізіології вищої нервової діяльності. Тому що психологія в тих напрямках, які тоді були поширені на Україні, не забезпечували знання природних властивостей дитини, Протопопів поставив питання про усунення суб'єктивної психології як предмету дослідження і вивчення. На пропозицію Інституту він виготовив прелімінарний „Курс науки про поведінку”, що спирається на засади неврофізіології, об'єктивної американської психології Вотсона і німецької соціальної психології Бюлера. Цей курс прийнято в Інституті Педагогіки і поширилося як обов'язковий предмет вивчення в усіх педагогічних закладах на Україні. Саме цим об'єктивним напрямком у вивченні дитини відрізнялась українська педагогіка на відміну від суб'єктивно-психологічних зasad московської педагогіки. Протопопів нав'язує взаємини з Вотсоном, і той пише передмову та присвяту до першого видання його книги на Україні — „Основи поведінки”. Психологію усувають як предмет дослідження і викладання.

О. Залужний очолює нову ділянку науки — педологію і вивчає особливості розвитку дитини на засадах генетики, конституції та науки про поведінку. Особливу увагу він приділяє вивченю поведінки дитячого колективу. Зібрали великий експериментальний матеріал, він його оформлює в монографію „Вчення про колектив”. Кадри педагогів — науковців і практичних робітників, підготованих під керівництвом О. Залужного, поширюються в педагогічних, медичних і шкільних закладах.

І. Соколянський вивчає проблеми дефектології і шукає нових шляхів організації педагогічного процесу в залежності від фізіологічних особливостей дитини.

Крім дослідної праці, Інститут Педагогіки видвигає і загальноосвітні проблеми. Цей інститут домагається реорганізації системи університетської освіти та пристосування університетів до приспішенної готовування педагогічних кадрів для професійних шкіл. Університети, що залишилися вогнищами московської культурницької тюремщини, перетворено в Інститути Народної Освіти і заповнено українськими науковими кадрами. Поруч з ними постали Інститути Соціального Виховання (Педагогічні Інститути), що готували педагогів для нижчих шкіл.

При Інституті Педагогіки розгортається аспірантський відділ для готування наукових педагогічних кадрів. Навчальні програми були забезпечені широкими курсами анатомії і фізіології нервової системи, фізіології вищої нервової діяльності і науки про поведінку.

В Інститутах Народної і Соціальної Освіти, де були відповідні кадри, курс науки про поведінку поєднувався з дослідною працею в лабораторіях фізіології вищої нервової діяльності, які служили і для навчальних демонстрацій.

Інститут Педагогіки видавав місячний журнал „Рефлексологія і Експериментальна Педагогіка” за редакцією професорів О. Попова, В. Протопопова і М. Волобуєва.

У започаткованій дослідній праці в фізіологічній лабораторії вищої нервової діяльності особлива увага приділялась методологічним шуканням. Ставилось питання про характер складної діяльності людини і піддавались сумнівам тведження Павлова й Бехтерева, що діяльність людини має рефлекторний характер. Це питання було поставлене в площину експериментального вивчення. В праці проф. Каткова зроблено спробу виховати ланцюг умовних рефлексів на основі одного безумовного. Виявилося, що у тварин (собак) не можна виробити більше 4-ох пов’язаних між собою умовних рефлексів (первісних, повторних, третинних і под.), і вони не утворюють якоїсь нової складної форми діяльності.⁵ Ці дані привели до важливого висновку, що складні форми діяльності тварин та людини не можуть зводитись до суми умовних рефлексів і що вони мають свої специфічні закони розвитку. Звідси започатковано шукання нових методів і спроб вивчення складних форм діяльності тварин і людини. Досліди перенесено в спеціально устатковані фізіологічні лабораторії Укр. Психоневрологічної Академії, Інституту Експериментальної Дефектології, Інституту Експериментальної Медицини та інших дослідних установ.

Інститут Експериментальної Педагогіки був важливим вогнищем української культури й науки. Цей інститут заклав нові підвалини педагогіки, зосереджуючи увагу на вивченні природних властивостей дитини. Для цього розгорнено працю в ділянці педагогії, фізіології вищої нервової діяльності і науки про поведінку та започатковано нові шукання з метою вивчення складних форм вищої нервової діяльності людини. Інститут сприяв створенню нової системи освіти, відмінної від московської, і допоміг розгорнути педагогічні заклади, щоб забезпечити школи українськими педагогічними кадрами.

II. Інститут Експериментальної Дефектології

Поруч з Інститутом Педагогіки 1924 року виникає нова дослідницька установа — Інститут Експериментальної Дефектології. То була єдина в світі установа, що вивчала особливості сліпо-глухо-німих. Її

організатор і директор, проф. **I. O. Соколянський**, спеціяліст у ділянці формування мови у глухо-німих, ставив завдання простежити, як формується індивідуальний досвід на основі складних форм вищої нервової діяльності і як на цій основі постає ціла повноцінна особовість. Вінуважав, що це завдання найзручніше можна здійснити на сліпо-глухонімих з обмеженою кількістю рецепторів. Як складні форми вищої нервової діяльності, він обрав різні навички. До них належали самобслуга, орієнтація в просторі, мовні навички, навички читання і письма. Всі ці навички він формував у педагогічному процесі на основі одного-двох рецепторів, тактильного чи суглубо-м'язневого, що дозволяло простежити особливості їх розвитку. В значній мірі це стосувалось до розвитку мови (тактильної, дактилологічної і звукової), яка твариноподібних істот з повною відсутністю індивідуального досвіду повертала в людські істоти, здібні розуміти, встановлювати відношення і виявляти властиві їм інтелектуальні здібності. В стінах цього інституту були різні відділи-школи: сліпо-глухонімих, сліпих, глухонімих, розумововідсталих і дитячий садок аляліків. В інституті була розгорнена фізіологічна лябораторія вищої нервової діяльності для праці на тваринах і дефективних дітях. Консультантами цього інституту були В. Воробйов і В. Протопопів — неврофізіолог і психіятр. Працею відділу сліпо-глухонімих керував безпосередньо I. O. Соколянський. Науковими співробітниками цього відділу були д-р Уланова і педагог Прохорова. Відділом сліпих керувала д-р Сибірцева, відділом глухонімих — педагог Котельників і розумововідсталих — д-р Кортузанська. Фізіологічною лябораторією керував проф. Е. Катков. Науковими співробітниками цієї лябораторії були д-р Е. Урінсон — психіятр і неврофізіолог, учень Крепеліна, д-р Аптер і д-р Сибірцева, учні Протопопова. Тут же започаткував дослідну діяльність і автор цієї статті, виконавши першу працю, присвячену вивченю моторики і координації рухів сліпих, та опубліковану Укр. Психоневрологічною Академією.⁵ Д-р Урінсон вивчав фізіологічні особливості фронтальних ділянок мозку у собак. У його дослідженні виявлено, що при екстирпації фронтальних ділянок мозку умовно-рефлекторна діяльність не порушується. Він спостеріг зміни в емоціональному стані тварин і знайшов переродження супрапренальних залоз. Він прийшов до висновку, що супрапренальні залози становлять безпосередній регулятор емоціональних механізмів фронтальних ділянок мозку. Д-р Аптер досліджував зв'язок кортиkalного механізму движного умовного рефлексу з пірамідною системою. Він виявив, що коли пошкоджено пірамідний шлях, то умовний рефлекс зникає. Педагог М. Новікова і д-р Сибірцева вивчали проблеми орієнтації сліпих в просторі, а також особливості вищої нервової діяльності. Виконані праці публікувались у журналі „Рефлексологія і Експеремантельна Педагогіка“. Вся дослідна праця в Інституті Дефектології проводилася українською мовою.

ІІІ. Українська Психоневрологічна Академія

В. Протопопів звертив особливу увагу на психіатрію. З самого початку, після свого повернення на Україну, він поширював ідеї соматичного вивчення психічних хворих. Протопопів розгортає працю Центрального психіатричного Дослідного Інституту, в якому проводить перші методологічні шукання і виховує молоді наукові кадри психіатрів на засадах фізіології вищої нервової діяльності. Для підготови лікарів різних фахів у ділянці психоневрології (психіатрів, невропатологів, психо-гігієністів) він створив навчальний Психоневрологічний Інститут (2-ий Медичний Інститут), яким і керував як декан протягом кількох років. Нарешті Протопопів виступає з проектом створення Української Психоневрологічної Академії, щоб поєднати всі напрямки і методи, що існували в психіатрії для синтетичного вивчення психічно хворих. Він уважав, що таке поєднання напрямків може прискорити розв'язання проблеми патогенезу й казуальної терапії психічних захворювань. Під кінець 20-их рр. така установа постає в Харкові і швидко досягає значення всесоюзного психоневрологічного центру. Українська Психоневрологічна Академія постала на базі Центрального Психіатричного Інституту, Психоневрологічного Інституту Геймановича і великої обласної психіатричної лікарні (Сабурова Дача), що вміщала поверх тисячі хворих. Академія складалась із 4-ох дослідних інститутів: Інституту Клінічної Психоневрології, Інституту Дитячої Психоневрології, Інституту Експериментальної Психоневрології та Інституту Психогігієни. Академію очолювала адміністрація, яку призначував ЦК КП(б)У. Першим президентом Академії була **Затонська**, дружина відомого наркома Затонського. Після фізичної ліквідації їх обоє, Академію очолив проф. Л. Рохлін, директор Психогігієнічного Інституту. Його діяльність була перервана в наслідок кількарічного перебування в тюрмі за „антипартийні помилки” в науковій діяльності. Віцепрезидентом Академії був відомий психіатр-генетик, проф. Т. Юдин.

1. Інститут Клінічної Психоневрології складався з 5-ох психіатричних клінік — клініки неврозів, 3-ох невропатологічних і одної неврохірургічної клініки.

Першу клініку очолював проф. В. Протопопів, надаючи їй загальноФізіологічного і біохемічного напрямку.

На чолі другої психіатричної клініки стояв проф. Т. Юдин з генетичним напрямком праці. Він вивчав спадковість, конституції і характер психічно хворих. Йому належить встановлення епілептоїдного типу конституції. Він уточнив генетичні особливості різних конституційних станів. У його вченні про конституційні кола особистості в певній послідовності, в залежності від генотипічного складу, розмі-

щуються нормальні риси характеру, психопатичний склад особистості, схильності до екзогенних і ендогенних конституційних психоз.

Третю психіатричну клініку очолював проф. М. Чалісов — психіятр з біохемічним напрямком і пізніше, проф. Брайловський, психіятр з неврофізіологічним напрямком. Перший з них вивчав протеїновий метаболізм при шизофренії, а другий досліджував патологічні варіанти сну. Він видав монографію, присвячену проблемі патології сну.

В четвертій психіатричній клініці працював як директор проф. М. Гольденберг, учень В. Протопопова, з неврофізіологічним напрямком праці. Він опрацьовував методологічні проблеми психіатрії і вивчав неврофізіологічні механізми конвульсійного нападу.

П'яту психіатричну клініку очолював проф. Е. Попов, учень В. Протопопова, з неврофізіологічним напрямком праці. Він вивчав патофізіологічний механізм галюцинацій і видав монографію, присвячену цьому питанню.

Першою невропатологічною клінікою керував проф. О. Грінштайн. Предмет його досліджень становили органічні захворювання нервової системи і, спеціально, порушення вищих вісцеверальних функцій. Він написав „Курс нервових хвороб” (Основи невропатології, Харків 1935).

Другу неврологічну клініку очолював проф. О. Гейманович. Він досліджував органічні захворювання мозку у зв’язку з порушеннями мови.

Неврохірургічну клініку очолював проф. З. Гейманович.

Нарешті клініка невроз на чолі з акад. О. Ющенком досліджувала функціональні захворювання нервової системи — неврози і психопатії. На основі антропологічного вивчення хворих він шукав зв’язку будови тіла, особливостей темпераменту і характеру з різними історичними епохами в розвитку людини.

2. **Дитячий Психоневрологічний Інститут** складався з двох клінік: психіатричної і неврологічної. Інститут очолював директор проф. Л. Квінт, учень Геймановича. Його найближчий співробітник був д-р Доценко, (брат ад’ютанта Симона Петлюри). В дослідній праці проф. Квінтові належить повернення до традицій В. Беца і Сікорського. Він вивчав онтогенетичний розвиток мімічної моторики обличчя дітей в нормальному і патологічному станах. Проф. Квінт видав кілька збірників, присвячених проблемам педології і дитячої невропатології. Його праці і праці його численних співробітників видавалися німецькою та англійською мовами.

3. **Інститут Експериментальної Психоневрології.** Цей інститут складався з ряду дослідних лабораторій:

1) Лабораторію умовних рефлексів очолював проф. Ю. Фольборт,

учень Павлова, професор фізіології 1-го Медичного Інституту. Він вивчав проблеми втоми на секреторній діяльності тварин.

2) Фізіологічна лябораторія вищої нервової діяльності під керівництвом Протопопова вивчала елементарні і складні форми вищої нервової діяльності та експериментальні неврози у тварин.

3) Фізіологічна лябораторія для вивчення функцій мозочка і координації рухів тварин перебувала під керівництвом проф. **М. Поніровського**, що очолював катедру фізіології в Харк. Ветеринарному Інституті.

4) Патофізіологічна лябораторія працювала під керівництвом проф. **Д. Альперна**, керівника катедри патофізіології в 1-му Медичному Інституті. Він вивчав функціональні порушення вісцевальної нервової системи.

5) Біохемічна лябораторія під керівництвом проф. **М. Чалісова** вивчала проблеми метаболізму при різних психічних захворюваннях.

6) Лябораторія фізіологічної анатомії під керівництвом проф. **М. Грінштайна** вживала фізіологічних метод для вивчення анатомічних кортикаліческих вісцевальних центрів і їх зв'язку з субкортиkalьними механізмами. В його дослідженнях встановлено наявність вісцевальних анатомічних центрів у корі мозку, що до того часу запечетувалось у фізіології та анатомії.

7) Патогістологічна лябораторія під керівництвом **О. Геймановича** вивчала інфекції нервової системи.

8) Цито-архітектонічна лябораторія під керівництвом проф. **Філімонова** вживала спеціальних метод для дослідження анатомічних механізмів порушень мови. Проф. Філімонов одночасно був директором Московського Інституту Мозку. Його учень д-р Шевченко вивчала порівняльну цито-архітектоніку кори мозку у тварин.

9) Патологічним відділом і моргом керував проф. **Смірнов**. Він вивчав загальні фізичні зміни при психічних захворюваннях. Йому належить встановлення гістологічних змін у фронтальних ділянках мозку при хронічних станах шизофренії.

4. **Інститут Психогігієни** очолював проф. **Л. Рохлін**. Цей інститут складався з ряду відділів:

- а) статистичного (проф. Рохлін)
- б) антропологічного (проф. Ніколаєв)
- в) психотерапевтичного і логопедичного (проф. Платонов)
- г) психоневрологічного диспансера для амбуляторної обслуги дітей, дорослих і алькоголіків.

Інститут Психогігієни випустив ряд збірників і монографій. Серед монографій слід згадати працю **К. Платонова**: „Слово як фізіологічний і лікувальний чинник”,⁷ **Л. Рохліна**: „Психогігієна партактиву”.⁸ В цій праці автор на основі великого статистичного матеріалу ствер-

див, що комуністичний актив на Україні складається з великого числа алькоголіків, венериків і психопатів. Видання книжки спричинило йому тюремне ув'язнення із значними фізичними пошкодженнями.

Дослідження, опрацьовані в клініках і лябораторіях, видавалися в тематичних збірниках, монографіях і окрім у журналах, що виходили на Україні — „Советская психоневрология”, „Експериментальна медицина”, „Рефлексологія і експериментальна педагогіка”, в журналі „Невропатология и психиатрия” (Москва), в закордонних німецьких, французьких і американських журналах, а також у німецьких збірниках Таллінського (Дорпатського) університету. Слід зазначити, що публікації праць затримувались роками через постійну недостачу паперу і політичну цензуру. В особливій мірі це стосувалось до праць Соколянського. Його праці не допускалися до друку, і він часто діставав від ЦК КП(б)У догани з попередженнями за „методологічні ухили”. Натомість йому пропоновано писати статті про виховання клясової ненависті у дітей.

IV. Інститут Експериментальної Медицини

Поруч із Психоневрологічною Академією в 1933 р. розгортається праця Українського Інституту Експериментальної Медицини. Відкриття цього інституту було зумовлене великим поширенням експериментальних метод у клінічних ділянках медицини, які, поруч теоретичних ділянок, шукали нових принципів, що зумовлюють перебіг патологічного процесу й визначають опірні сили організму.

Встановлені на основі цих шукань нові концепції та теорії ставали важливими методологічними позиціями для розуміння нормального і патологічного стану організму, як цілості.

Такі шукання були не тільки відгомоном подібних шукань на Заході чи в Росії, але й мали власний ґрунт свого виникнення.

В той час із Заходу приходить в Україну і в Росію конституційна теорія Кречмера і дістає поширення в анатомії (Воробйов), психіятрії (Юдин) і суміжних науках. В Росії ця наука поширюється не тільки в психіятрії, але й у внутрішній медицині (Черноруцький), хірургії і топографічній анатомії (Федоров). Поруч із цим на Заході виникає психосоматичний напрямок медицини, який надавав психічним чинникам значення принципу, здібного впливати на перебіг соматичних процесів. Штерн започатковує у Швайцарії і переносить у Росію вчення про гематоенцефалічний бар'єр та розглядає його як провідну фізіологічну систему, що регулює вплив фармакологічних чинників і визначає хід патологічних процесів. Сперанський відкидає целюлярну теорію Вірхова і закладає основи синтетичної медицини на основі принципу невризму. Биков опрацьовує основи кортиковісцеральної іннервації, заперечує методологічні засади психосоматичної меди-

цини і започатковує кортиковісцеральний напрямок медицини. Принцип кортиkal'noї регуляції соматичних процесів покладено в основу праць Інституту Експериментальної Медицини, створеного Павловим в Ленінграді.

В той час на Україні з великим успіхом поширювалося вчення О. Богомольця про ретикуло-ендотеліальну систему, який він надавав великого значення для процесів росту, розвитку захисних механізмів і старіння. Воно дістало позитивну оцінку не тільки в Україні (Протопопів, Фрумкін), але в Росії (Гіляровський) і в Сполучених Штатах Америки (Л. Беллак та інші).

В. Протопопів, усупереч існуючим психологічним концепціям, надавав визначного значення в розвитку психічних захворювань соматичним чинникам. Він узaleжнював шизофренічний стан від порушення метаболічних і гормональних процесів. Маніакально-депресивну психозу він обґрутувував змінами у вісцеральній нервовій системі. Для розуміння нормальної діяльності цілого організму він вивчав закони розвитку складних форм вищої нервової діяльності. Його теоретичні позиції вигідно відрізнялись від методологічно необґрутованих, дуалістичних позицій психосоматичного напрямку медицини. Він додержувався принципу психофізіологічного монізму.

Особливу увагу в Україні і за кордоном притягали дослідження одеського невропатолога Г. І. Маркелова. На великому клінічному матеріалі він показав, що вісцеральна нервова система становить провідний чинник, який визначає характер соматичних, нервових і психічних захворювань. Він уважав, що постійний фокус вегетаційних порушень (інфекції, фізичні травми) може викликати багато реакційних змін у цілому організмі, в ендокринній і центральній нервовій системі, і це приводить до багатьох соматичних і нервових захворювань. Усунення його причинюється до поліпшення стану. Він приходить до висновку, що основу психічних захворювань, спеціально ж неврастенії та істерії, становлять порушення вісцеральної нервової системи. Його ідеї, що постали на основі клінічного вивчення, поширюються і підтверджуються найвидатнішими авторитетами в ділянках фізіології та патології (акад. Орбелі, Сперанський, Биков) і притягають увагу за кордоном.⁹

Надаючи великого значення цим шуканням на Україні, група медиків Харкова, Києва й Одеси, в більшості членів Медичної Наукової Ради Народного Комісаріату Здоров'я (Богомолець, Протопопів, Гейманович, Фольберт і інші) на чолі з проф. Ліфшицем, як головою Наукової Ради, порушила питання про створення Українського Інституту Експериментальної Медицини з метою глибше розробити теоретичні проблеми медицини в їх зв'язку з клінічними завданнями.

Інститут був заплянований як українська дослідна установа. Все діловодство й публікації проводились українською мовою. Інститут видавав власний журнал „Експериментальна Медицина”. Науковців заохочували робити доповіді українською мовою. З огляду на недостатність молодих українських кадрів була тенденція комплектувати аспірантський і докторантський склад переважно з українців. Так електрофізіологічний відділ був укомплектований аспірантами фізиками з катедри фізики ІНО, і вони одержали можливість медичних студій в Медичному Інституті.

В інавгураційній доповіді акад. Богомольця на відкритті інституту накреслювалася широка програма досліджень, що забезпечувала широке поле шукань в об'єднаній праці представників теоретичної та клінічної медицини.

В цьому інституті постає ряд відділів і клінічних груп (інтерністів і хірургів) для розроблення окремих медичних проблем.

Протопопів розгортає відділ фізіології вищої нервової діяльності для вивчення складних форм вищої нервової діяльності у мавп. Патофізіологічний відділ на чолі з Альперном вивчає проблеми алергій.

Хіуруги Шамов і Мельників працювали в ділянці злоякісних пухлин і пересадження тканин. Фармакологи Черкес і Преображенський розгорнули працю двох відділів — фармакологічного і народної медицини. В цьому останньому співпрацювала і проф. Н. Осадча-Яната.

Протягом ряду років у цьому Інституті завершується перша важлива фаза вивчення складних форм вищої нервової діяльності на собаках і мавпах. Протопопів видає монографію „Движні навички у тварин”.¹⁰ Доповідь із зафільмованим матеріалом була зачитана на 8-му Міжнародному Фізіологічному Конгресі.¹¹ В журналі „Експериментальна Медицина” публікуються праці Протопопова і Хильченка,¹² що стосувались до вивчення навичок у тварин, а також більшість праць автора цієї статті, присвячених дослідженням нервових процесів і функцій дорослої людини.

Інститут Експериментальної Медицини підтримує тісний контакт з такими дослідними установами на Україні, як Патофізіологічний Інститут Богомольця, Офтальмологічний Інститут акад. Філатова, Ендокринологічний Інститут Данилевського, Психоневрологічна Академія, Інститут Дефектології і под.

Дослідна праця

Провідне місце в розвитку психоневрологічних ідей на Україні належить Українській Психоневрологічній Академії та її найвизначнішому ідеологічному провідникові В. П. Протопопову. Дослідна праця цієї установи швидко набула великого розмаху. Академія стає центром психоневрологічного життя цілого Советського Союзу. На

терені України, і спеціально Академії, відбуваються всесоюзні з'їзди. Наукові конференції Академії та українські психоневрологічні з'їзди притягають учасників дослідних установ різних республік. Її відвідують наукові делегації Німеччини, Англії та Сполучених Штатів Америки, а чолові представники західньої науки виступають на терені Академії з науковими доповідями. Так напр. в 30-их роках Адольф Маєр, основоположник психобіологічного (бігевіористичного) напрямку американської психіятрії, доповідав про сутність його напрямку. Академія підтримувала найтісніші зв'язки з республіканськими Академіями Наук — українською, білоруською, грузинською ССР. Праця Академії була пов'язана з місцевими дослідними установами: психоневрологічними інститутами в Києві й Одесі, інститутами експериментальної педагогіки, дефектології і медицини. Зв'язки з Академією Наук УССР здійснювались членом Академії Наук проф. Ющенком і двома в той час членами кореспондентами, Протопоповим і Фольбертом.

Відмінним аспектом праці Психоневрологічної Академії був її об'єктивний напрямок. Психологія, як основа психіятрії, була усунена, і психологічні методи, потрібні для дослідження хворих, вживалися поруч з іншими клінічними методами. До головних напрямків праці академії належали: біологічний (конституційний) напрямок (Т. Юдин), анатомічний (Смірнов, Гейманович, Грінштайн, Філімонов, Ніколаєв), фізіологічний і біохемічний (Протопопів, Фольберт, Платонів, Чалісов, Попов, Брайловський).

На загальному напрямку праць академії в особливій мірі познавався вплив Протопопова, як виразника нових фізіологічних ідей в психіятрії. Він дістає повну підтримку представників інших напрямків психіятрії і невропатології в академії.

Протягом майже 20 років Протопопів з великою кількістю своїх співробітників опрацьовує новий синтетичний напрямок психіятрії на засадах генетики, патологічної фізіології, неврофізіології та біохемії. Він обґруntовує нову концепцію шизофренії, розглядаючи шизофренічний процес як екзоцеребральний і генетично зумовлений протеїновий токсичний процес. Його концепція дістає широке поширення за межами України і служить поштовхом для нових генетичних і біохемічних шукань. Наприклад, біохемічна концепція шизофренії американських і японських вчених, як це видно з останньої публікації Т. А. Фрідгоффа та Е. Ван Віндле: „Біохемічні досягнення у вивченні шизофренії” (American Journal of Psychiatry, V, 121, ч.11, травень 1965) — це лише ствердження і більш деталізоване обґруntування новими методами протеїнової концепції Протопопова, сформульованої в 30-их роках. Проте концепція Протопопова далеко ширша, спирається не тільки на біохемічні, але і на неврофізіологічні дослідження, вона пов'язана з клінікою і терапевтичною контролею. Сама терапев-

тична контроля стала важливим допоміжним методом у вивчанні патогенези шизофренії. Протопопівуважав свій напрямок у психіятрії синтетичним, бо він спирається на цілий ряд медичних наук.

Крім психіятрії, Протопопів приділив велику увагу вивченю складних форм вищої нервової діяльності. Він не поділяв поглядів Павлова і Бехтерєва, які зводили всю складну діяльність тварин і людини до простих умовних рефлексів.

З великим гуртом своїх співробітників у неврофізіологічних ліабораторіях Психоневрологічної Академії, Інституту Експериментальної Медицини та в інших дослідних установах він вивчає на собаках, мавпах і дітях умови розвитку й основні закономірності утворення складних форм вищої нервової діяльності. Своїми дослідженнями він підніс фізіологію вищої нервової діяльності на вищий ступінь, започаткувавши новий її напрямок і наблизившись до розуміння інтелекту в його філогенетичному аспекті.

Не менш важливим був зміст наукової праці інших дослідних установ. Центральний Інститут Експериментальної Педагогіки, всупереч примусово насаджуваним принципам комуністичної педагогіки, зміг протягом ряду років ставити і здійснювати власні проблеми, що відповідали національним завданням української науки.

Особливо важливого теоретичного і практичного значення набули дослідження **I. O. Соколянського** в Інституті Експериментальної Дефектології. І досі його дослідженням приділяють увагу в англійській педагогічній літературі. Англійські дефектологи не можуть зрозуміти, чому досліди Соколянського викликали бурхливий гнів Москви, чому його інститут був розгромлений, а він сам ув'язнений і висланий з України. Справа в тому, що Соколянський заперечував надмірну психологізацію та соціологізацію людини в концепціях Маркса, Енгельса і їх московських послідовників. Він відкидав також наявність інстинктів у людини. Для нього кора головного мозку була органом вищої фізіологічної диференціації та інтеграції. Тому він заперечував усякі теорії анатомічної локалізації психічних функцій і особливо вчення про неспецифічність мозку в концепції американського психолога Лешлі, яку він захищав у відомій праці „Мозок і інтелект”. Навпаки, окрім аналітично-синтетичні зони кори мозку він розглядав як анатомо-фізіологічні системи найвищої спеціалізації та найскладнішої координації різноманітних форм діяльності людини, спеціально вищої аналітичної системи. Вінуважав, що кожна аналітично-синтетична система (зорова, слухова і под.), відповідно до своєї філогенетичної історії, становить функціональну цілість, і на її основі може бути сформований індивідуальний досвід та ціла особистість. А всі вони разом забезпечують найдосконаліше співвідношення особистості до оточення відповідно до того значення, яке вони набули в біологічній

і соціальній історії людини. Наявність цих систем і становить природну основу, на якій формується індивідуальний досвід і ціла особистість.

Він уявляє індивідуальний досвід як сукупність ланцюгово пов'язаних між собою складних форм вищої нервової діяльності, що формуються на вимогу оточення. Вони постають як форми розв'язання життєвих проблем. Сюди належать не тільки елементарні навички дитини, пов'язані з первісним подоланням часу і простору, процесом одягання, роздягання, шнурування черевиків, чим мусить дитина оволодіти, як певними життєвими потребами. Теж саме стосується і до процесу читання, писання, оволодіння мовою, а також розв'язка математичних проблем. Все це входить у склад індивідуального досвіду й постає на основі фізіологічних законів.

У своїх поглядах на природу окремих форм вищої нервової діяльності він додержувався теорії психо-фізіологічного монізму Павлова, себто кожна форма індивідуального досвіду становить явище і об'єктивне і суб'єктивне. Об'єктивне — у формі кортикаліческих фізіологічних механізмів і суб'єктивне — у формі психічного переживання, себто усвідомлення певного зв'язку і відношення до оточення. Це суттєва властивість всіх простих і складних форм вищої нервової діяльності. Чим складніший індивідуальний досвід, тим багатший психічний світ особистості.

Ці погляди поставали й перевірялись у процесі педагогічної практики. Працюючи з сліпо-глухонімыми, він довів, що на основі одного суглобом'язевого чи тактильного рецептора може бути побудоване складне багатство індивідуального досвіду й ціла людська особистість. Виховуючи різні форми індивідуального досвіду, починаючи з елементарних виховних навичок самообслуговування і кінчаючи формуванням тактильної, дактилогічної і артикуляційної мови, читання, письма, математичних операцій, орієнтації в часі і просторі, він спостерігав, як з тваринно-подібних сліпо-глухоніміческих істот постає людська особистість, формується знання, мова, мислення і виникає свідоме відношення до себе й оточення поруч з появою виразного багатства емоціональних відчувань.

Досліди Соколянського мали визначне теоретичне і практичне значення. Вони не лише розв'язували проблему розвитку особистості в залежності від її природних властивостей, але й показували, як мусить бути зорганізований педагогічний процес. Для цього він запропонував „ланцюгову методу”, якою з великою точністю здійснював формування індивідуального досвіду у сліпо-глухоніміческих. Його метода виявилася корисною не лише для організації педагогічного процесу фізично дефективних дітей, але і для нормальних а розумово-відсталих дітей. Сутність цієї методи полягала в розчленуванні тої чи іншої форми навички на елементи і на засвоєнні їх у суворій послідовності

методою прямої інструкції. Ця метода нагадувала аналітичну методу навчання читання, яка також була запозичена нормальною педагогікою від дефектології. Особливістю ланцюгової методи була її універсальність. Ця метода була розрахована на різні категорії дітей, і успішність її застосування узaleжнювалась від природних властивостей дітей.

Досвіди Соколянського спирались на найновіші погляди на природу індивідуального досвіду, що постали на Україні в пореволюційний період. Вони започаткували новий напрямок експериментальної педагогіки, який вимагав широкого знання законів розвитку складних форм вищої нервової діяльності і високої техніки організації педагогічного процесу.

Досвіди Соколянського розвівали психологічний туман однобічних і суперечних поглядів на особистість, як лише психічну істоту з її темними інстиктивами проявами, гонами, потоками свідомості, позбавленими всяких закономірностей, якими ніхто ніколи не міг оволодіти, для побудови педагогічної системи виховання й навчання.

В неврофізіологічних лабораторіях вищої нервової діяльності інститутів народної і політичної освіти під керівництвом автора цієї праці проводилось вивчення особливостей нервових процесів і аналітично-синтетичних функцій мозку дорослої людини.

В серії експериментальних праць вивчались гіпноїдні явища, експериментальний і природний сон та особливості вищої нервової діяльності в цих станах. Добутий матеріял використовувався як стандарт для вивчення патофізіології кори мозку при різних психічних захворюваннях у Психоневрологічній Академії.

Поруч із цим вивчались особливості складних форм вищої нервової діяльності нормальніх і розумово-відсталих дітей. В цих дослідженнях особлива увага зверталась на значення спеціально людських метод для формування індивідуального досвіду таких, як метода прямого навчання, наслідування і мовного навчання.

Нарешті в серії досліджень вивчалося значення зорового й слухового рецепторів в організації та координації спеціальних для людини движущих форм діяльності, зокрема в походженні руки, міміки, міміко-жестикуляторних рухів, як форм образної мови, артикуляційної мови і пов'язаних з ними форм мислення.

Праці дослідних установ досягли Західу, іх реферували в журналах "Zentral-Blatt f. Neurologie und Psychiatrie" (Німеччина), "Psychological Abstract" (США) і інші; іх уміщувано в журналах "Psychology" (ЗША), "J. Neurologie und Psychiatrie" (Німеччина) та в інших журналах, а також використовувано в американських монографіях.

Так напр. у монографії "Dementia praecox" Л. Беллак посилається на праці Протопопова, проведені з застосуванням антиретикулоцитотоксичної сироватки Богомольця для лікування шизофренії.¹³

Проф. І. Вортіс посилається на праці американських психіатрів з цією сироваткою і їх важливий висновок, а саме, що погіршення функцій сполучної тканини — мезенхімопатія, становить провідну особливість шизофренічного процесу.

У монографії “Conditioning and Learning”¹⁴ її автори Е. Гілгардт та Д. Маркіс посилаються на праці співробітників Протопопова — Б. Ландкова, М. Миролюбова, Н. Татаренка і п'ять праць автора цієї статті, присвячені вивченням вищої нервової діяльності людини при нормальних і патологічних станах.

У монографії “Soviet Psychiatry”¹⁵ її автор І. Вортіс, проф. Нью-йоркського університету і учень Фрейда, широко розглядає психіатричний напрямок Протопопова і уважає його теорії патогенезу й терапії шизофренії найбільше обґрунтованими та переконливими, порівнюючи з існуючими концепціями шизофренії. При цьому він посилається на праці співробітників Протопопова: М. Бурштайна, В. Яблонську, Жеребцову, Б. Ландкова, Н. Татаренка, Познанського і автора цієї статті, а також на праці інших співробітників Психоневрологічної Академії — Шестаковича, Смородинську та інших. Крім того, він вказує на визначні дослідження київських та одеських психіатрів та невропатологів — Маркелова, Шевельова, Фрумкіна і на спроби психіатричних досліджень акад. Богомольця.¹⁶

Проф. П. Вінн у 1964 р. видає збірник перекладних працьsovетських психіатрів з ділянки психотерапії,¹⁷ серед яких провідне місце належить працям Платонова і учням Протопопова — Познанському і Алтерові.

Проблема вивчення людини зайняла поважне місце в післяреволюційний період на Україні і викликала бурхливий гнів Москви. Ідея вивчення природних властивостей людини не відповідала московській комуністичній філософії та політиці комуністичної партії. Догматизований марксистський світогляд, що виник в середині 19-го століття під впливом тогочасної психології та біологічної теорії Лямарка, не надавав значення природним властивостям людини. Її індивідуальні відміни — темперамент, характер, інтелект, здібності розглядались як продукт безпосереднього впливу соціального оточення, спеціально продукт виробничих і клясових взаємин капіталістичного суспільства. Ці погляди заперечували значення біологічних і фізіологічних закономірностей в організації діяльності людини. Свідомість, спеціально ж клясову свідомість, проголошувано провідним принципом людської діяльності. Національні й расові різниці, як продукт виробничих і клясових взаємин капіталістичного суспільства, невідмінно мусіли зникнути в советському комуністичному суспільстві. Головним завданням советської системи поставлено створення єдиного типу советської людини на основі прищеплення її комуністичної свідомості, лік-

відації національних і расових різниць та злиття її з „найдосконалішим і найпрогресивнішим” зразком людської породи, „великим русским народом”, який в окресленні московських ідеологів став гегемоном і старшим братом усіх інших народів, народом-месією, носієм високих ідеалів перебудови людського суспільства за московським общинним зразком.

Для обґрутування такого перетворення людини розроблялись різні теорії. Спочатку маркс-ленинська психологія і педагогіка висувають теорію прищеплення комуністичної свідомості. Потім з’являється біологічна теорія Лисенка, надхнена „прогресивними” ідеями Сталіна. Пізніше на допомогу двом першим формулюється фізіологічна теорія Іванова-Смоленського і акад. Бикова.

Кожна з цих теорій була куди глибше обґрутована, порівнюючи з арійською теорією Гітлера, хоч їхня сутність була й залишається досі однаковою.

З цих ідеологічних позицій 1933 року розпочинається похід проти української науки й культури. Психоневрологічні науки обвинувачуються в акцентуації уваги на вивченні природних властивостей людини, на підтриманні генетики, педології, науки про поведінку людини, антропології та фізіології вищої нервової діяльності людини. Комуністична партія Москви вважала найбільше небезпечним вчення про конституції, індивідуальні різниці і типи вищої нервової діяльності людини. У ще більшій мірі небезечною для Москви виглядала педагогічна система Соколянського, що обґрутувала процес формування особистості не принципами комуністичної свідомості, а фізіологічними законами нервової системи.

Постановою ЦК ВКП(б) 1932 року вводиться офіційний курс маркс-ленинської психології, як предмет дослідження й викладання. Це стосувалось до України, бо на Україні такого предмету не було. Москва посилає на Україну армію психологів на чолі з професорами: Леонтієвим, Луріє і Лебединським для ліквідації українських наукових напрямків і поширення маркс-ленинської психології.

1936 року ЦК ВКП(б) виносить рішення про ліквідацію педології як шкідливої буржуазної науки, що узaleжнювала розвиток дитини від спадковості та взаємовідношення біологічних і соціальних чинників.

Похід проти української науки почався з ліквідації української системи освіти й погрому науково-дослідних установ. Інститути Народної Освіти були перетворені в університети з російською викладовою мовою. Російську мову запроваджено в медичних інститутах. Університети й медичні інститути проголошено установами всесоюзного значення, і кадри молодих випускників скеровано на працю поза межами України.

Акад. Воробйов підпав суворій критиці за конституціональний напрямок в анатомії.

Психоневрологічну Академію знижено в ранзі до Психоневрологічного Інституту. Центр психоневрологічного життя перенесено до Москви, де пізніше постала Медична Академія. Її президент проф. Роклін довго перебував в ув'язненні в казематах НКВД.

Протопопову поставлено ультиматум зректися своїх наукових позицій в ділянках неврофізіології та науки про поведінку. Його геройчна відмова спричинила значне обмеження його дослідної діяльності. Ряд його співробітників — д-р Гук, Сутор та інші підпали теророві, тюремному ув'язненню або засланню. Проф. Юдину заборонено працювати в ділянці генетики. Проф. Квінта усунено з посади директора Інституту Дитячої Психоневрології, а також з катедри дитячої психоневрології в Медичному Інституті. Проф. Ніколаєва, антрополога, обвинувачено в українському націоналізмі, позбавлено катедри в ІНО та довго тримано в тюрмі.

Інститут Експериментальної Медицини зреорганізовано з деградацією його напрямку. Його директора проф. Ліфшиця після довгого ув'язнення переміщено в психіяtrичну лікарню як психічно хворого.

Інститут Експериментальної Педагогіки особливо суворо осуджено, зреорганізовано й переміщено з Харкова до Києва. Його директора О. Попова, по довгому перебуванню в казематах НКВД серед фізичних знущань, звільнено із заборонено педагогічної праці. Проф. О. Залужного, педагога, проф. І. Гарбуза, педагога, і цілий ряд інших наукових співробітників інституту заслано в далекі табори Сибіру.

Інститут Експериментальної Дефектології розгромлено, а всі дослідні матеріяли сконфісковано й вивезено до Москви. Проф. Соколянського по довгому тюремному ув'язненню виселено з України. Разом з проф. Рокліним обвинувачено його у змові проти совєтської влади на Україні.

Неврофізіологічні лябораторії ІНО та Інституту Політичної Освіти зліквідовано. Автора цієї праці, як керівника цих лябораторій, проголошено ворогом народу і на час переведення слідства органами НКВД усунено з Психоневрологічної Академії та Інституту Експериментальної Медицини.

В цей час акад. С. Рудницького також арештовано й заслано на Соловки. Його доньку, студентку літературного факультету, і сина, студента-технолога, заслано до Воронежу, і там по них зникли всякі сліди. Ряд визначних українських учених, як академіки Семковський і Юринець — філософи, проф. Яната — ботанік, Мірза-Авакянц — економіст, географ і історик, також зник у цей час. Проф. Волобуев, філософ і економіст, співробітник Інституту Експериментальної Педагогіки, був однією з перших жертв засланих з України до Середньої Азії.

Подібний процес розгрому навчальних і дослідних установ відбувався не лише в Харкові як провідному центрі, але і в усіх інших містах на Україні.

То був похід проти української науки й культури, бо цей похід поєднувався також з погромом української літератури, театру й мистецтва. Цей похід трудно було замаскувати обвинуваченням психоневрологічних наук лише в „спотворенні” марксівського природознавства, в механіці тощо, бо ряд таких їх представників, як Соколянський, Ніколаєв та ін., обвинувачено в українському націоналізмі. В підручниках психології, що почали виходити на Україні, заборонено згадувати імена українських учених, хоч у західній літературі їх імена притягали щораз більшу увагу. Таким зразком може служити „Психологія”, підручна книжка для студентів за редакцією проф. Г. Костюка (Київ, 1941). Це тип засудженої до того часу на Україні традиційної психології 19-го століття, розводненої цитатами „класиків” марксизму того ж самого століття. Це зразок догматизованої, застиглої і мертвової думки давнинулих часів. Визначні успіхи експериментальної об'єктивної психології і всі досягнення природознавства 20-го століття в цій психології засуджувались або спотворювались як витвір капіталістичної та буржуазної науки.

Похід комуністичного режиму проти природознавства з позицій біологічної теорії Т. Лисенка виявляв велику слабість і фальшивість „найпрогресивнішого” комуністичного проводу. Цей похід зустрів однодушний протест і заперечення англійських і американських фізіологів та біологів. В численних працях викрито антинауковий, політичний і расистський зміст біологічної теорії Лисенка і весь похід проти природознавства оцінено як небувалу в історії політичну аванттуру комуністичної партії в природознавстві.

Пенсильвенський Університет видав працю під назвою „Смерть науки в Росії”.¹⁸ Англійський фізіолог Г. Дале, член Всесоюзної Академії Наук ССР, на знак протесту виходить із складу Академії. Мюллер, американський генетик, лавреат Нобелівської премії, член Всесоюзної Академії Наук ССР, також відмовився від членства в Академії. Він пише працю: „Назад до варварства по-науковому”. Добжанський, провідний діяч американської генетики, емігрант, українець, випускає працю „Придушення науки”. З'являється ряд праць під такими назвами: Р. Гольдшмідт — „Наука і політика”, Т. Кук — „Чи марксистська генетика Лисенка — наука чи релігія?”, Т. Соннеборн — „Спадковість, оточення і політика”. Всі ці й багато інших подібних праць були хоч і спізнею, але видатною моральною підтримкою українських позицій в науці.

Обширний обсяг праці різних дослідників установив започаткування новий шлях у вивченні людської особистості при нормальніх і патологічних станах. Цей шлях був зумовлений вимогами української національної революції. Його ґрунт становили традиції вільної української науки попередніх часів, спеціально світоглядові позиції

українських філософів і природників — Г. Сковороди, П. Юркевича, Беца, Сікорського. Цей шлях мав у собі відбиток прямувань та ідеалів, породжених визвольними війнами і революціями попередніх суспільних рухів на Заході.

І хоч цей шлях зустрівся з великим спротивом окупанта і був устелений численними жертвами українських учених, він не лише підніс українську науку на рівень сучасної науки на Заході, але й дав поштовх до виникнення нових напрямків вивчення діяльності людини в таких важливих ділянках, як педагогіка, неврофізіологія та психіатрія.

Нові методи й напрямки, зафіксовані в численних працях, не лише зустріли позитивне ставлення на Заході, але стали новим кроком уперед на шляху об'єктивного вивчення проблеми людини, як найважливішої проблеми всіх часів і, особливо, сучасності.

ПРИМІТКИ

1. МІЩЕНКО, М. На послугах єдиного комунізму, Незалежна Асоціація Дослідників сов. теорії і практики, 1956, Лондон.
2. ПРОТОПОПІВ, В. Матеріали до патофізіології і терапії шізофренії, збр. Укр. Центр. Психоневрл. Inst., за редакцією Протопопова (сконфікований і вивезений до Москви в 1939 р.).

У збірник входили праці:

- a) ПОЛІЩУК, І. і ПРОТОПОПІВ, В. Протеїновий метаболізм при шізофренії в умовах інсульнозвої терапії.
  - b) ПОЛІЩУК, І. Зміни крові при гострій шізофренії.
  - c) ЦУКЕР, Б. Ендокринні порушення у жінок при шізофренії.
  - d) МІЩЕНКО, М. Резистентність еритроцитів крові і токсичність сироватки при шізофренії.
  - e) МІЩЕНКО, М. і БУРШТЕЙН, М. Зміни в карбогідратному метаболізмі при конвульсивній терапії у шізофреніків.
  - f) і ряд праць інших співробітників.
3. ЕДЕЛЬШНЕТЛІН, А. Пути отечественной психиатрии, ж. Сов. Мед., Но. 3, 1941.
  4. БАГАЛІЙ, Д. Український мандрівний філософ Г. С. Сковорода, ДВУ, 1926, Харків.
  5. КАТКОВ, Е. Особливости вторичных умовных рефлексов у тварин, ж. „Рефлексології і експерим. педагогіки”, 1926, Харків.
  6. МІЩЕНКО, М. Моторика сліпих дітей, „Збірн. Укр. Психоневрл. Академії”, за ред. проф. Л. Квінта, 1932, Харків.
  7. MISHCHENKO, M. “The Medical Science in Ukraine under Soviets,” “Ukrainian Quarterly”, No. 4, 1949, N. Y.
  8. PROTOPOPIV, V. Pathophysiologic Basis of Rational Therapy of Schizophrenia, Hosmedizdat, 1946, Kyiv.

9. TURKEVICH, O. and others. On Several Endocrine Disturbances in Schizophrenia, Soviet Psychoneur., 6, 1936, Kharkiv; WORTIS, J., "Soviet Psychiatry", 1950, Baltimore.
  10. ПРОТОПОПІВ, В. Патофізіологія шізофренії, „Збр. Укр. Психоневрл. Акад.”, за ред. Протопопова, 1936, Харків.
  11. ПРОТОПОПІВ, В. Патофізіологія і терапія шізофренії, Збр. Укр. Центр. Психоневрл. Інст., за ред. Протопопова, 1938, Харків.
  12. СОКОЛЯНСЬКИЙ, І. Матеріали Інст. Експерим. Дефектології, упорядковані в збірниках за ред. Соколянського, за період 1925-1936, конфісковані і вивезені до Москви в 1936 р.
Окремі статті Соколянського з питань виховання, написані за завданням ЦК КП(б)У, вміщені в ж. „Рефлексологія і Експериментальна Педагогіка”, Незначне число експериментальних праць вміщено в ж. „Рефлексологія і Експерим. Педагогіка” і в збірниках Укр. Психоневрл. Академії.
- До них належать:
- а) УЛАНОВА, Л. і ПРОХОРОВА, О. Формування вихідних навичок у сліпоглухоніміх.
  - б) СИБІРЦЕВА, Н. Умовні рефлекси у сліпих дітей на музичні тони.
  - в) НОВІКОВА, М. Орієнтація в просторі у сліпих дітей.
  - г) МІЩЕНКО, М. Моторика сліпих дітей, зб. Укр. Психоневрл. Акад. за ред. проф. Л. Квінта, 1933.
- SONNEBORN, T. Heredity, Environment and Politics, j. "Science", May 19, 1950.
13. BELLAK, L. Dementia Praecox, Grune and Stratton, 1948.
  14. HILGARD, E. and MARQUIS, D. Conditioning and Learning, monogr., Appleton-Century — Crofts, Inc., 1940, N. Y.
  15. WORTIS, J. Soviet Psychiatry, The Williams and Wilkins Co., 1950, Baltimore.
  16. ВОНОМОЛЕТЗ, А., FRUMKIN and others. Treatment of Schizophrenia with Antireticulotoxic Serum (Med. Zhur. Akad. Nauk, U.S.S.R., 1940); WORTIS, J. "Soviet Psychiatry", 1950, Baltimore.
  17. WINN, R. Psychiatry in the Soviet Union (translated article), Philosophical Library, 1964, NY.
  18. Purge of Genetics in Soviet Union, collected articles, Bull. Atomic Scientist 5-6, May 1949.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗНИК

1. APTER, I. On the Psychotherapy of Psychogenic Impotence, Psychotherapy in the Soviet Union by Winn R. Philosophical Library, 1964, N.Y.
2. БАГАЛІЙ, Д. Український мандрівний філософ Г. С. Сковорода, ДВУ, 1926, Харків.
3. BELLAK, L. Dementia Praecox, Grune and Stratton, 1948.
4. BERITASHWILY, I. Individually Acquired Activity of the Central Nervous System (GIZ, Tiflis, 1932), Wortis *Soviet Psychiatry*, The Williams and Wilkins Co., 1950, Baltimore.
5. ВОНОМОЛЕЦЬ, А. Antireticular Cytotoxic Serum as Means of Pathogenic Therapy, *Amer. Rev. Soviet Med.*, 1:100, 1943.
6. ВОНОМОЛЕЦЬ, А. The Prolongation of Life, Duel Sloon and Pearcee, 1946, N.Y.
7. ВОНОМОЛЕЦЬ, А. Frumkin and others: Treatment of Schizophrenia with Antireticulotoxic Serum (Med. Zhur. Akad. Nauk., USSR, 1940), Wortis *J. Soviet Psychiatry*, Baltimore, 1950.
8. БРАЙЛОВСЬКИЙ, Б. Патофізіологія сну, збр. докторських і кандидат. дисертацій Центр. Психоневрол. Інституту, 1938, Харків.
9. COOK, R. Lysenko's Marxist Genetics (Science or Religions?), *The J. of Heredity*, No. 7, 1949.
10. HILGARD, E. and MARQUIS, D. Conditioning and Learning, Monogr., Appleton-Century — Crofts, Inc., 1940, N.Y.
11. HUXLEY, J. Heredity, East and West, Monogr., Schuman H., 1949, N.Y.
12. ГРИНШТЕЙН, О. Основи невропатології, Учр. Психоневрол. Акад., 1935, Харків.
13. ГУРЕВИЧ, М. К вопросу о теории острих психозов, сб. Проблемы социальной и клинической психоневрологии, 1946, Москва.
14. ДАВИДЕНКОВ, С. Наследственные заболевания нервной системы, Медгиз., 1932, 2 вид.
15. DAVIDENKOV, C. Types of Nervous System in Man Thetr. Heredity and Evolution, *J. Ment. Si.* 93:262-276, 1947.
16. ДОЦЕНКО, І. Психомоторика мімічних м'яз обличчя у енцефалітиків, збр. Укр. Психоневрол. Акад., за ред. проф. Л. Квінта, 1933, Харків.
17. ЕДЕЛЬШНЕТЛІН, А. Пути отечественной психиатрии, ж. Сов. Мед., Но. 3, 1941.
18. ЖДАНОВ, О. Невротичні і реактивні стани, зб. Психіатр. Інстит., 1928, Харків.
19. ЗАЛУЖНИЙ, О. Вчення про колектив, моногр., Інстит. Експ. Педагог., 1933, Харків.
20. JABLONSKA, V. and ZHEREBTZOWA, A. The Effect of Stimulation to Activity on the Course of Schizophrenia. (Central Psychoneur. Inst., 1938, Khar-kiv). — Wortis, *J. Soviet Psychiatry*, 1950, Baltimore.

21. ИВАНОВ СМОЛЕНСКИЙ, А. Очерки патофизиологии высшей нервной деятельности, Медгиз, 1949, Москва.
22. КАТКОВ, Е. Особливості вторичних умовних рефлексів у тварин, ж. Рефлексології і експерим. педагогіки, 1926, Харків.
23. КВІНТ, Л. Розвиток психомоторики мімічних м'яз обличчя у дітей і підлітків, збр. Укр. Психоневрл. Акад. за ред. проф. Квінта, 1933, Харків.
24. КЕЛЛІЕР, В. Исследование интеллекта человекоподобных обезьян, (перевод с нем. яз.), ГИЗ, 1930, Москва.
25. КРОЛЬ, Л. Клініка і патологічна анатомія сказу людини, моногр. Укр. Центр. Психоневрл. Інстит., 1938, Харків.
26. LANDKOV, B. Treatment by Prolonged Sleep in Psychiatric Practice, (sym. Ukr. Central Psychoneur. Inst., 1938, Kharkiv), Wortis, J. *Soviet Psychiatry*, 1950, Baltimore.
27. ЛЕШЛИ, К. Мозг. и интелект, (пер. з англ.), ГИЗ, 1933, Москва.
28. MIROLUBOV, N. and UGOL, N. The Problem of the State of Process of Excitation in Schizophrenics, (S. Sov. Psychoneur., 1929, Kharkiv), (1) *Psychol. Abstr.*, 1935, 9, No. 1260, USA; (2) monogr. HILGARD, E. and MARQUIS, D., "Conditioning and Learning," 1940, NY.
29. MISHCHENKO, M. The Relation Between Stimulus Strength and the Degree of Response in Man, (J. Exper. Med., 1936, Kharkiv, first report), (1) *Psychol. Abstr.*, 1937, 11, No. 1745; (2) monogr. HILGARD, E. and MARQUIS, D., "Conditioning and Learning," 1940, NY.
30. MISHCHENKO, M. The Peculiarities of Conditioned Reflex Activity of Hypnotics, (Sov. Psychoneur., 1932, 63-67), (1) *Psychol. Abstr.* 1934, 8, No. 4572; (2) monogr. HILGARD, E. and MARQUIS, D., "Conditioning and Learning," 1940, NY.
31. MISHCHENKO, M. The Rate of Formation of Conditioned Reflexes in the Hypnotic State, (J. Expr. Medic., 1935, Kharkiv), (1) *Psychol. Abstr.*, 1936, 10, No. 295; (2) monogr. HILGARD, E. and MARQUIS, D., "Conditioning and Learning," 1940, NY.
32. MISHCHENKO, M. The Relation Between Hypnosis and Experimental Sleep in Man, (J. Exper. Medic., 1935, Kharkiv), (1) *Psychol. Abstr.*, 1936, 10, No. 1999; (2) monogr. HILGARD, E. and MARQUIS, D., "Conditioning and Learning," 1940, NY.
33. MISHCHENKO, M. Condition of the Development of Experimental Sleep in Man, (Exper. Medic., 1936, Kharkiv), *Psychol. Abstr.*, 1937, 11, No. 1144; monogr. HILGARD, E. and MARQUIS, D., "Cond. and Learning," 1940, NY.
34. МІЩЕНКО, М. Співвідношення між силою подразника і характером реакції (повідомлення друге), збр. *Проблеми патофізіології шизофренії*, Укр. Психоневрл. Академії, 1936, Харків.
35. МІЩЕНКО, М. Зміни в моторовій діяльності в експериментальному сні, ж. *Експер. Медиц.*, ч. 5, 1935.
36. МІЩЕНКО, М. Зміни у вищій нервовій діяльності в експеримент. і природньому сні, ж. *Експер. Медиц.*, ч. 7, 1935.

37. МІЩЕНКО, М. Умови розвитку експеримент. сну у людини і зміни у вищій нервовій діяльності, збр. докторських і кандидатських дисертацій, Укр. Центр. Психоневрл. Інстит., 1938, Харків.
38. МІЩЕНКО, М. і ПОЗНАНСЬКИЙ А. Співвідношення між фізичною силою подразнення і характером реакції при шизофренії, зб. *Проблеми патофізіології шизофренії*, Укр. Психоневрл. Акад., 1936, Харків.
39. МІЩЕНКО, М. Церебральні зміни при шизофренії в умовах інсульнової терапії, збр. *Проблеми патофізіології і терапії шизофренії*, Центр. Психоневрл. Інстит., 1938, Харків.
40. МІЩЕНКО, М. Гіпноїдний стан і психіка, збр. ч. 1, Укр. Вільний Університет, 1948, Мюнхен, Німеччина.
41. МІЩЕНКО, М. Сон і гіпноз, як вираз нервового процесу збудження, Доповідь на Конгресі Т-ва ім. Шевченка, 1962.
42. MISHCHENKO, M. Hypnotic condition as a Process of Nervous Excitation, Proceedings of Third World Congress of Psychiatry, 1960, Toronto.
43. МІЩЕНКО, М. Особливості вищої нервової діяльності в навіянних зростових станах у людини, Доповідь на 1-ій Медич. Конфер. Укр. Вільної Академії Наук, 1952, Н.Й.
44. МІЩЕНКО, М. Розвиток експериментальних неврозів, спричинених абстрактними подразненнями оточення, Доповідь на конфер. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1953, Н.Й.
45. МІЩЕНКО, М. До патогенези невротичних і реактивних станів, Укр. Вільна Академія, 1949, Авгсбург.
46. MISHCHENKO, M. Experimental Neurosis in Motor Activity, Proceedings of Shevchenko Scient. Soc., 1955, NY.
47. MISHCHENKO, M. Psychiatric Aspect of Heart Diseases, Proc. of Shevchenko Scient. Soc., 1955, NY.
48. MISHCHENKO, M. Analytic and Synthetic Functions of Brain as Basis of Character in Man, Proc. of Shevchenko Scient. Soc., in printing, 1965, NY.
49. МІЩЕНКО, М. Моторика сліпих дітей, збр. Укр. Психоневрл. Академії, за ред. проф. Л. Квінта, 1932, Харків.
50. MISHCHENKO, M. Methodik von L. A. Quint in der Advendung zur Erforschung der Psychomotorik des Gesichtes blinder Kinder und Heranwachsender, (J. Neurologie u. Psychiatric No. 5, 1936, Moskow), *Zentral Blatt für Neurologie und Psychiatrie*, 1937, Germany.
51. MISCHTSCHENKO, M. Über die Mimice Gesicht Motoric der Vlinden, "Symp. Deprt. Universitat," 1933, Tallinn, Estonia.
52. MISCHTSCHENKO, M. Zur Frage über die Rolle des Sehen in der Entwicklung der Handbewegung, (Sov. Psichonevrl., 9, No. 5, 1933), *Zentral Blatt f. Neurologie u. Psychiatrie*, Bd. 72, 1934, Germany.
53. МІЩЕНКО, М. Особливості міміки глухонімих дітей, (манускрипт).
54. МІЩЕНКО, М. Значення зору і слуху в організації моторики людини, (видруковано в збр. *Моторика* Укр. Психоневрл. Акад, за постановою ЦК КП(б)У, працю сконфісковано й усунено із збірника, 1936).

55. МІЩЕНКО, М. Неврофізіологічні і психічні зміни в умовах голоду, *Українські Вісни*, ч. 188-189, 1948, Новий Ульм, Німеччина.
56. MISHCHENKO, M. "Hunger as Method of Terror and Rule in the SSSR," *Ukrainian Quarterly*, No. 3, 1949, NY.
57. MISHCHENKO, M. "Genocide in Ukraine," *Ukrainian Quarterly*, No. 5, 1950, NY.
58. MISHCHENKO, M. "Health Protection in the Soviet Union," *Ukrainian Quarterly*, No. 4, 1949, NY.
59. MISHCHENKO, M. "The Medical Science in Ukraine under Soviets," *Ukrainian Quarterly*, No. 4, 1949, NY.
60. МІЩЕНКО, М. Неврофізіологія і психіатрія в боротьбі з московським імперіалізмом, *Нові Дні*, ч.62-63, 1955, Торонто.
61. МІЩЕНКО, М. На послугах „Єдиного принципу”, Незалежна Асоціація Дослідників советської теорії і практики, 1956, Лондон.
62. МІЩЕНКО, М. Пореволюційний розвиток природничих ідей на Україні, збр. Т-ва ім. Шевченка, 1964.
63. НЕСМЕЯНОВ, А. Некоторые задачи Академии Наук СССР в свете решений и 19 съезда Ком. партии СССР, ж. *Природа*, ч. 3, 1953, Москва.
64. NOYES, A. Modern Clinical Psychiatry, Saunders Co., 1957, Philadelphia.
65. ОСІПОВ, О. Психіатрия, Госиздат., 1926, Ленинград.
66. ПАВЛОВ, И. Приветственное письмо 1-му съезду физиологов, 6-го апреля 1917 г. — „Собрание сочинений”, том II, 1951, Ленинград.
67. ПАВЛОВ, И. Пробная екскурсия физиолога в область психиатрии, „20-летний опыт об'ективного изучения высшей нервной деятельности животных”, ГИЗ, 1932, Ленинград.
68. ПЛАТОНОВ, К. Сочетательные рефлексы у человека. — Докторская диссертация, Воен. Мед. Акад., 1913, Петербург.
69. ПЛАТОНОВ, К. Слово як фізіологічний і лікувальний чинник, монограф., 1928, Харків.
70. PLATONIV, K. Speech Therapy, proceedings "Psychotherapy in the Soviet Union," translated by Winn, R. Philosoph. Library, 1964, NY.
71. POSNANSKY, A.: The Use of Medication and Psychotherapy in Psychiatric Clinic, proceedings "Psychotherapy in Soviet Union," translated by Winn. Philosoph. Library, 1964, No. 4.
72. ПОПОВ, Е. Матеріали до клініки і патогенези галюцинацій, моногр., 1941, Харків.
73. ПРОТОПОПІВ, В. Реакція зосередження і гіпнотичний стан, ж. *Рефлексологія і Експер. Педагогіка*, 1928, Харків.
74. ПРОТОПОПІВ, В. Шізофренія як гіпноїдний стан, збр. 1-го Мед. Інст., 1936, Харків.
75. ПРОТОПОПІВ, В. Принципи і методи охоронної терапії, „Праці 2-го Все-союзного з'їзу невропатологів і психіатрів”, 1937.

76. ПРОТОПОПІВ, В. Охоронна терапія, „Праці 4-го Укр. З'їзду психіятрів”, 1935, Київ.
77. ПРОТОПОПІВ, В. Патофізіологія шізофренії, збр. Укр. Психоневрл. Акад., за ред. Протопопова, 1936, Харків.
78. ПРОТОПОПІВ, В. Патофізіологія і терапія шізофренії, збр. Укр. Центр. Психоневрл. Інст., за ред. Протопопова, 1938, Харків.
79. PROTOPORPIV, V. Pathophysiologic Basis of Rational Therapy of Schizophrenia, Hosmedizgdan, 1946, Kyiv.
80. ПРОТОПОПІВ, В. Матеріали до патофізіології і терапії шізофренії, збр. Укр. Центр. Психоневрл. Інст., за ред. Протопопова, (сконфікований і вивезений до Москви в 1939).

У збірник входили праці:

- а) ПОЛІЩУК, І. і ПРОТОПОПІВ, В. Протеїновий метаболізм при шізофренії в умовах інсульнової терапії.
  - б) ПОЛІЩУК, І. Зміни крові при гострій шізофренії.
  - в) ЦУКЕР, Б. Ендокринні порушення у жінок при шізофренії.
  - г) МІШЕНКО, М. Резистентність еритроцитів крові і токсичність сироп-ватки при шізофренії.
  - г) МІШЕНКО, М. і БУРШТЕЙН, М. Зміни в карбогідратному метаболізмі при конвульсивній терапії у шізофреніків.
  - д) і ряд праць інших співробітників.
81. ПРОТОПОПІВ, В. Особливості утворення движних навичок у тварин, „Просвітніс 15-го Міжнародного Фізіологічного Конгресу”, 1935.
  82. ПРОТОПОПІВ, В. Движні навички у тварин, монгр. Інстит. Експерим. Медицини, 1935, Харків.
  83. ПРОТОПОПІВ, В. Особливості движних навичок у тварин і людини, збр. за ред. Протопопова конфікований і вивезений до Москви в 1939 р.
- Зміст збірника складався з праць фізіологічної лябораторії Укр. Психоневрл. Акад., Інст. Експерим. Медицини і І.Н.О. До важливіших з них належали:
- а) ГУК, А. Особливості движних навичок у собак, утворюваних на відносні ознаки музичних тонів (абстракції у тварин).
  - б) ЛАНДКОВ, Б. Движні навички, утворювані на відносні ознаки геометричних фігур.
  - в) ХИЛЬЧЕНКО, А. Навички у мавп.
  - г) МІШЕНКО, М. Експериментальні неврози у тварин.
  - г) МІШЕНКО, М. Особливості навичок в залежності від способу їх утворення.
  - д) МІШЕНКО, М. Моторові навички в олігофренів.
  - е) МІШЕНКО, М. Особливості утворення движних навичок у нормальних дітей на основі проб і помилок.
  - е) МІШЕНКО, М. Особливості утворення навичок у дітей, що виникають на основі прямого навчання.
  - ж) МІШЕНКО, М. Особливості утворення навичок у дітей методом наслідування.
  - з) МІШЕНКО, М. Утворення навичок у дітей на основі мовної інструкції.

84. РОХЛІН, Л. Психогігієна партакт, монограф. Укр. Психоневрл. Акад., 1930, Харків.
85. RUBINSTEIN, S. Foundation of General Psychology (2nd ed., 1946), Wortis, J. *Soviet Psychiatry*, 1950, Baltimore.
86. SCHEINFELD, A. The New You and Heredity, Limpcott Co., 1950, Philadelphia, PA.
87. SHOSTAKOVICH, V. Golubenko and others: Atropin Psychoses, (Proceedings of Ukr. Psychoneur. Acad., 1936, Wortis, J. *Soviet Psychiatry*, 1930, Baltimore).
88. SHOSTAKOVICH, V. The Structure of Acute Exogenous Psychoses, J. Neuropat. and Psychiatry, No. 16:58, 1947, Moscow, Wortis, J. *Soviet Psychiatry*, 1930, Baltimore.
89. SHPAK, V. Contribution to the Study of Psychogenic Reactions Developing on the Basis of Residual Defects, J. Soviet. Psychoneur., No. 3, 1940, Wortis, J., *Soviet Psychiatry*, 1930, Baltimore.
90. СОКОЛЯНСЬКИЙ, І. Матеріали Інституту Експериментальної Дефектології, упорядковані в збірниках за ред. Соколянського, за період 1925-1936, конфісковані і вивезені до Москви в 1936 р.
- Окремі статті Соколянського з питань виховання написані за завданням ЦК КП(б)У, вміщені в ж. *Рефлексологія і Експериментальна Педагогіка*. Незначне число експериментальних праць вміщено в ж. *Рефлексологія і Експерим. Педагогіка* і збірниках Укр. Психоневрл. Академії.
До них належать:
- а) УЛНОВА, Л. і ПРОХОРОВА, О. Формування вихідних навичок у сліпоглухоніміх.
  - б) СИБІРЦЕВА, Н. Умовні рефлекси у сліпих дітей на музичні тони.
  - в) НОВІКОВА, М. Орієнтація в просторі у сліпих дітей.
  - г) МІЩЕНКО, М. Моторика сліпих дітей, збр. Укр. Психоневрл. Акад. за ред. проф. Л. Квінта, 1933.
91. SONNEBORN, T. Heredity, Environment and Politics, j. *Science*, May 1950.
92. TATARENKO, N. Disorders of the Conditioned Reflex Activity in Patient with Senile Psychosis, Soviet Psychoneur., 1934, Kharkiv, (1) *Psychol. Abstr.*, 1935, No. 75; (2) "Conditioning and Learning," by HILGARD, E. and MARQUIS, D., 1940, NY.
93. TATARENKO, N. An Attempted Analysis of Reactive Schizoid Psychosis, Sov. Psychoneur., No. 3, 1940, Kharkiv, Wortis, J., *Soviet Psychiatry*, 1950, Baltimore.
94. TURKEVICH, O. and others. On Several Endocrine Disturbances in Schizophrenia, Soviet Psychoneur., 6, 1936, Kharkiv, Wortis, J., *Soviet Psychiatry*, 1950, Baltimore.
95. ХИЛЬЧЕНКО, А. Утворення простих і складних навичок у тварин, ж. *Експерим. Медицина*, 1935, Харків.
96. ХИЛЬЧЕНКО, А. Реакція на відносні ознаки оточення у тварин (абстракції), ж. *Експерим. Медицина*, 1935, Харків.

97. VOROBYOV, A. Specific Food Excitability in Relation to Various Diet, Ukr. Psychoneur. Inst., 1932, 21, 161-169), (1) *Psychol. Abstr.*, 1933, 7, No. 3263; (2) "Conditioning and Learning," by HILGARD, E. and MARQUIS, D., 1940, NY.
98. WINN, R. Psychiatry in the Soviet Union (translated article), Philosoph. Library, 1964, NY.
99. WORTIS, J. *Soviet Psychiatry*, The Williams and Wilkins Co., 1950, Baltimore.
100. ШАЯН, В. Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Григорія Сковороди, ж. *Визвольний Шлях*, вересень-жовтень 1961, Лондон.
101. Научная сессия посвященная проблемам физиологического учения акад. Павлова, Акад. Наук СССР, 1950, Москва.
102. Purge of Genetics in Soviet Union, collected articles, Bull. Atomic Scientist 5-6, May 1949.
103. CONVAY ZIRELA (ed). *Death of Science in Russia*, University Pennsylvania Press, 1949.
104. Журнали: *Журнал Рефлексології і Експериментальна Педагогіка*, місячник, Харків.
105. Журнал *Советская Психоневрология*, міс., Харків.
106. Журнал *Експериментальна Медицина*, міс., Харків.
107. Про педагогічні спотворення в Комісаріятах освіти, постанова ЦК Ком. Партиї СССР, липень, 1935.
108. Історія Ком. Партиї, корот. курс, 4 розд., ГІЗ, 1938.

Д-р А. Вітковський

МИНУЛЕ І СЬОГОЧАСНЕ УКРАЇНСЬКОЇ СТОМАТОЛОГІЇ *

Відшукати шляхи культурно-історичного розвитку нашої спеціальності в Україні — справа складна, далеко складніша, ніж нам здавалося.

В українській науковій літературі нема ні однієї монографічної праці з історії розвитку стоматологічної науки чи професії в Україні. Як усі інші культурні надбання й вартості нашого народу, всі наукові досягнення та діяльність його представників амальгамуються в „общерусскому, радянському чи вітчизняному” горнілі, так само трансформуються кілька тисяч українських адептів нашої благородної професії в аморфну масу совєтських спеціялістів, позбавлених свого дорогоцінного арсеналу — рідної професійної літератури. Професійна література була завсіди і є сьогодні одним із наймогутніших чинників розвитку професії, основним елементом і рушієм її прогресу. На жаль, українська стоматологічна література, точніше стоматологічна література українською мовою, є більш ніж убога.

Один журналіст, що помер передчасною смертю в своєму дитинстві, один підручник і кілька статей в добі „українізації”, кілька книжечок і статей у періоді „десталінізації” — ось уся українська стоматологічна література! Всі інші праці українських авторів, між ними оригінальні й більшої наукової вартости твори, є даниною тому молодшому, двоюрідному, що звик називати себе „старшим братом”.

Праці **Українського Науково-Дослідного Інституту Стоматології** і стоматологічних інститутів України від дового часу публікуються російською мовою. На дальших сторінках цієї розвідки в спеціальному розділі подано докладніше насвітлення вищезгаданого літературного „дорібку” стоматології українською мовою. Про історію розвитку стоматології в Україні за 40 років совєтської „суверенності” написано три статті (две з них малого журнального розміру). У кожній із цих праць автори починають історію стоматології в Україні від жовтневої революції. Дорібок минулих поколінь, піонерську працю попередників нашої спеціальності ніхто не досліджує й не висвітлює. Неукраїнським авторам, очевидно, не лежить на серці тяглість, традиція чи зміст стоматологічної професії в Україні. Головне, щоб тільки на замовлення партійних органів славословити компартію в 20-, 30- і 40-ліття її влади в Україні. Якраз тим ювілеям згадані статті й були

---

* Цю працю покійний д-р А. Вітковський писав у 1960-их рр. і, на жаль, вона не закінчена.

(Ред. примітка)

присвячені. Тож і в цьому „досягненні” повно мітингової фразеології советської профспілки, в якій доволі тяжко знайти межу, де кінчиться пропаганда і починається дійсна оцінка вартостей та об'єктивна професійно-наукова аналіза предмету.

Стоматологія, як нероздільна частина загальної медицини, з давніх часів розвивалася як її складова частина та була з нею тісно зв'язана. На жаль, основної праці з історії медицини, пов'язаної з загальною історією культури, ми ще не маємо. На це потрібні фахові дослідження, систематизація всього джерельного архівального й археологічного матеріалу, що зберігся у вогнях революцій та пожеж обох світових воєн.

Щоправда, в останні роки з'явилися такі збірники, як „Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні”, „Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР” та „Нариси історії терапії в УРСР”.

У передмові до першого збірника, присвяченого 300-річчю „возз'єднання України з Росією” є ствердження, що в відділі історії медицини Українського Науково-Дослідного Інституту Клінічної Медицини імені академіка М. Д. Стражеско окремі дослідники виконали багато історично- медичних праць. Ці праці дали можливість уперше скласти бібліографію з історії медичної науки в УРСР, і таким чином була виконана значна монографічна та бібліографічна праця.

Однак партійно-ідеологічний альхемік подбав про те, щоб цей плян був виконаний тільки частинно й по змозі односторонньо та щоб і дальші два збірники не були повним науковим висвітленням історії української медицини, яка розвивалася вже на довго до того часу і не завдяки перемозі жовтневої революції, а завдяки творчій силі нашого народу, його талановитості й працьовитості, ясності розуму й наполегливості — всім тим якостям, що їх нарід передав своїм ученим, що внесли величний вклад до фонду рідної та світової медичної науки.

У цих збірниках, присвячених 40-им роковинам жовтневої революції, у передмовах до видання та у вступі до кожного розділу повно славословія для партії та таких панегіричних шедеврів „старшому братові”, як напр. „Медичні науки в Україні розвивалися в процесі боротьби й у викриванні марксизму-ленінізмові ворожих теорій”, праці в галузі медицини творилися „на основі вказівок ЦК КПРС з ідеологічних питань і рішень ХХ й ХХІ з'їздів партії, під геніяльним керівництвом Леніна” (навіть ретроспективно!), „під благотворним впливом російського народу” і т. д.

Маючи мало українського літературного матеріалу, автор мусів шукати його у російській, а також в англійській і німецькій мовах. З величезної кількості перестудійованого матеріалу, завареного в одній посудині під назвою „руssкое, советское зуbоврачевание, дентиатрия, одонтология, стоматология” чи навіть “Dentistry in Russia” або “Zahn-

heilkunde in Russland”, треба було виловлювати кожну правду, згадку й інформацію, що відноситься до цієї професії нашого народу на його землі тепер і в минулому. Свідомість, що немає такої праці в цілій українській стоматологічній літературі додавала авторові снаги запопадливо й довго шукати цих фактів та інформацій, відсепаровувати та відчищувати в них усе наше, і зробити цю скромну спробу об'єктивного нарису розвитку стоматології в Україні.

Три періоди в історії стоматології

Історію розвитку нашої професії в культурному світі поділяють звичайно на три періоди:

- 1) найдавніші й старинні часи,
- 2) середньовіччя або т. зв. „темний період”,
- 3) новіші часи.

Варто бодай коротенько приглянутися до цих періодів, тому що історія нашої професії в Україні має в них свій аналогічний відповідник.

Найстарші згадки про зуболікарську хірургічну практику походять приблизно з 3700 р. до Христа з Єгипту, де зуболікування було відоме лікарям і вже в V ст. до Хр. існувало, як професія.

В етрусків у IX ст. до Хр. існувала високо розвинена зубна техніка золота й кераміки. Вона, очевидно, не брала до уваги жувального акту, стараючись тільки про косметичний і фонетичний ефект.

У VIII ст. до Хр. індуський лікар Сусрута описав 15 різних хвороб порожнини рота.

Історії хворів, залишенні Гіппократом у V ст. до Хр., характеризують його глибокий обсерваційний зміс і розуміння питань клініки та лікування хворів зубів і щелепів. Він знав особливості прорізування зубів, клініку парадентози та остеоміеліту. Його погляди на клінічний перебіг і прогнозу деяких захворювань мають своє значення і сьогодні.

Цельзій (Celsius), у I ст. по Хр. присвятив хворобам зубів і порожнини рота окремий розділ у своєму підручнику з галузі спеціальної патології й терапії.

Таких імен практиків старовинної медицини можна б навести багато і присвятити їм окрему студію. Їх погляди та праці викликають сьогодні подив подібно як факт і стан збереження єгипетських мумій упродовж тисячоліть.

Читаючи історію, ми бачимо, як зароджувалася цивілізація в країні між Тигром і Евфратом, як її течія пропливала попри Середземне море через Грецію й Рим.

Розкол західноєримської держави та поява ісляму розбилася доволі одностайний до цього часу культурний світ. Політична єдність була роздерта, римська імперія лягла в руїни і, поки постали нові держави

з новими ідеями та новими культурними прямуваннями, проминуло багато часу.

Настали темні часи середньовіччя, коли зуболікування не тільки не розвивалось, але подібно, як уся медицина, перейшло в стадію регресу.

В період ренесансу позначилися деякі початки нової зуболікувальної практики.

До покращання медичної науки прийшло щойно в XVIII ст., однак воно не заторкнуло зуболікування. Патологія зубної системи й надалі розглядалася механістично, як чисто льокальне захворювання, не зв'язане із станом організму. Зуболікування в той час не було рівноправним у групі медичних спеціальностей. Воно не вивчалося серед стін вищих навчальних закладів і університетів, а серед його представників не було достатньо освічених лікарів. У різних країнах світу наукові фундаменти нашої спеціальності закладали лікарі, що займались зуболікуванням. Якими емпіричними й примітивними не здавалися б їх методи в опінії теперішньої генерації спеціалістів, то все таки вони обстоювали раціональний і науковий напрям і прогрес.

Хірурги того часу, ще до часів Лістера, не користувалися привілеями рівності в медичному світі, ані спеціальною повагою серед загалу громадянства. Вони виконували хірургічну працю і в тому були чинником поступу. Хірургія, як професія, перебувала тоді в стадії початкового розвитку.

В той час, коли лікарі й хірурги вклали свій труд у розвиток нашої професії, технічну або протетичну її частину розвинули мистці або ремісники, що звичайно працювали в інших ділянках ремесла, а різьблення зубів із слонової кости чи костей інших тварин практикували як „побічне заняття”.

Ці ремісники, працюючи в лікарів, особливо в хірургів, як техніки, часто ставали пізніше незалежними операторами, виконуючи професію в усіх ділянках її практики.

XIX ст. з його великими досягненнями в галузі бактеріології, хемії, фізіології, гістології, ендокринології та інших наук мало могутній вплив на напрям зуболікувального знання. Цей період для наукового розвитку нашої професії був часом приготування до того стану, яким вона є насьогодні. Ця революційна зміна та перехід з практично-емпіричної у систематично-наукову дисципліну стояли тут у тісному зв'язку з цим зворотом, що його в той час зазнала вся медицина, створюючи підстави для свого майбутнього.

Дальшими фундаментальними чинниками поступу було заснування шкіл для підготови спеціалістів зуболікування (Америка 1839, Англія 1859, Франція 1879, Швейцарія 1881, Німеччина 1884), творення професійних організацій, поява професійної літератури та рег-

ляментація практики законодавством, що стало публічним сторожем, дозволяючи виконувати практику тільки вишколеним особам.

Рівночасно з прогресом медичних наук був остаточно устійнений зв'язок між хворобами органів порожнини рота і станом усього організму, а також залежність асиміляції харчу від функції жувального апарату. Тоді починає розвиватися обширна наука — стоматологія, що вже на переломі 19 і 20 століть зайняла на Заході належне собі місце, як спеціальна ділянка загальної медицини.

До праісторії стоматології на українських землях

Серед стародавніх племен і народів, що заселявали південні території України, одно з перших місць належить скитам.

Скити, що були вже на досить високому рівні суспільного й політичного розвитку, створили власну оригінальну культуру. Їх медицина емпіричним шляхом нагромадила протягом довгих століть ряд засобів і методів лікування, що ними цікавилися навіть греки й римляни, з якими скити утримували активні взаємини та обмінювались матеріальними й культурними надбаннями.

Досить багато відомостей про медицину скитів дали старовинні грецькі автори, особливо „батько історії” Геродот (485 — 425 до Хр.) та Гіппократ (460 — 377 чи 372 до Хр.), а також археологічні документи.

Під час розкопок в Неаполі Скитському коло Симферополя, що проводилися під керівництвом археолога П. Н. Шульца, знайдено медичні інструменти, зокрема стоматологічні. Велике документальне значення має електронова* ваза, знайдена в 1830 р. в скитському кургані Куль-Оба, коло Керчі. Посудина датується IV-III ст. до Хр., скитсько-сарматською добою на територіях північного Причорномор'я. Її зберігають в Ермітажі, в Ленінграді. На цій вазі грецький чи скитський мистець, що жив у Пантикалі (Керчі), зобразив не тільки по-мистецькі, але з надзвичайним знанням справи й витонченим реалізмом за допомогою карбування та гравірування декілька картин із воєнного життя скитів. Безпосереднє відношення до медицини мають дві сцени: сцена бандажування пораненої ноги та сцена лікування хворої щелепи.

Психологія та реальність лікування хворого зуба або пораненої щелепи, знані вже тодішній людині, представлені по-мистецькі в одній із чотирьох сцен, повних життєвої правди та надзвичайної експресії. Терпіння хворого скита зображені майстерно; це видно не тільки з виразу його ліця, але й з усієї його постаті, скорченої від болю, та ще й із того, що він, спершиш лівою рукою на своє власне коліно, правою конвульсійно

* Електрон — це сплав (стоп) золота і срібла. За словами Плінія, цей сплав складався з чотирьох частин золота й однієї частини срібла.

ухопив праву руку лікаря, щоб цим сповільнити його рухи та зробити їх спокійнішими.

Цей період жде ще своїх дослідників, подібно як жде початковий.

Період українського середньовіччя

Відомості, залишені першими нашими літописцями, свідчать про високий рівень розвитку в різних ділянках матеріального й духового життя та про зв'язки нашого народу з багатьма народами Європи і Сходу. В цих відомостях є згадки про лікарів на дворі Володимира Великого, як Юган Смер Половчанин, та про інших лікарів із Греції та Персії.

Після одруження дочки Ярослава Мудрого з французьким королем Генріхом I з'явилися в Києві також лікарі-французи.

В Київській Русі вже в X — XI ст., тобто раніше, ніж у ряді західно-європейських країн, з'явилися перші лікарі. В той час і пізніше лікарську допомогу давали також при монастирях. Лікарі того часу займалися також хворобами зубів. Однак послугами лікарів могли користуватися тільки на княжому дворі й матеріально забезпечені групи людей.

Більша частина населення, особливо сільського, довгі століття користувалась послугами знахорів і творила народну медицину, що її знання передавалося з покоління в покоління.

Жителі міст і містечок із ремісничим населенням, що швидко збільшувалося, не задовольнялися самими знахарями і вимагали крацьої медичної допомоги.

Цим вимогам у меншій або більшій мірі відповідали цирулики, або, як їх у Східній Україні називали, „цирульники”. Організації цируликів були вже в XIII ст. у Франції, Англії, Богемії (Чехії) й Баварії. Документальні дані про цируликів у нас зустрічаються вже з кінцем XIV ст. Перший статут для цеху цируликів в Україні та в Польщі був узятий із Познаня в 1507 р.*

У Львові цех цируликів був заснований у 1512 р. В міських документах називається він цехом хірургів, а в одному декреті з 20-го травня того ж року спеціально підкреслено право „русинів” вступати в члени цеху. Цехи цируликів були в ті часи своєрідною школою медичних працівників. Особи, що не були членами цеху, а займалися медичною практикою в містах, були суворо переслідувані. В 1612 р. львівський магістрат карав винних „гривною” 200 дукатів. Цирулики називали їх „партачами”. Однак таких партачів-приватників було у Львові

* Jan Lachs: “Krakowski cech chirurgów 1790 — 1874”, (С. А. Верхратський. Історія медицини, В-во «Здоров'я», Київ, 1964).

звичайно більше, ніж членів цеху; напр. у 1773 р. до цеху належало 7 майстрів і 22 помічників, а практикою поза цехом займалося 28 людей.

У статуті цеху розрізнялися такі члени об'єднання: 1) майстри, 2) підмайстри, 3) учні.

Майстер навчав учнів кровопускання, витягання зубів, розрізування наривів, перев'язування ран, вправлювання вивихів, виготовлювання ліків і мазей, пізнавати ознаки хвороб, означувати способи такого чи іншого лікування, а також стригти чи голити.

Майстер міг тримати лише 3-4 учнів. За збільшення кількості учнів накладалася кара. Учні починали навчання звичайно у віці 12 років. Статут з 1592 р. вимагав, щоб вони були грамотні. Декретом короля Михайла Вишневецького з 1669 р. „навіки” установлювався 3-річний термін навчання, а вийнятку не роблено навіть дітям хірургів. Після 3-річного терміну, учень вписувався в цехову книжку, як підмайстер, а через три роки праці підмайстром міг старатися про дозвіл складати іспит на майстра. До предметів такого іспиту належало виготовлювання мазей (деякі рецепти цих мазей мали до 20 складових частин), порошків, вміння гострити бритву, ножиці і „пушадло” до кровопускання. Цирулики у великих містах повинні були знати назви рецепт і їх складників латинською мовою. Деякі з них уміли вилучувати камені з сечового міхура, робити ампутації тощо.

Однак більшість цируликів, особливо в малих містах, обмежувалася в своїй роботі кровопусканням, витяганням зубів і лікуванням ран. З архівних документів видно, що члени цеху цируликів не користувалися спеціальною пошаною серед громадянства з огляду на запеклу конкуренцію між ними, наклепи, обмани й бійки. В Україні перший підручник для цируликів був написаний у Львові в 1775 р. польською мовою. Підручник мав 1.034 сторінки. Це велика книга, в якій було подано відомості з анатомії, опис різних хвороб, їх лікування і багато рецепт.

На західніх землях України наказ про реєстрацію медиків, зокрема цируликів, був виданий уже після поділу Польщі, в 1773 р. В 1775 р. у Львові були зорганізовані курси з основ медицини для цируликів і акушерок при участі 78 слухачів. Організатором курсів був д-р Андрій Крупинський, автор підручника для цируликів.

У Галичині й Буковині цех цируликів був офіційно заборонений у 1870 р. за старанням об'єднаного з'їзду лікарів.

У Києві існувало 16 різних цехів, у тому числі також цех цируликів. Такі цехи були в усіх значніших українських містах і вони, згідно з магдебурзьким правом, діяли під наглядом магістратів.

Документальних відомостей про київський цех цируликів залишилося менше, ніж про львівський тому, що архів київського магістрату згорів у 1811 р. Залишилася єдина копія статуту цього цеху з

1742 р. Вона зберігається в Центральному Архіві в Києві і є єдиним документом до цехової медицини в Україні.

Цирулики в Україні, як це видно із статуту, лікували хвороби зубів, усікі ушкодження, вогнепальні рани, шкірні й венеричні хвороби. Тому що в багатьох менших містах лікарів у ті часи не було, то, очевидно, цирулики не дотримувались обмежень статуту і лікували також „внутрішні і другі тому іх цирульницькому майстерству не підлягаючі хвороби”. В суспільстві того часу не було медичного контролю, ані керівництва. Цирулики виконували своє „майстерство” кровопускання, вирізування мозолів, прикладання п'явок тощо не тільки в цирульнях, але також у лазнях, викликаючи дорогою кровопускання в часи поширення сифілісу в XV ст. масові зараження.

Із зростанням лікарських кадрів зорганізувалися в губерніях Лікарські Управи в 1796 р. Лікарські Управи міст і повітові лікарі почали контролювати працю цируликів, обмежувати їхню практику та карати за промахи. Тоді багато цируликів за згодою Лікарської Управи ставали лікарськими учнями. Так тоді називалися помічники перших повітових лікарів.

У 1831 р. відкрито в Харкові першу в Україні школу для підготови фельдшерів. У 1835 р. скасовано магдебурзьке право в Києві і по всій Україні та припинено існування цеху цируликів. Відтоді допоміжних медичних працівників уже рідше називають цируликами. Появляється нова офіційна назва „фельдшер”, і з того часу цирулики починають уникати старої назви, зате називають себе фельдшерами, уважаючи цю назву за більш почесну.

Однак через це зміст роботи цируликів і їх споконвічні методи лікування не змінилися в Україні, подібно як не перевелися відразу цирулики в наслідок офіційної заборони з 1870 р. в Галичині і на Буковині. Вони дедалі пересуваються з більших центрів до містечок і сіл. Отож селянин від найдавніших часів аж до початків ХХ ст. майже не користувався лікарською поміччю.

На селі процвітало знахарство не тільки через темноту й важкі соціально-економічні умовини, але також через відсутність лікарів. Ліквідувати сільське знахарство першим нашим лікарям-піонерам було доволі тяжко. Знахарство процвітало й у містах. Коли селянин у ті часи навіть шукав помочі лікаря, то приходив звичайно до нього вже запізно, стративши час на „лікування” у різних знахарів.

Консервативне чи заступнє лікування зубної системи належало до неосяжної, а тому небажаної і невживаної косметики.

Роля цируликів у розвитку нашої професії

Як уже було згадано, у Франції, Англії, Баварії та країнах Заходу існували організації цируликів уже в XIII ст.

В ті часи і аж до XVII ст. знавці лікування становили три професійні групи: 1) медики з академічним стажем, 2) хірурги, що знали латинську мову і в цій мові мусіли складати іспит з анатомії при факультеті (вони мали в багатьох містах власні школи), 3) цирулики, що слухали курсів анатомії в національній мові: ("barbiers-chirurgiens" у Франції, "the barber surgeons" в Англії, "die Barbier" в Німеччині).

Лікарі обмежувалися медичним лікуванням, хірурги займалися „великою хірургією”, а цирулики — „малою хірургією” та фізикальним лікуванням. Хвороби зубної системи, одне з найчастіших захворювань людини, витягання зубів, а дедалі й інші втручання в цю систему, тобто практичне лікування, були довгими століттями широким полем діяльності цируликів, рідко хірургів, а ще рідше лікарів. З їх числа поволі виринали одиниці, що цілком віддавалися зуболікуванню й були чинником прогресу в еволюції тієї професії. Ця еволюція тривала аж два століття, від початків XVI до XVIII ст., коли перші лікарі, віддані виключно хворобам зубної системи, з'явилися, як стан.

Над цим поступом працювали люди різного уміння та освіти: *Experts pour les dents*, потім *Chirurgiens-Dentistes* у Франції, *Operators* в Англії, *Dentatores* у Німеччині та інші.

Зворотною точкою і вирішальною подією в розвитку зуболікування, як означеній галузі знання, була книжка паризького хірурга Pierre Fauchard: "Le Chirurgien dentiste ou traite des dents", видана в 1728 р. Вона є першою спробою охопити зуболікарські дисципліни та їх науково обґрунтувати.

В Україні ця еволюція тривала довше, а поступ, з огляду на особливі умовини загальноісторичного, політичного і соціального порядку, був сповільнений на цілі десятиліття. Тут продукція лікарських кадрів була дуже повільна, а потреба лікарів велика. Особи, що займалися лікуванням, мусіли бути у своїй професійній групі більше універсальними і тому в ділянці зубної системи „спеціалізувалися” рідше.

З тих причин стан цируликів у процесі розвитку нашої професії не відіграв там замітнішої ролі. Однак цирулики, що стояли на один ступінь нижче від хірургів на соціальній драбині тих часів, хоч які емпіричні й неотесані, коли оцінювати їх за сьогоднішніми стандартами, були бодай означеню професією.

Існував тоді ще інший тип лікувальних практиків чи пак мандрівних „зубоврачевателів”. Ці некваліфіковані індивіди виводилися звичайно з коновалів, мандрівних мідників, гончарів, бродяг та інших шахраїв і шарлатанів. Жорстокі методи лікування і така сама варварська їхня хірургія були сполучені з містицизмом і чарівництвом. У деяких музеїчних збірках до історії нашої професії при університетах можна побачити деяку кількість картин, що по-мистецьки і з повнотою життєвого реалізму представляють особу, методи й обставини такої

практики. Особливо вартісну пам'ятку до історії тих часів залишив у кількох картинах Gerhard van Honthorst (1590-1656). Дивовижно або в фантастичному стилі одягнений, появляється такий тип по ярмарках, корчмах та інших місцях людського збіговища, щоб виконувати своє ремесло, заглушуючи при цьому несамовитий крик своїх жертв голосною музикою. По них збереглися також тут і там у музеїчних збірках людські черепи з ознаками деструкції костей щелепно-лицевої ділянки, як безпосередній чи посередній результат їхнього „лікування”.

Зуболікування, як окрема спеціальність, і поява перших зубних лікарів, як стану, в історії медицини в Україні починаються в першій половині XVIII ст.

Це століття, в якому в Європі, як уже згадано, почався після застою середньовіччя буйніший розвиток медичних та інших споріднених наук. Варто приглянутися коротенько до загальнополітичної ситуації того століття на наших землях, щоб зрозуміти, на тлі якої дійсності творив свої духові вартості геній нашого народу та серед яких умовин розвивалися науки, в тому числі й медичні, в Україні.

Прагматично історію нашого народу треба розглядати як вислід і продукт специфічних комплексів геополітичної ситуації нашої країни.

Якраз історичні події XVIII ст. заважили, що Україна попала в орбіту російської імперії. Історія культури нашого народу, в тому числі також розвиток медичних наук, підлягали специфічним феноменам тієї орбіти, були ними модифіковані та гальмовані.

З України переселяють у Московщину найкращих діячів науки. Тому серед викладачів і вчених в перших вищих і високих школах Росії, в тому числі й медичних, бачимо величезну кількість українців.

Київська Могилянська Академія, що світила, як справжня *Alma Mater*, промінням науки на цілий слов'янський світ, мала за собою в той час уже вікову історію. Коли в Московщині відкрито медичні, а в тому військово-медичні школи, тоді з України спрямовувано туди найздібніших учнів Київської Академії. В цих медичних школах вони зарекомендували себе, як найбільш підготовані. Багато з них стали пізніше видатними вченими. З їх числа слід згадати найвидатніших: Максимович-Амбодик, Буяльський, Тереховський, Шумлянський, Загорський, Самойлович, Хотовицький та ін. Коли набір у кожну медичну школу не перевищував 30 студентів, то лише в період від 1754 до 1768 рр. з Київської Академії вступило більше ніж 300 учнів у медично-хірургічні школи. Ці перші медичні школи в Росії підготовляли майже виключно полкових лікарів. Коли недоставало професорів, їх спроваджувано із західніх країн. Для підготови власних докторів медицини (цей титул дорівнював званню професора) в 1761 р. вислано групу з 10 лікарів у славний Лейденський університет у Голяндії. Всі ці лікарі були абсолювентами Київської Академії і після повернення

зайняли професорські становища в медичних школах. Отже, все краще, духового чи інтелектуального порядку, що виросло в нашому кліматі, пересаджувано на північ для звеличення московського Олімпу.

Що одержував за те наш народ? Ще в XVII, XVIII і на початках XIX ст. українська громадськість, об'єднана в братствах, часто старалася про відкриття університетів в Україні, з такого першого, само-зрозуміло, в Києві на базі Київської Академії. У 1764 р. до урядових чинників у Петербурзі вислано прохання про відкриття в Україні двох університетів і кількох гімназій. „Перший із цих університетів, який має складатися з чотирьох факультетів, може бути в Києві, на тому місці, де нині Києво-Братський училищний монастир, з якого монахів слід вивезти і збудувати доми для вчителів і учнів”.*

На друге університетське місто передбачалося Батурина — резиденцію гетьманів. Не помогло громадським чинникам посилання на ста-рій Переяслав, де ще на світанку нашої історії, у княжу добу, була школа і лікарня. В цій заявлі було написано: „Прохаемо пожаловать нас вищюю милістю про заснування в Малій Росії на кошті казенному з малоросійських митних прибутків університету в Переяславі . . . Уньому Богдан Хмельницький з Малою Росією підданство під самодержавність російськую приняв” („Киевская старина” 1882, т. 22)*. Всі ці прохання були відкинені. Так само не мали успіху заходи з 1786 р. для відкриття університету з медичним факультетом у Чернігові.

Петра I, дійсно „великого”, як виконавця тієї фатальної для нас спадщини „возз’єднання”, всі москалі люблять всіляко прославляти. Хтось із них назвав його „искусним зубным врачом”. У своїх заграницьких поїздках, підглядаючи життя західно-европейських народів, він набирався деяких знань в області зуболікування; носив із собою хірургічні інструменти, в тому числі кліщі для витягання зубів, і нерідко застосовував свої зуболікувальні знання. Однак його звеличники-автори не подають, чи справді таку чинність виконував він із благородним наміром допомогти терплячим.

Петро I узявся європеїзувати в кожній ділянці відсталу Росію. Він дав широкий початок колонізації і напливові чужинців, особливо німців, у тому числі лікарів і спеціялістів у галузі зуболікування. Слідом за спеціялістами їхали в Росію також різні пройдисвіти і шарлатани. Значне число тих чужинців поселилося також в Україні.

Отже в той час, зуболікуванням займалися офіційно чужинці. Право зуболікувальної практики вперше в Росії одержав француз Франсуа Дюбрель в 1710 р.

---

* Цит. за Верхратським.

Пізніше всі чужинці для одержання права практики в збулікуванні мусіли піддаватися іспитові при Медичній канцелярії. Вперше в Росії такий іспит був переведений із Фрідріхом Гофманом з Ліфляндії в 1730 р. В 1809 р. почалося видавання „Российского медицинского списка”, в якому також вміщувано відомості про спеціялістів збулікування. До 1809 р. особи, що займалися лікуванням хворів зубів, називалися „зубними врачами”. В першому виданні „Российского медицинского списка”, ці особи вперше одержали назву „дантист”. У згаданому списку було тільки 18 прізвищ, а серед них вперше був згаданий „дантист” із слов'янським прізвищем — Ілля Лузгин.

В 1810 р. видано „Правила об екзаменах медичинских чиновников”. У них була розроблена також програма для іспитування осіб, що бажали одержати право збулікувальної практики. Іспити відбувалися в Медико-хірургічній Академії і при університетах. Замість „зубний врач” і „дантист”, у правилах 1810 р. появляється нова назра — „зубной лекарь”. Вимоги програми, як на ті часи, були доволі високі. Кількість дентистів, за даними „Российского медицинского списка”, зростала незвичайно поволі. І так, в 1811 р. їх було 24, в 1818 р. — 29, в 1822 р. — 33, в 1825 р. — 40. В 1829 р., заходами конференції Медико-хірургічної Академії, з метою притягнути більше число кандидатів дентистичного фаху, опубліковано заохоту комітету міністрів про допущення жінок до іспиту на звання „зубной лекарки”. Першою жінкою, що одержала це звання на основі згаданого закону, була уродженка Варшави Марія Назон.

Закон з 1829 р. не приніс очікуваного ефекту, і кількість офіціяльно зареєстрованих дентистів майже не побільшувалася. Тому в 1833 р. вимоги на одержання звання дентиста були зниженні. Закон з 1838 р. перший раз вияснює, де повинен учитися кандидат на звання дентиста: він мусів представити свідоцтво „вивчення збулікувального мистецтва” у відомого дентиста на протязі не менше трьох років. Однаке, згідно з цим законом, від дентиста не вимагали не тільки завершеної загальної освіти, але навіть основ грамоти. Порядок вивчення учнів „зубоврачебного искусства” вперше поданий у 1858 р., в збірнику циркулярів міністерства. Майже до кінця XIX ст. законодавство щодо „дантистів” не змінилося. В „Российском медицинском списке” в 1840 р. названо 80 дентистів, в 1845 р. — 114, в 1853 р. — 164, в 1883 р. — 441. Кількість дентистів трохи зросла, однак якість їх підготови і вишколу була недостатня.

Я. Л. Джемс-Леві, американський дентист із Філадельфії, що поселився в Україні, в брошурі, виданій у Києві 1877 р. п. з. „О дантистах” вперше порушив питання наукової підготови збулікарських інститутів, де навчання повинно проводитися визначними медиками і спеціялістами. Він вказував, що на Заході існують спеціальні наукові

заклади для підготови зубних лікарів, а на терені Росії їх немає. Той сам Джемс-Леві заснував курси зуболікування у Вильні, а пізніше першу зуболікарську школу у Варшаві 1891 р.

У цій довгій і дуже повільній еволюції зуболікувального фаху в Росії до першого замітнішого кроку вперед прийшло щойно в 1881 р. Це дата відкриття першої школи „для вивчення зуболікувального мистецтва”, дентистом Ф. І. Важинським у Петербурзі. В школу приймали кандидатів, що закінчили не менше чотири кляси гімназії. Курс навчання тривав два з половиною років. Після його закінчення випускник мав право складати іспит на звання дентиста у Воєнно-медичній Академії або на медичнім факультеті університету. Відкриття першої зуболікувальної школи не наблизило зуболікування до інших медичних дисциплін. Низький рівень загальної освіти та обмежена програма не давали випускникам можливості здобути ані необхідне медичне знання, ані достатню спеціальну підготову. Тільки у великих центрах можна було стрінуги дипломованих лікарів і справжніх спеціалістів зуболікування. Це були в подавляючій більшості чужинці. Крім цього зуболікарську поміч хворим давали малограмотні дентисти, що не підлягали урядовій контролі, а також особи, не управнені до цього взагалі, знахарі й шарлатани, що використовували наївність, довірливість і недостатню свідомість публіки.

Ізоляція зуболікувальних студій від вищої медичної школи довго гальмувала розвиток цієї дисципліни. Прихильники такої ізоляції розглядали лікування зубів, як якусь автономну справу, для якої досить буде ремісничого майстерства й елементарних медичних знань.

Проти такого погляду виступили енергійно передові діячі медицини. Серед них був відомий учений і славний хірург, вихованець Київського університету, проф. Н. В. Скліфосовський. Ще в 1879 р. на з'їзді природознавців і лікарів він вимагав викладання дисципліни зубних хвороб на медичних факультетах університетів. Вінуважав зуболікування „важним забутим відділом хірургії, що не має в нас наукових діячів”.

Ненормальності такого стану підкреслювали також самі зубні лікарі й дентисти; у практичній діяльності їм приходилося зустрічатись із проблемами патології зубно-щелепної системи, а це сягало далеко поза сферу їх знання. З ініціативи Скліфосовського організовано в 1885 р. приватну доцентуру зубних хвороб при факультетській хірургічній клініці Московського університету, а в 1892 р. — приватну доцентуру одонтології при Воєнно-медичній Академії в Петербурзі. 1899 року в Петербурзі німець А. К. Лімберг заснував першу на терені Росії катедру одонтології. Курси викладання одонтології не входили до програми обов'язкових предметів, їм не були виділені необхідні засоби

та приладдя, і тому вони не відіграли замітнішої ролі в боротьбі за повноцінну медичну освіту зубних лікарів.

7 травня 1891 р. виходить інструкція державної ради „О преобразовании обучения зубоврачебному искусству”, яка узаконює дві категорії „зубоврачевателей”: зубних лікарів і дентистів. Для підготови осіб, що бажали одержати звання зубного лікаря, засновуються зуболікарські школи у відділі Міністерства внутрішніх справ.

8 травня 1891 р. затверджено „Нормальний Устав” для зуболікарських шкіл, що був докладнішим і більш поширеним викладом „Положения государственного Совета” з 7-го травня того самого року. В цьому „Нормальному Уставі” підкреслювалося, що зуболікарські школи можуть відкриватися тільки в університетських містах. Видання „Нормального Уставу” було деяким прогресом в організації системи підготови спеціалістів зуболікування. Значно поширилася програма вивчуваних предметів, і від кандидатів вимагано вже 6 клас гімназії. Однак курс навчання тривав далі два і пів року. Питання ліквідації системи індивідуальної науки в дентистів не було вирішено. Одночасне вишколювання зубних лікарів і дентистів продовжувалося, і аж 1-го травня 1900 р. постановою Державної Ради бодай офіційльно припинено індивідуальне приймання учнів для вивчення їх на дентистів.

Першу зуболікарську школу в Україні відкрив, уже згідно з вимогами „Нормального Уставу”, лікар Т. Тичинський 1892 р. в Одесі. В „Зубоврачебному Вестнику” за жовтень 1894 р. знаходимо звіт із діяльності цієї школи за 1893-94 шкільний рік. Довідуємося, що школа мала 82 учнів. Цікаво, що, хоча „Нормальний Устав” вимагав закінчення тільки 6 клас гімназії, як передумову прийняття до школи, то між студентами був високий процент абсолювентів гімназії. Між викладачами були наукові сили Новоросійського (Одеського) університету лікарі міського шпиталю в Одесі.

Того ж року закінчили школу й склали іспити на звання зубного лікаря при університеті св. Володимира в Києві 15 студентів, одержали дипломи 13. Більшість із прізвищ тих, що одержали дипломи, українські. Один із візитаторів цієї школи, Вонгль-Свідерський із Петербургу, похвалив її, як найmodерніше влаштовану й чисту, так що вона не поступалася перед заграницьми школами і під цим оглядом навіть перевищувала зуболікувальний інститут у Бресляві.

У звіті цієї школи за 1898 р. читаємо, що вона мала вже 300 студентів. Їх склад поданий тут за віровизнанням. Більше як 50 процентів становлять учні „юдейського віровизнання”. Меткі жиди, не маючи права, з огляду на „черту оседlosti”, мешкати й учитися в Петербурзі чи Москві, а також з причини обмеженого доступу на державні університети та вищі учбові заклади (*numerus clausus*), масово виїжджали на південь, в Україну і заповняли тут зуболікарські школи, що були

приватною й переважно жидівською власністю. Цим треба вияснити факт, що в Україні, без огляду на вузьку програму зуболікарських шкіл, до них записувалися люди з закінченою середньою освітою. Про роль й силу жидів у зуболікарській професії в Росії свідчить той факт, що в 1911 р. останній до революції VI Одонтологічний З'їзд через урядову заборону виїздити зубним лікарям-жидам поза „черту оседlosti” відбувся не в Києві, а в Харкові.

У Московщині, в школах Петербурга й Москви, в складі викладачів вели перед німці. Навіть у складі студентів переважали на початках німці, особливо балтицькі.

По революції місце одних і других зайняли жиди.

Друга школа в Україні була відкрита в Одесі в 1896 р. лікарем І. Марголіном. В 1897 р. зуболікарську школу в Києві заснував лікар Л. Бланк, і в тому самому році в Харкові — лікар С. Немировський.

Пізніше, в 1900 р., медична рада Міністерства внутрішніх справ відступила від принципу, даючи дозвіл на заснування зуболікарських шкіл у містах, що не мали вищих медичних навчальних закладів. Це було кроком назад у порівнянні з „Нормальним Уставом” з 1891 р. Таким чином в 1900 р. була відкрита в Катеринославі (теп. Дніпропетровське) ще одна зуболікарська школа.

Система освіти й підготови спеціялістів зуболікування в Україні була дво-, а то й тридільна. У джерелах зустрічаємо різну номенклатуру на означення цих спеціялістів. Тому з цього термінологічного хаосу треба виловити 3 групи практиків та з'ясувати їх професійний і науковий профіль:

1) **Одонтологи.** Такої назви уживала група лікарів, що займалися лікуванням хворів зубної системи. **Одонтологія** — наукова ділянка медицини, яку вони репрезентували. Під такою назвою її викладали на одонтологічних катедрах деяких університетів. З розвитком одонтології, як спеціальності, ця назва була пізніше замінена терміном **стоматологія**, що відповідає більшому поняттю професії та поширеної своїм змістом дисципліни. Про це буде ще мова пізніше.

2) **Зубні лікарі** або т.зв. „середня ланка” — це особи, що закінчили зуболікарські школи, зорганізовані за вимогами „Нормального Уставу” з 1891 р. **Зуболікування** — спеціальність, якою вони практично займалися, також наука, яку вони репрезентували. Ця назва збереглася в ССРР до сьогодні, хоча система підготови зубних лікарів тепер підпала під деякі зміни. Про це буде ще мова пізніше, однак на цьому місці треба підкреслити, що назва „зубний лікар” ні давніше в Росії, ні в ССРР тепер не є академічним титулом чи званням. „Звання зуб-

ного лікаря присвоюється особам, що закінчили зуболікарські школи або зуболікарські відділення середніх медичних шкіл і училищ".*

Зубні лікарі своїм професійним стажем належать там до категорії середнього медичного персоналу, аналогічно до фельдшерів у загальній медичній практиці.

3) „Дантисти”, особи, що перейшли термінаторську чи індивідуальну методу підготови в іншого дентиста або зубного лікаря. „Дентистиатрія”, інколи „Одонтистиатрія” — вузько прикладна спеціальність дентистів.

Відчуженість між цими групами, дух кастовости, з однієї сторони, та комплекс професійної меншевартості з другої, не могли бути стимулюючим чинником співпраці в розвитку організації нашої спеціальності та її сили. Представники „академічної” одонтології вкрай неохоче ставилися до „вульгарного” зуболікування, а представники обох груп із презирством дивилися на недипломованих і малокультурних „дантистів”.

Організаційно найактивнішою була група зубних лікарів. Ця громада недостатньо освічених людей, однак добросовісних ентузіастів вибраної спеціальності, з непослабленою настійливістю боролася за впорядкування й регуляцію системи підготови кадрів, за визнання своєї спеціальності, за з’єднання її з загальною медициною та за свою лікарську гідність.

Професійні організації і преса дореволюційного періоду

Перший одонтологічний журнал „Зубоврачебный Вестник” почав виходити 1878 р. в Петербурзі.

Довгі роки цей журнал, крім назви, хроніки й організаційної стопінки, не містив нічого оригінального в ділянці наукових статтей і рефератів. Буквально всі наукові статті від початку до кінця були перекладами із загорянських, переважно німецьких, також австрійських, рідше англомовних і французьких професійних журналів. Щойно коло 1900 р. почали появлятися в кожному числі на першому місці журналу оригінальні статті країнових авторів; усі інші чергові реферати далі й постійно були перекладами з чужої літератури з поданням автора, назви та джерела праці оригінальною та російською мовами. Деяку кількість цих оригінальних і на добром рівні опрацьованих рефератів поміщував член редакційної комісії згаданого журналу д-р Л. Бродський з Києва. Журнал проіснував до 1917 р. Інший

---

* (А. В. Ротт: „Посібник по законодавству про працю медичних і фармацевтичних працівників України”. Держмедвидав УРСР — Київ 1960, ст. 40).

журнал „Одонтологическое Обозрение” почав виходити за кілька років у Москві та проіснував до 1915 р. Усі комерційні реклами в журналах походили від чужих фірм. Перше місце й найбільший ринок збути здобув собі американський The S S White Dental Mfg. Co. (його реклами бачимо ще й сьогодні у советському журналі „Стоматологія”, а також Lorenz з Лейпцигу.

В 1883 р. зорганізувалося перше „Товариство Дантистів” у Петербурзі. Через кілька років такі товариства заснувалися також в інших містах. В Україні одонтологічні товариства зорганізувалися в Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі й Херсоні. Історія цих товариств, що були в ті часи єдиними науковими центрами нашої професії, докладніше в літературі не висвітлена. Характеристику діяльності цих товариств, званих також корпораціями, зустрічаємо в скупих літературних фрагментах. Їх діяльність можна зібрати в таких точках:

- 1) товариства організували й фінансували спільно з міськими управами шкільні зуболікарські амбуляторії в Харкові, Києві, Одесі, Полтаві та інших містах;
- 2) у своєму внутрішньоорганізаційному житті члени обговорювали клінічно-наукові та загальнотовариські питання;
- 3) боротьба за професійну етику проти шарлатанів та за ліквідацію індивідуального вишколювання дентистів тягнеться червоною ниткою в діяльності товариства;
- 4) об’єднання в товариствах стимулювало самодіяльність зубних лікарів на основі прямувань до підвищення професійної освіти;
- 5) вони грали визначну роль в організації одонтологічних з’їздів.

Усіх „всеросійських” з’їздів у дореволюційний період відбулося шість.

Перший із них званий „Зъезд дантистов и врачей занимающихся зубоврачеванием” відбувся в Нижньому Новгороді 1896 р.

Другий Всеросійський Одонтологічний З’їзд — 1899 р.

Третій Всеросійський Одонтологічний З’їзд — 1902 р.

Четвертий Всеросійський Одонтологічний З’їзд — 1905 р.

П’ятий Всеросійський Одонтологічний З’їзд — 1907 р.

Шостий Всеросійський Одонтологічний З’їзд — 1911 р.

Трибуну з’їздів використовували широко одонтологічні товариства для обговорення проблем зуболікарської освіти і це питання не сходило з порядку нарад жадного з’їзду. Особливо критичній аналізі був підданий стан і рівень зуболікарських шкіл на п’ятому з’їзді. Як основну недостачу діяльності шкіл стверджено їхнє комерційне спрямування і недостатній медичний рівень програми навчання.

План навчання не був пристосований для присвоєння спеціальних предметів. У результаті цього терпіла практична підготова зубних лікарів. Учасники з'їзду вимагали організувати на місце зуболікарських шкіл зуболікарські державні інститути з чотиролітнім курсом. Рядом із державними могли, згідно з опінією учасників з'їзду, існувати також приватні інститути. План організації в університетських містах державних і приватних зуболікарських інститутів з чотирорічним курсом і пошиrenoю програмою медичних наук був широко дискутований на з'їздах зубних лікарів і знайшов підтримку в широких кругах медичної громадськості України.

Заходи одонтологічних товариств про передачу підготови зубних лікарів у керівництво Міністерству Народної Освіти були прийняті міністерством в січні 1904 р.

В рр. 1911-1913 виринули два основні проекти щодо реформи зуболікарської освіти:

1) Згаданий вище проект одонтологічних товариств про організацію в університетських містах державних зуболікарських інститутів з 4-річним курсом.

2) Проект Міністерства Народної Освіти про збереження системи приватних зуболікарських шкіл із трохи пошиrenoю програмою та збільшенням до 3 і пів років курсом навчання.

Оба ці проекти були скеровані в Державну Думу і тут вони розглядалися в 1913 р. Державна Дума затвердила в 1914 р. проект Міністерства Народної Освіти з деякими поправками, однаке він з огляду на Першу світову війну не одержав сили закону.

Впарі з професійно організаційним рухом зубних лікарів, що йшов з низів, продовжував розвиватися той науковий одонтологічний напрямок, що в останніх декадах минулого століття почав культывуватися в медичних факультетах Київського, Харківського й Одеського університетів. Сам факт присутності представників одонтології в вищій медичній школі мав вплив на ріст цієї науки і на диференціацію спеціальності, підготовляючи початки для майбутньої широкої спеціальності — стоматології. Розвиток стоматології в сьогоднішньому розумінні цієї дисципліни, кристалізація змісту нашої спеціальності та порівняно недавнє злиття двох її основних галузів, зуболікування та щелепної хірургії, в рамках одної спеціальності, проходило різними шляхами. Перша галузь — **зуболікування**, довгий час розвивалася поза межами загальномедичної „офіціяльної“ науки, накопичила значний емпірично добутій матеріял, почала проявляти тягу до об'єдання із загальною медициною, особливо ж із її великим відгалуженням — хіургією.

Друга галузь — **щелепна хірургія**, повільно й незамітно відколювалася від загального пnia хірургії і тільки в період закінчення Першої

світової війни визначила себе, як самостійна спеціальність. Маючи різне вихідне положення в своєму початковому розвитку, зуболікування й щелепна хірургія в міру свого росту почали взаємно зближуватися в силу пов'язання патологічних процесів у зубах і щелепах. У той час щелепна хірургія перебрала від зуболікування протезну й ортопедичну техніку. Точка пересічі доріг у розвитку зуболікування й щелепної хірургії стала вихідною для нової спеціальності — стоматології.

Спроба відшукати початки розвитку щелепної хірургії в такий давній період, як сімдесяті роки минулого століття в Україні, може здаватися неможливою. Тоді в нас не було ні тій спеціальності, ні назви і, здавалось би, навіть передумов для їх виникнення. Однак коли висвітлити це минуле з позицій сьогочасного розуміння нашої спеціальності, то вже в перших початках нездиференційованої ще загальної хірургії зможемо відшукати елементи нашої майбутньої спеціальності.

В 1864 р. була видана книга київського професора Ю. К. Шимановського: „Введення до оперативної хірургії й елементи операції”. Розроблені Шимановським і викладені в цій книзі методи операцій лицевої ділянки залишаються до цієї пори класичними. Саме життя підсувало лікарям необхідні вимоги при хірургічних захворюваннях щелепно-лицевої області. Елементи щелепної хірургії розроблялися в рамках хірургічної дисципліни шляхом творення основних оперативних методів втручання і вивченням спеціальної патології та клініки хворів порожнини рота й щелепів.

В 1865 р. вийшла дисертація В. Антоновича: „Про реплантацию і трансплантацию зубов”. Знання біології та патології зубів і щелепів, зуболікарська та загальнохірургічна техніка, а також світогляд автора мусіли стояти на належній висоті, щоб виникла сама думка такої праці та щоб можна було заповнити конкретним змістом працю на таку спеціальну й близьку до сучасності тему.

В 1886 р. А. Дудукало видав у Харкові працю на тему: „Обсервації та досвіди над реконструкцією кісткового піднебіння”. У праці детально описана й розроблена анатомія дефектів і техніка операції та правильно випрацьований підхід щодо вибору ознак і протиознак цієї операції, званої також, за Лянгенбеком, періостальною уранопластикою при вродженному розщепленні піднебіння. Ця праця зберегла свій класичний характер до сьогодні.

Також у дальші роки минулого століття продовжувалося накопичування стоматологічних праць українських авторів, що посібрали диференціації спеціальності. Про це свідчить доволі багата дисертаційна література того часу. З неї варто навести ще кілька праць:

П. Стеценко (1884): „До патологічної анатомії підщелепної і під'язикової залоз у людини”.

Н. Висоцький (1872): „Матеріали по вивченю походження й розвитку пістряка нижньої губи”.

I. Поповський (Київ 1888): „Нарис порівняльної анатомії мускулатури лица тварин і людини”.

Однак ці спеціальні праці, хоч і поважного значення, залишалися епізодичним явищем у загальномедичній літературі. Вони не об'єднувалися, не синтезувалися, не зсумовувались і тому не поселяли ще диференціації спеціальності та її науковому самовизначення у період початкового розвитку. Тому в той час не прийшло ще до перелому в розвитку спеціальності та злиття основних розділів стоматології.

Перелім довершився щойно під час Першої світової війни. Серед мільйонів ранених були великі тисячі поранень у щелепно-лицеву частину голови, з якими хірурги часто не вміли собі порадити. Воєнно-польова система лікування вогнепальних переломів щелепи з успіхом застосована скромним зубним лікарем, підіймала зуболікування на нову висоту, наближаючи щелепну хіургію до зуболікування та об'єднуючи обидві дисципліни в одну велику медичну галузь — стоматологію.

Загальні хірурги зрозуміли, що щелепній хіургії необхідне знання основ зуболікування й зубопротезування.

Досвід Першої світової війни в ділі заліковування щелепно-лицевих поранень довів до злиття історично роз'єднаних і відчужених, однак по суті рідних собі галузів медицини, зуболікування та щелепної хіургії. Розроблення методики помочі раненим із щелепно-лицевим ушкодженням привело до кінцевої фази також другу тенденцію нашої спеціальності — центробіжну тенденцію щелепної хіургії, що викристалізувалася з загальної хіургії та визволилася від неї.

Розвиток стоматології в Україні після Першої світової війни

Цей період історії стоматології в Україні почнемо знову від питання стоматологічної та зуболікарської освіти і системи підготовки кадрів. Якраз у цьому питанні українська стоматологія, бодай за перших 15 років советської влади в Україні, пішла своїми власними шляхами, різними від решти Советського Союзу.

В РСФСР скоро після Жовтневої революції були закриті всі дотеперішні зуболікарські школи, як невідповідні для здійснення свого завдання. Сталося це особливо за старанням П. Г. Дауге, члена колегії Народного Комісаріату Охорони Здоров'я. Цей балтійський німець закінчив зуболікарський університетський інститут у Берліні, був особистим приятелем Леніна і мав великі впливи в комуністичній верхівці.

При ліквідації шкіл передбачалося, що зубні лікарі чи одонтологи будуть набиратися з числа лікарів, що одержали загальномедичну освіту

з дальшою спеціалізацією в одонтологічних клініках. В кількісному відношенні це передбачення не здійнилося. Основний контингент охочих спеціалізуватися в одонтології становили колишні зубні лікарі, що, шляхом доповнення освіти, закінчили медичні факультети і скоро вирости на кваліфікованих спеціалістів. Хоч якісні результати підготови такого роду виявилися дуже добрими, то кількісний приріст одонтологів залишався незначним і мало задовольняв практичні потреби. Цей дефіцит у кадрах, а також відома „слабість” советів до невиповнених чисел пляну й статистики („соціалізм стоїт учёт”) спонукали їх звернутися знову до „реформи зубоврачевання”. З цього виходить, що поняття „реформа зубоврачевання” там таке старе, як „зубоврачеваніе” взагалі.

В наслідок цієї реформи в 1932 р. були відновлені зуболікарські школи, як середні медичні навчальні заклади з трирічним курсом навчання та загальноосвітньою підготовкою дев'яти клас. Таким чином створилася знову двоступнева система підготови спеціалістів: зуболікарського та стоматологічного типу. Припускалося, що підготова зубних лікарів із середньою медичною освітою буде тимчасовим явищем і, як тільки буде заповнений кількісний дефіцит кадрів, зуболікарські школи будуть знов закриті на користь єдиної стоматологічної форми підготови спеціалістів.

Іншою і щастилішою дорогою пішло формування кадрів в Україні. Тут, замість закритих зуболікарських шкіл, були зорганіовані одонтологічні факультети. Ще в серпні 1919 р. в Києві був відкритий Державний Зуболікарський Інститут, що існував, як самостійний науковий заклад, до жовтня 1920 р. і тоді був включений в Інститут Охорони Здоров'я, як окремий одонтологічний факультет. У грудні 1920 р. Інститут Охорони Здоров'я перейменовано на Київську Державну Медичну Академію, що складалася з двох факультетів — медичного й одонтологічного. 13 грудня 1921 р. Київська Медична Академія була зреорганізована советською владою в Київський Медичний Інститут, якому передано одонтологію на правах окремого факультету з чотирорічною програмою навчання. В 1921 р. відкрився також одонтологічний факультет при Харківському Медичному Інституті, а при Одесському Медичному Інституті зорганізовано катедру одонтології. Ці факультети були зреорганізовані в стоматологічні інститути, а в Одесі постав у 1928 р. Український Науково-дослідний Інститут Стоматології. Особливі заслуги в організації одонтологічних факультетів в Україні треба признати проф. Е. М. Гофунгові з Харкова.

Таким чином в Україні викристалізувалася єдина й основна форма спеціалізованої підготови лікарів-стоматологів, зреалізована на основі вищої медичної освіти. У 1928 р. були додатково зорганізовані катедри стоматології та щелепно-лицевої хірургії при Київському, Харківському та Одесському Інститутах удосконалення лікарів.

Успішний досвід України в реалізації підготови спеціялістів стоматологічного профіля використано опісля для цілого ССР, де цю форму заведено щойно в 1936 р.

Хоча ця система освіти в Україні виявила свою цінність, як метода підготови єдиних спеціялістів з високою практичною та науковою кваліфікацією, тут вона також не змогла заспокоїти пекучої потреби в стоматологах. Ця потреба збільшувалася тим, що багато лікарів-стоматологів по закінченні студій в Україні, були перенесені в інші частини ССР, а ще інші часто діставали призначення на працю в іншій спеціальності. Через це і в Україні з великою гостротою постало питання недостачі кадрів, у висліді чого в 1936 р. відкрито й тут 7 зуболікарських шкіл, щоб завдяки швидкій продукції зубних лікарів задовольнити потреби населення хоча б шляхом елементарної стоматологічної допомоги.

В 1940 р. колегія Народного Комісаріату Охорони Здоров'я вирішила знов збільшити число стоматологів і зменшити число зуболікарських шкіл аж до повної їх ліквідації. Однаке Друга світова війна відсунула надовго реалізацію цього пляну.

Статистичні числа вказують, що зуболікарська сітка зросла далеко швидше, ніж стоматологічна, і в 1945 р., коли закінчилася війна, кількість зубних лікарів у цілому ССР утроє перевищувала кількість лікарів-стоматологів. Подібна пропорція в той час існувала також в Україні, де у післявоєнні роки відкрито ще кілька зуболікарських шкіл, що разом із попередньо зарганізованими існували в таких містах як Харків, Одеса, Дніпропетровське, Запоріжжя, Миколаїв, Херсон, Сталіно, Біла Церква, Житомир, Хмельницький, Львів і Чернівці.

Як при відкриванні цих шкіл у 1936 р., так і по війні, в постановах Міністерства охорони здоров'я це рішення з'ясовано як необхідне, але переходове явище. Спершу пляновано ліквідувати зуболікарські школи до 1960 р., потім реченець пересунено з пляном поступової елімінації приймання кандидатів у ці школи аж до повної їх ліквідації в 1965 р.

Відкриттям зуболікарських шкіл впроваджено в Україні, подібно як у цілому ССР, двоступневу систему підготови спеціялістів. Ця система перебуває цілий час під обстрілом критики професійної преси та стоматологічних наукових кол. Особливо різкій критиці піддано її на другій науковій стоматологічній конференції України, що відбулася в Києві 1956 р. Всі учасники конференції вважали, що необхідно перейти на єдину систему підготови стоматологічних кадрів при ліквідації „зуболікарських училищ”.

Факти, які часто наводяться в советській стоматологічній пресі, показують, що в своїй більшості зубні лікарі, одержавши підготову в середніх медичних „училищах”, не почивають себе достатньо відпові-

дальними за довірений їм відділ медицини. Вислів „середня ланка” на-
кладає нестерпне тавро на самопочутті і прямуванні такого спеціяліста.
Як правило, це проявляється пасивністю у відношенні до наукової
спеціальності літератури та інших питань удосконалення й самоудоскона-
лення. Щоправда, зубним лікарям дають можливості перекваліфікува-
тися на лікарів-стоматологів стаціонарно чи заочно на спеціальних курсах і багато з них це використали (в Україні коло 70%), однаке, згідно з
законодавством про працю медичних і фармацевтичних працівників
України, вони не мають усіх прав лікарів-стоматологів, себто ординатури
й аспірантури чи професорсько-викладацької діяльності при стомато-
логічних і теоретичних катедрах медичних інститутів та ін.

Кількісний стан кадрів

На 1.І.1945 р. було разом 11.126 лікарів-стоматологів і зубних-
лікарів у цілому Советському Союзі, з того на Україну припадало
менше ніж 2 тисячі. Стан дійсно катастрофальний. В Америці в той
сам час було приблизно 70 тисяч дентистів. За советськими даними у
1960 р. разом у С. Союзі було вже 48,000 вищколеного персоналу для
обслуги 200.000.000 населення. (В Америці в той сам час на 170.000.000
населення було коло 100.000 дентистів). Самозрозуміло, що, як до
кожної советської статистики, так і до цієї можна ставитися з резервою.
Деякі советські експерти на закид про нестійкість і суперечності їхньої
статистики самі стверджують, що їх проблеми такі великі й скомпліко-
вані, а їхня історія й досвід такі короткі для практичних цілей, що
повної статистичної докладності від них не слід сподіватися. Діло в
тому, що советська влада зароджувалася в пропаганді, наслідками
пропаганди кормила своє потомство й фантастичними фарбами пропа-
ганди розмальовувала райдужну візію безклясової майбутності свого
світу. Фанфарами пропаганди розтрублює свої дійсні й уяні досяг-
нення, димною заслоною пропаганди прикриває свої „гандіозні” . . .
поразки й капітальні невдачі та отруйним газом пропаганди стремить
ро зертти решту світу.

Жалісно і смішно робиться, коли переглядати чепурну советську
експортувану пропагандивну літературу й порівнювати її з халтур-
ними науковими підручниками й „учебниками”, джерелами знання і
правди. Смішно й жалісно робиться, коли переглядати деякі стоматоло-
гічні підручники й журнали, органи ніби чистої науки, з яких світить
латами матеріальна вбогість, переплітана з фаховою відсталістю, а все
підливане фальшом і нудним сосом пропаганди з такими „стверджен-
нями”, наскільки советська стоматологія „випередила” капіталістичну . . .

Дві кляси спеціалістів (повоєнний період)

ПЕРША КЛЯСА — це група 13.000 стоматологів, що мають ступінь еквівалентний із загальномедичним, або ступінь доктора медицини згалузі стоматології.

ДРУГА КЛЯСА — це 35.000 зубних лікарів або, як їх американські фахівці окреслюють, “technical dentist” чи “second class dentist”. З цих 48.000 спеціалістів понад 70 відсотків становлять жінки, які тут „звіннялися” з мужчинами у виконуванні найважчих професій. Цей факт також спричинений обставинами, що совети втратили в останній війні 26,000.000 людей, переважно мужчин, і їхнє місце мусили зайняти жінки.

Уся професія є під проводом стоматологів. Трирічні курси для зубних лікарів відбуваються під їхнім керівництвом. Ці курси приготовлюють кандидатів, здатних виконувати тільки такі фази професійної практики:

- a) консервативно-лікувальна процедура, що її ядром є переважно виповнювання каріозних зубів т.зв. „доморобним цементом”. Коли цемент виполощається в рідинах ротової порожнини, його замінюють свіжим цементом. Уживають постійно діятермії для зменшення сензативності, що спричинюється хемічно цементом або виступає як вислід гідроскопічної експансії цього матеріалу. Це є інтегральна частина й повсякденна процедура на терені зубних клінік;
- b) звичайне витягання зубів;
- c) конструкція протез.

Всі інші фази вкладаються у п'ятирічний або стоматологічний плян. Науково-дослідницька праця ведеться тільки у стоматологічних інститутах, факультетах, стоматологічних відділах єдиних диспансерів і в поліклініках; на технічному або трирічному рівні її немає.

Розвиток професії у кількісному відношенні кадрів в Україні можна унагляднити таблицями, зладженими на підставі советських статистик.

Стоматологічна освіта в Україні (Дані за станом 1.I.1960 р.)

До 1945 р. в стоматологічних факультетах, а також у факультетах медичних інститутів існував 4-річний плян навчання, що виявився недостатнім і тому впроваджено 5-річний плян.

У цьому п'ятирічному пляні, складеному аналогічно до студійного пляну медичних інститутів, поширено цикл теоретичних дисциплін і збільшено кількість годин, призначених на вивчення головних дисциплін клінічного циклу. Основні теоретичні дисципліни викладаються

в засягу студійного пляну медичного інституту, клінічні, попереджені півлікарським іспитом — аналогічно до програми медичних інститутів, що диференціюється в напрямі формування основних груп: 1) лікарів-терапевтів, 2) лікарів-педіатрів, 3) санітарних лікарів. Вони викладаються в засягу й напрямі, що вишколює формально компетентного лікаря, спеціаліста з усіх ділянок стоматології.

Починаючи від третього року, кандидати студіюють загальні клінічні предмети від загальної хірургії та ото- і лярингології до обстетрики, однак концентруються на своїй майбутній спеціальності, що ділиться на три великі основні фази стоматології:

1) **Терапевтична стоматологія**, що є практично загальною стоматологією й охоплює лікувальну або консервативну стоматологію, періодонтію, ендодонтію і педіатричну стоматологію.

2) **Хіургічна стоматологія**, що охоплює хіургію зубів, щелепну (оральну) хіургію, щелепно-лицеву (махільфакціальну) хіургію та відновлювальну (пластичну) хіургію щелепно-лицової області.

3) **Ортопедична стоматологія**, що складається з усіх груп зубощелепного, знімного й мостовидного протезовання (простетики) та ортодонтії.

При кінці третього року студент починає практичну клінічну працю на пацієнтах під наглядом. На п'ятому році йому дозволено працювати самостійно з періодичною консультацією. Тоді він працює впродовж означеного часу як загальний лікар у місці, яке йому призначують.

Після складення державних іспитів, він одержує диплом лікаря з означенням „стоматолог”. Ідентичний диплом одержують інші лікарі з означенням „терапевт”, „педіатр” чи „санітарний лікар”.

Свою професійну працю чи дослідницьку кар'єру починає лікар не в місці, що його сам собі вибрав, лише у місці призначенному йому в пляні згори, а саме з Москви — Міністерством Охорони Здоров'я ССР, навіть не Міністерством Охорони Здоров'я „суверенної” Української СРР.

До 1960 р. в Україні існували тільки два заклади вишколювання лікарів-стоматологів:

1. **Стоматологічний факультет Київського Медичного Інституту ім. акад. О. О. Богомольця.** Цей факультет був переорганізований у 30-их рр. у самостійний стоматологічний інститут, званий також Київським Державним Стоматологічним Інститутом, а в 1955 р. його чомусь знову приєднано до складу Київського Медичного Інституту на правах стоматологічного факультету.

2. **Харківський Медичний Стоматологічний Інститут**, що складається з 17 катедр, інколи називаний „Український Інститут Стоматології”.

Одеський інститут, що мав офіційну назву **Одеський Науково-дослідний Інститут Стоматології** (а опісля „Український Науково-

дослідний Інститут Стоматології), як показує назва, займається теоретичною та клінічною науково-дослідницькою роботою і є надрядною науковою установою, а не школою для підготови лікарів-стоматологів.

На III-ій Республіканській Конференції стоматологів Української ССР, що відбулася при кінці 1959 р. в Києві, в докладі п.з. „Про заходи покращання стоматологічної помочі на Україні в 1959-65 рр.” представник Міністерства Охорони Здоров’я УССР Н. В. Кучер розповів про 7-літній план для України. Основним завданням цього пляну було підвищення кількісного стану й підготова кадрів. Згідно з цим пляном, від 1959 р. подвоїлося приймання студентів у стоматологічні інститути й факультети, так що в рр. 1959-65 передбачали підготову 4.550 стоматологів і зубних лікарів разом, тобто підготова цих останніх не була ще цілковито вилемінувана до 1965 р.

Подвоєння числа стоматологів уможливлене через відкриття двох нових стоматологічних факультетів при медичних інститутах у Львові й Одесі в 1960 р.

Стоматологічна наука й науково-дослідницька праця в Україні

Україна має тепер доволі сильні наукові колективи, що працюють над актуальними проблемами стоматології. Науковий стаж цих науковців визначається такими званнями:

- 1) Професори-доктори наук,
- 2) Професори,
- 3) Доценти-кандидати наук,
- 4) Асистенти-кандидати наук,
- 5) Старші й молодші наукові співробітники.

Їх праця концентрується переважно при катедрах терапевтичної, хірургічної та ортопедичної стоматології Київського стоматологічного факультету, Харківського Медичного Стоматологічного Інституту та Українського Науково-дослідного Інституту Стоматології в Одесі.

В такому порядку варто зробити перегляд науково-дослідницьких праць, виконаних при згаданих катедрах та інститутах.

Катедра терапевтичної стоматології Київського Медичного Інституту.

У довоєнний час розроблено ряд праць про хвороби, пульпи, пародонтозу й інші питання лікувальної стоматології та опубліковано під назвою „Труди Київського Державного Інституту” (Київ, 1936 р.) українською, а в 1940 р. російською мовами. Після війни від 1947 р. колектив цієї катедри працював над проблемами каріозної хвороби й ці досліди

придбали цінні матеріали з питань патогенези, діагностики, лікування й профілактики каріози. Основніші праці й дисертації, присвячені цьому питанню, дали І. О. Новик, Я. М. Пілявський, С. Т. Франківська, Є. С. Яворська, Н. М. Скурська, М. А. Кадола, З. М. Шараєвська, М. Ф. Данилевський, О. І. Марченко. На теоретичних катедрах працювали над цим питанням О. Т. Даценко, Н. Саржевська і ін. Тут мимохіт приходить мила думка, що негайно чергується з болючою рефлексією, яка кількість українських прізвищ! До війни вони були рідкістю. Їх зустрічаємо тепер у наукових і професійних публікаціях усе більше й більше. Однак мова в цих публікаціях — російська.

Від 1952 р. стоматологічні інститути й катедри України працюють всесторонньо над проблемою парадонтози. Студії над цим питанням велися в кількох напрямках. Для встановлення ступеня захворюваності на парадонтозу за категоріями віку досліджували фреквенцію захворювань серед міського й сільського населення та серед шкільної і студентської молоді. У висліді цих досліджень встановлено різні стадії пораження судин: ранню — функціональну й пізню — органічну.

Професори І. О. Новик та І. О. Гілула твердять, що у висліді широких клінічних та клінічно-лабораторних досліджень їм удалося доказати наявність змін функціонального стану центральної нервової системи при парадонтозі. І. О. Новик опублікував у 1958 р. більшу монографію п.з. „Парадонтоза — клініка й лікування”. В 1960 р. праця була видана українською мовою. Одним із головних мотивів праці проф. Новика була, мабуть, апотеоза геніяльності І. П. Павлова. Культ геніяльності цього вченого плекають буйно в кожній ділянці медицини, подібно до недавнього „культу особи”, плеканого в усіх ділянках державного й публічного життя, в діялектиці, історії, мовознавстві, в стратегії, агрікультурі і под. Під теорії Павлова підтягають доказані чи відкинені правди ще перед Павловим. Як неможливе до заперечення табу, згадують само ім'я Павлова ті, що пишуть на медичні теми, однак рідко приводять доказове відношення своїх теорій чи постулатів до його вчення.

Як відомо, Павлов у молодших роках своєї діяльності займався експериментами над умовними рефлексами. Великі успіхи так його захопили, що він перецінив значення свого відкриття. Він створив нову ділянку фізіології — рефлексологію, думаючи, що можна звести незвичайно складне внутрішнє психічне життя людини до гри вроджених та умовних рефлексів. Це вчення було незвичайно вигідне діялектикам-матеріалістам. Партийні теоретики, для цілей своєї політики, підтягнули теорії Павлова під стандартний діалектичний матеріалізм, створивши т.зв. „генеральну лінію вчення Павлова”, для якого в недавно виданому збірнику Академії Наук ССР подано таку дефініцію:

„Вчення Павлова . . . представляє собою наріжний камінь природничо-наукового фундаменту діялектичного матеріалізму”. В 1926 р. Павлов не визнавав навіть психології, як науки, ставлячи на її місце рефлексологію. Однак пізніше, під впливом дальших своїх дослідів і обсервацій та досліджень інших учених з психіатричних клінік, Павлов признався до помилковості своїх попередніх поглядів і визнав психологію, як формуочу силу явищ суб'єктивного світу людини, на основі якої формується діяльність та соціальне й особисте життя людини. Советська ортодоксальна наука запопадливо це промовчує.

Більшість советських авторитетів відкидає хемічно-паразитарну теорію патогенези каріозі зубів. Вони визнають ендогенну теорію каріозі, спричинену розладом метаболізму і травматичним фактором невротрофічного порядку. Ця теорія пов’язується із вченням Павлова, що кожний орган, в тому і зуб, перебуває під потрійною нервовою контролею, а саме функційних, судинних і трофічних нервів. Визнавці цієї ендогенної або біотрофічної теорії підтримують її також цитатами з „Діялектики природи” такого „авторитету” в фізіології, як Ф. Енгельс. Послідовно в практичному лікуванні каріозі відкидають рацію превентивного поширення апроксимальних порожнин зубів поза ділянку контакту (extention for prevention), як непотрібне марнування цінної субстанції. Що ця теорія вигідна практично працівникам соціалізованої стоматології, в це не можна сумніватися.

Згідно із вченням Павлова розвиваються також інші теорії. Парадонтоза або альвеолярна піорея розглядається як травматизм, що постав у результаті невротрофічного розладу. Споживання цукру уважають ендогенным, а не ексогенным фактором у патогенезі каріозі.

Катедра терапевтичної стоматології Харківського Медичного Стоматологічного Інституту.

Тут вийшла одна з перших видатних, виданих в Україні, праць у галузі стоматології, а саме монографія В. Н. Маслова (1926 р.): „Хвороби порожнини рота”. У доволінні роки над багатьма питаннями терапевтичної стоматології особливо плодотворно працював проф. Е. М. Гофунг та його школа. Вони опублікували ряд праць з лікувальної стоматології, переважно в збірнику „Труди Українського Інституту Стоматології”, Харків, 1940 р. Е. М. Гофунг видав також ряд підручників із терапевтичної стоматології, в тому один українською мовою „Стоматологія” — Держвидав УССР, Київ, 1947 р. До замітніших праць в останні роки належить книга про позитивну роль тканинної терапії в лікуванні парадонтозі М. Ф. Даценка. В Харкові була також видана велика монографія Л. М. Лінденбавма „Патогенеза парадонтози у світлі вчення про алергії”.

Український Науково-дослідний Інститут Стоматології в Одесі.

Замітну дослідно-наукову та науково-видавничу діяльність розвивав до війни Український Науково-дослідний Інститут Стоматології в Одесі. Із шести збірників праць, що вийшли з цього інституту, три збірники присвячені питанням терапевтичної стоматології. Після війни більшу кількість праць виконано на біохемічному відділі та опубліковано такими науковцями як Ю. А. Петрович, В. М. Коповець, Т. І. Сапоговська, М. А. Більдюкевич та інші. Інститут видав збірник „Вчені записки Одеського Науково-дослідного Інституту” в 1949 р., а в 1956 р. відновив видання збірника „Проблеми стоматології”, припинене війною. Всі ці видання російською мовою.

Дослідно-наукова праця в хірургічній стоматології

Багато праць і досліджень українських авторів присвячено таким проблемам хірургічної стоматології, як обезболювання, одонтогенний остеомієліт, травматологія щелепно-лицевої ділянки, відновлювальна хірургія обличчя, стоматологічна онкологія та інші.

Треба згадати тут праці, виконані при **Катедрі хірургічної стоматології в Києві**.

Питання обезболювання щелепно-лицевої ділянки опрацював М. В. Фетисов. Він також зробив спробу раціоналізувати методику операції при подвійному розщепленні верхньої губи. Основні праці про остеомієліт опублікували С. Е. Бух-Чечик, В. А. Петренко, В. С. Коваленко, А. М. Короленко, про лікування анкільози щелепно-вискового суглоба — Г. І. Семенченко, він також автор кількох праць про остеомієліт, особливо про експериментальний остеомієліт щелепів.

Кандидатську дисертацію про скомпліковані видалення зубів і переломи написав Д. І. Центило. Проф. М. М. Великанова опублікувала працю „Про можливості використання ребрового хряща трупів дітей при пластичних операціях обличчя”, а також велику працю, присвячену вогнепальним пораненням і ушкодженням щелепно-лицевої ділянки на основі досвідів з останньої війни. У праці вміщені основні матеріали про лікування поранень щелеп та кістково-пластичні операції обличчя. Відділ щелепно-лицевої хірургії існує також при **Українському Центральному (тобто для цілого ССР) Науково-дослідному Інституті ортопедії та травматології в Києві**.

Питання відновлюальної хірургії обличчя розроблялось також при **Катедрі хірургічної стоматології Харківського Стоматологічного Інституту**. Цьому питанню в Україні приділювалась особлива увага з огляду на кількість щелепно-лицевих травм у інвалідів Другої світової війни. Цінні праці в цій ділянці опублікував М. Б. Фабрикант. Він обґрунтував значення тканинної терапії для лікування ран щелепно-лицевої ділянки, застосовуючи пляценту для інтерпозиції при артрапластиці з

приводу анкільози щелепно-вискового суглоба. Ряд досліджень і праць про остеомієліт щелепів та інші проблеми хірургічної стоматології провели при цій катедрі, а також при катедрі стоматології Харківського Інституту Вдосконалення Лікарів проф. А. Харченко, А. Я. Тарновський, В. Ф. Чистякова, М. Ф. Даценко, Н. Заславський і інші.

Під час війни виросла і сформувалася нова група визначних українських стоматологів-хірургів: А. Т. Руденко, В. З. Скоробогатько, В. І. Лукіяненко, М. В. Хмельницький, В. І. Кулаженко, В. А. Сконженко, В. Я. Витрищак і багато інших. Висліди їх наукової та дослідницької діяльності в стоматологічних центрах України чи поза її межами періодично друкуються в журналах „Стоматологія”, „Врачебное дело” та ін. Післявоєнні роки в загальному — це період посиленого формування і росту молодих наукових сил. Українська молодь, що закінчує стоматологічні інститути, радо включається до аспірантури та клінічної ординатури. З її числа приходить поповнення рядів науковців стоматологів.

Ортопедична стоматологія. Ця галузь стоматології вже довгі роки відстає від інших. У цій ділянці советська соціалістична стоматологія не спромоглася здійснити синтез теорії та практики, експерименту й клініки. Здається, що більше ніж будь-якій іншій галузі медицини, ортопедичній стоматології в її практично-науковому аспекті необхідна взаємодія з іншими допоміжними науками, як хемія, металургія тощо і повсякчасна готовість багатьох галузей індустрії та їх дослідних лабораторій активно співпрацювати в розробленні багатьох проблем ортопедичної стоматології. Такої взаємодії в соціалістичному господарстві з його бюрократичним керівництвом у ССР немає, а втім, в умовах їхньої дійсності така гармонія часто неможлива.

Відставання ортопедичної стоматології підтверджує також убога науково-літературна продукція в цій ділянці. Перший советський підручник з ортопедичної стоматології вийшов щойно в 1940 р. в Москві під спільним авторством Е. М. Гофунга (Харків) і Н. Н. Астахова. Другий скромний підручник видали професори А. І. Бетель і Б. Н. Бинін із Києва в 1951 р., а в 1956 р. ще один посібник „Зубне протезування”, — обидва російською мовою.

Над питаннями ортодонтії при катедрі ортопедичної стоматології в Києві працювали І. Л. Злотник, А. І. Позднякова, М. Х. Хотимська й А. Х. Топель.

Дуже вдалою є цінною працею є книжка українською мовою п.з. „Післяоператійне протезування зубів і щелеп” доц. Г. П. Сосніна з Одеського Науково-дослідного Інституту, видана в Києві (Держмедвидав УРСР, 1960 р.).

У книжці наведені багаті матеріали й висліди клінічних і гістологічних досліджень над експериментальними тваринами, а також пода-

ний десятирічний досвід застосування безпосереднього протезування в клініці на великій кількості хворих. Це дозволило авторові зробити теоретичне обґрунтування методики операцій та способи їх клінічного застосування при ортопедичному лікуванні дефектів і деформацій зубошлепної системи.

Крім предметного значення, вартість цієї книжки збільшує багата й добірна українська спеціальна ортопедично-стоматологічна термінологія.

БІБЛІОГРАФІЯ

А. В мовах англійській і німецькій

1. BRYCE, Th. Teeth of Prehistoric Man, Brit. Dent. Jour. 34, 105, 1913.
2. DEXTER, Je. History of Dental and Oral Science in America, SS, White, 1876.
3. EAMES, Wh. Scythian Dental Art, Independent Practitioner 7, 290, 1886.
4. ELLIOT, Gf. Scott. Prehistoric Man, London, Seeley, Service and Co., Ltd. 1920.
5. GEIST-JACOBI, Gp. Geschichte der Zahnheilkunde, Tübingen, 1896.
6. GREVE, Hc. Die Stellung der Zahnheilkunde in 17, und 18, Jahrhundert mit Besonderer Berücksichtigung Deutschlands, Transactions of the Seventh International Dental Congress, 2, 2215, 1926.
7. GUERINI, V. A History of Dentistry, Philadelphia, Lea and Febiger, 1909.
8. HAWKINS, Ch. The Genesis of the Dental Profession (Inaugural Address), Brit. Dent. Jour., Vol. 44, 1923.
9. HRDLICKA, A. Human Dentition and Teeth from the Evolutionary Standpoint, Dominion Dent. Jour., Vol. 23, 1911; Ancient Remains of Man, Smithsonian Miscellaneous Collections, 1930.
10. LENMALM, H. World's History and Review of Dentistry, Chicago, Conkay, p. 247, 1894.
11. MATHESON, L. and PAYNE, J. L. The History of Dentistry in Great Britain, Transactions of the Seventh International Dental Congress, London, p. 2194, 1926.
12. Otto, E. Das ägyptische Mundoffnungsritual, 2 Bde, 1960.
13. RUFFER, M.A. Studies in the Paleopathology of Egypt, University of Chicago Press, p. 315, 1921.
14. SUDHOFF, K. Geschichte der Zahnheilkunde, Leipzig, Ambrosius Barth, 1926.
15. WEINBERGER, B.W. Orthodontics, An Historical Review, etc. St. Louis, The CV Mosby Co., 1926; Koch, Charles. RE: A History of the Development of Dentistry, Ft. Wayne, Ind., National Art Publishing Co., p. 22, 1910.
16. WEINBERGER, B.W. Orthodontics: An Historical Review of its Origin and Evolution, St. Louis, The CV Mosby Co., 1926.
17. WEINBERGER, B.W. An Introduction to the History of Dentistry in America, Mosby Co., St. Louis, 1948.

Б. В мовах українській і російській

1. АЙЗЕНБЕРГ, Д. С. Спрошені методи масового лікування аномалій положення зубів і щелеп. Праці Київського держ. стом. ін-ту, К., 1989, ч. 2, ст. 186-192.
2. АЛЕКСЕЄВ В. П. Антропологія Салтівського могильника. Матеріали з антропології України, Київ 1962. Вид. АН УРСР.
3. БЕРЛІН, В. И. Анализ обращаемости сельского населения к стоматологу, Стоматология, но. 2, 1959.
4. БЕРРИ, М. Я. К вопросу об организации стоматологической помощи, Стоматология, но. 5, 1955.
5. БРАТУСЬ, В. Б. К дальнейшим успехам здравоохранения Украины, «Врачебное дело», 1956, но. 1.
6. ВАСИЛЕВСЬКА, З. Ф., МУХІНА, А. Д. і ХОТИМСЬКА М. М. Клініка і лікування деформацій зубощелепної системи у дітей.
7. ВЕРХРАТСЬКИЙ, С. А. Історія медицини, Вид. «Здоров'я», Київ, 1964.
8. ГРАНДО, А. А. З історії розвитку громадської медицини на Україні, в збірнику «Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине». Київ, 1954.
9. ДЕЙНЕКА, І. Я., МАРЄНКО, Ф. С. Короткі нариси з історії хірургії в Українській РСР, Київ 1968. В-во Здоров'я.
10. ДУПЛЕНКО, К.Ф. Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні, ДМВ, Київ, 1957.
11. ЗІНЕВІЧ Г. П., КРУП, С. У. Антропологічна характеристика давнього населення території України, Київ 1968. Вид. Наукова Думка.
12. ЛІСЕНКО, Н. В. Некоторые задачи по организации плановой санации полости рта у детей, Стоматология, но. 4, 1958.
13. НОВАЧЕНКО, М. П. Вісімдесят п'ять років Харківського Медичного Товариства, «Врачебное дело», 1947, ст. 2-3.
14. САВЧЕНКО, М. Г. Состояние и задачи усовершенствования врачей-стоматологов и зубных врачей, Стоматология, но. 2, 1959.
15. СПІРОВ М. С. Київська анатомічна школа, Київ 1965. Вид. Здоров'я.

ПОКАЗНИК ПРІЗВИЩ

А

Александров, Володимир: 154, 155, 167
Аліскевич, Роман: 194
Алчевська, Христя: 225
Альперн, Д. Я.: 20, 234, 237
Андрієвський, Б.: 79, 80, 84, 85, 86, 88, 90, 126, 127, 128
Андрієвський, І. С.: 6
Антонович, В.: 273
Антонович, Тетяна: 200, 202, 210
Аптер: 231, 242
Арлан, Володимир: 138
Арпад: 108, 112
Архипенко, Євген: 127
Асаді, С.: 196
Астахова, Н. Н.: 284
Афанасєв, Є. І.: 3
Ахримович, О.: 79

Б

Бабій, Богдан: 99
Бабчук, Юрій: 211
Базарко, Володимир: 191
Базилевич, І.: 79, 80, 81, 86, 88, 89, 219
Базяк: 139
Байда, М.: 104, 207
Балей, Святослав: 25
Балей, Степан: 25
Балинський, Іван: 219
Балтарович, Оксана: 210
Банах, Олекса: 99
Барабах: 93, 97
Барановський, Юрій: 211
Баранчук, Р.: 197
Барбар, Аркадій: 9
Барвінський, О.: 38
Барвінський, Ярослав: 189, 192, 194, 195, 198
Барсуков, М. І.: 11, 22
Барченко, І.: 85
Басюк, Е.: 212
Баткіс, Г. А.: 11
Бачинський, Б.: 127
Бачинський, Володимир: 195
Бачинський, Л.: 118, 126, 127
Бейлін, Павло: 155
Белей, Гнат: 63

Бентінген, С.: 201, 202
Бережницький, Іван: 23, 32
Бережницький, Юрій: 189
Березовський, Ярослав: 93, 180
Берест, О.: 94, 99
Берестянська, Ю.: 92
Бетель, А. І.: 284
Бец, В. А.: 16
Бец, В. О.: 218, 221, 225, 233, 246
Бик: 11
Биков: 235, 236, 243
Бинін, Б. Г.: 284
Бич, Лідія: 63
Бізанц: 123, 125
Білан, Іван: 195
Білас, Богдан: 83
Білас, Ростислав: 30
Білецький, Володимир: 99, 156
Білецький, Л. Т.: 135
Білило, Цезар: 155
Білиловський, Кесарій: 155
Білозор, В.: 30, 38, 118
Білоус, К.: 86
Білоус, Олекса: 9, 69
Біляк, Нестор: 70
Білякова, М.: 121
Більдюкович, М. А.: 283
Блакитний: 173
Бланк, А.: 269
Бобечко, В.: 207
Бobreцька, В.: 79
Бобровський, П. Ф.: 16
Богаєвський: 79
Богатирчук, Ф.: 79, 90, 121, 140, 141, 144, 147
Богомолець, О. О.: 20, 56, 79, 221, 222, 223, 236, 237, 241, 242
Богуславський: 138
Бойчук, Зенон: 191
Бораковський, Григорій: 156
Борух, Надя: 193, 206, 208
Брайловський: 233, 238
Бригідер, В.: 79
Бризгун, Кость: 137
Брик, Іван: 40
Бровар, Андрій: 203, 206, 207, 210, 213
Бровар, Таїса: 206
Бродич, Володимир: 194
Бродський, Л.: 270

Брок: 216.
Бубела, К.: 207.
Булавний: 136.
Булгаков: 152.
Бумке: 226.
Бурачинський, Андрій: 30.
Бурачинський, Тит Євген: 32, 38.
Бурденко, М. Н.: 20.
Бурій: 106.
Буркгардт, Р.: 131.
Бурко, А.: 147, 150.
Бурлака: 106, 115.
Бурштайн: 242.
Бускаїно: 226.
Бух-Чечек, С. Е.: 283.
Бучок, Роман: 195.
Буянський: 264.
Бюлер: 226, 229.

В

Важинський, Ф.: 267
Васерман: 146
Василів: 146
Вахнянин, Мирон: 24, 32
Введенський: 216
Великанова, М. М.: 283
Вересаєв, Вінкентій: 152, 170
Верглій: 167
Верн, Борис: 202
Вернадський: 221
Верхрацький, С. А.: 22, 260
Веселій: 108, 109
Ветухів, М.: 79
Вигінний, Юрій: 194
Викрикач, Михайло: 93
Винниченко, В.: 171
Виноградова: 79
Вискович, В. К.: 4, 6, 7, 16
Висоцький, Н.: 274
Витвицький, Степан: 131
Витращук, В. Я.: 284
Вишневецький, Михайло: 261
Вікстрон, М.: 211
Вілліямс, Вілліям: 152
Віндле Ван, Е.: 238
Вінн, П.: 242
Вітковський, А.: 255
Вовк-Карачевський, Василь: 170
Воєвідка, Ігор: 192, 193, 194, 195, 198,
    200, 203, 205, 207
Воєвідка, К.: 38, 63, 134

Воєвідка, Ярослав: 80, 84, 86, 88, 89,
    129, 131, 177, 179, 189, 192, 195,
    198, 200
Возняк, Володимир: 93
Войтович, С.: 208, 212
Волинець, О.: 104
Волинський, С. І.: 3
Волкович, М. М.: 7, 10, 16, 17
Волобуєв, М.: 225, 229, 230, 244
Волошин, Августин: 61, 101
Волощук, Андрій: 99, 100
Волощук, Е.: 207
Волянський, Б.: 180, 189
Волянський, Олег: 195, 208, 210
Вонгль-Свідерський: 268
Воробець, Т.: 84, 86, 88, 90, 117
Воробйов, В. П.: 4, 21, 222, 231, 235,
    243
Вороний, М.: 161
Воронов: 54
Ворох, Б.: 197
Ворох, Любомир: 196, 197, 201, 202
Ворох, С.: 193, 194, 213
Вортіс, І.: 242
Вотсон: 215, 226, 227
Вояківський, Н.: 127
Врецьона, Володимир: 92, 99
Врецьона, Галина: 99
Врецьона, Олена: 189
Вязлов, Андрій: 133

Г

Гаврилюк, Осип: 210
Гайдук, Р.: 207
Гайдукевич, Євген: 26
Гайдученко, Катерина: 194
Гайнє: 155, 167
Гакер: 30
Гаккебуш, В. М.: 17, 220
Галин, Микола: 9, 48, 63
Галин, Мартирій: 170
Галібей, Михайло: 32
Гальме, Олівер: 152
Галущинський, Михайло: 40
Гамалія, М. Ф.: 5
Ганушевський, Тарас: 205
Гарасимович, Іван: 119
Гарбуз, І.: 229, 244
Гармашів, Всеволод: 63, 66, 69
Гачинський, В.: 207

Гейманович, З.: 233, 236, 238
Гейманович, О.: 220, 225, 233, 234
Генріх: 260
Геродот: 259
Геронімус: 138
Гертензон, А. О.: 6
Герцен: 219
Гессінг: 226
Гинилевич, Іванна: 39
Гинилевич, Ярослав: 26, 83, 131
Гиренко, Леонід: 9
Гігула, І. О.: 281
Гіляровський: 236
Гільгардт, Е.: 242
Гімельрайх, Е.: 80
Гіппократ: 257, 259
Гіртман, Л. Л.: 4
Гітлер: 132, 142, 150, 243
Гладишовський, О.: 127
Гнатчук, М.: 93, 97, 99
Голічек-Прокофій, Ірина: 91
Голобородько, Микола: 139
Головатий, Михайло: 189, 194, 195, 201, 205, 206, 208
Гольц: 216
Гомер: 167
Гонторн, Гергард: 264
Гончарів-Гончаренко, Антін: 63
Горбач, Анна: 157
Горбач, О.: 127
Горбачевський, І.: 40, 41, 63, 66, 69, 221
Гординський, Б.: 57, 91, 100
Гординський, Ярослав: 192
Горецький, В. Л.: 3
Горе, М. М.: 20
Горислав: 110, 113, 115
Горіневський, В. В.: 6
Городиловський, Ю.: 193
Горфман, Фрідріх: 266
Гофунг, Е. М.: 282, 285
Граб, Роман: 93
Грабовський, Богдан: 93
Грецишин, Мирослав: 195, 211, 212
Гривнак, Северин: 211
Григорчук, Д.: 193, 202
Гриневський, Степан: 172
Гринів, Ярослава: 194
Гринчак: 31
Гринько: 228, 275

Грициляк, Марія: 208, 213
Грициляк, П.: 93, 94
Грициляк, Юрій: 176, 193, 198, 202, 205, 210, 212, 213
Грім: 106
Грінченко, Б.: 154, 224, 225
Грінштайн, О.: 233, 238
Громенко: 115, 116
Грушка, М.: 84, 87, 88, 90
Грушкевич, Микола: 192
Грушкевич, Ярослав: 38, 48
Грушовець, Семен: 195
Гук, Богдан: 89, 102, 110
Гук, М.: 197, 201, 202, 212, 244
Гуляницький: 150
Гуменюк: 95
Гуцул: 104, 109

Г

Гадач, Ю.: 208
Гаман, Володимир: 195
Гарбовський, Б.: 94, 97
Геник-Березовський, Ярослав: 198
Гете: 155
Гірса, Вацлав: 62, 68
Глянц, Гайнріх: 26
Гольденберг, М.: 233
Гольдшмідт, Р.: 245
Горчинський, А.: 208
Грільоті, Тетяна: 99
Грін: 54
Грінштайн, М.: 234
Гроєр, Ф.: 52, 53, 57
Грубе, В. Ф.: 4
Гудзяк, Олександер: 205
Гураль, Андрій: 99

Д

Давиденков, С.: 220
Давидів, І.: 79
Дакура, О.: 40, 41
Дале, Г.: 245
Даль, М. К.: 22
Данилович, Роман: 147
Данилевський, В. Л.: 10
Данилевський, В. Я.: 4, 16, 222, 237
Данилевський, О. Я.: 15
Данилюк, Михайло: 173
Дарвін: 219
Дауге, П. Г.: 274

Даценко, О. Т.: 281, 282, 284
Дебера, Володимир: 99
Декарт: 215, 227
Дейчаківський, Микола: 191, 192, 203
Демидович, Юрій: 197
Демус, П.: 208, 214
Денисенко, Г. В.: 133
Денисюк, Микола: 156
Держко, Х.: 207
Децикович, Володимир: 32, 33, 119
Джеймс: 215
Джемс-Леви, Я. Л.: 266, 267
Дженнер, Едуард: 152
Джуль, Юрій: 211
Джуль, Павло: 92, 177, 178, 195, 196, 198, 200, 201, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 214
Дзялович, Юліян: 32, 34
Дзюба, Богдан: 198, 203, 207, 208, 210
Дзюба, Роберт: 200, 202, 205, 206
Дикий, Микола: 30
Дідицький, Б.: 171
Діятроптів, П. Н.: 16
Дмоховський, Леонтій: 189
Дмоховський, Ст.: 61, 84, 88, 129, 171
Добжанський: 245
Добриловський, Юрій: 63, 66
Добровольський, В.: 207
Добровольський, Юрій: 70
Дойл, Конан: 152
Долинюк, Мирон: 202, 205
Домбчевська, І.: 84
Дора: 112
Дорожинський, Олег: 99
Дорота, М.: 196
Дорошенко, ДМ.: 134, 151
Доценко: 233
Драган, Мирослав: 189, 196, 197, 211
Дражньовська, Ніна: 189
Дрималик, Сильвестер: 23, 32, 48
Дрогобич-Котермак, Юрій: 153
Дудко, Федір: 147
Дудукало, А.: 273
Дудяк, Степан: 191, 206
Дунін-Борковський: 159
Дутко, І.: 180
Дюбрель, Франсуа: 265
Дюї: 215, 226

Е
Екефі, Е.: 197
Екефі, П.: 197
Енгельгардт: 144
Енгельс: 239, 282
Є
Єнсько, І. Д.: 6
Ж
Жеребцева: 242
Жидяк, О.: 90
Жук, Люба: 211
Жук, Семен: 93
Жуковський, А.: 87, 88, 91, 194
Жупник, Олександер: 210
Журавель, А.: 133
Журко, М.: 80, 84, 88
З
Заболотний: 221
Завальняк, Михайло: 61, 66, 67
Загорський: 264
Загребельна-Маркевич, Ольга: 203
Зайців, М.: 79
Закоморський, М.: 79
Залеський, М.: 98, 99, 100, 101
Залізняк, М.: 142
Залужний, О.: 224, 229, 244
Залуцький, Теодор: 214
Зарицький, Любомир: 92
Зарицький, Мирон: 180, 189, 200
Заславський, Н.: 284
Затонська: 232
Затонський: 232
Зарічний, Василь: 189, 194, 198
Захарієвич, Ігор: 194
Зена, Богданна: 112
Злотник, І. Л.: 284
Зофієвська, Л.: 79
Зюков, А. М.: 20
І
Іванець, Богдан: 205, 206
Іваницький, М.: 24
Іванов-Смоленський: 243
Іванович, Володимир: 93, 97
Івченко, Людмила: 121, 132

- Ігумнів, С. М.: 4
 Ієркс: 215
 Ільків, Олександра: 194
 Ільчишин, Микола: 211
 Іскра, Андрій: 137
 Іщенко, І. М.: 20, 142
- Й**
- Йогансен, М.: 224
 Йонг: 226
 Йосиф (патріярх): 198
- К**
- Кавецький, Р. Є.: 20
 Каган: 56
 Кадола, М. А.: 281
 Калешар: 92
 Калина: 108
 Калинець, Едвард: 191
 Каліцінський, Ігор: 195
 Камак-Целевич, Д.: 202, 206
 Каменецький, Леонід: 200, 203
 Капровий, Р.: 195
 Капустянський: 220
 Караваїв, В.А.: 16
 Карапович: 148, 149, 150
 Карасевич, Євген: 195
 Каратницький, З.: 92
 Кармелюк: 104
 Картер, Джімі: 191
 Кархут, Василь: 38, 39, 157
 Касинець, Едвард: 191
 Кассараба, Володимир: 192, 194, 206, 210
 Катков: 230, 231
 Качала, А.: 196, 197
 Качалуба, Михайло: 63, 157, 158
 Качевська, Ольга: 137
 Кашубинський, Василь: 25, 28
 Кащенко, П.: 5, 6, 16, 17, 219
 Квесселевіч, К.: 92, 94
 Квінт, Л.: 225, 233, 244
 Кедровський, В.: 138, 139
 Кейван, Марія Адріяна: 158
 Кейтс, Джан: 152
 Кецила, Адріян: 193, 198, 200, 202, 208, 213
 Кецила, Дарія: 203, 205
 Кивай: 106
 Кидало, Іван: 155
 Кисіль, А.А.: 7
- Кишакевич, Богдан: 99, 100, 101
 Кібзей, Амвросій: 31, 172
 Кіналь, Василь: 53, 185, 189, 191, 192, 203, 208
 Кінашевич: 99
 Кіт, П.: 112, 206
 Кітцінгер: 149
 Кларк: 92
 Клен, Юрій: 156
 Клинецький, Петро: 137
 Клод: 226
 Клодницька-Процік, Марія: 194, 202, 203, 213
 Клос, Олександер: 192
 Ключко: 38, 93, 94
 Кляйст: 226
 Кобилянський, Антін: 171
 Кобилянський, Люцій: 69
 Ковалевський: 220
 Коваленко, В. С.: 283
 Коваленко, О.: 154
 Коваленко, П.: 88
 Коваль, Василь: 99
 Кожевников: 219
 Козак, Андрій: 99
 Козак, Зенон: 211
 Козакевич, Олександер: 38
 Козицький, Роман: 211, 213
 Козій, Іван: 198
 Козлов, І.: 154
 Коленський, Мирослав: 193, 203, 205, 206, 208, 213, 214
 Коломієнко, Михайло: 155
 Колпаков, Є. В.: 20
 Комарецький, С.: 79
 Комаринська-Левицька, Ірина: 211
 Комаринський, В.: 61
 Комарницький, Орест: 210
 Комарянський, Мирослав: 98, 99, 179
 Кононенко, Харитя: 121, 125, 147, 149, 150
 Кононський, Іван: 99
 Конюх, Марко: 206
 Коповець, В. М.: 283
 Кордюк, Юліян: 24, 25, 39, 52, 53, 55
 Корнилів, М.: 99, 100, 121, 146
 Корнилів-Василів, Микола: 99
 Корнилов: 217
 Корнієнко, М.: 207
 Королева, Наталена: 159
 Короленко, А. М.: 283

Коропей, Ярослав: 93, 96
Коротич, Віталій: 159, 160
Корсаков: 219
Корсунський, О.: 79
Кортузанська: 231
Корчак-Чепурківський: 9, 10
Косович, Мартин: 205
Костецький, Яків: 149
Коструб'як, Дмитро: 185, 189
Костюк, Г.: 245
Котельників: 231
Котів: 34
Котляревський, Іван: 154
Коцковський, Микола: 26
Кочій, Семен: 198
Кравчук, Роман: 185, 189
Крайнський: 220
Кранцфельд, М. І.: 7
Кривавич-Березовська, Дарія: 93
Кремер: 226
Крепелін, Еміль: 219, 226, 231
Кречмер: 235
Кривокульський, Володимир: 93
Кривокульський, Степан: 93
Кривуляк, Володимир: 195
Крижанівський, Микола: 92
Крилич: 115
Кримов, О. П.: 17, 155
Кримський, В.: 156
Криштальський, Євген: 207
Криштальський, Роман: 39
Кріцка, Г.: 201
Кронін, Йосиф: 152
Крупинський, Андрій: 261
Крупка, Роман: 205
Крупський, Олександер: 9
Кубійович, Володимир: 58, 121, 125
Кубіштал: 30
Кудрявців, Іван: 1
Кузьмак, Любомир: 189, 195, 196, 197, 201, 210
Кузьмович, Микола: 94
Кук, Т.: 245
Кулаженко, В. І.: 284
Кульчик, Йосиф: 210
Курганський, Володимир: 99
Куріца, Юрій: 211
Куровець, Іван: 23, 32, 37, 48, 49, 60, 118
Кухаришин, І.: 88
Кучер, Н. В.: 280

Кучер, П.: 88, 91
Кучеренко, Павло: 9
Кушнір, Ю.: 185, 191, 194, 203

Л

Лазарчук, Ірина: 200
Лазорко, Володимир: 99
Ландків, Б.: 242
Лапичак, Люба: 93
Лапичак, Тома: 22, 86, 102, 126, 151, 153, 173, 177, 179
Ласер, Н.: 197
Лахс, Ян: 260
Леб: 215
Лебедин, Володимир: 203
Лебединський: 243
Левитський, Михайло: 9, 10
Левицький, Андрій: 191, 192, 194, 195, 198, 200, 202, 203, 212
Левицький, В.: 179
Левицький, З.: 38
Левицький, Модест: 9, 66, 69, 160, 170
Левицький, Роман: 198, 203
Левко: 115
Лемішка, Роман: 99
Ленець, Володимир: 85
Ленін: 256, 274
Леонтієв: 243
Леонтович, А. Г.: 4
Лепкий, Дмитро: 141
Лермонтов, М.: 154, 167
Липа, Іван: 9, 28, 161
Липа, Юрій: 28, 162
Липський, А. А.: 6
Лисенко, Т.: 243, 245
Лисий, Анатоль: 198
Лисяк, Роман: 99, 100
Литваківський, А.: 192
Лімберг, А. К.: 267
Лінденбавм, А. М.: 282
Лістер: 258
Ліфшиц: 236, 244
Логаза, Михайло: 173, 174, 189
Логінська, Дейл Д.: 207
Лок: 215
Лончина, Василь: 212
Лотоцький, Іннокентій: 200
Лузгин, Ілл: 266
Лукасевич, Євмен: 9, 31, 48, 118, 170, 171
Лукіяненко, В. І.: 284

Лукіянович, Денис: 162, 163
Лукіянович, Нарциз: 39, 162
Лукіянчиков, Іван: 52, 53, 55, 57
Лурія: 243
Лучков, М.: 207
Любинський, В. Ю.: 134
Любчак, О.: 88
Лямарк: 242
Лямоль, Д. Ф.: 4
Лянгє, М. М.: 219
Лянгтенбек: 273

M

Маєр, Адольф: 226, 238
Мазепа, Наталія: 63
Мазуренко, Семен: 138
Майєр, Ерік: 127, 129, 131, 150
Макаревич, Богдан: 200
Макаренко, А.: 56, 57, 171
Макарушка, Б.: 180
Макарушка, Я.: 88
Максимів, В.: 207
Максимович-Амбодик: 264
Максимонько, Леонтій: 23, 24, 27, 28,
29, 32, 56, 119
Маланюк, Осип: 30, 38
Малицька, К.: 121
Малішевський: 35
Маньківський: 220
Мамонтов, Я.: 225
Марголін, І.: 269
Маркелов, Г. І.: 222, 236, 242
Маркіс, Д.: 242
Марковський, Л. А.: 3
Маркс: 239
Мартин, де Гар: 152
Марченко, О. І.: 281
Марчук, Василь: 76, 192, 194, 198,
201, 208, 211, 213, 214
Масальська: 11
Маслов, В. Н.: 282
Масник, Ігор: 192, 194, 208, 210
Матюшенко, Борис: 9, 62, 63, 64, 66,
68, 118, 134, 171
Мейсон, Тома: 210
Мелен, Мішель: 195
Мельник, Андрій: 205
Мельник, О.: 211
Мельников: 237

Мельников-Развиденків, М. Ф.: 4, 20,
222
Мельодія: 110, 113, 116
Мережевський: 219
Меркель: 201
Метлинський, А.: 164
Мечніков, І. І.: 16, 22
Мигаль, Б.: 98, 99, 100
Мигаль, В.: 208
Микитенко, Іван: 163
Міндюк, Ярослав: 99
Миролюбов, М.: 242
Михальчук, А.: 207
Мігоцький, Маркіян: 189, 192
Мізерний, В.: 104
Мінх, Г. Н.: 3, 22
Мірза, Аваканц: 244
Міцкевич, Адам: 154
Міцкевич, С. І.: 8, 22
Мітчель, Сіляс: 152
Міщенко, Микола: 79, 80, 81, 86, 87,
88, 90, 215
Міяківський, В. В.: 133, 210
Мовчан. Юліян: 84, 85, 87, 164, 178,
205, 214
Могнан: 219
Молодовець, С.: 94
Мондшайн: 30
Морачевська, Софія: 41
Мороз: 84
Мороз, Роман: 99, 185
Мосійчук, І.: 98, 99, 100
Москаленко, О.: 79, 80
Мостовий: 229
Мостович, Леонід: 189, 191, 200, 207
Моцюк, Петро: 176, 198, 202, 203, 205,
210
Мриц, І.: 84
Мстислав (архиєпископ): 127, 198
Мудрій, Василь: 131
Музика, Максим: 24, 25, 27, 28, 29,
56, 119, 214
Мунте, Аксель: 152
Мур, Мерріль: 152
Мюллер: 245
Мюнх, А. І.: 128

H

Навроцький, М.: 185
Надрага, Олександер: 32

Назон, Марія: 266
Наливайко, Василь: 9, 63, 64, 134
Нападієвич, П.: 87
Наріжний, Семен: 61, 68, 134
Невестюк, Яків: 48, 171
Недільський, М.: 207
Недригайлів, В. І.: 16
Немеровський, С.: 269
Несич, О.: 168
Нехрист: 112
Нечай: 104
Нещадименко, Марко: 9
Нижанківський, Б.: 180
Никифорук, Г.: 207
Ничай, Микола: 93
Ніковський, А. В.: 93
Ніколаєв, Л.: 222, 224, 234, 238, 244, 245
Ніс, Степан: 3, 164, 165
Новак, Денис: 26, 31, 136
Новаківський, Олекса: 37
Новик, О.: 281
Новікова: 231
Носковська-Гірняк, Галина: 99, 100, 198

О

Образцов, В. П.: 4, 16, 17
Овчарський, Бронислав: 24
Одрина, Дмитро: 9
Озаркевич, Євген: 32, 40, 41, 43, 48, 171
Озарків: 225, 228
Окіпенко, А.: 137
Окунєвський, Теофіл: 31
Окунєвський, Ярослав: 136, 171
Олексіюк, Тиміш: 127
Олесницький, Богдан: 92, 172, 180
Олесницький, М.: 196, 197
Олесь: 224
Олійник, М.: 41
Ольгин: 155
Омельський, Б.: 194
Онуферко, В.: 84
Оргелі: 236
Орест: 108, 112
Оришкевич, Осип: 189
Оришкевич, Роман: 194, 195
Оришкевич, Юрій: 191, 193
Орловський, М.: 98, 99, 179, 192
Ортинський, Іван: 63, 70

Осадча-Яната, М.: 237
Осінчук, Роман: 39, 51, 52, 53, 57, 59, 60, 80, 86, 87, 88, 97, 119, 189, 191, 193, 194, 195, 196, 200, 202, 207

Остапенко: 161
Острівський, Тадей: 57
Осьмачка, Т.: 158

П

Павлинський, Степан: 189
Павлов: 216, 217, 219, 222, 223, 226, 227, 230, 234, 236, 239, 240, 281, 282
Павлюк: 93, 229, 241
Палажій, Родіон: 191, 192
Паліїв, Д.: 124
Палладін, О. В.: 57, 221
Палмер, Л.: 207
Панаюк, Б.: 90
Панчишин, Маріян: 24, 26, 28, 32, 36, 38, 48, 52, 53, 57, 119, 179
Панчишин, Ю.: 92, 97
Паньківський, К.: 58, 125, 127
Паращук, Дмитро: 29
Парнас, Я.: 57
Парпур, Максим: 154
Парфанович, Софія: 40, 80, 87, 90, 91, 119, 165
Пасічняк, Володимир: 94, 205
Пастернацький, Ф. І.: 3
Пежанський, Олександер: 33
Пелех, Олександер: 25
Пелехін: 49
Петлюра: 170
Петренко, В. А.: 283
Петро: 218, 265
Петрович, Ю. А.: 283
Пирогов, М. І.: 17
Писемський, Г. Ф.: 17
Питлик, Б.: 82, 84
Пій XII: 129
Пілявський, Я. М.: 281
Пінель: 216, 218
Піснячевський, Віктор: 69, 170
Платон: 227
Платонів, К. І.: 217, 220, 223, 234, 238, 242
Плевако, М.: 224
Пліній: 259
Плітас, Зоя: 119
Плітас, О.: 69, 86, 88, 119
Плужник, К. Є.: 160

- Плющ, Василь: 1, 56, 79, 80, 81, 82,
     83, 86, 87, 88, 89, 90, 151, 152, 153,
     178, 189, 191
 Плющ, Надія: 78, 214
 Плющ-Хом'якова: 88
 Подвисоцький, В. В.: 16
 Подкамінер: 10
 Подолинський, Олександер: 32
 Подюк, Іван: 88
 Позднякова, А. І.: 284
 Познанський: 242
 Покровський, В. Т.: 3
 Полікарп (митроп.): 128
 Поліщук, Петро: 126, 127
 Полонська, В.: 141
 Полянська, М.: 193
 Поніровський: 234
 Попів, О.: 224, 228, 229, 230, 244
 Попов, Е.: 233, 238
 Попович, М.: 119
 Поповський, І. 274
 Поприч, В.: 211
 Правак, т.: 201
 Преображенський: 237
 Прийма, Іванна: 39
 Прийма, Остап: 30, 118
 Припхан, Р.: 90, 193
 Прокіпчук, Е.: 207
 Прокопів, Микола: 63
 Прокопович, Володимир: 200
 Прокофій, І.: 92
 Прончик, Любов: 211
 Протопотів, В. П.: 217, 220, 222, 223,
     227, 229, 230, 231, 232, 233, 234,
     236, 237, 238, 239, 242
 Прохорова: 231
 Процик, Марія: 195
 Процик, Н.: 126
 Процик, Юрій: 194, 198, 213
 Пулуй: 65
 Пундій, А.: 193, 212
 Пундій, Павло: 153, 193, 203, 206,
     212, 213, 214
 Пучківський, В. В.: 9, 10
 Пчілка: 108
- P**
- Рабеле, Франсуа: 152
 Равич, Микола: 63
 Радзикевич, Юліян: 63
- Радзимовська, Валентина: 9, 79, 80,
     86, 88, 200
 Райс: 37
 Рат: 108, 112, 115
 Рева, Ю.: 207
 Реген, Рональд: 198
 Рен: 104
 Ренд, Річард: 197
 Решетило, Т.: 91, 94, 96
 Рибачок, Леся: 140, 150
 Рижевський, Василь: 30
 Рильський, М.: 160
 Рихло, Іван: 31, 63, 66
 Різдорфер, М.: 61
 Ріпецький, Андрій: 205
 Ріпецький, М.: 89, 102, 103, 208
 Ріпецький, Ю.: 213
 Робак: 93
 Рогозинський, Климентій: 189
 Розгін, Василь: 192, 194
 Розгін, І.: 79, 134
 Розелюк, Михайло: 194
 Рожанковський, Я.: 98, 99, 100
 Роман, Марта: 202
 Ротт, А. В.: 270
 Рохлін, Л.: 232, 234, 244
 Рубінштайн, С.: 219
 Рудавський, Іван: 192, 194, 210
 Руданський, Степан: 166, 167, 168
 Руденко, А. Т.: 284
 Руденський, Юрій: 210
 Рудницька-Кришталльська: 32, 39
 Рудницький, Ярослав: 208, 221, 222,
     244
 Рудібахт: 125
 Румпель: 90
 Румянцев: 138
 Русова: 138
 Руссо: 216
- C**
- Савицький, Юрій: 196
 Сав'юк, П.: 148, 149
 Сагайдаківська, Тася: 206
 Сай, Юрій: 194, 196
 Саліковський, О.: 170
 Самійленко: 138, 155
 Самойлович: 264
 Самотулка, Т.: 207
 Сапоговська, Т. І.: 283

- Саржевська, Н.: 281
 Сас, Наталя: 166
 Сахно, Я.: 90
 Свобода, Зеновія: 99
 Святловський, В. В.: 6
 Селезінка, Василь: 195, 196, 201, 202, 208, 210, 214
 Сельський, Щасний: 40
 Семенченко, Г. І.: 283
 Семковський: 244
 Семчишин, Мирослав: 212
 Семчишин, Степан: 203
 Сениця, П.: 97
 Сенишин, Роман: 32, 33
 Сеньківський, Т.: 93
 Середяк, Ю.: 164
 Сєченов: 216, 223
 Сибірцева: 231
 Сивак, Олександер: 198
 Сивошийка: 138
 Сидорак, Ярослав: 203
 Синявський, О.: 224
 Сиротинін, М. М.: 20
 Сисак, Микола: 31, 63
 Ситенко, М. І.: 10
 Сікорський, І. О.: 16, 218, 221, 225, 233, 246
 Сіменович, Володимир: 172, 180
 Сіменович, М.: 31
 Скала: 113
 Скалецький: 142
 Скворців, І. П.: 5, 16
 Скліфосовський, Н. В.: 267
 Склювський, Є. Л.: 6
 Сковорода: 221, 226, 227, 246
 Сконженко, В. А.: 284
 Скоробогатько, В.: 3, 284
 Скрипник: 228
 Скриптух, Іван: 203
 Скурська, Н. М.: 281
 Смаль-Стоцький, Р.: 127
 Смик, Роман: 173, 205
 Смільський, П.: 207
 Смірнов: 234, 238
 Смірнова-Замкова, О. І.: 20
 Смородинська: 242
 Смук, Р.: 93
 Снігуря, Б.: 207
 Снігурович, Тарас: 195, 203
 Собкович, Антін: 9
 Соболь Теофіл: 99
 Соколянський, І.: 217, 224, 229, 231, 235, 239, 240, 241, 243, 244, 245
 Солнцев, В.: 79
 Соммерсет, Моам: 152
 Сосніна, Г. П.: 284
 Стефанюк, В.: 90
 Стефурак, Василь: 91, 94
 Столлярів, І. Ф.: 4
 Стражеско, М. Д.: 4, 20, 21, 56, 57, 256
 Струк, Н.: 93
 Струмінський, Роман: 99, 101
 Студинський, Кирило: 40
 Суботін, В. А.: 5
 Судерман, Петро: 195
 Сукор: 244
 Сулима, Ф.: 224
 Супрун: 138
 Сухорський, Н. Д.: 6
 Сян: 115
- Т**
- Танчкевич, Кость: 30
 Тарновський, А. Я.: 284
 Татаренко, Н.: 242
 Теліга, Олена: 150
 Тереховський: 264
 Тереш: 96
 Терлецька, Марта: 203
 Терлецька-Антонович, Тетяна: 195
 Тершаковець, Андрій: 189
 Тершаковець, Маркіян: 192, 200, 203
 Тесленко, Іван: 9
 Тижненко, Олександер: 9, 10
 Тисовський, Юрій: 211
 Тичинський, Т.: 268
 Тома Кемпійський: 159
 Топель, А. Х.: 284
 Торндайк: 215, 227
 Трегуб, Ігнатій: 37, 56, 57
 Трітшель, К. Г.: 3, 6, 7, 16, 21
 Троїцький, І. В.: 6, 16
 Трохимчук, Р.: 202
 Труді, В.: 166
 Трудо: 156
 Трусевич, Тиміш: 213
 Трухлий, Василь: 175, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 205, 206, 208, 210, 212
 Трухлий, Юрій: 180, 192, 195, 196, 198, 201, 202, 203, 210, 212
 Турин, Степан: 32, 33

Туркало, Ярослав: 206
Тутишкін, П. В.: 11
Тущицький, Омелян: 83

У

Удовенко, Володимир: 9
Українка, Леся: 159
Уланова: 231
Урінсон: 231
Ухтомський: 219

Ф

Фабрикант, М. Б.: 283
Файнштейн, І. І.: 4, 7
Фараонів, Богдан: 99
Фаріон-Форович, Марта: 201
Федейко, І.: 98
Феденко, Іллярій: 99
Федорів, І.: 208, 211, 235
Федорців, Василь: 99, 100, 102
Федукович, В.: 90
Федушка, Микола: 203
Фейхтмаєр: 149
Ферстер: 26
Филипчак, Борис: 91, 92, 94, 189
Філатов, В. П.: 20, 56, 237
Філімонов: 234, 238
Фішер-Слиж, Марія: 189, 200, 201,
    206, 210, 212, 213, 214
Флюнт, Р.: 90
Фольборт, Ю.: 234, 236, 238
Форович, З.: 201
Фошард, П.: 203
Франк, Р.: 131
Франківська, С. Т.: 281
Франко, Іван: 154, 155, 167
Фрідгофф, Т. А.: 238
Фройд: 242
Фрумкін: 236, 242

Х

Харкевич, Мирослав: 175, 180, 191,
    193, 194, 198, 201, 205, 208, 212, 213
Харук, Анета: 202
Харук, Петро: 198, 201, 202, 206
Харченко, А.: 284
Хвильовий: 221
Хильченко: 237
Хмельницький, Богдан: 265
Хмельницький, М. Б.: 284

Хмілевський, Я.: 87, 91
Холодний, Ілла: 133
Холодний, Петро: 24, 228
Хом'якова-Пироженко, Т.: 80
Хотинська, М. Х.: 284

Хотовицький: 264
Храпливий, З.: 79
Хрептовський, Ахіль: 175, 180, 191,
    193, 194, 198, 201, 205, 208, 212, 213
Хржонщевський, Н. А.: 3
Хрін: 115
Худьо, Богдан: 189, 197

Ц

Цегельський, Юрій: 100
Целевич, Богдан: 189, 201
Целевич, І.: 208, 211
Целевич, Уляна: 126
Цельзій: 257
Ценьківський, Л. С.: 4
Цимбалістий, П.: 98, 99, 100, 101
Центило, Д. І.: 283
Цінессер, Ганс: 152
Ціпановська, Ольга: 124
Цурковський, Роман: 185, 198, 200,
    206, 207, 208

Ч

Чалісов, М.: 233, 234, 238
Чеботарев: 135
Черкес: 237
Черноруцький: 235
Черняхівська: 138
Черняхівський, Євген: 9
Черняхівський, Олександер: 9, 138
Чехівська, Олена: 140
Чехівська, П.: 141
Чехов, Антін: 152
Чеховський: 161
Чіяно, Карльо: 127
Чиж: 219
Чистякова, В. Ф.: 284
Чолган, Іллярій: 99
Чопівський, Петро: 203
Чубинський, П.: 164

ІІІ

Шабельський, І.: 131
Шавал, А.: 88
Шамов: 237

- Шандра, Осип: 189, 201
 Шараєвська, З. М.: 281
 Шафонський, Опанас: 169
 Швайцер, Альберт: 152
 Шебунчак, Б.: 180, 185
 Шевельов: 242
 Шевченко: 107, 234
 Шегедин, Тарас: 189, 192, 196, 201
 Шептицький, Андрей: 33, 123
 Шептицький, Климентій: 36
 Шеремета-Бровар, Таїса Л.: 207, 213
 Шестакович: 242
 Шехович, В.: 193
 Шидловський: 79
 Шиманів, Василь: 93
 Шимановський, Ю. К.: 273
 Шиманський, Г.: 194
 Шипайло, Юліян: 26
 Шіллєр, Фрідріх: 155
 Шкільник, Володимир: 191
 Шлемкевич, Микола: 173
 Шманкевич: 135
 Шматера-Коварьова, Ярослава: 63
 Шмелька, Данило: 192, 195, 198
 Шніцлер, Артур: 152
 Штайн, Степан: 210
 Штокалко, Зіновій: 86
 Штерн: 235
 Шувар: 113, 114, 115
 Шульга, Ольга: 83
 Шульц, П. Н.: 259
 Шульце: 26
 Шумлянський: 264
 Шумський: 228
- ІІІ**
- Щепкін, М.: 167
 Щуровський, Володимир: 24, 25, 28,
 154
- ІІІ**
- Юган, Смер: 260
 Юдин, П.: 232, 235, 238, 244
 Юзич, Маріян: 189, 191, 198, 200, 201,
 202, 203
 Юнг, Франціс: 152
 Юринець: 244
 Юркевич, П.: 246
 Юрко: 113, 114
 Ющенко, О.: 222, 223, 233, 238

Я

- Яблонська, В.: 242
 Яблонська, М.: 197
 Яблонський, Михайло: 197
 Явний, Любомир: 189
 Явний, П.: 197
 Яворська, Є. С.: 281
 Яковенко, В. І.: 16
 Яковенко, Є. І.: 134
 Якубівський, Яків: 63, 71
 Якубович, А.: 196
 Ямполер, Осип: 26
 Яната: 244
 Янович, В.: 41, 118
 Яновський, Т.: 2, 4, 6, 7, 10, 16, 17, 18,
 21
 Ясеницька, Марія: 121
 Яцик, Тадей: 26, 30

